UNIVERZITET CRNE GORE

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Mr MARKO SAVIĆ

MEKA MOĆ U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM ODNOSIMA: KOMPARATIVNA ANALIZA MEKE MOĆI RUSIJE I TURSKE NA ZAPADNOM BALKANU

Doktorska disertacija

Podgorica, 2024. godine

UNIVERZITET CRNE GORE

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Mr MARKO SAVIĆ

MEKA MOĆ U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM ODNOSIMA: KOMPARATIVNA ANALIZA MEKE MOĆI RUSIJE I TURSKE NA ZAPADNOM BALKANU

Doktorska disertacija

Podgorica, 2024. godine

UNIVERSITY OF MONTENEGRO

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

MSc MARKO SAVIĆ

SOFT POWER IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL RELATIONS: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOFT POWER OF RUSSIA AND TURKEY IN THE WESTERN BALKANS

Doctoral dissertation

Podgorica, 2024.

Naziv doktorskih studija: Političke nauke

Naučna oblast: Međunarodni odnosi

Naslov doktorske disertacije: Meka moć u savremenim međunarodnim odnosima: Komparativna analiza meke moći Rusije i Turske na Zapadnom Balkanu

Doktorand: Mr Marko Savić

Mentor: Prof. dr Boris Vukićević, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka

Komisija:

Prof. dr Boris Vukićević, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka

Prof. dr Srđan Darmanović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka

Prof. dr Đorđe Borozan, redovni profesor, Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije

Lektura: mr Sanja Orlandić

Datum odbrane:

APSTRAKT

Cilj našeg rada je da se kroz primjenu teorije meke moći Džozefa Naja ispitaju instrumenti, dometi i uspješnost korišćenja instrumenata meke moći Rusije i Turske u zemljama Zapadnog Balkana. Taj teorijski pristup pokazuje analitičke nedostatke bez jasnog ukazivanja na indikatore i promjenljive koje bi trebalo pratiti u analizi meke moći pojedinih država. Takođe, taj teorijski koncept uglavnom odgovara istraživanju meke moći demokratskih, liberalnih država, što ostavlja konceptualnu prazninu za istraživanje meke moći nedemokratskih država. Primjenom multidisciplinarnog pristupa ukazujemo na mogućnosti prevazilaženja te analitičke i konceptualne praznine kroz analizu uticaja kroz medije i analizu narativa, posebno onih identitetskih. Ovim pristupom odgovaramo na pitanja o odstupanju ruske i turske meke moći od teorijskog koncepta, o mobilizaciji koncepata panslavizma i neoosmanizma sa značajnom vjerskom notom i o uspjehu njihove meke moći na prostoru etničke, religijske i kulturne različitosti zemalja Zapadnog Balkana. Koristeći metod studije slučaja uticaja na odabrane zemlje Zapadnog Balkana, ukazali smo na nedostatke konceptualnog okvira meke moći Rusije i Turske, na instrumente meke moći koje koriste i njihovu mobilizaciju u praksi. Komparativna analiza pokazala je da koncept meke moći Rusije značajno odstupa od teorijskog koncepta, dok ga turski djelimično prati. Ruska meka moć dominantno se oslanja na vjerski aspekt i njena meka moć nema kapacitet da ostvari značajne efekte na prostoru gdje je podrška pravoslavne crkve ograničena. Turska meka moć je raznolika, strateški usmjerena, i pokazuje potencijal da ostvari značajne rezultate na prostoru izraženih etničkih i religijskih različitosti. Istraživanje je ukazalo da se ruska meka moć može definisati kao neformalna, a turska kao ambivalentna. Značaj našeg istraživanja je u pokazanom modelu za prilagođavanje koncepta Džozefa Naja u cilju analize meke moći nedemokratskih država koji ima potencijal da obuhvati kulturni, religijski i medijski faktor mekog uticaja.

Ključne riječi: meka moć, Rusija, Turska, panslavizam, neoosmanizam, Zapadni Balkan, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Albanija.

ABSTRACT

This study aims to critically examine the instruments, scope, and effectiveness of Russia's and Turkey's deployment of soft power in the Western Balkans, employing Joseph Nye's theory of soft power as an analytical framework. This theoretical approach, however, reveals significant analytical limitations, particularly in its lack of clarity regarding the indicators and variables necessary for assessing the soft power of individual states. Additionally, Nye's framework is predominantly tailored to the study of soft power in democratic, liberal states, thereby creating a conceptual gap when applied to non-democratic regimes. By adopting a multidisciplinary methodology, this research seeks to address these analytical and conceptual deficiencies by analyzing media influence and narrative construction, with a particular focus on identity-related narratives. Through this approach, we explore the divergence of Russian and Turkish soft power from Nye's theoretical model, the mobilization of Pan-Slavic and Neo-Ottoman ideologies—both heavily influenced by religious elements—and the effectiveness of their soft power strategies within the ethnically, religiously, and culturally diverse context of the Western Balkans. Utilizing case studies of selected Western Balkan countries, we highlight the shortcomings of Russia's and Turkey's soft power frameworks, the specific instruments they employ, and their practical applications. The comparative analysis reveals a significant deviation of Russia's soft power from the theoretical model, while Turkey's approach partially aligns with it. Russian soft power is found to be predominantly reliant on religious elements and lacks the capacity to exert substantial influence in regions where the support of the Orthodox Church is limited. Conversely, Turkey's soft power is characterized by its diversity, strategic orientation, and potential to achieve meaningful outcomes in regions marked by significant ethnic and religious diversity. This research contributes to the field by presenting a model for adapting Nye's soft power framework to analyze the influence of non-democratic states, incorporating cultural, religious, and media dimensions of soft power.

Keywords: soft power, Russia, Turkey, pan-Slavism, neo-Ottomanism, Western Balkans, Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Albania.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

SADRŽAJ

UVOD **13**

1. Dizajn istraživanja s metodološkim okvirom **17**

2. Teorijske rasprave o moći. Kratak pregled **21**

1.1. Intermeco za tri lica moći. Robert Dal, Piter Bakrak i Morton Barac, Stiven Lukes *37*

3. Teorijski i praktični okvir za meku moć **48**

3.1. Meka moć vuče i privlači, tvrda moć prijeti, gura i prisiljava *52*

3.2. Izvori, ponašanje i upravljanje mekom moći *60*

3.3. Javna diplomatija i meka moć *69*

3.4. Je li moguće mjeriti meku moć? *73*

RUSIJA, MEKA MOĆ I ZAPADNI BALKAN **86**

4. Ruski povratak na Balkan. Da li ga je ikad i napuštala? **87**

5. Karakteristike ruskog političkog sistema – čisti ili kompetitivni autoritarizam? **96**

6. Koncepti ruske vanjske politike i mjesto meke moći u njima **108**

6.1. Konceptualizacija i institucije meke moći u Rusiji *112*

STUDIJE SLUČAJA **137**

7. Meka moć Rusije u Srbiji. „Longue duree" preslikavanja ruskih ideja **138**

7.1. Ideje, replike i njihovi promoteri *141*

7.2. Pravoslavna braća *149*

7.3. Imidž Rusije u medijima u Srbiji *153*

7.4. Efekti *157*

8. Meka moć Rusije u Crnoj Gori. Primjer konverzije meke moći u maligni strani uticaj **163**

8.1. Izvori, nosioci i posrednici ruske meke moći u Crnoj Gori *171*

8.2. Ruski maligni uticaj i manipulacije informacijama *185*

8.3. Efekti *193*

9. Ruska meka moć u Bosni i Hercegovini **199**

9.1. Nosioci ruske ideje u BiH *201*
9.2. Efekti *209*
10. Ruska meka moć u Sjevernoj Makedoniji **212**
10.1. Uporišta ruske meke moći u Sjevernoj Makedoniji *214*
10.2. Efekti *221*
11. Ruska meka moć u Albaniji **224**
11.1. Efekti *228*
TURSKA, MEKA MOĆ I ZAPADNI BALKAN **230**
12. Turska i Balkan. Između racionalnosti i romantizacije. **231**
13. Kompetitivni autoritarizam u Turskoj **240**
14. Turska meka moć. Konceptualizacija i institucionalni okvir. **247**
STUDIJE SLUČAJA **262**
15. Turska meka moć u Srbiji **263**
15.1. Televizija i televizijska produkcija kao dio mehanizma meke moći Turske. Položaj turske u srpskim medijima *270*
15.2. Efekti *272*
16. Turska meka moć u Crnoj Gori **275**
16.1. Turska u crnogorskim medijima i javnom mnjenju *279*
16.2. Efekti *281*
17. Meka moć Turske u Bosni i Hercegovini **285**
17.1. Mediji i javno mnjenje *290*
17.2. Efekti *292*
18. Turska meka moć u Sjevernoj Makedoniji **295**
18.1. Turski mediji i javno mnjenje u Makedoniji *298*
18.2. Efekti *300*
19. Turska meka moć u Albaniji **302**
19.1. Mediji i javno mnjenje *306*
19.2. Efekti *308*
20. Diskusija i zaključna razmatranja **310**

20.1. Ograničenja teorijskog koncepta meke moći 310

20.2. Meka moć Rusije i Turske 312

20.3. Uspješnost ruske i turske meke moći u zemljama Zapadnog Balkana. Zaključna razmatranja 321

Bibliografija 335

ANEKS I 363

ANEKS II 366

ANEKS III 370

ANEKS IV 372

Spisak tabela i grafika

Tabela 1. Model Roberta Dala o odnosima moći u procesu oblikovanja politika

Tabela 2. Odnos meke moći prema tri lica moći

Tabela 3. Status Rusije i Turske u mjerenju meke moći Soft power 30

Tabela 4. Rangiranje po godinama na osnovu Ernst & Young metodologije

Tabela 5. Status Rusije i Turske na osnovu indeksa globalne prisutnosti

Tabela 6. Karakteristike ruskog prisustva na Balkanu u posljednjih 30 godina

Tabela 7. Prikaz karakteristika ruskog političkog sistema do 1995. prema Levickom i Veju

Tabela 8. Status Rusije u izvještajima Slobode u svijetu i Nacije u tranziciji

Grafik 1. Moć kao resurs i moć kao ishod promjene ponašanja (kod Džozefa Naja)

Grafik 2. Spektar ponašanja i resursi koji se najčešće koriste u korpusu tvrde i u korpusu meke moći

Grafik 3. Meka moć: direktni i indirektni uzročni model

Grafik 4. Pokazatelji privlačnosti druge zemlje za strance

Grafik 5. Vidljivost aktera u posmatranim medijima (u %)

Grafik 6. Ton izvještavanja o akterima u posmatranim medijima (u %, neutralni ton je isključen)

Spisak skraćenica i akronima

AA – Agencija Anadolija
AKP – Partija pravde i razvoja
BDP – Bruto društveni proizvod
BHRT – Radio i televizija Bosne i Hercegovine
BiH – Bosna i Hercegovina
CdM – Caffe del Montenegro (online portal)
CEAS – Centar za evroatlantske studije
CHP – Republikanska narodna partija
CNN – Cable News Network
CRTA – Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost
CSIS – Centra za strateške i međunarodne studije
DF – Demokratski front
DFC – Digitalni forenzički centar
DNP – Demokratska narodna partija
DPS – Demokratska partija socijalista
EK – Evropska komisija
EU – Evropska unija
EUFOR – Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine
FTV – Televizija Federacije Bosne i Hercegovine
GONGO – Nevladine organizacije koje organizuje vlada
GRU – Glavna obavještajna uprava glavnog štaba oružanih snaga Ruske Federacije
IRI – Međunarodni republikanski institut
JR – Jedinstvena Rusija
KFOR – NATO misija na Kosovu
KGB – Vijeće nacionalne sigurnosti Ruske Federacije
MASAT – Crnogorska asocijacija alumnista iz Turske
MGIMO – Moskovski državni institut za međunarodne odnose
MPC – Makedonska pravoslavna crkva
NATO – Organizacija Sjevernoatlantskog pakta
NSD – Nova srpska demokratija
NVO – nevladina organizacija
OA – Ohridska arhiepiskopija
OEBS – Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
OHR – Kancelarija visokog predstavnika međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu
PKK – Kurdistanska radnička partija
PzP – Pokret za promjene
RIAC – Rusko vijeće za međunarodne poslove
RISI – Ruski institut za strateške studije
RPC – Ruska pravoslavna crkva
RS – Republika Srpska
RT – TV "Rusija danas"
RTCG – Radio i televizija Crne Gore
RTRS – Radio i televizija Republike Srpske
RTS – Radio i televizija Srbije
SAD – Sjedinjene Američke Države
SB – Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija
SDA – Stranka demokratske akcije
SFOR – NATO snage za održanje mira u Bosni i Hercegovini
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SNS – Srpska napredna stranka
SPC – Srpska pravoslavna crkva
SRS – Srpska radikalna stranka
SSSR – Sovjetski Savez
SVOP – Savjet za spoljnu i odbrambenu politiku
TDBB – Savezi opština turskog svijeta
TIKA – Agencija za saradnju i koordinaciju
TRT – Turska radio i televizija
UN – Ujedinjene nacije
UNDP – Razvojni program Ujedinjenih nacija
URA – Ujedinjena reformska akcija
VMRO-DPMNE – Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija – Demokratska stranka za makedonsko nacionalno jedinstvo
YEE – Yunus Emre Institut
YTB – Predsjedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice
ZND – Zajednica nezavisnih država

UVOD

Digitalna revolucija erodirala je nacionalne granice i uticala na jačanje tzv. nedržavnih aktera međunarodnih odnosa – nevladinih organizacija, kulturnih asocijacija, multinacionalnih kompanija, medijskih mreža i samih pojedinaca. Međutim, *država* ostaje najvažniji akter međunarodnih odnosa, uz shvatanje svoje izmijenjene uloge i svijest da tvrda moć, poput vojne i ekonomske, nije dovoljna za postizanje spoljnopolitičkih ciljeva, već su podsticanje saradnje, izgradnja mreža, novi oblici djelovanja javne diplomatije u praksi, privlačenje drugog za svoje interese, oblasti koje treba unaprijediti. Globalna neizvjesnost i proces rebalansiranja stvaraju dodatne izazove za kreatore spoljne politike da iznađu nove načine za bolje pozicioniranje svojih država na međunarodnoj sceni.

Drugu polovinu 20. vijeka obilježile su teorijske rasprave o fenomenu moći. Dal je govorio o moći kao prinudi i ostvarivanju uticaja kroz prinudu,[1] dok je Lukes identifikovao drugo lice moći, a to je uticaj na kreiranje političke agende u drugoj državi.[2] Kasnije se teorija proširila i na druga lica moći, u prvom redu na kreiranje preferencija i oblikovanje vjerovanja kao instrumenata uticaja.

Fenomen moći vjekovima okupira svekoliku nauku o politici, dok je druga strana moći tzv. *meka moć* fenomen novog doba, globalizacije, razvoja tehnologije, dominantne uloge medija u oblikovanju javnog diskursa, insistiranja na idejama, informacijama i vrijednostima u vremenu postistine i dezinformisanja. Tvrda moć dominirala je izučavanjem međunarodnih odnosa u prošlosti, ali i danas u velikoj mjeri predstavlja tradicionalnu formu instrumenata spoljne politike. Međutim, u 21. vijeku meka moć dobija na značaju, kako u teorijskim konceptima spoljne politike, tako i u praktičnom djelovanju država.

[1] Dahl, Robert A, *The Concept of Power*, Department of Political Science, Yale University, Behavioral Science, No 2, 1957.
[2] Lukes, Steven, *Power: A Radical View (second edition)*, Palgrave Macmillan, British Sociological Association, London, 2005.

O konceptu meke moći najprije je teoretisao i sam naziv skovao američki naučnik Džozef Naj u svojoj knjizi *Osuđeni na vođstvo* (*Bound to Lead*, 1990). Kasnije je koncept razrađivan i u drugim njegovim knjigama, dok mu se veliki broj teoretičara priključio, naročito nakon terorističkog napada u Sjedinjenim Američkim Državama 11. septembra 2001. Kao izrazito kompleksnom fenomenu, mekoj moći naučnici najčešće prilaze kroz *multidisciplinarni pristup*. Tako se, najčešće, kombinovanje više teorijskih pristupa s analizom djelovanja država u praksi kroz instrumente meke moći, u obradi ovakvih tema podrazumijeva. Akcenat se stavlja na analizu normativnog okvira koji oblikuje koncept spoljne politike, donosioce odluka i institucije, kulturne koncepte koji preovlađuju i teže da budu instrument uticaja, kao i na dostupna istraživanja medijske zastupljenosti, javnog mnjenja u državama koje su u interesnom okviru.

U teorijskom obuhvatu *realizma* moć se posmatra kao resurs. Miršajmer piše da moć nije ništa drugo do skup specifičnih sredstava ili materijalnih resursa koji su dostupni državi.[3] *Neorealisti*, pored materijalnih, pokušavaju da shvate i nematerijalna sredstva koja stoje državi na raspolaganju za oblikovanje njene spoljne politike i vršenje uticaja u međunarodnim odnosima, pa pridaju značaja i načinu oblikovanja politike unutar zemlje i akcentuju djelanje aktera/donosilaca odluka u čitavom procesu.[4]

Naj se ne distancira mnogo od fokusa realizma i definiše meku moć, kao opozit tvrdoj moći, i to kao „mogućnost da dobijete ono što želite koristeći privlačnost, prije no prijetnju ili plaćanje".[5] On akcentuje tri izvora meke moći i to: *kulturu*, *političke vrijednosti* (baštinjenje istih vrijednosti i „kod kuće i vani") i *spoljnu politiku* (ako je ona prepoznata kao legitimna i ima moralno utemeljenje). Kasnije, Naj je svoju definiciju proširio na „sposobnost da se utiče na druge kroz prihvatljive načine formulisanja agende, ubjeđivanja i izazivanja pozitivne privlačnosti kako bi dobili željene ishode".[6] U

[3] Mearsheimer, J. *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton, 2001.
[4] Morgenthau, H. J, *Politics among nations: The struggle for power and peace*, Chicago: University of Chicago Press, 1954.
[5] Nye, Jr Joseph, *Soft Power The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, p. 6;
[6] Naj, Džozef S., *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012, str. 119.

daljem razvijanju koncepta meke moći, Naj se fokusira sve više na njene ishode. U mjerenju meke moći mora se voditi računa o *preferencijama* onih koje želimo da pridobijemo, dok, kako Naj ističe, „(meka) moć uvijek zavisi od konteksta u kojem veza/odnos postoji“.[7]

Promjene strukture moći, resursa i same prirode moći pod uticajem informatičke tehnologije i pojave novih aktera značajno komplikuju analizu savremenih međunarodnih odnosa. Za sveobuhvatnu analizu nije dovoljno oslanjati se na uvriježene koncepte ostvarivanja državnih interesa (vojna moć, ekonomska moć, klasična diplomatija), već je potrebno razvijati istraživački koncept i kroz analizu meke moći – ostvarivanje interesa kroz privlačenje i saradnju, a putem kulture, medija, religije, odn. propagiranja konkretnih političkih vrijednosti.

Rusija i Turska, obje bremenite istorijskim odnosima s državama Zapadnog Balkana, obilato koriste instrumente meke moći u cilju jačanja svog statusa na tome prostoru. Inspirativne za komparativnu analizu, kao države s dominantnom religijom, sličnim političkim poretkom, izrazitim pretenzijama na, s druge strane, religijski, politički, vrijednosno heterogen Zapadni Balkan. Naziv teme *Meka moć u savremenim međunarodnim odnosima: Komparativna analiza meke moći Rusije i Turske na Zapadnom Balkanu* upućuje na bavljenje ovim fenomenom na konkretnim slučajevima odabranih zemalja. S druge strane, *komparativna analiza* uticaja ove dvije države na prostor Zapadnog Balkana treba da pokaže na koje načine i koristeći koja sredstva meke moći, Rusija i Turska propagiraju svoje interese i oblikuju javni diskurs u ovim državama. Kombinovanjem teorijskih pristupa za analizu meke moći (realizam, neorealizam, bihejviorizam, konstruktivizam) i njenog uticaja na oblikovanje ponašanja država u savremenim međunarodnim odnosima s analizom djelovanja pomenutih država na odabrane studije slučaja zemalja Zapadnog Balkana (Crna Gora, Srbija, Albanija, Bosna i Hercegovina i Sjeverna Makedonija), imamo za cilj da ispunimo

[7] Naj, Džozef, S., *op. cit.,* 2012, str. 13.

istraživački vakuum koji karakteriše nepotpun, naučno neutemeljen i u velikoj mjeri laički pristup ovom problemu.

Cilj ovog istraživanja je da se ispitaju instrumenti, dometi i uspješnost korišćenja instrumenata meke moći Rusije i Turske u zemljama Zapadnog Balkana. Dodatno, meka moć je još uvijek fenomen u procesu istraživanja, još uvijek s manjkom konkretnih metodoloških uputa za analizu, tako da je sužavanje okvira na konkretne slučajeve, uz istraživački dizajn dobijen kroz multidisciplinaran pristup, koji kombinuje teorijske postavke, analizu koncepata spoljne politike kao javne politike, indikatore i podatke relevantnih istraživanja, pristup koji doprinosi boljem razumijevanju samog koncepta i njegove primjene. Takođe, izučavanje meke moći na našim prostorima podstiče širu naučnu debatu o *novim* aspektima koji utiču na izučavanje savremenih međunarodnih odnosa. S druge strane, postojećoj analizi ruskog i turskog ekonomskog prisustva na Zapadnom Balkanu, ovim radom dodaje se i analiza drugih aspekata uticaja kroz religiju, kulturu, medije, popularnu umjetnost, čime se ispunja istraživački vakuum i uspostavlja kompletna slika njihovih odnosa.

1. Dizajn istraživanja s metodološkim okvirom

U našem istraživanju oslanjaćemo se u velikoj mjeri na teoriju koju je postavio Džozef Naj i sagledavaćemo aspekte sposobnosti države, kako bi bolje shvatili način generisanja meke moći u samoj državi, a kasnije koliko se i kako koristi u spoljnoj politici. Kako bismo zaokružili analizu, u našem radu obradićemo sljedeće:

1. Teorijsko objašnjenje moći
2. Pojašnjenje fenomena meke moći i njenog korišćenja u spoljnoj politici
3. Analiza koncepata meke moći kao sveobuhvatne javne politike u Rusiji i Turskoj
4. Odvojene studije slučaja uticaja Rusije i Turske na Zapadni Balkan
5. Komparativna analiza uticaja ove dvije zemlje i zaključci o (ne)uspješnosti njihovog djelovanja.

Radi kompletnijeg sagledavanja teme, formulisali smo *istraživačka pitanja* koja dodatno pojašnjavaju predmet našeg istraživanja:

1. Koliko je meka moć zastupljena u konceptima spoljne politike Rusije i Turske?
2. Da li i na koji način koncepti meke moći Rusije i Turske odstupaju od pretpostavljenog teorijskog okvira u savremenim analizama meke moći?
3. U kojoj mjeri korišćenje meke moći doprinosi boljem pozicioniranju Rusije i Turske u zemljama Zapadnog Balkana?

U cilju sprovođenja kritičke i objektivne naučne analize meke moći Rusije i Turske u zemljama Zapadnog Balkana formulisali smo sljedeće *hipoteze*:

H1: Koncepti meke moći Rusije i Turske ne odstupaju u značajnoj mjeri od teorijskih postulata meke moći u savremenim međunarodnim odnosima.

H2: Rusija kao kohezivne faktore prema zemljama Zapadnog Balkana u velikoj mjeri koristi panslavizam, zajednička religijska uvjerenja i sličnosti kultura, usmjeravajući time svoju meku moć gotovo isključivo prema dominantno pravoslavnim zemljama Zapadnog Balkana.

H3: Iako je turska meka moć u zemljama Zapadnog Balkana određena religijskom i kulturnom bliskošću s muslimanskim stanovništvom, ona faktor kulturne povezanosti koristi i s ciljem reafirmacije odnosa s političkom elitom u nemuslimanskim zemljama u kojima je, paradoksalno, njena meka moć zastupljenija od ruske.

U početnoj fazi istraživanja prikupljena je relevantna literatura potrebna za teorijsko sagledavanje meke moći. U ovoj fazi se uspostavljaju temelji za izradu kritičke analize moći uopšte, s ciljem prepoznavanja naučne relevantnosti i mjesta meke moći u teoretisanjima o moći u savremenim međunarodnim odnosima.

Sljedeći korak je predstavljanje, kritička i objektivna analiza koncepata meke moći Rusije i Turske, i to u dva pravca – analiza koncepata kao osobenih dokumenata javne politike i analiza njihovog praktičnog sprovođenja i efekata koje uzrokuju.

U nastavku istraživanja bavićemo se odabranim studijama slučaja, gdje ćemo na osnovu teorijskih smjernica, postulata u konceptima spoljnih politika Rusije i Turske, istraživanjem rada nedržavnih aktera (nevladinih organizacija, medija, kulturnih asocijacija), provjeravati usmjerenost, relevantnost i zastupljenost njihove meke moći u zemljama Zapadnog Balkana. Razlozi za odabir studija slučaja Crna Gora, Srbija, Albanija, Bosna i Hercegovina i Sjeverna Makedonija mogu se svesti na sljedeće:

- Odabrane države imaju dominantnu religijsku pripadnost (uspostavljena poveznica s hipotetičkim okvirom);
- Odabrane države predstavljaju grupu država iz regiona Zapadnog Balkana koje su još uvijek van okvira Evropske unije;
- Rusija i Turska priznaju suverenitet, nezavisnost i teritorijalni integritet ovih država.[8]

Na kraju, rad ćemo zaokružiti komparativnom analizom meke moći ove dvije zemlje, mjerenom u odnosu na svaku zemlju Zapadnog Balkana ponaosob, kako bi konačno izradili kompletnu sliku za čitav region.

[8] Ovo je i razlog zašto u odabir studija slučaja nije ušlo Kosovo čiju nezavisnost ne priznaje Rusija. Priznanje uzimamo kao preduslov za analizu dometa institucionalizovane meke moći, što bez uspostavljenih zvaničnih odnosa i uzajamnog priznanja dvije države nije moguće.

Cilj istraživanja opredijelio je i korišćenje konkretnih metoda koji su karakteristični za analize ovoga tipa u društvenim naukama:

- *Analiza sadržaja* – ovim metodom ispitujemo relevantnu literaturu za našu temu, na našem i engleskom jeziku – knjige, časopise, naučne članke, novinske članke, internet izvore;
- *Analiza teorijskog teksta* – ovaj metod koristimo za analizu djela koja se bave teorijom moći, teorijom meke moći, teorijama međunarodnih odnosa;
- *Komparativna analiza* – ovaj logičko-metodološki postupak ćemo koristiti prilikom upoređivanja instrumenata meke moći koje koriste Rusija i Turska na Zapadnom Balkanu, kao i u cilju kvalitativne analize stepena uspješnosti ovakvog pristupa te dvije zemlje na odabranoj studiji slučaja;
- *Strukturalno-funkcionalistički metod* – ovaj metod je od važnosti za cjelokupnu analizu jer omogućava sagledavanje djelovanja države kao cjeline (strukture), ali i odnos pojma funkcije i pojma sistema, odnosno omogućava sagledavanje uticaja koji djelovi sistema (pojedine državne institucije, pojedinci, organizacije) imaju na koncipiranje i sprovođenje spoljne politike;
- *Metod studije slučaja* – ovaj metod omogućava detaljnu logičku analizu jednog ili više studija slučaja na deskriptivnom i eksplikacijskom nivou. Mi ćemo koristiti ovaj metod kako bi ispitali instrumente meke moći Rusije i Turske i njihovu uspješnost na malom broju slučajeva (eng. *Small-n-cases*), tj. na studijama slučaja pet zemalja Zapadnog Balkana – Crna Gora, Srbija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija i Albanija. Ovaj metod kombinuje različite postupke u koje spada, pored deskriptivne i eksplanatorne analize, i korišćenje statističkih podataka (istraživanja javnog mnjenja, indexi meke moći), različite dokumentacione građe, istorijskih podataka itd. Rezultati dobijeni ovim metodom input su za sprovođenje komparativne analize.
- *Analiza diskursa* – polazište nam je definicija da je diskurs „rezultat društvene prakse koja uspostavlja odnose između koncepata i njihovog značenja“ (Polegkyi, 2011: 10). Analiza diskursa posebno je važna kada se ispituju

političke aktivnosti koje teže da naprave vezu s istorijskim i kulturnim konceptima, ponekad i lingvističkim, kako bi se naglasila povezanost dva subjekta, entiteta, dvije pojave ili fenomena. Kroz rad ćemo akcentovati takve momente u npr. govorima i javnim istupima državnika, umjetnika, aktivnostima kulturnih udruženja i nevladinih organizacija koje, u zemljama koje imamo za studije slučaja, propagiraju interese Rusije i Turske.

2. Teorijske rasprave o moći. Kratak pregled.

Kada se konstatuje da je pojam moći dominantno u središtu promišljanja u širokom naučnom spektru, samo se konstatuje činjenica kojom se ne uspostavlja dodatna vrijednost izučavanju nauke o politici, nauke o međunarodnim odnosima, geopolitike, sociologije. U središte različitih naučnih disciplina pojam moći donio je opsežna razmišljanja koja su nastojala da odgonetnu prirodu moći, da je precizno definišu i oblikuju određene postulate na osnovu kojih bi moć trebalo pratiti, istraživati, pa i mjeriti. Iako, kao i mnogim, uslovno rečeno, fenomenima, i temelje izučavanja moći možemo naći u antičkoj misli, do danas taj pojam i njegovo definisanje okupira svekoliku naučnu, sociološku i književnu pažnju. A koliko se zapravo odmaklo i šta možemo sa sigurnošću reći na samom početku treće decenije 21. vijeka? U ovom dijelu rada ponudićemo kratak pregled onih razmišljanja o moći koje percipiramo važnima za naše dalje istraživanje, uz dodatak da je naš izbor daleko od potpuno tačne, a još dalje od konačne iscrpljenosti pisanja na temu moći.

Kao svojevrstan uvod poslužiće nam opšta definicija moći koju nudi Oksfordski rječnik u kojem se kaže da je moć „sposobnost da se nešto učini ili djeluje na određeni način" i/ili „sposobnost da se utiče na ponašanje drugih ili usmjeri tok nekog događaja", gdje se, naravno, broj mogućih definicija s užim određenjem vezanim za politiku/međunarodne odnose ne završava, već nudi i pojam vojne moći, državne moći, geopolitičke moći, pojam vlasti, dolaska na vlast itd.[9] Jednu od tzv. opštih definicija moći nalazimo i kod uticajnog sociologa Entonija **Gidensa,** koji piše da je „proučavanje moći od suštinskog značaja za sociologiju" i da je „**moć** sposobnost pojedinca ili grupe da ostvari sopstvene interese, iako se drugi tome protive" i dodaje da „moć predstavlja sastavni elemenat gotovo svih društvenih odnosa, čak i odnosa između zaposlenog i poslodavca".[10]

[9] Pogledati online repozitorijum Oksfordskog rječnika na: https://www.oed.com/.
[10] Gidens, Entoni, *Sociologija,* Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2006, str. 424.

U helenskoj političkoj filozofiji neizbježno je ukazati na nekoliko mislilaca koji su osnova i za današnja teoretisanja o moći. **Tukidid** je u djelu „Istorija Peleponeskog rata“, koje se smatra i prvim teorijskim promišljanjima o međunarodnim odnosima uopšte,[11] govorio o mogućnostima brzog bogaćenja prilikom osvajanja plodnih područja, što je podsticalo unutrašnje sukobe u rascjepkanoj Grčkoj koji su dovodili do nastanka tiranije i oligarhije i težnje za uspostavljanjem hegemonije. Dalje, on o moći govori kao neograničenoj, jer teži konstantnom uvećavanju i tjera one koji je posjeduju preko svih granica.[12] Tukidid ovim ukazuje na još jednu dimenziju moći, a to je nepostojanje unutrašnje granice moći, i na to da se njena „mera, granica i cilj ne nalaze u njoj samoj već joj se moraju postaviti izvana“.[13] On je pisao o moći imajući na umu fenomen koji nam je lijepo opisanog dala misao antičke Grčke, a to je *pleonexia* – prema Pavloviću to je pojam koji ukazuje na potpunu suprotnost umjerenosti i samosavlađivanju, pa kao takav predstavlja unutrašnje svojstvo moći.[14] **Platon** je u djelu „Država“ pisao da filozofi kao najpoželjniji vladari ne smiju imati želju za moć niti voljeti moć, jer bi to dovodilo do sukoba za vlast, a onda i do nestabilnosti u državi.[15] Vjeru u dostizanje umjerenosti kao obilježja razuma nastavio je i **Aristotel.** On je, kako piše Pavlović, na najbolji način među antičkim filozofima povezao političku moć s temom o političkoj slobodi. Vjerujući u postojanje dobrih političkih poredaka, on je naglašavao ideju da se moć može ograničiti upravo u dobrim političkim uređenjima.[16] Aristotel je jasno ukazivao na nužnost postojanja dobro organizovane vojne sile (moći) koja se može upotrijebiti u slučaju odbrane države i stanovništva, ističući kao posebno važno posjedovanje pomorske sile za zaštitu državnih interesa, što ga svrstava u prve geopolitičare, ali čini i jednim od preteča na koje se pozivaju i teoretičari realizma u međunarodnim odnosima.[17]

---

[11] Vidjeti šire u: Vukadinović, Radovan, *Teorije međunarodnih odnosa,* Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 7.
[12] Pavlović, Vukašin, *Politička moć,* Zavod za udžbenike, Beograd, 2012, str. 28.
[13] *Ibid.,* str. 29.
[14] *Ibid.,* str. 27–29.
[15] Platon, *Država,* Bigz, Beograd, 2002, str. 172–174.
[16] Pavlović, Vukašin, *op. cit.,* str. 30.
[17] Vukadinović, Radovan, *op. cit.,* str. 8–9.

Važan mislilac političke filozofije koji u doba renesanse nastavlja realistična razmišljanja o državi i moći je **Nikolo Makijaveli.** U svom krucijalnom djelu „Vladalac“, Makijaveli jasno ukazuje na važnost koju za moć imaju sudbina, u prvom redu sreća i vještina vladaoca. Moć se može koristiti za vladanje kroz zakon ili kroz silu i ona može biti *virtuelna i stvarna.* Posebno je potrebno obratiti pažnju da već u to doba imamo pisani trag o razumijevanju uticaja osobina kao što su izgled, ponašanje, pojava i utisak, koji nekad uzimaju primat i važniji su od stvarnog stanja stvari. Nadalje, Makijaveli dodatno ističe dva svojstva moći: *relaciono svojstvo moći* – ono je otvoreno i vidljivo od strane javnosti i *prikriveno svojstvo moći* – gdje opseg i dejstvo moći „ne zavise samo od realnih kapaciteta osobe koja ih nosi i emituje, nego od percepcije i utiska svih onih koji to emitovanje moć primaju.“[18] Posljednje je od posebnog značaja za naše istraživanje. U razradama koncepta meke moći važno mjesto zauzima percepcija onih prema kojima se koriste instrumenti meke moći i kakav utisak taj proces ostavlja na njih. Zato je, na primjer, u savremenim analizama koncepta meke moći, važno uključiti i zvanične podatke istraživanja javnog mnjenja u cilju uspostavljanja i analiziranja upravo ove kategorije/svojstva moći.

Iako je djelo „Levijatan“ nastalo vijek nakon Makijavelijevog „Vladaoca“, mnogi teoretičari u **Tomasu Hobsu** vide nastavak i produbljivanje Makijevelijevih razmišljanja o moći. Hobs je označen kao prvi moderni filozof moći i zato Pavlović posebno naglašava Štrausov stav da: „Moć prvi put *eo nomine* postaje centralna tema tek u Hobsovoj političkoj doktrini. Razmišljajući o tome da po Hobsu nauka kao takva postoji da bi doprinela moći, možemo da nazovemo celokupnu Hobsovu filozofiju prvom filozofijom moći“.[19] U „Levijatanu“, Hobs govori o moći (težnji za moć) kao najvišem ljudskom dobru, jer ono proizlazi iz najdubljeg čovjekovog nagona za samoodržanjem. Stoga on i piše: „Zato na prvo mesto stavljam kao opštu sklonost svih ljudi večitu želju i neprestanu želju za sve većom moći, koja samo smrću prestaje.“[20] i

[18] Pavlović, Vukašin, *op. cit.,* str. 39–41.
[19] *Ibid.,* str. 45.
[20] Pavlović, *op. cit.,* str. 46.

definiše moć na način da: „Moć nekog čovjeka (uzeta općenito) jesu njegova sadašnja sredstva za postizavanje nekog budućeg vidljivog dobra. Ona je ili *izvorna ili instrumentalna*."[21] Izvorna ili prirodna je ona koju čine prirodne sposobnosti (*možda i urođene* – intervencija M. S.), kao što su tjelesna ili duhovna snaga, rječitost, plemenitost, dok je instrumentalna ona koja je stečena pomoću izvorne moći i čini da se steknu sredstva (*instrumenti* – intervencija M. S.), pomoću kojih se može dobiti mnogo više, to su bogatstvo, sreća, prijatelji.[22] Iz ovako postavljene definicije prepoznaju se nekolika osnovna svojstva. Hobs se prvobitno određuje prema moći kao sposobnosti pojedinca, jednog čovjeka, a zatim je instrumentalizuje, dodajući sredstva koja stoje na raspolaganju za dolazak do određenog dobra. Hobs ističe da takva moć nije apsolutna već zavisi od potreba drugih i od toga kako je drugi procjenjuju[23] – što predstavlja još jednu poveznicu s osnovnim uvjerenjima Makijavelija. Na koncu, Hobs jasnije od svoje definicije moći, koja je usmjerena na pojedinca, i kao što uočavaju teoretičari, ima primjesa teološkog, piše o društvenoj moći i ističe da: „Najveća od ljudskih moći je ona koja se sastoji od moći najvećeg broja ljudi ujedinjenih slaganjem u jednoj osobi, bilo prirodnoj bilo građanskoj, koja sama koristi sve njihove moći ovisno o svojoj volji; takva je moć države (…)".[24]

Karl Marks je bez sumnje jedan od najvažnijih mislilaca nauke o politici. On je izučavanju moći doprinio kroz jedinstvenu analizu društvene i političke moći koja se zasniva na klasnim podjelama. U osnovni njegovih promišljanja je društvena podjela rada i odnosi moći koji se zasnivaju na raslojavanju društva na kapitaliste, koji su u posjedu (vlasništvu) sredstava za proizvodnju, i radnike, koji su lišeni vlasništva. Ovdje je jasno da osnova zainteresovanosti za društvenu moć kod Marksa leži u moći i njenim efektima koji nastaju kroz ekonomske odnose. U najširem shvatanju ekonomske moći, bilo da govorimo o „štapu i šargarepi", masovnoj proizvodnji i industriji ili pak uspostavljanju privlačnog ekonomskog modela, ona je sastavni dio svih rasprava o moći

[21] Hobbes, Thomas, *Levijatan,* Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005, str. 66.
[22] *Ibid.*, str. 66.
[23] *Ibid.*, str. 67.
[24] *Ibid.,* str. 66.

i uvijek s posebnim osvrtom na nasljeđe marksista. Tako i Naj ističe: „Marksistička tradicija određuje ekonomiju kao osnovnu strukturu moći, a političke institucije kao parazitsku nadgradnju.“[25]

Kapital kao dominantan oblik društvene moći dovodi do pojave dvije važne kategorije – eksploatacije i otuđenja, od kojih obje proizvode osobene odnose moći. Prva se razvila kroz nekoliko sistema zavisnosti, dok druga nastaje iz odnosa kapitala i najamnog rada, pri čemu nastaje „zatamnjeno lice moći kapitala“ ili otuđena moć. U središtu tih odnosa je novac kao osnovno sredstvo moći kapitala (*danas bi rekli osnovno sredstvo tvrde moći gdje se kroz plaćanje žele zadovoljiti konkretni interesi* – intervencija M. S.). U Marksovom shvatanju društvene moći možemo govoriti o dvije dominantne dimenzije: „Prvo, da je pitanje moći delatno, praktično pitanje; i drugo, da je pitanje moći povezano s pitanjem društvene promene“. Na osnovu toga, Pavlović zaključuje da je kod Marksa moć „društveni odnos čije obličje odgovara istorijski specifičnom načinu proizvodnje i da je ukorenjena u način proizvodnje dobara neophodnih za opstanak ljudi.“[26]

Funkcionalizam je važan teorijski pristup koji nas približava argumentovanijem zalaganju za izučavanje koncepta meke moći. Kao njegov najvažniji predstavnik ističe se **Talkot Parsons,** američki sociolog. Neupitna je činjenica da je u njegovom stvaralaštvu, i uopšte u opsegu funkcionalizma, moć središnji pojam koji treba razjasniti. Parsons pravi otklon od Marksove konfliktne teorije i uobličuje onu koju danas nazivamo integrativnom teorijom. U bavljenju moći, Parsons ističe da ona nije stvar društvene prisile, već da se prije svega radi o potencijalu koji posjeduje društveni sistem koji rukovođenjem resursima dolazi do zadovoljenja postavljenih ciljeva. Nalazimo da je njegovo definisanje moći složenije i slojevitije. Prvobitno tome doprinosi odbacivanje nekih uvriježenih postulata moći, koji po Parsonsu onemogućavaju uspostavljanje jasne definicije moći. On tu izdvaja nekoliko problema: jednostavno

[25] Naj, Džozef S., *Budućnost moći,* Arhipelag, Beograd, 2012, str. 74.
[26] Pavlović, Vukašin, *op. cit.,* str. 52–64.

relaciono shvatanje moću u kojem se dolazi do cilja nezavisno od sredstava koja se koriste i ovlašćenja za korišćenje, čime se često uticaj ili prinuda smatraju formama moći; problem je u odnosu između dva aspekta moći prinude i saradnje, jer se često smatraju različitim formama moći i njihov odnos kroz dosadašnje definicije nije jasan; Parson odbacuje određenje moći koje daje tzv. pristup igre nultog zbira *(zero sum game),* gdje ističe da je odnos moći u kojem posjedovanje moći A znači po automatizmu manje moći za B i C tačan samo u ograničenim slučajevima i u posebnom kontekstu.[27] Važno je napomenuti i njegovu input-autput paradigmu koja analizi strukture jednog društva dodaje i spoljne uticaje, odnosno inpute i u kalkulaciju uvodi i analizu rezultata djelovanja tog sistema. Stoga je „moć realni ishod *(real output)* političkog procesa."[28] Konačno, Parson definiše moć kao: „ (...) uopštenu sposobnost *(generalized capacity)* da se obezbedi sprovođenje važnih obaveza *(binding obligations)* sastavnim delovima u jednom sistemu kolektivne organizacije, kada su obaveze legitimizirane s obzirom na nosivost kolektivnih ciljeva i gde u slučaju neposlušnosti postoji pretpostavka prislinih negativnih situacionih sankcija, bez obzira na vrstu stvarnih agenata ovog nadmetanja".[29] Brinući o rezultatima, Parsons, dakle, ističe nekoliko karakteristika moći, koje se očitavaju kroz njegovo definisanje: od akcentovanja sposobnosti pojedinca ili grupe da odradi određene zadatke koji ga približavaju konkretnim ciljevima, preko opisa ovlašćenja ili legitimizirajuće funkcije onih koji moć koriste i sposobnosti sistema da učini da njegovi djelovi sprovode odluke do analize rezultata korišćenja moći i mogućnosti postojanja sankcija ukoliko jedan dio sistema ne ispunjava legitimne zadatke kroz upotrebu moći.

Za koncept meke moći nerijetko su od značaja komunikacione strategije država posredstvom kojih one predstavljaju svoje specifične vrijednosti zarad privlačenja drugih. S druge strane, u ovom procesu važno je analizirati na koji način se dolazi do takvih strategija i da li su one rezultat saradnje širih društvenih struktura i da li se do

[27] Pavlović, *op. cit.,* str. 181–182.
[28] *Ibid.,* str. 184.
[29] *Ibid.,* str. 186.

njih došlo saglasnošću relevantnih društvenih činilaca. Na ovom putu dolazimo i do koncepta moći **Hane Arent**, koji je pod nazivom *komunikativni pojam moći* u nauku utkao Jirgen Habermas, analizirajući njeno djelo, dok Pavlović konstatuje da se kroz čitav njen opus mogu naći složene analize moći. Mi ćemo se bazirati na pojašnjenjima koje daje Pavlović kao sublimat najvažnijih zaključaka iz njenih djelâ, kao i na analizu njenog, kada je u pitanju moć, teorijski najpotpunijeg djela *The Human Condition*, koju je napisao Leo Penta. Hana Arent je posebnu pažnju posvećivala govoru, pišući da je svaka ljudska djelatnost smislena samo ako se o njoj može govoriti i da je važnost govora ono što čini da stvari postanu političke i da je upravo on ono što čovjeka čini političkim bićem.[30]

Arent svoja objašnjenja moći gradi oko stava da „moć niče kada ljudi rade zajedno."[31] Arent jasno razdvaja pojam moći od nasilja, sile i snage i nedvosmisleno ga veže za neograničen potencijal za djelovanje grupa ljudi kojima je omogućeno da komuniciraju. Uvodeći koncepte prostora za pojavljivanje i javne sfere u svoju analizu moći, Hana Arent konstatuje: „Moć je ono što održava javnu sferu, potencijalni prostor za pojavljivanje ljudi koji djeluju i govore, u egzistenciji"[32] (prijevod M. S.). Prepoznajemo važne karakteristike moći, djelovanje i govorenje, dok se pretpostavlja zajedničko, a ne nametnuto djelovanje između ljudi, što uvodi horizontalnu dimenziju shvatanja moći. Prostor u kojem se moć pojavljuje je onaj koji omogućava ljudima da zajednički djeluju (djelaju) i govore, odnosno da komuniciraju. Zato je jedina materijalnost u shvatanju moći Hane Arent ta da mora postojati materijalni preduslov da ljudi žive zajedno. U tom prostoru ljudi djeluju u skladu s voljom drugih, do čega se dolazi saglasnošću do koje se opet dolazi kroz komunikaciju. Ovdje se uočava da moć eminentno po svom karakteru pripada grupi, a ne pojedincu. Stoga i kaže: „Kada za nekog kažemo da 'ima moć' mi, u stvari, kažemo da ga je izvesna grupa ljudi ovlastila da

[30] Pavlović, *op. cit.,* str. 203.
[31] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 37.
[32] "Power is what keeps public realm, the potential space of appearance between acting and speaking men, in existence" – Penta, Leo, *Hannah Arendt: On Power,* The Journal of Speculative Philosophy vol. 10, No. 3, Penn State University Press, 1996, p. 212, unos na: http://www.jstor.org/stable/25670190.

dela u njihovo ime."[33] S druge strane, Hana Arent govori isključivo o aktuelizovanju moći i potencijala, a nikako o njihovoj materijalizaciji, gdje je, kao i djelanje, moć bezgranična i njena jedina granica je postojanje drugih ljudi.[34] I ako je potrebno da zaključimo, poslužićemo se Habermasovim zaključcima gdje se kaže da Hana Arent moć razumije kao mogućnost da se putem komunikacije, koja je neprisilna, dođe do saglasnosti o zajedničkom pravcu djelovanja (djelanja).[35]

Možda je bilo smislenije **Maksa Vebera** u ovom radu smjestiti tik uz Marksa, na čije se djelo Veber najviše vraćao, kako bi se od njega što tačnije i naučno argumentovanije distancirao, ali je bojazan kojeg od njih i na osnovu kojih kriterijuma analizirati prvo, prevagnula. Važnost njegove teorije za sociologiju, političku nauku i javnu administraciju neupitna je. Svojim djelom *Privreda i društvo* u najvećoj mjeri je oblikovao svoju sociološku teoriju i uticao na plejadu drugih, koji su svoje osnovne ideje crpili upravo iz toga djela.

Veber je moć vezivao za društveno djelanje i smatrao ju je oblikom takvog djelovanja čiji je cilj da se sprovede sopstvena volja. Zato i razlikuje:

- *Ciljnoracionalno djelanje* – kada se (ne) radi u skladu s očekivanjima spoljašnjeg svijeta da bi se došlo do spostvenog cilja kojem se racionalno teži;
- *Vrijednosnoracionalno* – kada se svjesno vjeruje u vrijednosti djelovanja bilo da su one religiozne, etičke, estetske ili neke druge vrijednosti bez obzira na uspjeh takvog djelovanja;
- *Afektivno* – kada se djeluje u skladu sa „aktuelnim afektima i duševnim stanjem";
- *Tradicionalno* – kada se radi u skladu sa ustaljenim navikama i običajima.[36]

Stefano Guzini uočava da, bez obzira na Veberova uvjerenja o tome na koji način treba ustrojiti državu ili kako treba da izgleda javna administracija, on u centar politike

[33] Pavlović, *op. cit.,* str. 204.
[34] Penta, Leo, *op. cit.,* p. 215.
[35] Habemras, Jirgen, *Komunikativni pojam moći kod Hane Arent,* u: Duhaček, Daša i Savić, Obrad, *Zatočenici zla: Zaveštanje Hane Arent,* Beogradski krug, Beograd, 2002, str. 260–261.
[36] Pavlović, *op. cit.,* str. 140–141.

i političkog dovodi mogućnost upotrebe fizičke sile. Zato i u svom djelu *Politika kao poziv* kaže: „Specifično sredstvo politike je moć, iza koje stoji mogućnost fizičkog nasilja“.[37] U tom kontekstu i daje definiciju po kojoj je moć definisana: „Kao svaka šansa unutar društvenog odnosa da nametne nečiju volju i protiv otpora drugih (*iako se drugi tome protive* – intervencija M. S.), nezavisno od toga šta je to što pruža ovakvu šansu (*šansu za korišćenjem moći* – intervencija M.S.)“.[38] Na osnovu analize korišćene terminologije, bukvalnog prijevoda s njemačkog jezika i stavljanja u relevantan kontekst, Valiman (i drugi) konstatuju da bi najpotpunija Veberova definicija moći bila: „U društvenom odnosu, moć znači bilo kakvu šansu (bez obzira na kojoj osnovi se šansa zasniva) da se (*moć* – intervencija M. S.) prenese kroz sopstvenu volju (čak i protiv otpora) (pojedinca ili kolektiva)“[39] (prijevod M. S.). U tako definisanoj moći, Pavlović prepoznaje nekoliko važnih značajki. Prvo, u takvoj definiciji, moć nije rezultat uzročno-posljedičnih veza, već predstavlja skup vjerovatnih djelovanja ili izgleda za djelovanje; drugo, realizacija moći dešava se u nekom društvenom odnosu; treće, svrha moći je da se nametne sopstvena volja; četvrto, sopstvena volja se sprovodi uprkos otporu; i peto, „moć se uspostavlja bez obzira na čemu se zasnivaju izgledi za njeno realizovanje.“[40]

U svojoj idealnotipskoj podjeli legitimne moći, Veber je razlikovao tri tipa. Prvi, tradicionalni, koji podrazumijeva potčinjenost jedne osobe drugoj zbog njenog statusa, koji se zasniva na nekoj tradicionalnoj poziciji poglavara koja se najčešće nasljeđuje. Drugi, racionalni ili zakonski, gdje osoba slijedi drugu zbog moći koju ova ima na izbornoj poziciji koju pokriva, na osnovu jasnih i racionalnih kriterijuma. Takvi su predsjednici, direktori, upravnici. Treći, harizmatski, koji moć zasniva na magnetskoj

[37] Guzzini, Stefano, *Max Webber's Power,* 2017, p. 100, in Lebow, Richard Ned (ed.), *Max Webber and International Relations,* Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2017, unos na: www.cambridge.org/9781108416382.

[38] "Power (Macht) is defined as "any chance within a social relation to impose one's will also against the resistance of others, independently of what gives rise to this chance." - *Ibid.*, p. 100.

[39] "Within a social relationship, power means any chance, (no matter whereon this chance is based) to carry through one's* own will (even against resistance). * individual or collective" – Wallimann I, Tatsis N, Zito G, *On Max Webber's Definition of Power,* The Australian and New Zealand Journal of Sociology, 13(3), 1977, p. 234, unos na: https://doi.org/10.1177/144078337701300308.

[40] Pavlović, *op. cit.,* str. 146.

privlačnosti jedne osobe. Dok prva dva tipa moć crpe iz položaja na kojem se nalaze bez obzira na način dolaska do tog položaja, treći se isključivo zasniva na moći osobe kao pojedinca.[41]

U teorijskom obuhvatu realizma,[42] **Morgentau** ističe da je moć pojedinca njegova „kontrola nad mislima, umom i akcijama drugih ljudi", dok je politička moć „uzajamni odnos kontrole subjekata javne vlasti i njihov odnos prema narodu u najširem smislu." Ovakvo dejstvo onih koji vladaju nad umom i mišlju onih kojima vladaju ima tri izvora: očekivanje koristi, strah od neugodnosti i poštovanje i ljubav za ljude i institucije i može se ostvariti „putem naredaba, vršenjem vlasti ili harizmom pojedinca ili institucije, ili kombinacijom ovih elemenata."[43] Već na ovom nivou možemo naći nekoliko značajki pojma moći koji ga bliže određuju: *sposobnost, djelovanje, uticanje, ponašanje, interes,* ali i ukazivanje na relacioni odnos, dakle *prema drugome ili drugima sa ili bez njihovog pristanka.*

Morgentau je jedan od najvažnijih predstavnika škole realizma u međunarodnim odnosima, koji je sveobuhvatnu teoriju politike moći razvijao razrađujući na filozofskim osnovama realističke principe ljudske prirode, suštine politike, ravnoteže moći i uloge etike u spoljnoj politici. Ljudska priroda ima tri dimenzije: biološku, racionalnu i duhovnu. Iako Morgenthau piše da se sve tri dimenzije kombinuju kako bi odredili ljudsko ponašanje u različitim kontekstima, on se fokusira na *želju za moć* kao definišuću karakteristiku politike, razlikujući je od ekonomije koju definiše kao racionalno traganje za bogatstvom i religije koju definiše kao duhovno područje moralnosti. Budući da je određeni karakter politike upotreba moći za dominiranje nad

[41] Nye Jr., Joseph S, *The Powers to Lead,* Oxford University Press, New York, 2008, p. 37.
[42] Nije na odmet ovdje pomenuti i veliko ime britanske škole realizma **Edvarda Kara** (Edward Hallett Carr) koji je još prije Prvog svjetskog rata pisao o trodimenzionalnosti u shvatanju međunarodne moći, sagledavajući je kroz ekonomsku i vojnu kategoriju i dodajući treću dimenziju, moć nad javnim mnjenjem (moć nad mišljenjem drugih – *power over opinion)*. Pogledati detaljnije u E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations,* Harper & Row, New York, 1964. Zato i sam Naj kaže da koncept meke moći i sama njegova teorija nijesu suštinski suprotstavljeni teorijskim aspektima realizma, već samo onim pokušajima koji žele po svaku cijenu mjere moć na osnovu informacija o raspoloživim resursima jedne države.
[43] Morgentau, Hans, *Teorija međunarodne politike,* CID, Podgorica, 2014, str. 28.

drugima, moral i razum su podređene vrline u politici, puki instrumenti za dostizanje i opravdanje moći.[44] Ovakvo stanovište je i dalje u najvećoj mjeri uvriježeno u međunarodnim odnosima, kada je odnos prema pojmu moći u pitanju. Posebno je takav stav zastupljen među realistima, gdje je interesno orijentisano djelovanje u srži koncepta moći, koji se zasniva na nepromijenjenoj ljudskoj prirodi i njenoj tzv. „želji za moć“ ili „žudnji za moć“.

Morgentau iz realističke škole definiše elemente koji čine analizu tvrde moći i navodi geografiju, prirodne resurse, industrijski kapacitet, vojnu spremnost, stanovništvo uključujući demografske tendencije, nacionalni karakter, nacionalni moral, kvalitet diplomatije i kvalitet vlasti. S druge strane, onima koji u teoretisanju o moći koriste mješoviti pristup, ovi elementi su osnova na koje kaleme meku moć „(kulturni uticaj, političke vrednosti i spoljna politika), uzimajući pri tome u obzir i dramatične promjene 'državocentričnih' međunarodnih odnosa sa krajem Hladnog rata i račvanje globalnih struktura između država i drugih, nedržavnih subjekata međunarodnih odnosa, te kapaciteta njihovog uticaja.“[45]

Takav mješoviti pristup na temeljima liberalne škole koristi i **Karl Dojč**. On pokušava da definiše moć u nekoliko dimenzija: prva je *količina moći*, tj. njena težina koja je izraz sposobnosti aktera u međunarodnim odnosima da utiču i promijene tok događaja u međunarodnoj zajednici ili da presudno utiču na tuđe ponašanje; drugi je *prostor moći*, odnosno prostorni doseg uticaja koji subjekt međunarodnih odnosa može da izvrši; treći je *raspon moći* izražen kao odnos između najviše nagrade i najstrože kazne koju nosilac moći može upotrijebiti protiv drugih aktera, te četvrte dimenzije koja se odnosi na *njen domašaj*, odnosno vrste i klase ponašanja na koje se može vršiti odlučujući uticaj.[46]

[44] Griffiths, Martin, Roach, Steven C, Solomon Scott S. *Fifty Key Thinkers of International Relations,* Routledge, New York, 2009, str. 50–52.
[45] Gajić, Saša, *Džozef Naj i sporne dimenzije ruske moći,* Nacionalni interes, XIII, vol. 28, 2017, str. 123.
[46] *Ibid.,* str. 122–123.

Pisanje **Bertranda Rasela** od velikog je značaja za analizu moći. Dominantno inspirisan događajima koji su prethodili izbijanju Velikog rata, bezumljem i odsustvom moralnih, pa i političkih uporišta za ratna dešavanja, Rasel je iz svijeta logičkih matematičkih analiza, filozofije Lajbnica, i s mjesta najcjenjenijeg filozofa engleskog govornog područja s početka 20. vijeka, ušao u svijet nauke o politici. Prvo zalaganjem za neutralnost, a ubrzo antiratnim zalaganjem kroz govore, pisanje i proteste, Rasel se, pokazaće se, neodvojivo vezao za proučavanje pitanja moći u političkoj nauci.[47] Iako pojednostavljena, vjerovatno pod uticajem prirodnih nauka, Raselova definicija moći je ogoljena i „čista". „Moć može biti definisana kao proizvođenje željenih (*namjeravanih* – intervencija M. S.) učinaka."[48] On takođe insistira i potcrtava relacioni karakter moći gdje kaže da „A ima više moći od B ako A postiže više željenih učinaka nego B."[49] Uticaj prirodnih nauka na njegov koncept moći ogleda se u tome što je moć smatrao kvantitativnom kategorijom, govoreći da niti jedna forma moći nije data po sebi i ne predstavlja izvor za druge moći. Moć se, kao i energija, mijenja i prelazi iz jednog oblika u drugi. Zato je, kaže Rasel, osnovni zadatak društvenih nauka da definišu pravila po kojima se ovakve transformacije moći dešavaju.[50] Rasel se zanima najviše za moć nad ljudima, iako konstatuje da postoji moć i nad stvarima i da je ta vrsta moći u povoju najviše zahvaljujući postignutom progresu u nauci. U konceptu moći nad ljudima (individuama), Rasel razlikuje tri forme moći:

- Primjena *direkte fizičke sile* nad tijelom, npr. prilikom zatvaranja ili ubistva individue;
- Podsticanje *nagradama ili kažnjavanjem*, npr. davanje ili uskraćivanje zaposlenja;

[47] Iz uvoda u knjigu Bertranda Rasela *Power: A New Social Analysis,* koji je napisao Kirk Vilis, Univerzitet Džordžija, 1995. godine – Russel, Bertrand, *Power: A New Social Analysis,* Routledge, London and New York, 2004.
[48] Russel, Bertrand, *Power: A New Social Analysis,* Routledge, London and New York, 2004, p. 23.
[49] *Ibid.,* p. 23.
[50] *Ibid.,* p. 4–5.

- Uticaj na *mišljenje,* npr. propaganda u najširem smislu, ali i mogućnost stvaranja željenih navika kod drugih, kao npr. navike koje se uspostave vojnom vježbom.[51]

Svaka od tih formi moći razlikuje se na osnovu načina na koje utiče na individue ili na osnovu toga koji tip organizacije je može koristiti. Ovdje nailazimo da u konceptu moći nad ljudima, Rasel razlikuje moć pojedinca nad pojedincem (ili grupom) i moć organizacije. Zato i govori da vojska i policija raspolažu prisilnom silom nad tijelom pojedinca, da ekonomske organizacije najčešće koriste instrumente za nagrađivanje ili kažnjavanje kroz podsticanje ili odvraćanje, dok crkve, škole i političke partije koriste instrumente moći da utiču na mišljenje.[52] U nastavku svoje analize moći, Rasel govori o svešteničkoj, kraljevoj, revolucionarnoj, ogoljenoj, ekonomskoj, ali i *moći nad mišljenjem*. Upravo ova potonja forma je ona koja bi mogla biti značajna kao još jedan podsticaj za razumijevanje meke moći. Podsjetićemo da u konceptu meke moći, značajno mjesto zauzima pridobijanje drugog kroz oblikovanje njegovog mišljenja i stavova. Rasel ovu formu moći jasno razlikuje od ogoljene moći (moć kojoj se povlađuju samo jer je moć, a suštinski ne postoji razlog za povlađivanjem) i od one koja se koristi nagradama ili kažnjavanjem kao sredstvima za dolazak do cilja. Stoga i potcrtava da je ovakva forma moći *najmekša po svojoj prirodi i formi,* pa time i najteže prepoznatljiva. Jedna njena važna karakteristika je i *pristanak onih nad kojima se vrši ovakva moć.* Prihvatanje ovakve moći leži dominantno u vjeri, ubjeđenju, povjerenju, dobrovoljnosti da se takva moć prihvati. Od toga uzleta u nalaženju podloge za analizu meke moći, Rasel nas odvlači kada precizno postavlja liniju razvoja ove moći, gdje piše da ovakva moć počinje uvijek ubjeđivanjem, da se u sljedećoj fazi koristi sila, a na kraju tog procesa imamo vjerovanje onih nad kojim se vrši moć, čime sila opet postaje nepotrebna. Međutim, Rasel trezveno pravi i izuzetke i daje primjere ovog linearnog razvoja moći nad mišljenjem koje ne podrazumijeva fazu u kojoj se koristi sila. To je uspon nauke i ljudskog znanja koji su doveli do progresa ljudske civilizacije. Završava isticanjem nekoliko osobina moći nad mišljenjem (u svom razvoju bez korišćenja sile), gdje ističe

[51] *Ibid.,* p. 24.
[52] *Ibid.,* p. 25.

želju, ponavljanje, dokaze i činjenice. Uticanje na vjerovanja i mišljenja drugih u najvećoj mjeri se zasniva na mogućnostima neprestanog ponavljanja.[53] Ovakvim, a zasigurno i jednim od Raselovih najvažnijih nalaza o moći, pretpostavljeno je dalje analiziranje propagande, oblikovanja javnog mnjenja, i najšire, uticanja na vjerovanja i ubjeđenja.

Osobenu teoriju moći dao je **Mišel Fuko**, iako mu, kako je i sam pisao, cilj nije bio da uspostavlja teoriju ili metodologiju, niti da govori o moći kao fenomenu, već da kreira „istoriju različitih načina pomoć kojih čovjek u našoj kulturi biva subjektom."[54] Nalazimo da je njegova rasprava o moći umotana u višeslojna filozofska, ekonomska, pa čak i jezička razmatranja, koja su osobena do te mjere da u literaturi nijesmo naišli na unificirano mišljenje o teorijskom pravcu kojem pripada Fuko u svojim razmatranjima moći. Isticanjem važnosti subjekta, osujećivanjem nepokolebljivog statusa države u odnosima moći, uključivanjem drugih, kako je pisao „mikrofizičkih" struktura, možemo reći da koketira sa strukturalizmom, mada bi se, kako i sam piše, više svrstao u postmoderniste ili poststrukturaliste. Iako je jasno govorio o relacionoj karakteristici moći, Fuko je nije razumio kao jednostavni odnos između individua ili kolektiva, već kao način na koji određene aktivnosti modifikuju druge. Zato moć kao takva, bilo da se njeno postojanje uzima kao univerzalno i da se shvata kao koncentrovana ili difuzna, zapravo ne postoji. Ona postoji samo ukoliko se postavi u aktivno stanje, odnosno ako podrazumijeva postupak ili radnju. Fuko piše da ona takođe nije proizvod niti funkcija pristanka ili odricanja slobode zbog poštovanja prava, čime uspostavlja osnovu za kritiku onih pristupa koji vide moć samo u postupanju države u nametanju normi, prava i ograničenja.[55] Pavlović ističe da je iz ovakvog shvatanja prirode moći moguće izvući nekoliko važnih karakteristika Fukoove „nove ekonomije u odnosima moći" i to: moć je

[53] *Ibid.,* p. 109–116.
[54] "My objective, instead, has been to create a history of the different modes by which, in our culture, human beings are made subjects." - Foucault, Michel, *The Subject and Power,* Critical Inquiry 8, University of Chicago Press, 1982, p. 777 (Esej napisan kao zaključna razmatranja u knjizi Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutic,* University of Chicago Press, 1982).
[55] *Ibid.,* p. 788–789.

sveprisutna i dolazi iz većeg broja različitih tačaka kroz igru nejednakih i pokretljivih odnosa; pod pojmom moći treba razumjeti mnoštvo odnosa snaga koji su urođeni na području gdje su nastali i čine organizaciju tog područja; to su i strategije u kojima odnosi postaju djelatni i uspostavljeni kroz državni aparat, formiranje zakona ili društvenu hegemoniju.[56] Kroz svoju mikrofiziku moći, Fuko uspostavlja novu ekonomiju moći koja je produktivna snaga. Na ovome on temelji svoju kritiku analize moći, koja u središte stavlja samo državu, govoreći da nas takvo stanovište ograničava na analiziranje represivne moći države. Zapravo je od suštinsko značaja shvatiti da moć države leži u ranije utvrđenim odnosima u svakom dijelu društvenog sistema, i da bi se uspostavila i opstala mora da obuhvati čitav niz „realnih odnosa mikromoći, koji su mnogostruki, nedefinisani i preplavljuju društvo u svim njegovim dimenzijama." On je ovime dao na važnosti čitavom nizu nosioca moći koji se nalaze van „neposredne nadležnosti države i njenih birokratskih aparata."[57] Konačno, u Fukoovom insistiranju da je moć sveprisutna, čime zapravo želi reći da ona može biti proizvedena u različitim tačkama jedne društvene cjeline, nalazimo poveznicu s našom analizom meke moći čijoj višeslojnosti upravo doprinosi činjenica da nijesu samo država i zvanični državni aparat izvori moći (pa i meke moći), već da ona može biti formulisana i u drugim djelovima određenog društvenog sistema.

Gotovo sve teorije međunarodnih odnosa polaze od pretpostavke da je moć veoma važna kategorija u istraživanju međunarodnih odnosa, kao i da je važna za same međunarodne odnose.[58] Međutim, samo definisanje moći je i dalje, kako navodi **Volc**, stvar kontroverze.[59] Njegovo razumijevanje moći u međunarodnim odnosima dio je jednog golemog teorijskog pristupa koji *moć razumije kao resurs*. Grupi autora koji moć posmatraju kao resurs pripada i ranije pomenuti Morgentau, koji je analizirao

[56] Pavlović, *op. cit.,* str. 283.
[57] Pavlović, *op. cit.,* str. 284–301.
[58] Detaljnije u: Wendt, A, *Social theory of international politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
[59] Waltz, K. N, Reflections on theory of international politics: A response to my critics, in: Keohane, R, O, (ur.), *Neorealism and its critics,* New York: Columbia University Press, pp. 322–346.

„elemente nacionalne moći".[60] Morgentau, kako smo ranije naveli, bavi se i određenim psihološkim karakteristikama moći što njegovoj teoriji daje i elemente *relacione moći.* Kroz pristup relacione moći, moć se percipira kao „uzročna veza između aktera u međunarodnim odnosima u kojoj jedna država utiče na ponašanje druge države koristeći sopstvene materijalne i nematerijalne resurse"[61] (prijevod M. S.). Već smo relaciona objašnjenja moći analizirali kod Vebera, Dala i Naja. Treća velika grupa autora govori o *strukturnoj moći.* Autori koji moć posmatraju na ovaj način, govore o uspostavljanju i/ili kontroli struktura u međunarodnim odnosima. Autori analiziraju uticaj onih koji su sposobni (u posjedu su strukturne moći) da mijenjaju opseg izbora drugih bez očiglednog pritiska na njih da donesu konkretnu odluku.[62]

Zaključujemo da se analize moći u međunarodnim odnosima mogu sagledati kroz tri velika pristupa, onaj koji moć posmatra kao resurs, onaj koji se bavi relacionim aspektima moći i treći koji govori o strukturnoj moći. Dalje, ovi pristupi su, manje ili više očigledno, uvezani sa konkretnim teorijama međunarodnih odnosa, dok su neke od njih specifične upravo zbog načina na koji analiziraju moć. Međutim, nakon ovog uvoda, možemo zaključiti da je razvojem pristupa relacione moći, analiza moći u međunarodnim odnosima dobila značajan podsticaj. Iako se čini da je razvojem pristupa relacione moći, težnja za njenim kvantifikovanjem i praktičnim objašnjenjem, činjenjem moći opipljivom, dodatno udaljena od usaglašenog pristupa, smatramo da je istraživanje relacija/odnosa u pitanjima moći koji akcenat stavljaju i na nematerijalne uticaje i odnose, doprinijela daljem razvoju nauke o međunarodnim odnosima i značajno proširila vidike u cilju svježijeg i drugačijeg razumijevanja moći.

[60] Morgenthau, H. J, *Politics among nations: The struggle for power and peace*, Chicago: University of Chicago Press, 1954.
[61] "The second understanding of power perceives it as a causal relationship between actors in international affairs in which one state affects the behaviour of another state by using own material and immaterial resources." – Fels, Enrico, Power Shift? Power in International Relations and the Allegiance of Middle Powers, in: Fels, E, Kremer, JF, Kronenberg, K, *Power in the 21st Century. International Security and International Political Economy in a Changing World,* Springer, Hajdelberg, 2012, p. 6.
[62] *Ibid.,* p. 6.

1.1. Intermeco za tri lica moći. Robert Dal, Piter Bakrak i Morton Barac, Stiven Lukes.

Robert Dal jedan je od onih teoretičara koji je dao najkompleksniji uvid u različite aspekte političke nauke, a da ne možemo sa sigurnošću govoriti o njegovom teorijskom pripadništvu. Profesor Vučina Vasović prepoznaje da je u Dalovom opusu prepoznatljiv uticaj mnogih izvora od Platona, Aristotela, Makijavelija, Hobsa i Rusoa do Bentama, Marksa, Popera, Vebera i drugih. Iako je na njegov rad izuzetan uticaj imao bihejviorizam (*analiza političkog ponašanja koje istražuje posljedice individualnog političkog ponašanja na funkcionisanje političkih institucija* – intervencija M. S.), o Dalu možemo govoriti i kao pragmatisti, pozitivisti, antiutopisti, pluralisti, sadržajnom i strogom metodologu.[63]

U takvom poduhvatu za svoju analizu pod uticajem bihejviorističkog pristupa, Dal ne objašnjava pojam države, već umjesto njega govori o interesima, kompeticijama i kategorijama moći. „Ishod slobodne utakmice interesa i zahteva zavisi velikim delom od raspodele moći između pojedinih subjekata u društvu i politici."[64] Vlast (*ili moć* – intervencija M. S.), vladanje ili autoritet su u srži svakog stalnog sistema ljudskih odnosa. Zato nas i razumijevanje Dalovog poimanja vlasti (moći) dovodi do shvatanja dobrog dijela njegovog teoretisanja. Dodatno, zbog prethodnog, njegovu analizu Vasović naziva kratološkom (*kratologija – nauka o vlasti* – intervencija M. S.) i svrstava je u liberalno-individualistička i personalistička shvatanja moći.[65]

Dal u svom eseju *Koncept moći*[66] ističe da je pokušao da moć definiše kao odnos između ljudi koji se kao takav izražava prostim simboličkim odnosom. Iz ove se definicije razvija stanovište o uporedivosti moći ili o relativnom stepenu moći koju imaju dvije ili više osoba. Odnos moći između dvoje objašnjava dosta simplifikovano: „A

[63] Vasović, Vučina, *Korifeji demokratije,* CID, Podgorica, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2013, str. 6–13.
[64] *Ibid.,* str. 22.
[65] *Ibid.,* str. 23.
[66] Dahl, Robert A, *The Concept of Power,* Department of Political Science, Yale University, Behavioral Science, No 2, 1957.

ima moć nad B do te mjere u kojoj može učiniti da B uradi nešto što u suprotnom (*dakle, bez uticaja A* – intervencija M. S.) ne bi uradio". Zatim pojašnjava da se u takvoj definiciji ide dalje od onoga što bi, na primjer, predstavljao odnos koji bi se limitirao samo na „A ima moć nad B", za koji kaže da nije interesantan i dovoljno informativan. U svojoj definiciji vidi nekoliko ključnih značajki: može se tražiti izvor ili baza moći A nad B; može se govoriti o sredstvima i instrumentima koje A koristi da bi vršio moć nad B; može se govoriti o dometu ili količini takve moći; na kraju, može se govoriti o obimu ili djelokrugu takve moći.[67]

Dal je konstatovao da su 20. vijeku u pogledu shvatanja moći najviše dali Marks, Pareto i Moska. Iako dolaze iz različitih naučnih disciplina njihov doprinos je značajan jer ukazuju na odnose moći u kojima dominira vladajuća klasa (*elita kod Pareta i Moske* – intervencija M. S.), ali niti jedan ne daje kompletno sistematsko objašnjenje moći. Ovo se pogotovo očitava ako se njihova shvatanja moći stave u kontekst poliarhije. Poliarhija za Dala zauzima važno mjesto u shvatanju moći, jer on kroz takav sistem, koji podrazumijeva pluralistički model demokratije, objašnjava da moć dolazi iz različitih izvora, stoga ne postoji jedan odlučujući centar političke moći.[68] Očigledan je relacioni karakter Dalovog koncepta moći. Baš u takvom odnosu „lidera i onih kojima lider vlada" Dal prepoznaje da takvi odnosi mogu biti zasnovani na demokratskim, hijerarhijskim ili pregovaračkim principima. Osnov tih modela je u načinu ponašanja jednih i drugih u odnosima moći, što opet dokazuje da se Dal u velikoj mjeri oslanjao na bihejvioristička stanovišta. Terminološki, Dal moć smješta u grupu termina kako ih naziva *power terms*, u koje spadaju uticaj, vlast, kontrola i autoritet. U široj bihejviorističkoj koncepciji, Dal vidi odnose moći između jedinica u jednom društvu, od kojih responzivne jedinice (*jedinice koje odgovaraju na nadražaje* – intervencija M. S.) odgovaraju na stimulanse kontrolnih jedinica. U nastavku vrlo naučno prefinjeno pravi razliku stanja kroz koja se kreće svaki tip moći, od imati ili posjedovati do vršiti ili realizovati moć. Ovim Dal

[67] *Ibid.,* p. 201–203.
[68] Pavlović, *op. cit.,* str. 228.

namjeru stavlja kao kritičnu tačku za postizanje aktivnog stanja moći i time dominantno oblikuje razmišljanja o moći u prvoj polovini 20. vijeka.[69]

Kako bi zaokružio svoje shvatanje moći, Dal predlaže tri modela za mjerenje moći. Sva tri modela bave se odnosima responzivnih jedinica (R) i kontrolnih jedinica (C). Prvi je u vezi s poznatom teorijom igara i njenim matematičkim modelom u kojem se pretpostavlja ishod glasanja u kojem će od grupe kontrolnih jedinica ostati jedan koji glasa posljednji i tako odlučuje ishod. Drugi je Njutnov model, osmišljen na osnovu mjerenja snage u klasičnoj mehanici. U ovom modelu mjere se promjene koje mogu nastati kod R i konstatuje se da što su veće promjene kod R, to C ima više moći. Treći model je ekonomski. On u mjerenja uključuje obje strane i njihove troškove ukoliko dođe do iskazivanja moći C nad R. Troškovi moći C-a, koji nastaju ako namjeri da iskaže moć prema R, i s druge strane, troškovi R-a, koji nastaju ako odbije da se pokori C-u. Za opis ovog odnosa uzet je model oportunitetnih troškova iz ekonomske nauke.[70]

Kako analiza moći predstavlja i jedan od ključnih aspekata proučavanja procesa stvaranja javnih politika, potrebno je da se osvrnemo i na oblast na koju je Dalova teorija imala izrazit uticaj. Majkl Hil[71] smješta Dala u porodicu pluralista koji su pokušavali da shvate odnose moći u društvu i da uspostave koncept koji će obuhvatiti sve centre koji imaju određenu moć da oblikuju javne politike. Pluralizam se opisuje kao teorijski okvir koji proučava moderno demokratsko društvo, u kojem fokus drži na predstavničkoj demokratiji i njenom uticaju i predstavlja postojanje većeg broja učesnika u stvaranju politika. Pored vlade, tu je i uticaj različitih grupa, rad političkih partija, grupa za pritisak ili interesnih grupa „pri čemu svaka predstavlja jedan od mnogih interesa od kojih se sastoji razvijeno društvo. Pluralistička stajališta pozdravljaju i naglašavaju tu raznolikost interesa i, poput liberalnih teoretičara, ona tu raznolikost smatraju potrebnom i pozitivnom dimenzijom društvenog života.“[72] Na

[69] *Ibid.,* str. 229–234.
[70] *Ibid.,* str. 234–235.
[71] Hill, Michael, *Proces stvaranja javnih politika,* Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010.
[72] Hill, Michael, *Proces stvaranja javnih politika,* Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010, str. 28.

tragu ovako postavljenog teorijskog okvira pluralizma Dal govori o „široko raspodijeljenoj moći među različitim skupinama“. Tu se ukazuje na difuznost moći i njenu rasprostranjenost u društvu. Dodatno, Dal precizira da ne postoji grupa koja ne posjeduje moć, posredstvom koje može da utiče na donošenje odluka, i samim tim što je takvih grupa i centara moći u jednom društvu više, niti jedan od njih u odnosima moći nije dominantan. Odlučnost je ključna za ostvarivanje političkih interesa jedne grupe.[73] Opus pluralista zasniva se na modelu analize predstavničke demokratije u kojem se model vlasti, koja donosi odluke u korist naroda i odgovorna je parlamentu, zamjenjuje složenijim pluralističkim modelom. Empirijski doprinos Roberta Dala za pluralističku teoriju i za izučavanje moći u jednom društvu uopšte predstavljen je modelom datim u tabeli 1.

Tabela 1. *Model Roberta Dala o odnosima moći u procesu oblikovanja politika*[74]

	Strukturisana moć	**Fragmentirana moć**
Moć se distribuira relativno ravnomjerno	1. Predstavnička vlast u kojoj unifikovana izvršna vlast reaguje na volju naroda	2. Pluralistička vlast u kojoj volja naroda prevladava putem nadmetanja grupa
Moć se distribuira neravnomjerno	3. Vlast neizabrane elite, ili spoljnih faktora uticaja	4. Nepredvidiva i haotična, vlast izložena višestrukim pritiscima

U tabeli je dat model funkcionisanja modernog društva predstavničke demokratije. U njemu su moguća dva načina distribucije moći, i to kada je ona distribuirana ravnomjerno i neravnomjerno. Zavisno od toga mogući su sljedeći ishodi:

1. Ukoliko je moć ravnomjerno raspodijeljena, ali je posjeduju samo formalno vladajuće strukture, onda govorimo o klasičnom sistemu predstavničke demokratije u kojem, u idealnotipskom modelu, vlast djela na osnovu volje naroda;

[73] *Ibid.,* str. 28.
[74] *Ibid.,* str. 26.

2. Ukoliko imamo ravnomjerno raspoređenu moć na veći broj činilaca u jednom društvu, onda dolazimo do sistema pluralističke vlasti u kojoj se veći broj interesnih grupa zajedno s formalnim centrima vlasti nadmeće za pozicije moći i veći udio u stvaranju politika;
3. U trećem mogućem ishodu moć se neravnomjerno distribuira i u slučaju njene strukturisanosti, govorimo o sistemu koji se u svom funkcionisanju udaljava od demokratskih principa i pospješuje djelovanje neizabranih elita uz mogućnost uticaja spoljnih faktora na procese stvaranja politika;
4. Četvrti ishod kroz neravnomjerno raspodijeljenu fragmentiranu moć doprinosi situaciji u kojoj vlast trpi pritiske od strane različitih grupa pri čemu nastaje haotičan sistem nadmetanja različitih grupa za instrumente moći koji te grupe približavaju zadovoljenju svojih interesa.

Pluralistički koncept je najbliži stanovištu da su izvori moći neravnomjerno raspoređeni u društvu, iako su široko raspodijeljeni među pojedincima i grupama. U takvoj situaciji pojedinci i grupe ne raspolažu istim nivoom uticaja, ali daleko od toga da neki nivo uticaja ne mogu i ostvariti. Izvori moći nijesu akumulirani u samo jednom centru (pojedincu ili grupi), već su fragmentirani tako da nijedan izvor moći nije dominantan. Stoga, pluralistički politički sistem funkcioniše kao političko tržište u kojem uticaj određenih grupa zavisi od njenih resursa.[75]

Konačno, ovakav aspekt relacione moći kod Dala, u literaturi je poznat kao **prvo lice moći.** Ono se koncentriše na sposobnosti da se drugi privole da djelaju na način koji je suprotan njihovim prvobitnim preferencijama ili strategijama. Kako bi se krajnje naučno zauzelo stanovište o takvoj moći moraju se znati upravo te početne preferencije da bi se moglo analizirati do koje mjere su upravo početne preferencije jednih promijenjene djelovanjem drugih u procesu korišćenja različitih instrumenata moći.[76]

Dalova teorija izazvala je reakcije u naučnim krugovima koji su željeli da na što argumentovaniji način izlože kritiku pluralizma. Jednu od najvažnijih i najuticajnijih

[75] *Ibid.,* str. 27–28.
[76] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 28–29.

kritika iznijeli su **Piter Bakrak** i **Morton Barac** u eseju „Dva lica moći“.[77] Oni su jasno naznačili da Dalova definicija nije pokrila čitav korpus pitanja oko fenomena moći, koji su oni nazvali **drugim licem moći**. Bakrak i Barac su u analizu moći u političkoj nauci uveli pitanje određivanja *dnevnog reda*. Moć koja leži u rukama onih koji mogu da određuju pitanja koja će se naći na dnevnom redu ili, važnije, koji mogu arbitrarno odlučivati o neodlučivanju o pojedinim pitanjima, aspekt je moći koju su pluralisti predvidjeli. Postavljanjem dnevnog reda može se učiniti da „preferencije drugih budu irelevantne ili izvan granica“ i onda se dolazi u situaciju da „možda nikada neće biti potrebno da ih (*one s drugačijim preferencijama* – intervencija M. S.) gurate ili prisiljavate. Drugim rečima, moguće je oblikovati preferencije drugih tako što ćete uticati na njihova očekivanja u pogledu onoga što je legitimno i izvodljivo. (...) Moćni akteri mogu osigurati da oni manje moćni nikada ne budu pozvani za sto ili, ako tamo i dospeju, da su pravila igre već odredili oni koji su prvi stigli.“[78] Analizirajući pisanje Bakraka i Baraca, Naj naglašava da momenat svjesnosti onih koji su pod uticajem toga lica moći, može, a i ne mora biti prisutan. Razrađuje tu tezu na način što uticaj takvog vida moći smješta u kontekst kada su dnevni red odredile institucije izabrane na legitiman način, što dalje znači da se oni na koje se utiče neće nužno osjećati pritisnutima tim tipom moći. Poveznica *drugog lica moći* s konceptom *meke moći* je jasna: „sposobnost da se dobije ono što želite kroz kooptivne načine postavljanja dnevnog reda, putem ubeđivanja i izazivanja pozitivne privlačnosti.“[79]

Bakrak i Barac tvrde da se cjelokupno teoretisanje oko pitanja moći dešavalo na polju suprotstavljenosti sociologa i politikologa. Prvi govore o koncentrisanosti moći u zajednicama koje oni analiziraju, dok drugi govore o difuznosti moći. U biti ovog sukoba je borba između elitista i pluralista. Takva situacija nije stvar puke koincidencije, već se radi o suprotstavljenim pretpostavkama i metodologiji istraživanja i kod jednih i kod drugih. U kritici elitista Bakrak i Barac su na liniji onoga na što su ukazali pluralisti. Tu

[77] Backrach P, Baratz M, *Two Faces of Power,* The American Political Science Review, Vol. 56, No. 4, 1962, unos na: http://www.jstor.org/stable/1952796.
[78] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 30.
[79] *Ibid.,* str. 30.

ukazuju na upitnost elitističkih stanovišta da svaka ljudska institucija ima strukturu moći, zatim da je takva struktura moći stabilna i održiva kroz vrijeme i, treće, dovodi se u pitanje stanovište elitista u kojem se stvarna moć izjednačava s onom moći za koju se smatra da je neko posjeduje.[80]

Nakon kritike elitista koja je u saglasju s mišljenjem pluralista, putevi u razumijevanju moći sa pluralistima se razilaze. Bakrak i Barac objašnjavaju da je pluralističko stanovište ograničeno samo na učestvovanje u procesu donošenja odluka, pri čemu se moć može samo analizirati nakon ispitivanja niza konkretnih odluka u tom procesu. Ovim se pluralisti ograničavaju na biranje ključnih odluka, na praćenje ko je i na koji način učestvovao u procesu donošenja odluka i na praćenje njihovog konkretnog ponašanja, kako bi se došlo do analize ishoda. Bakrak i Barac uočavaju da se ovakvim ograničavanjem prenebregavaju najmanje dvije stvari:

1. Pluralistički model previđa činjenicu da se moć vrlo često koristi da bi se ograničila moć odlučivanja na tzv. *bezbjedna pitanja*;
2. Pluralistički model uopšte ne pruža mogućnost uvida, razlikovanja, pa onda ni analize, važnih i nevažnih pitanja na političkoj sceni.[81]

U oblasti mjerenja moći, Bakrak i Barac prihvataju da se mogu mjeriti određeni aspekti koji proizlaze iz procesa korišćenja moći (*npr. onako kako je opisano kod Dala* – intervencija M. S.), ali da postoje i nemjerljivi elementi koji se moraju uzeti u obzir. Zato oni i prihvataju Dalovo određenje u kojem se moć vrši onda kada A učestvuje u kreiranju odluka koje utiču na B. Međutim, pišu da to nije dovoljno i dodaju da je upražnjavanje moći i kad „A posveti sve svoje energije da stvara ili ojačava socijalne i političke vrijednosti i institucionalne prakse koje ograničavaju obuhvat političkog procesa na javno razmatranje samo onih pitanja koja su relativno bezazlena za A. U

[80] Bachrach P, Baratz M, *op. cit.,* p. 947–948.
[81] *Ibid.,* p. 948.

mjeri u kojoj A uspije u tome, B je praktično onemogućen da dovede u prvi plan bilo koja pitanja čija bi rješenja mogla naštetiti A-ovim preferencijama“[82] (prijevod M. S.).

Uviđamo ključnu razliku između dva lica moći i to da, iako se oba koncepta zasnivaju na činjenici da A aktivno učestvuje u procesu odlučivanja, čime vrši određeni uticaj na B, samo se drugim licem moći otkriva novo polje uticaja, koje je u velikoj mjeri nevidljivo i koje utiče na neodlučivanje, ili kako piše Pavlović na „donošenje neodluka, to jest selekciju i odbacivanje svih onih pitanja koja, ma kako realno bila društveno važna, ostaju van vidokruga procesa političkog odlučivanja.“[83]

Na kraju svog eseja Bakrak i Barac pišu da istraživač treba da pobjegne od sociooloških pitanja *ko vlada?* ali i od pluralističkih *da li iko posjeduje moć?* (*u jednoj zajednici* – intervencija M. S.) i da se usmjere na posebna pitanja „mobilizacije pristrasnosti u procesu odlučivanja u konkretnim institucijama“ koje se istražuju. Dodatno, veoma je važno ući u slabije vidljiv prostor u kojem se „donose neodluke“, gdje valja analizirati one pojedince i grupe koji podržavaju status quo institucije u kojoj se nalaze i utiču na ograničavanje obuhvata procesa donošenja odluka samo na tzv. bezbjedna pitanja. Konačno, koristeći svoje znanje o „restriktivnom licu moći kao osnove za analizu i kao standard za razlikovanje političkih odluka koje su ključne i važne od onih koje su svakodnevne i rutinske“ istraživač bi trebao da istražuje praktikovanje moći i učestvovanje u procesu odlučivanja, na konkretnim pitanjima i problemima.[84]

Kada se vratimo na polje sociološkog analiziranja fenomena moći dolazimo do sedamdesetih godina 20. vijeka i značajnog autora **Stivena Lukesa**. On je koncipirao teorijski okvir kroz radikalnu analizu i definisanje pojma moći, na način što na kritiku

[82] “A devotes his energies to creating or reinforcing social and political values and institutional practices that limit the scope of the political process to public consideration of only those issues which are comparatively innocuous to A. To the extent that A succeeds in doing this, B is prevented, for all practical purposes, from bringing to the fore any issues that might in their resolution be seriously detrimental to A's set of preferences.” – *Ibid.,* p. 948.
[83] Pavlović, *op. cit.,* str. 239.
[84] Bachrach P., Baratz M., *op. cit.,* p. 952.

jednodimenzionalnog i dvodimenzionalnog koncepta moći nadgrađuje svoje viđenje moći, oblikujući na taj način **treće lice moći**. Lukes nalazi problematičnim nekoliko važnih momenata u prethodnim teoretisanjima o moći i to na nekoliko polja. Okosnica metodoloških problema je ograničenost bihejviorizma kao teorijskog pristupa, zanemarene uloge vrijednosti u objašnjavajućim konceptima ovog teorijskog pristupa, ali i metodološke usmjerenosti na pojedinca. S druge strane, teorijski problemi obuhvataju ograničen domet i pristrasnosti pluralizma kao teorijskog pristupa, zatim lažnu svijest koja je u biti jednodimenzionalnog viđenja moći, ali i prenebregavanje važnosti interesa, čije pitanje je u središtu rasprava o moći.[85]

Osnova Lukesove kritike prve dvije dimenzije moći leži u kritici njihovog insistiranja na individualističkom shvatanju moći. Njime se, piše Lukes, izostavlja ključni aspekt da u velikoj mjeri ponašanje s oblicima moći ispoljavaju i „socijalno strukturisane i kulturno oblikovane grupe pojedinaca, kao i institucije". Ovim Lukes ukazuje da je i dvodimenzionalni koncept moći zasnovan na bihejviorizmu (*mada i sami Bakrak i Barac to ističu kada se djelimično svrstavaju u neobihejviorizam* – intervencija M. S.), ali i dodaje da ih njihovo insistiranje na „donošenju neodluka" ili nedogađanju, koje je teško vidljivo, uočljivo, a još teže provjerljivo, smješta u okvir antibihejviorizma. Kritiku oblikuje isticanjem postojanja „kolektivne akcije" bilo da je ona vezana za grupu, kolektiv, političku partiju ili korporaciju i „ne može se samo pripisati odlukama ili ponašanju određenih pojedinaca". Također, postoji fenomen „sistemskih" ili organizacijskih učinaka, gdje rezultati pristrasnosti proizlaze iz načina ustrojstva (forme) same organizacije. Iako pojedinci čine te organizacije, moć koju pokazuje organizacija nije opravdano jednostavno konceptualizovati kao odlučivanje i ponašanje individua unutar nje.[86] Za razliku od prve dvije dimenzije, Lukes sumira fokus treće dimenzije moći, ističući sljedeće:

- Njegov se pristup zasniva na kritici bihejvioralnog pristupa;

[85] Lukes, Steven, *Power: A Radical View (second edition),* Palgrave Macmillan, British Sociological Association, London, 2005, p. 14–15.
[86] *Ibid.,* p. 24–26.

- Fokusira se na proces donošenja odluka putem kontrole političke agende (ne nužno samo putem odluka);
- Fokusira se na probleme i potencijalne probleme;
- Fokusira se na vidljive (otvorene ili prikrivene) i latentne sukobe;
- Fokusira se na subjektivne i stvarne interese.[87]

Konačno, Lukes definiše moć na sljedeći način: „A upražnjava moć nad B kada A utiče na B na način suprotan B-ovim interesima.“[88] Ovim se proširuju prethodne dimenzije moći i u fokus se stavlja interes kao ključna kategorija. On ističe da se moć može koristiti u situacijama potencijalnih ili latentnih konflikata. Sami latentni konflikti su u procjepu između interesa onih koji imaju moć i neartikulisanih realnih interesa onih koji su isključeni iz procesa donošenja odluka. Lukes stavlja koncept interesa u moralni kontekst i piše da, posmatrano kroz prizmu moralnog, moramo znati ko je odgovoran za ishode koji ozbiljno utiču na interese drugih, posebno u slučajevima kada su ti ishodi štetni.[89] Pored interesa, za Lukesa je posebno važan oblik moći dominacija. Lukesova treća dimenzija moći postoji ne samo tamo gdje postoji dominacija, već i tamo gdje oni nad kojima se dominira pristaju na dominaciju.[90]

Dodatnu vrijednost izučavanju koncepta moći, Lukes je dao u proširenom drugom izdanju svoje knjige *Moć: Radiklano viđenje* iz 2005. godine. U tom izdanju u dodatna dva nova poglavlja, Lukes se osvrće na rezultate debate o moći i na kritike svoje knjige u periodu od tri decenije od njenog publikovanja. Za naš je rad važno prepoznavanje sljedećih nedostataka pretpostavljenog koncepta. Prateći druge autore u raspravama o moći, i sam se fokusira na proces korišćenja moći, čime se pridružio „zabludi o korišćenju moći“, jer moć može biti mogućnost ili sposobnost , koja se može, a i ne mora

[87] *Ibid.,* p. 29.
[88] *Ibid.,* p. 30.
[89] Hayward, Clarissa, Lukes, Steven, *Nobody to shoot? Power, structure, and agency: A dialogue*, Journal of Power, 2008, DOI: 10.1080/17540290801943364, str. 9, unos na: http://dx.doi.org/10.1080/17540290801943364.
[90] Dowding, Keith, *Three-Dimensional Power: A Discussion of Steven Lukes' Power: A Radical View,* Political Studies Review, 2006, vol. 4, 136–145, p. 137.

iskoristiti. Drugo, fokusirao se u potpunosti na vršenje „moći nad“ – moć nekog A nad nekim B i B-ova uslovna zavisnost od A. Treće, izjednačio je takvu zavisnost s dominacijom, pretpostavljajući da je „A utiče na B na način suprotan interesima B“ zanemarujući na taj način mnogostruke načine na koje moć nad drugima može biti produktivna, transformativna, autoritativna i kompatibilna s dostojanstvom. Ako pretpostavimo, piše Lukes, da moć, tako definisana, negativno utiče na interese onih koji su joj podložni, ona ne predstavlja ništa drugo do najupitniji stav o prirodi interesa u tom procesu, ne uzimajući u obzir razlike, interakcije i sukobe među nečijim interesima. Konačno, data je pojednostavljena slikom binarnih odnosa moći, tj. neprestanog niza smjene reda i odnosa moći između A i B.[91]

Na kraju, valja naglasiti da je Lukes pisao o interesima u latentnim konfliktima oko moći, ali i da je istakao važnost uticaja ideja i vjerovanja kojima se mogu mijenjati početne preferencije drugih. Međutim, u razradi koncepta trećeg lica moći dodao je da ako uspijemo da navedemo druge da žele isti ishod kao i mi, onda nećemo morati da mijenjamo i prevazilazimo njihove početne preferencije. Lukes je isticao u svojim kasnijim radovima da je Najov koncept meke moći dosta blizak njegovom trodimenzionalnom shvatanju moći. Osnovna razlika je što se meka moć bavi analizom postavljanja preferencija privlačenjem i ubjeđivanjem, dok Lukes, s druge strane, analizira pojam dominacije i djelovanje aktera. Iako koncept meke moći smatra „rođakom“ svog koncepta, on postavlja u fokus analizu kako aktera tako i subjekata i daje novi prostor za analizu pitanjem: kako tačno akteri „uspijevaju da osvoje srca i umove onih koji su pod njihovim uticajem – tako što nad njima ispoljavaju moć ili tako što doprinose njihovom osnaživanju?“[92]

---

[91] Lukes, *op. cit.,* p. 108–110.

[92] Lukes, Steven, *Power and the Battle for Hearts and Minds,* Millennium – Journal of International Studies, 2005, 33: 477 DOI: 10.1177/03058298050330031201, unos na: http://mil.sagepub.com/content/33/3/477.citation.

3. Teorijski i praktični okvir za meku moć

Džozef Naj smatra se začetnikom koncepta meke moći u teoriji međunarodnih odnosa, međunarodne politike i teorije moći. Počevši od 90-ih godina 20. vijeka, kad je u naučnim radovima stavio akcenat na difuznost moći, promjene njene prirode i instrumenata koji joj stoje na raspolaganju, Naj je u nukleus svojih rasprava o ponašanju država u međunarodnim odnosima stavio upravo meku moć, tada kao fenomen, a danas već uvriježenu karakteristiku u vođenju spoljne politike. Na početku se moramo ograditi, ostajući na liniji Najovog teoretisanja, da se određeni aspekti meke moći, kada se teorijski formulišu, mogu prepoznati i u ranijim istorijskim fazama djelovanja država u međunarodnim odnosima i nijesu isključivo vezani za međunarodno okruženje kakvo danas živimo. Istine radi, danas su aspekti, dometi, instrumenti i posljedice meke moći dostupniji za istraživanje, prepoznatljiviji su kao način zadovoljenja državnih interesa, a sve pod uticajem promjena u svjetskoj politici, pojave novih subjekata međunarodnih odnosa, jačanja njihove uloge i uticaja, umrežavanja svijeta, dominaciji medija, međunarodne uslovljenosti, globalizacije i internacionalizacije kao procesa koji se očitavaju u savremenim međunarodnim odnosima. S druge strane, meka moć nije rezervisana samo za politiku, države i međunarodne odnose, već se potpuno ravnopravno može analizirati i kao ponašanje korporacija, biznis sektora, vladinih i nevladinih međunarodnih organizacija, ali i uticajnih pojedinaca u gotovo svim sferama društvenog djelovanja. Zato Naj i insistira da je „meka moć deskriptivan prije nego normativan pojam“.[93]

Iako je problem mjerenja moći star koliko i sam koncept moći i njegovo proučavanje, moguće je uspostaviti varijable i indikatore koji se mogu pratiti i, kombinacijom kvalitativne i kvantitativne analize objasniti posljedice korišćenja meke moći. S druge strane, deskriptivnost pojma doprinosi njegovom razumijevanju u pojedinim krugovima kao naučno irelevantnog, zato se multidisciplinarnim pristupom

[93] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 107.

njegovo izučavanje dovodi u rang relevantnih, važnih i za napredak nauke o međunarodnim odnosima neophodnih pojmova.

Naj u svakom od svojih djela analizu moći započinje načinima koji nam stoje na raspolaganju kako da učinimo da drugi rade ono što mi želimo. Moć je, ističe Naj, najjednostavnije „sposobnost uticaja na ponašanje drugih, da bi se postigli ishodi koje mi želimo" i to se može učiniti na nekoliko načina, „oni se mogu natjerati prijetnjom; mogu se podstaći plaćanjem; ili ih možete privući i privoljeti da žele ono što vi želite"[94] (prijevod M. S). U daljoj elaboraciji, moć se kod onih koji je praktikuju pokušava pojednostaviti tako da označava *samo* posjedovanje sposobnosti i resursa da se utiče na konkretan ishod. Ovo je, na liniji teorije Džozefa Naja, osnovni paradoks realizma. Pokušava se moć svesti ili u tumačenju ograničiti, a u krajnjem i poistovjetiti, s resursima koji stoje jednoj državi na raspolaganju (vojni, ekonomski, prirodni, socijalna stabilnost itd.). Ovim se prenebregavaju primjeri u međunarodnim odnosima koji pokazuju da uprkos svim resursima država ponekad ne uspije da utiče na ishod onako kako je željela. Kako je, naravno, najviše istraživao moć Sjedinjenih Američkih Država (SAD), Naj u svojim djelima navodi primjere rata u Vijetnamu, ali i bliže, teroristički napad 11. septembra, koji su pokazali da uprkos očitoj vojnoj i ekonomskoj nadmoći, SAD nijesu uspjele da utiču na ishod na način na koji su željele.[95]

Analizirajući radove Džozefa Naja, možemo istaći da je njegova teorija usmjerena na prihvatanje dosadašnjih analiza moći u međunarodnim odnosima, gdje uz traženje odstupanja u takvom razumijevanju, uključujući postulate promjena u savremenom svijetu, on nastoji da pruži novi okvir za razumijevanje moći. Zato se i pravi odstupanje od uvriježenog vezivanja moći za resurse. Istorijski se takva odstupanja mogu pratiti kroz razvoj međunarodnih odnosa i ponašanja država u konkretnim situacijama. Ako je nekada moć države isključivo bazirana na jačini flote, ili pješadije, njena moć se mogla

[94] "So more specifically, power is the ability to influence the behavior of others to get the outcomes one wants. But there are several ways to affect the behavior of others. You can coerce them with threats; you can induce them with payments; or you can attract and co-opt them to want what you want." - Nye Jr. Joseph S. *Soft Power The Means to Success in World Politics,* Public Affairs, New York, 2004, p. 2.
[95] *Ibid.,* p. 3–4.

mjeriti brojem stanovnika koji mogu biti pozvani u aktivnu vojnu službu ili brojem vojnih brodova. Kako se mijenjao koncept vođenja rata, potpuno drugi resursi su bili važni, na primjer tehnička opremljenost mnogo više nego broj pripadnika pješadije. Važnije, za moć država u međunarodnim odnosima, na postulatima realizma, svakako ostaju od presudne važnosti resursi kojima raspolaže, međutim za razumijevanje i očitavanje njene moći nužno je misliti na **kontekst.** U vremenu umrežavanja svijeta, jačanja novih tehnologija, poslovanja i uslovno ratovanja u sajber prostoru, broj tenkova nije od presudne važnosti. I dodatno, ako uslovno zauzmemo stav da države sve manje posežu za rješavanjem problema vojnim sredstvima, a sve više ekonomskim, propagandnim, upravljanjem krizama i diplomatijom na najvišem nivou.

Kontekst je kategorija koja je po Naju od velikog značaja u procesu analiziranja meke moći i(ili) moći uopšte. Jednostranost i uskovidost analiza moći koje resurse i instrumente uzimaju kao datosti i osnovne postulate, prevazilazi se sagledavanjem konteksta u kojem se ekspresija moći dešava. Ako se analiza moći zasniva samo na analizi resursa u velikom broju slučajeva se može utvrditi da oni koji raspolažu značajnom moći ne dobiju uvijek ishod koji žele. Međutim, značaj analize resursa se ne može osporiti, jer se moć u najvećoj mjeri prenosi putem materijalnih i nematerijalnih resursa, i kao takva ulazi u domen opažanja onih koji se bave njenom analizom. Naj ističe da resursi moći koji dobijaju jednu igru ne moraju uopšte biti od pomoći u drugoj. Zato i posebno ističe da je ključna promjenljiva u analizi moći *konverzija moći* – „putanja od resursa do ishoda u promjeni ponašanja.“[96] Ako se u analizi moći jedne države dominantno vežemo za analizu resursa, u pogledu ispitivanja meke moći potrebno je naći ona značajna mjesta koja djelovanje te države stavljaju u konkretan kontekst, a onda i ispitivati sposobnosti te države da analizirane resurse pretvori u konkretne strategije koje će je u skladu s kontekstom dovesti do željenog ishoda. O kompleksnosti analize zasnovane na analizi ishoda i ponašanja u odnosu na resurse govori sljedeći grafički prikaz.

[96] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 25;

Grafik 1. *Moć kao resurs i moć kao ishod promjene ponašanja (kod Džozefa Naja)*[97]

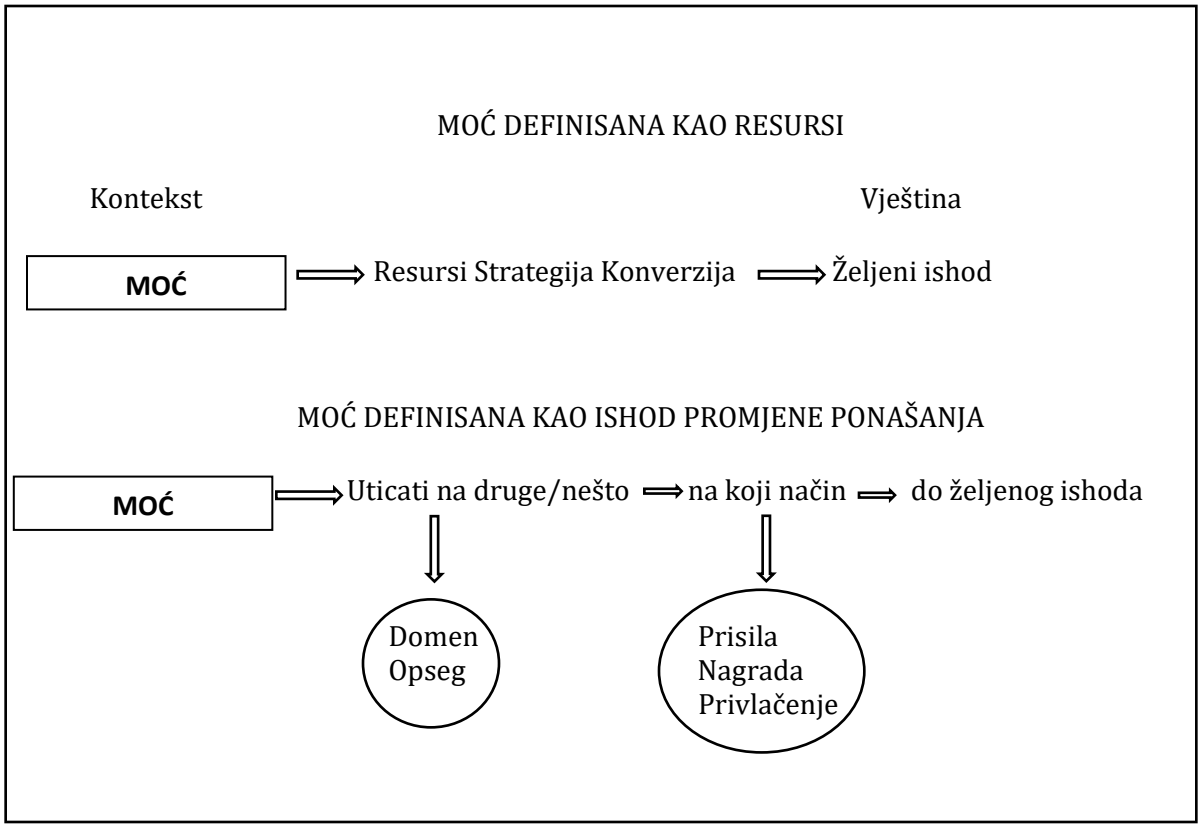

Kontekst, kao kategorija čijom se analizom najbolje sagledavaju posljedice meke moći, Naj naziva *trodimenzionalnom šahovskom tablom*, koja ako se zamisli kao splet nacionalnih interesa, danas više nego ikada, zahtijeva i horizontalno i vertikalno djelovanje države. Naj je opet dao primjer SAD. Kada se ovakvo shvatanje međunarodnih odnosa uporedi s onim tradicionalnim, dobijamo sljedeću sliku djelovanja SAD u međunarodnim odnosima. Na gornjoj ploči (*dimenziji, nivou* – intervencija M. S.) klasičnih međudržavnih vojnih pitanja, SAD su zaista jedina supersila s globalnim vojnim dosegom i ima smisla govoriti u tradicionalnim terminima unipolarnosti ili hegemonije. Međutim, na srednjem nivou međudržavnih ekonomskih pitanja, raspodjela moći je multipolarna. SAD ne mogu dobiti rezultate koje žele u trgovini, antimonopolskom ili finansijskom polju bez dogovora s Evropskom unijom, Japanom, Kinom i drugima. Na posljednjem nivou Najove šahovske table nalaze se

[97] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 27. (prikaz je djelimično izmijenjen u smislu dizajna, ali ne i suštine)

transnacionalna pitanja poput terorizma, međunarodnog kriminala, klimatskih promjena i širenja zaraznih bolesti, u kojima je moć široko distribuirana i haotično raspoređena među državnim i nedržavnim akterima. Oni koji se i dalje oslanjaju samo na vojnu moć i na taj način shvataju ulogu svoje države u međunarodnim odnosima su „jednodimenzionalni igrači u trodimenzionalnoj igri".[98] Pitanje konteksta ključno je i za dizajn jedinstvenog indeksa moći kojim se pokušava mjeriti moć. Razlog neuspjeha razvijanja takvog indeksa leži u promjenjivosti ljudskih odnosa koji su gotovo uvijek različiti u različitim kontekstima, a moć je, s druge strane, direktno zavisna od takvih odnosa. U preciziranju konteksta u kojem očitavamo moć potrebno je prethodno precizirati *ko je uključen u odnos moći (opseg moći),* kao i *koje su teme dominantne u tom odnosu moći (domen moći).* Ako bismo, na primjer, ispitivali moć Ruske pravoslavne crkve u kontekstu odnosa Rusije i Ukrajine, poslije aneksije Krima od strane Rusije i poslije priznavanja autokefalnosti Pravoslavne crkve u Ukrajini, mogli bismo reći da ruski patrijarh ima moć nad pravoslavnim hrišćanima u Rusiji, ali samo djelimično nad pravoslavnim hrišćanima u Ukrajini, ka tom cilju analizirali bismo aspekte promjene u opsegu moći, dok bi, još bliže čak i tamo gdje je njegova moć dominantna, među podanicima, mogli analizirati one grupe koje odbacuju neka učenja Ruske pravoslavne crkve, dakle mogli bismo analizirati i promjene u domenu moći.

3.1. Meka moć vuče i privlači, tvrda moć prijeti, gura i prisiljava

Počećemo od definicije meke moći Džozefa Naja koja kaže: „U potpunosti definisana, meka moć je sposobnost da se na druge utiče putem kooptivnih resursa uobličavanja agende, ubjeđivanja i podsticanja pozitivne privlačnosti kako bi se postigao željeni ishod", ali i kako sam ističe, u nauku i praksu ušle su i jednostavnije formulacije „meka moć je privlačna moć", „meka moć je sposobnost da se uobliče ili

[98] Nye, *op. cit.,* 2004, p. 5.

preoblikuju preferencije, ne posežući za silom ili plaćanjem", „meka moć je sposobnost da se drugi navedu da žele ono što vi želite".[99]

Spektar ponašanja koja mogu ući u korpus instrumenata meke moći polaze od mogućnosti i sposobnosti da jedan akter utiče na dnevni red drugog aktera (subjekta), sve dok ovaj drugi takvu radnju smatra legitimnom, zatim pozitivno privlačenje i ubjeđivanje. Ključni metodološki nedostatak u ovakvoj postavci spektra ponašanja je *neopipljivost vrijednosti i činioca* na koje računa meka moć. To su najčešće ideje, institucije, kultura, ili apstraktni pojmovi patriotizma, morala i legitimiteta. Osnov kritike u ovom dijelu je što je na primjer, prijetnja upotrebom sile takođe neopipljiv resurs, ali on dolazi iz korpusa tvrde moći.[100] U kasnijim radovima Naj se odredio i prema ovim kritikama, insistirajući na korišćenju termina iz opsega bihejviorizma, najviše kooptiranje, saradnja i privlačenje, umjesto prisile i prijetnje.

Iako je, kao što smo ranije naveli, meka moć više deskriptivan nego normativan pojam, normativni dio može se razviti kroz analizu i objašnjenje sredstava (instrumenata) koja se koriste kroz upotrebu meke moći. Sam cilj i posljedice korišćenja moći mogu biti i pozitivne i negativne, pa je tako i sa mekom moći. Etički momenat se u analizi može prepoznati samo ako se uloži napor u razaznavanju sredstava koja su korišćena. Donošenje etičkog suda može imati tri dimenzije: namjeru, sredstva i posljedicu. Na temeljima bihejviorizma, moć se razumije kao uzajamni odnos, a kod meke moći još je izraženija uključenost drugog, uslovno rečeno subjekta[101] čije se ponašanje želi oblikovati. Često se kaže da i meka moć može biti prisilna. U određenoj mjeri, kada bi se prisila izražavala stepenima jačine, u najširem shvatanju, meka moć, konkretnije riječi ili ponašanje, mogu da djeluju kao pritisak na subjekta, a da posmatračima izgledaju kao čista manipulacija. Međutim, iako se instrumenti meke moći razlikuju po stepenu privlačnosti i uzimanja u obzir preferencija i autonomije

[99] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 40.
[100] *Ibid.,* str. 40–41.
[101] U literaturi se najčešće koriste termini eng. *agent* za onog ko koristi instrumente meke moći za dolazak do cilja i željenog ishoda, dok se termini eng. *subject, target* koriste za onog čije se ponašanje i djelanje želi pridobiti u koristi tog istog ishoda.

drugog, uvijek se govori o određenom prostoru za izražavanje autonomije (ili slobode ponašanja) drugog na čije se (ne)činjenje želi uticati. Važno je u korpusu instrumenata meke moći razlikovati, na primjer, uticaj na javno mnjenje druge države kroz upliv u njen obrazovni program (uticaj na sadržaj kurikuluma, obrazovni program putem medija, prevođenje djela poznatih pisaca), od uticaja na javno mnjenje kroz propagandu, kao dva instrumenta s istim ciljem, ali pogubnijim posljedicama. Međutim, i ovdje se uvijek može govoriti o određenom stepenu autonomije subjekta da prihvati ili ne prihvati takav uticaj, ili stepenu slobode da procjeni i prepozna suštinu i namjeru takvog uticaja. Ovo uglavnom nije slučaj kod instrumenata tvrde moći.[102]

Odnos meke i tvrde moći ne leži u njihovim jasnim razlikama, jer je zahtjevno čak i teorijski povući jasnu granicu, već u preplitanju njihovih instrumenata, resursa na kojima počivaju, ali i nemogućnosti da se analiza jedne odvoji od analize druge, leži privlačnost bavljenja ovim konceptima. Navešćemo primjer koji se obilato koristi i kod samog Naja i kod njegove kritike. Najtanja granica, a time i najzanimljivija za istraživanje, jeste ona u analizi ekonomske moći. Plaćanje, tržište, novac, usluge, ponuda i potražnja, sankcije, prve su asocijacije na ekonomsku moć. Ona se kao takva, logično, postavlja u korpus tvrde moći na osnovu resursa, instrumenata, željenih posljedica. Izučavanje meke moći uvodi jedan drugačiji pogled na izučavanje moći, pa i ekonomske. Čitav jedan korpus posljedica korišćenja ekonomske moći, koji nije direktno doprinosio ostvarenju zacrtanog cilja, bio je zanemarivan kao nus pojava *glavnog* ekonomskog uticaja. Ovdje je važno napomenuti da ekonomska moć, onako kako je realisti shvataju, može biti instrument meke moći. Naj ističe da je jedan od osnovnih izvora meke moći legitimitet spoljne politike jedne države u svijetu. Njenoj privlačnosti kao stabilne države kod drugih država značajno doprinosi i uspješnost njenog ekonomskog modela, rast njene ekonomije, bruto društveni proizvod i razni drugi aspekti uspješne ekonomske politike. Kroz prizmu meke moći, takav status

[102] Nye, *op. cit.,* 2008, pp. 140–144.

država može iskoristiti za privlačenje turista, za veći broj stranih studenata, za prisutnost u medijima itd.

Kao primjer možemo navesti i meku moć Kine u Crnoj Gori u kontekstu izgradnje prvog autoputa u Crnoj Gori. Zapravo pored niza kontroverzi u vezi s tim poslom i uprkos pandemiji Covid-19, imidž Kine u Crnoj Gori nije narušen u značajnoj mjeri. Njena pozicija kao jake ekonomske sile, poželjnog partnera koji daje jeftine kredite, prevagnula je. Pozicija Kine u Crnoj Gori rezultat je razvijene mreže instrumenata meke moći. Kako Tončev tvrdi „najsigurniji način da se procijeni efikasnost kineske strategije meke moći u zemljama Zapadnog Balkana bio bi pregled kineske reputacije, što se ogleda u anketama javnog mnjenja" i dodaje da je, prema nekim anketama, „jasno da je Kina znatno popularnija u regionu Jugoistočne Evrope nego u drugim dijelovima EU".[103] U crnogorskom javnom mnjenju gotovo da nema percepcije ideološkog okvira u kojem Kina djeluje, dok su javne debate o kineskoj unutrašnjoj politici i poštovanju ljudskih prava vrlo rijetke. Politička, kulturna i ekonomska saradnja, kao dio šireg spektra meke moći, tek dobija na značaju. Istraživanje iz 2017. godine pokazuje da 56% ispitanika smatra da bi Crna Gora svoje interese najbolje ostvarila jačanjem veza s Kinom.[104] Prema istom istraživanju, Kina je treća među najpoželjnijim zemljama za ulaganje u Crnu Goru, dok 16% ispitanika ima percepciju da je Kina najveći investitor u Crnoj Gori, odmah iza EU koja je na prvom mjestu. Prethodno navedeno dokazuje da je Kina u godinama nakon obnove nezavisnosti Crne Gore uspjela da izgradi povoljnu poziciju u javnom mnjenju i percepciji crnogorskih građana. To govori o uticaju i obimu njene meke moći u Crnoj Gori. Ogroman aparat kineske meke moći zasniva se na izgradnji imidža prijateljske države i poželjnog ekonomskog partnera koji nastoji da postigne win-win situaciju u svakoj vrsti odnosa bez „specifične strategije meke moći za ovaj region".[105] Na osnovu prikazanih podataka, u slučaju Crne Gore, može se zaključiti da je ova taktika uspjela. Uticaj se uglavnom zasniva na jačanju bilateralnih odnosa. Za

[103] Tonchev, Plamen, *China's Soft Power in Southeast Europe*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2020, p. 20.
[104] International Republic Institute, *Public Opinion in Montenegro*, Center for Insights in Survey Research, Washington, 2017.
[105] Tonchev, *op.cit,* p. 5.

razliku od razvijenih demokratija (Sjeverna Amerika, Njemačka, Japan), gdje postoji veoma negativna percepcija kineskog uticaja,[106] u Crnoj Gori, demokratiji u razvoju, to nije slučaj. Zbog izražene ekonomske strane bilateralnih odnosa u prethodnih 15 godina, smatramo da je to još jedan aspekt zbog kojeg su crnogorske vlasti Kinu doživljavale kao poželjnog kreditora za autoput. Zato se kineska strategija meke moći u Crnoj Gori može mnogo više mjeriti kao dopuna ekonomskom prisustvu, nego kao specifična strategija sama po sebi. Ovo shvatamo kao modifikovani koncept meke moći, u kojem je ekonomska moć preuzela aspekte meke moći i definisana je kao ekonomska diplomatija u kontekstu mekog uticaja.[107]

Ekonomska moć može se iskoristiti i za jačanje brenda države, kroz učešće na svjetskim donatorskim forumima s ciljem pokretanja humanitarnih akcija, za osnivanje fondova za ugrožene, pomoć prilikom raznih vrsta nepogoda. Naj kaže da je ovakvo kretanje moći moguće, može se analizirati, ali da efekti korišćenja meke moći kroz ekonomske instrumente nijesu zagarantovani, odn. mogu dovesti do određenih negativnih pojava, kao što je korupcija, što bi nanijelo štetu po ugled konkretne države.[108]

Drugi primjer koji nas još jasnije približava misli realizma, i u određenoj mjeri dokazuje da koncept meke moći ne odstupa ni od ovog ideološkog i teorijskog korpusa, jeste primjer vojne moći. Osnova vojne moći je u tradicionalnom shvatanju tvrde moći jedne države – oružana borba ili prijetnja borbom zarad dobijanja željenog cilja. Taj cilj je proširenje teritorije, zaštita sopstvene teritorije, borba za resurse itd. Razumijevanje vojne moći, kao što smo na početku i pomenuli, zasniva se na analizi vojnih resursa jedne države, od položaja, spremnosti, broja vojnika, stanja u mornarici, broja tenkova i slično. Ako se vojna moć sagleda kroz prizmu meke moći, uvidjeće se da je i ona nosilac potencijala za učinak zasnovan na mekoj moći. Nenasilna upotreba vojnih resursa,

[106] Nye Jr., Joseph S, *The Limits of Chinese Soft Power*, 2017, available at: https://www.project-syndicate.org/commentary/china-civil-society-nationalism-soft-power-by-joseph-s--nye-2015-07.
[107] Ovaj dio disertacije objavljen je u članku: Savić, Marko, Lakić, Todor, *Rethinking Debt-Trap Diplomacy: A Case Study of Montenegro's Debt to China,* Annales, Series Historia et Sociologia, 34 (1), 2024.
[108] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 86–88.

zatim borbeno ponašanje u cilju zaštite saveznika i prijatelja, neki su od postupaka koji kroz vojnu moć dovode do meke moći. Ovim se značajno utiče na pojavu ponašanja meke moći i postavljanje agende, ubjeđivanje i privlačenje. U uvodnom dijelu rada pomenuli smo difuznost i promjenljivost kao karakteristike moći (post)modernog doba. U 21. vijeku tehnološke promjene učinile su da vojne resurse posjeduje veliki broj nedržavnih aktera koji uzrokuju tzv. neregularne ratove u kojima je destruktivna moć neravnomjerno raspoređena između države i manjih nedržavnih aktera, ali ipak je u posjedu i drugih aktera pored države. Oružani sukobi kao takvi nijesu prestali, i danas u značajnoj mjeri remete tokove saradnje, mira i prosperiteta u međunarodnim odnosima. Akteri i mjesto dešavanja postali su drugačiji, čime se i koncept vojne moći, čije značenje danas podrazumijeva i rat iz fotelja i posredstvom informatičkih tehnologija, takođe promijenio. U kontekstu meke moći navodi se da je snaga vojske kao dominantne karakteristike vojne moći često korišćena za jačanje imidža jedne u drugoj državi. Najčešće je to bilo kroz uključivanje vojske tokom humanitarnih i prirodnih katastrofa, izgradnju škola, puteva i bolnica. Ako se tvrdom moći može riješiti sukob, zauzeti ili osloboditi određena teritorija, mekim aspektom vojne moći može se doprinijeti jačanju uticaja naizgled agende i strategija drugih, na ubjeđivanje, brend i status države. I dalje je vojna moć karakteristika koja po sebi privlači pažnju i divljenje drugih, čime i ovakvim sagledavanjem ima određeni potencijal za meku moć.[109]

Razlika meke i tvrde moći leži u načinima na koje se dolazi do željenog ishoda. Naređivanjem, plaćanjem, prijetnjom, može se, možda i lakše, doći do željenog ishoda, odnosno promjene ponašanja drugog, na način na koji mi želimo. Ukoliko se ponašanje drugog mijenja u skladu s našim preferencijama, a da nema eksplicitne prijetnje, nego je uticaj na ponašanje drugog određeno primjetnom, ali nematerijalnom privlačnošću, onda možemo govoriti o mekoj moći. Odnos meke i tvrde moći važno je razjasniti, kako bi se uopšte upustili u analizu meke moći bilo koje države. One se dovode u relaciju jer i jedna i druga predstavljaju čitav spektar mogućnosti da se zadovolji interes utičući na

[109] *Ibid.,* str. 45–59.

ponašanje drugih. Ovaj spektar mogućnosti je sve ono što se nalazi između dva pola, s jedne strane, moći naredbe i, s druge strane, moći saradnje. Moć naredbe će prinudom i ubjeđivanjem pokušati da dođe do cilja. Moć saradnje počiva na privlačnosti kulture i vrijednosti, ali i na mogućnostima uticaja na agendu političkih odluka drugog, trudeći se da nametne svoje preferencije kao poželjne. „Vrste ponašanja od naredbe do saradnje kreću se u rasponu spektra od prisile (*prinude* – intervencija M. S.) i ekonomskog navođenja do utvrđivanja agende i čiste privlačnosti. Resursi meke moći imaju tendenciju da se povežu s kooptivnim krajem spektra ponašanja, dok su resursi tvrde moći uglavnom povezani sa naredbodavnim (*komandnim, zapovjednim* – intervencija M. S.) ponašanjem. Međutim, taj je odnos nesavršen. Na primjer, država može nekad biti privučena drugoj putem naredbodavne moći koja se zasniva na mitovima o nepobjedivosti, i zapovjedna moć se nekada može upotrijebiti za uspostavljanje institucija koje se kasnije smatraju legitimnim. Jaka ekonomija ne samo da pruža resurse za sprovođenje sankcija i plaćanja, već može biti i izvor privlačnosti."[110] Ovakav odnos meke i tvrde moći kroz spektar ponašanja i resursa koji se koriste, dat je u grafiku 2.

[110] Nye, *op. cit.,* 2004, pp. 7–8.

Grafik 2. *Spektar ponašanja i resursi koji se najčešće koriste u korpusu tvrde i u korpusu meke moći*[111]

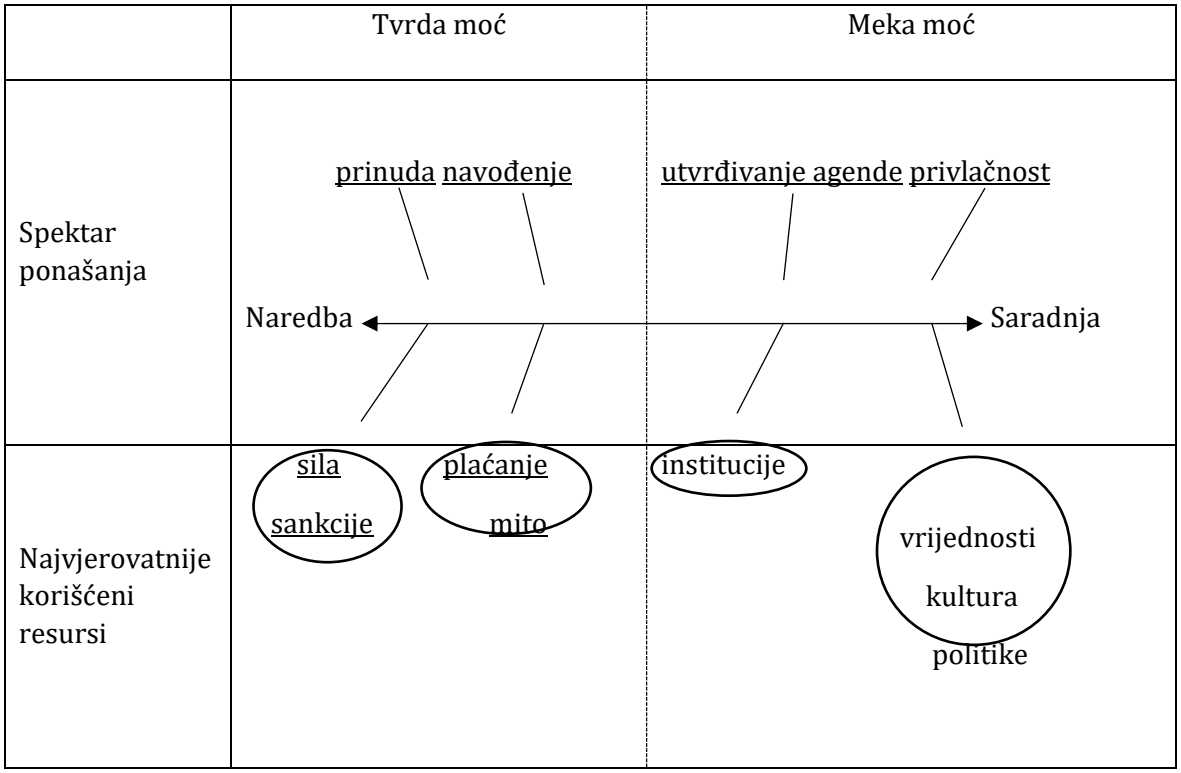

Na grafiku je prikazan spektar ponašanja kako je to opisano kroz prethodni citat. Grafik je djelimično dorađen kako bi se što jasnije vidjelo mjesto pojedinog ponašanja i resursa u spektru od naredbe do saradnje. Dodatno su grafički izoštreni i naznačeni resursi koji se najčešće upotrebljavaju tako da se jasnije vidi kom ponašanju su svojstveni i u kom dijelu spektra. Tako, na primjer, čitamo da je bliže naredbodavnom kraju spektra prinuda kao ponašanje, i da kad je takvo ponašanje na snazi, na primjer država će najvjerovatnije koristiti resurse kao što su primjena sile ili neka vrsta sankcija (ekonomskih, na primjer). S druge strane, u polju meke moći, kao vid prelaznog ponašanja do potpune saradnje je pokušaj uticaja na utvrđivanje dnevnog reda jedne države na osnovu interesa i preferencija druge, i najvjerovatnije da će država u tom pogledu pokušati da dođe do željenog ishoda kroz institucionalnu saradnju. Grafik je takođe dobar pokazatelj promjenjivosti i difuzije moći, ako se čita kao prelazak od

[111] *Ibid.,* p. 8.

rigidnijih načina ponašanja do onih mekših u procesu dolaska do željenih ishoda. Za tvrdu moć prijetnje i navođenje značajni su resursi. Uvijek je mnogo lakše prihvatiti plaćanja, bonuse i navođenje nego prijetnje. Međutim, treba sagledati uvijek odnose moći i uvidjeti da se oduzimanje ili uskraćivanje tih plaćanja i bonusa u svakom trenutku može iskoristiti kao efikasna prijetnja. To je razlog koji leži u značaju detaljnog opisivanja odnosa meke i tvrde moći. Ovom odnosu treba dodati i međuzavisnost koja prirodno pojačava status onog koji je manje zavisan u odnosu, konkretnije daje mu veću moć na raspolaganje. Ako se pozovemo na Vebera iz prvog dijela ovog rada i njegove idealnotipske modele, u kontekstu odnosa meke i tvrde moći, resursa i ponašanja koja se koriste, možemo reći da meka moć koja se oslanja na privlačenje i saradnju kao oblike ponašanja, kao resurs može koristiti trajne kvalitete, očigledan primjer je harizma, ili komunikaciju kao resurs, gdje bi primjer korišćenja bili uvjeravanje, retorika. Sa druge strane, tvrda moć koristi prijetnju i navođenje kao oblike ponašanja, gdje se kao resursi najčešće javljaju zastrašivanje, plaćanje, nagrađivanje, a očigledne primjere u ovakvim odnosima moći imamo u procesu zapošljavanja, davanja otkaza, premještanja na niže pozicije, ili s druge strane spektra gdje imamo unapređenje, nadoknade, obeštećenja itd.[112]

3.2. Izvori, ponašanje i upravljanje mekom moći

Do sada smo zaključili da se meka moć očitava kroz kulturu jedne zemlje, njene političke vrijednosti i spoljnu politiku. Za dalje razumijevanje nužno je ova određenja dodatno pojasniti i to na sljedeći način: kulturni obrasci jedne zemlje moraju biti privlačni za druge; vrijednosti koje ta zemlja baštini upražnjavaju se i na domaćem terenu, ali se njihovo poštovanje zagovara i u međunarodnoj zajednici; spoljna politika te zemlje prepoznata je kao legitimna i moralno utemeljena, tj. njeni nosioci su ujedno i nosioci moralnog autoriteta. Izvori meke moći mogu da budu u kulturi jedne države i

[112] Nye, *op. cit.,* 2008, p. 39–40.

njenoj privlačnosti drugima (izvoz određenih kulturnih proizvoda filmske, pozorišne uopšte umjetničke prirode), ali i iz kontakta dvije kulture (različite vrste razmjena studenata, parlamentaraca). Privlačnost mogu da proizvedu i neki aspekti meke moći, pa su time ekonomski razvijene države ili savezi privlačniji (primjer Evropske unije), ali su i vojno sposobnije države takođe privlačne i na individualnom i na nivou privlačnosti drugim državama za saradnju, formalizovanje bilateralnih odnosa i dr. U ovom segmentu je važno odrediti se prema tipu političkih sistema koji se privlače, na način što će osobenosti države s jednim sistemom proizvoditi srazmjernu količinu privlačnosti u onim državama sa sličnim političkim sistemom. Privlačnost Kine kao ekonomske sile vjerovatno je veća u državama s političkim sistemom u kojem prevagu imaju autoritarne karakteristike sistema nad demokratskim. Mada u današnje vrijeme i ove se tvrdnje nameću kao zanimljive za provjeru i analizu.

Naj je u svojim kasnijim radovima (npr. *Budućnost moći*) počeo da odgovara na česte zamjerke drugih teoretičara o ulozi subjekata moći, o vezi javnog mnjenja i pravaca spoljne politike jedne zemlje, o ulozi vođe. U njegovom ranom radu očita je veza između relacionih i strukturnih formi moći, koja je u fokusu i koja zanemaruje *nestrateški karakter*[113] njegovog koncepta meke moći. Taj nestrateški karakter doprinio je ignorisanju, u početku, subjekta moći što je dovelo do određenog stepena neuvjerljivosti samog koncepta. Kasnije se taj koncept razvijao s jasnom dodatom vrijednošću kroz Najove analize ključnih donosioca odluka, zatim onih koji te odluke prate i konteksta u kojem se ti odnosi dešavaju.

Pitanje odnosa javnog mnjenja i ključnih donosioca odluka, veoma je važno u kontekstu naše teme. U kojoj mjeri i na koji način možemo očekivati da javno mnjenje jedne države utiče na ključne donosioce odluka koji onda oblikuju spoljnu politiku? Ako država utiče na svoje javno mnjenje, što ne treba posebno dokazivati, da li u obrnutom pravcu javno mnjenje ima stvaran, mjerljiv uticaj na oblikovanje spoljne politike svoje

[113] Lock, Edward, *Soft power and strategy. Developing a strategic concept of power,* in: Parmar, Inderjeet, Cox, Michael (ed.) *Soft Power and U.S. Foreign Policy*, London, Routledge, 2010, p. 33.

zemlje i u kojoj mjeri je on odlučujući? Ova pitanja zahtijevaju širu elaboraciju koja ima dodirnih tačaka s tipom političkog sistema koji se analizira. Za našu analizu svakako je značajno, imajući u vidu komparaciju dvije zemlje koje funkcionišu u sistemu s elementima autoritarnog. Međutim, i u sistemima liberalne demokratije, s izgrađenim i funkcionišućim mehanizmima široke participacije upitno je koliko je akumulacija ideja na terenu uspješna i na koji način utiče na donosioce odluka, posebno kada je u pitanju oblikovanje spoljne politike. „Ključni donosioci odluka u državi (koji su, zapravo, država) često su dovoljno moćni da vode spoljnu politiku koja je u suprotnosti s javnim mnjenjem – čak i u liberalnim demokratijama. (...) Jednostavno rečeno, suprotno mitologiji liberalizma, čak ni u demokratijama ne postoji istinsko tržište ideja. Ili, malo drugačije rečeno, to nije konkurentno tržište jer država ima instrumente da njime dominira“[114] (prijevod M. S.). U tom smislu, taj se relacioni odnos, važan za meku moć, čini manjkavim. Tačnije, ukoliko bi se meka moć jedne države analizirala samo kroz podatke o tome kako javno mnjenje druge države reaguje na njene podsticaje i privlačnost, a da se ne uključi analiza formalnih koncepata spoljne politike i jedne i druge države, analiza bi bila nepotpuna. Dodatno, uz izraženo liderstvo, što je i u Rusiji i u Turskoj činjenica, reakcije javnog mnjenja trebaju se uzimati kao dodatak argumentaciji koja proizlazi iz analize koncepata i djelovanja u spoljnoj politici.

Da je pitanje od vrste kompleksnijih potvrđuje i sam Naj. On kaže da se taj relacioni odnos usložnjava analizom drugih argumenata, pitanjima stepena i vrste ciljeva i uzajamnim odnosom prema drugim uzrocima. Nekad se ostvari učinak koji ni ne prolazi kroz javno mnjenje. U tom *jednostepenom modelu* imamo direktan učinak, kao na primjer usvajanje ideja koje baštini jedna država od strane stranih studenata koji dolaze da studiraju u tu zemlju. Kod *dvostepenog modela* koji je složeniji, čak i da

[114] “The state’s central decision makers (who are, effectively, the state) are often powerful enough to pursue foreign policies that are at variance with public opinion – even in liberal democracies. (…) Simply put, contrary to the mythology of liberalism, even in democracies there is no true marketplace of ideas. Or, to put it a bit differently, it is not a competitive marketplace because the state has the instruments to dominate it.” - Layne, Christopher, *The Unbearable Lightness of Soft Power,* in: Parmar, Inderjeet, Cox, Michael (ed.) *Soft Power and U.S. Foreign Policy*, London, Routledge, 2010, p. 57.

javno mnjenje nema direktan uticaj na spoljnopolitičku odluku, ono može da uspostavi takav ambijent na terenu da je jako teško konkretnu odluku sprovesti u djelo. Dogovoreni prelazak američkih trupa preko teritorije Turske tokom borbe s Irakom osujećen je izraženim negodovanjem javnog i parlamentarnog mnjenja, što je u konačnom i osujetilo prelazak američkih trupa preko turske teritorije.[115]

U grafiku koji slijedi prikazana je direktna i indirektna uzročnost u djelovanju meke moći.

Grafik 3. *Meka moć: direktni i indirektni uzročni model*[116]

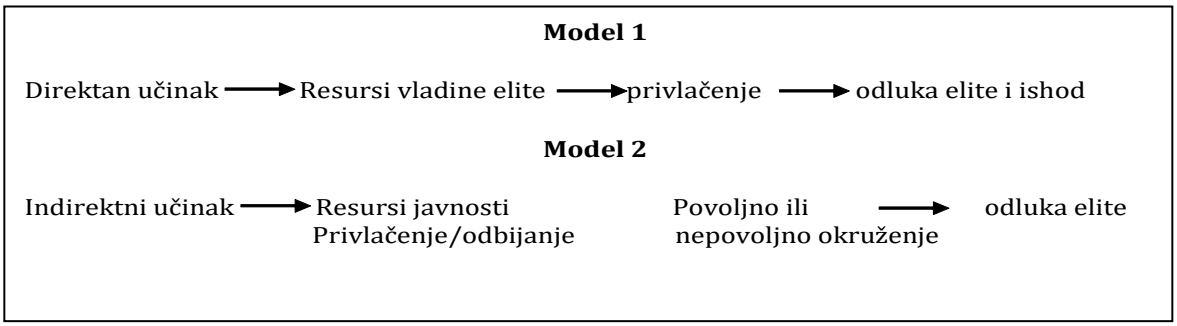

U prvom modelu direktna uzročnost očitava se kroz sveobuhvatnu dubinsku analizu koraka, u procesu dolaska do određene odluke i praćenje mnoštva uzročno-posljedičnih veza. U drugom modelu situacija se dodatno komplikuje zbog povećanja uzročnih činioca koji utiču na odluku, i u ovom slučaju se podaci o stavovima javnog mnjenja, odn. analiza njihovog sadržaja, uzimaju kao dodatno relevantni.

Poistovjećivanje moći s njenim resursima dovelo je do dileme o teorijskoj utemeljenosti meke moći, o čemu smo već govorili. Međutim, naučni svjetonazor koji na temu moći govori samo kroz kvantifikaciju i sagledavanje resursa uspostavio je dilemu kako objasniti da resurs nije uvijek isto što i ponašanje. Da bi dodatno pojačao

[115] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 124–125.
[116] *Ibid.,* str. 123.

ovu, za razumijevanje meke moći, važnu distinkciju Aleksandar Vuving je u svom uticajnom članku predložio razlikovanje *resursa moći i valute moći* (*power resources vs. power currency*).[117] „Oboje se mogu smatrati izvorima moći, ali resursi moći i valuta moći dvije su različite vrste izvora iz kojih moć potiče. Delikatna razlika između resursa moći i valute moći uporediva je s razlikom između strukture i njene arhitekture. Valuta moći je svojstvo koje uzrokuje moć. Valute moći su obično svojstva resursa ili aktivnosti“[118] (preveo M. S.).

Ako je osnovna odrednica meke moći privlačenje, onda se postavlja pitanje šta konkretno generiše takvu privlačnost? Vuving je osmislio tri opšte valute moći za koje smatra da generišu privlačnost: *ljepota, vještina i dobrodušnost* (koncept 3B na engleskom – *beauty*, *brilliance*, *benignity*).

Dobrodušnost je valuta moći koja se ogleda u odnosu aktera moći prema drugima, pogotovo prema onima koji su uključeni u odnos meke moći. Ova valuta moći zasniva se na recipročnom altruizmu koji generiše meku moć kroz zahvalnost i saosjećanje. Ovakvo ponašanje je ono koje najčešće u odnosima proizvodi povjerenje. Recipročni altruizam može biti dvostran, prema drugome, i tada drugi osjeća obavezu preuzimanja ljubaznog ponašanja. Takođe, taj odnos može biti i višestran, kada se opaža ponašanja subjekta prema trećoj strani, na osnovu čega se odlučuje da se takvo ponašanje prihvati ukoliko je ljubazno, saosjećajno i izražava poštovanje. U međunarodnim odnosima, kako bi benignost proizvela meku moć, ona je obično ugrađena u kompleks zaštitnih mehanizama koji koriste valute i tvrde i meke moći.[119]

Vještina (ili briljantnost) valuta je moći koja govori o odnosu aktera moći prema njegovom radu. Ukoliko akter ostvaruje vrhunske rezultate u svom radu biće više

[117] Vuving, Alexander, *How Soft Power Works?* Paper presented at the American Political Science Association annual meeting, Toronto, 2009.
[118] “Both can be seen as sources of power, but power resource and power currency are two different kinds of sources from which power is derived. The delicate difference between power resource and power currency is comparable to the one between a structure and its architecture. A power currency is a property that causes power. Power currencies are usually properties of resources or activities.”. *Ibid.,* p. 4–5.
[119] *Ibid.,* p. 10.

privlačan drugima. Ovim se zapravo stvara tendencija u kojoj drugi učesnici u odnosu moći uče kroz uspjeh drugog. Ova valuta moći generiše meku moć kroz izražen osjećaj divljenja. U međunarodnim odnosima ova valuta moći vezana je za zemlje s moćnom vojskom, jakom ekonomijom, bogatom kulturom, miroljubivom društvenom zajednicom. U međunarodnim odnosima ta se valuta moći može pretvoriti u meku moć stvaranjem mitova o nepobjedivosti i neizbježnosti, što u konačnom može dovesti do imitiranja tih vrijednosti, a ne stvarnog njihovog upražnjavanja i poštovanja.

Ljepota (harizma) je aspekt odnosa aktera prema idealima, vrijednostima ili vizijama. Kako ljepota generiše meku moć kroz proizvodnju inspiracije tako se ona u praksi odnosi na povezivanje onih sa sličnim razmišljanjem i sličnim ciljevima, s onima koji mogu da pruže moralnu podršku i vođstvo. U međunarodnim odnosima ta valuta moći nije vezana naravno za seksualnu privlačnost, već za zvučnost nekog ponašanja koje različite aktere približava jedne drugima kroz zajedničke ideale, vizije i vrijednosti i daje osjećaj sigurnosti, pripadništva, zajednice itd.[120]

Nije pogrešan zaključak na koji navodi čitanje prethodnih redova da su u pitanju lične osobine. Međutim, zajednica u cjelini i država posjeduju ogromne količine valuta moći koje koriste s različitim ciljevima. Ti ciljevi utiču na konverziju ovih valuta u sredstva i instrumente meke moći. Vrlo često države prepuste (eng. *outsource*) valute moći drugim akterima s ciljem dobijanja onoga što žele od treće strane. Svakako da je i samo prepuštanje odnos moći po sebi i može ga započeti samo onaj koji posjeduje konkretne valute moći. Slično kao i kod Naja, odnosi moći su višeslojni, pa tako i kod valuta moći. U dvoslojnom, dvofaznom, dvoetažnom odnosu kod Vuvinga, država u ovom procesu može svojim valutama moći da angažuje različite društvene aktere koji u ovom slučaju postaju tzv. klijenti države. Sa druge strane, nije rijetka situacija da društveni akteri preuzmu ulogu vodećeg aktera u ovom dvofaznom odnosu. To se najčešće ogleda u situacijama kada na primjer dobro organizovane organizacije civilnog

[120] *Ibid.,* p. 11.

društva, ponaosob ili udružene, izvrše pritisak na državu da preduzme konkretnu intervenciju u spoljnoj politici.

Meka moć je teška za upravljanje. Dok država može objaviti rat ili uvesti ekonomske sankcije, gdje će se učinak takve politike u zavisnosti od stepena vidjeti relativno brzo, učinak meke moći države mjeri se godinama. Razlog za to, kao i u ostalom za teško upravljanje mekom moći od strane države, leži u činjenici da se veliki broj resursa koji su na raspolaganju mekoj moći, zapravo ne nalazi u dometu vlada. Dodatno, teško je upravljati nečim čiji učinak zavisi od prihvaćenosti onih na koje se takav uticaj odnosi. „Štaviše, resursi meke moći često djeluju indirektno oblikujući okruženje za politiku, a ponekad su potrebne godine da bi se postigli željeni ishodi“[121] (prijevod M. S.).

Grupa autora Kronig, Mekadam i Veber pokušali su da daju novi teorijski okvir za upravljanje mekom moći i njeno uspješno korišćenje od strane država. Za osnovu uzimaju polazište da država upotrebljava meku moć kada želi da privuče druge da rade ono što oni u suprotnom ne bi radili, koristiće se nematerijalnim instrumentima. Ti instrumenti koji stoje na raspolaganju državi nijesu uvijek pod njenom kontrolom. Kao na primjer nacionalna kultura, jako važan instrument meke moći, nije u potpunosti pod kontrolom države. U dvostepenom modelu, koji smo ranije analizirali u ovom potpoglavlju, u kojem javno mnjenje može dominantno da utiče na formiranje pojedinih vladinih odluka, troje autora predlažu tri uslova koja su neophodna, akcentujući da sva tri uzeta zajedno i dalje ne garantuju uspješno korišćenje moći od strane države:

- Komuniciranje s planiranom metom kroz funkcionalno tržište ideja;
- Ubjeđivanje mete da promijeni stav o nekom političkom pitanju;

[121] „Moreover, soft-power resources often work indirectly by shaping the environment for policy, and sometimes take years to produce the desired outcomes.“ - Nye, *op. cit.,* 2004, p. 99.

- Obezbjeđivanje da takav novi stav utiče na međunarodni politički ishod.[122]

Autori smatraju da između želje i plana države da koristi meku moć u diplomatiji na što efikasniji način i mogućnosti da dostigne željene učinke takve politike stoji veliki broj prepreka. Upravo te prepreke mogu se prevazići kombinacijom predstavljena tri faktora.

Država može upotrijebiti meku moć prema međunarodnoj publici ili targetiranoj publici u drugoj državi isključivo ako instrumente koristi na polju koje se naziva *tržištem ideja*. Ukoliko njene poruke ne dolaze na to tržište, ona ne može ni ostvariti uticaj na targetiranu publiku. Takođe, ako se poruke koje šalje na takvo tržište percipiraju ako neprivlačne, ili možda loše, a država koja koristi meku moć nema načina da ispravi takve predrasude, ne možemo govoriti o promjeni ponašanja targetirane publike u skladu s preferencijama korisnika meke moći. Kao i svako tržište i ovo funkcioniše na osnovu principa takmičenja, što svaki akter u igri treba uzeti u obzir. „Ukratko, države koje žele da koriste meku moć biće uspješnije u okruženju s funkcionalnim tržištem ideja. U slučaju tržišnog neuspjeha zbog vladine cenzure ili drugih barijera, koraci za prevazilaženje tržišnog neuspjeha mogu biti potrebni prije nego što se meka moć može učinkovito primijeniti“[123] (prijevod M. S.).

Dio u kojem psihologija uzima učešće u čitavoj igri meke moći je ispunjavanje drugog uslova. Ako pretpostavimo da država uspješno komunicira na funkcionišućem tržištu ideja, njen posao je da utiče na promjene u stavovima, ponašanju, preferencijama kod targetirane publike. Da bi i taj postupak bio uspješan, psihologija kaže da se takođe trebaju ispuniti određeni uslovi. Ako se uzme da je stav „dugotrajno i opšte pozitivno ili negativno mišljenje o nekome ili nečemu“, a da je uvjeravanje „svaki slučaj u kojem se aktivno pokušava promijeniti nečije mišljenje“, onda se vjerovatnoća

[122] Kroenig M, McAdam M, Weber S, *Taking Soft Power Seriously,* Comparative Strategy, 29: 5, 2010, unos na: http://dx.doi.org/10.1080/01495933.2010.520986, p. 413.
[123] *Ibid.,* p. 414–415.

promjene stava uvećava ako je izvor poruke kredibilan, ako je poruka jasna, sadržajna i emotivno zasnovana, i ako primalac dijeli slično raspoloženje.[124]

Teoretisanja o mekoj moći koja smo uzeli u obzir za našu analizu u osnovi uzimaju pretpostavku da stavovi pojedinaca mogu uticati na političko ponašanje i da takvo ponašanje može oblikovati učinke u međunarodnoj zajednici. Međutim, realno sagledavajući proces uzajamnih uticaja u međunarodnim odnosima teško je za očekivati da stav pojedinca oblikuje učinke na međunarodnoj sceni. Zato je u ovom trećem uslovu važno da se targetiraju oni koji su sposobni i posjeduju potencijal za uticanje na promjenu određenih politika. U većini država taj će posao uspješnije obaviti elite nego prosječan građanin. Dalje, u organizovanim političkim zajednicama (eng. *polity*), mogućnost pojedinca da utiče na oblikovanje spoljne politike svoje zemlje je mnogo veća nego u autoritarnim režimima. „Pretpostavka je da će promjena stava vjerovatnije rezultirati promjenom međunarodnog političkog okruženja kada države ciljaju relevantne političke aktere i kada se poruka kampanje meke moći ne kosi s osnovnim materijalnim interesima ciljne publike“[125] (prijevod M. S.).

Na kraju ovog dijela, kada su u velikoj mjeri iscrpljeni teorijski aspekti izvora i upotrebe meke moći, u tabeli ćemo prikazati odnos meke moći prema ranije analiziranim trima licima moći, čime se zaokružuje mjesto meke moći u relevantnim analizama odnosa moći.

[124] *Ibid.,* p. 415.

[125] “We propose that attitude change will be more likely to result in a change in the international political environment when states target relevant political actors and when the message of the soft power campaign does not conflict with the target audience’s core material interests.” - *Ibid.,* p. 416.

Tabela 2. *Odnos meke moći prema tri lica moći*[126]

Prvo lice moći *Navođenje drugih da učine što inače ne bi učinili* – Robert Dal	
Tvrda moć	**Meka moć**
A koristi silu/plaćanje kako bi promijenio postojeću strategiju B	A koristi privlačenje/ubjeđivanje kako bi promijenio postojeće preferencije B
Drugo lice moći *Uokviravanje i postavljanje dnevnog reda* – Bakrak i Barac	
Tvrda moć	**Meka moć**
A koristi silu/plaćanje kako bi srušio agendu B bez obzira da li je B saglasan s tim ili ne	A koristi privlačenje ili institucionalno djelovanje kako bi ubijedio B da je promjena njegove agende legitimna
Treće lice moći *Oblikovanje tuđih preferencija* - Stiven Lukes	
Tvrda moć	**Meka moć**
A koristi silu/plaćanje da uobliči preferencije B (Stokholmski sindrom)	A koristi privlačenje i/ili institucionalno djelovanje kako bi oblikovao početne preferencije B

3.3. Javna diplomatija i meka moć

U prethodnim djelovima rada objašnjavali smo dvostepeni uzročni model kroz direktan i indirektan učinak i konačni povoljni ili nepovoljni ishod takvog uticaja. S druge strane, taj model govori da meka moć ima dvije strane i može biti pasivna ili aktivna. Ukoliko ponašanje države u međunarodnim odnosima, donošenje unutrašnjih politika u skladu s globalno prihvaćenim vrijednostima, pozitivni aspekti ekonomske politike, doprinose njenom ugledu i težnji drugih da taj model slijede govorimo o pasivnom obliku. On se može ogledati i na nivou pojedinca najčešće lidera, dok se može

[126] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 119 – Sadržaj tabele je preuzet od Džozefa Naja sa minimalnim jezičkim korekcijama i prilagođavanjima. Naziv tabele je takođe izmijenjen.

sagledati i na nivou jedne zajednice tj. cjelokupne politike države. Aktivni oblik meke moći govori o stanju u kojem se poduzimaju akcije prema drugim stranama s ciljem stvaranja povoljnog ishoda. Ovdje govorimo podjednako i o pokušajima uticaja na političku agendu drugih, i o promovisanju sopstvenog seta vrijednosti ili modela funkcionisanja, ali i o uticaju na javno mnjenje s ciljem stvaranja povoljnog okruženja za donošenje odluka elite, koji idu u korist subjekta u ovom odnosu. Jedan od primjera aktivnog djelovanja kroz prizmu meke moći je i javna diplomatija.

Klasična diplomatija kao instrument spoljne politike jedne države, usljed društveno-političkih promjena u svijetu, povećanja broja država, promjena u tehnološkim i komunikološkim instrumentima, doživjela je promjene u načinu opštenja u međunarodnim odnosima.[127] Riječju, nakon tih promjena, a danas dodatno i jačanjem nedržavnih aktera, mnogo više govorimo o modernoj, savremenoj, ili novoj javnoj diplomatiji. Kao takva, javna diplomatija može se definisati na mnogo načina. Opšta definicija ide u pravcu pokušaja međunarodnog aktera da upravlja međunarodnim okruženjem kroz angažman sa stranom javnošću.[128] Sa druge strane, postoje definicije koje javnu diplomatiju ne sagledavaju samo kao sredstvo za jednostrano mijenjanje javnog mnjenja, već proaktivno angažovanje različitih instrumenata u cilju pomoći spoljnoj politici putem koje će se onda posredno djelovati na javno mnjenje.[129] Iako se definicije razlikuju, sam koncept javne diplomatije podrazumijeva dva ključna koncepta komunikacije – informacije i izgradnju okvira za uspostavljanje odnosa na osnovu učinka prethodnog okvira za djelovanje javne diplomatije.[130] Svi koncepti, međutim, imaju zajedničku nit koja se umnogome tiče relevantnosti komuniciranja sa stranim

[127] Vukadinović, Radovan, *Međunarodni politički odnosi,* CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, 2009, str. 214–219.
[128] Cull, N, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Figureoa Press, Los Angeles, 2009, p. 12.
[129] Hayden, C, *The rhetoric of soft power: public diplomacy in global contexts*, Lexington books, Lanham, 2012, p. 12.
[130] Zaharna, R. S, Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives: Information and Relational Communication Frameworks, in: Snow, N, Taylor, Ph (eds), *Routledge Handbook of Public Policy,* Routledge, New York, 2008, pp. 86–87.

javnim mnjenjem, bez obzira na korišćenje metode, kao i jedan specifičan vid kultivisanja uticaja.[131]

Ranije smo pokazali da meka moć nije samo uticaj, već jedan vid uticaja. Meka moć je više od samo uvjeravanja ili sposobnosti da se ljudi pokrenu argumentom, iako je važan dio tog procesa. To je takođe sposobnost da se mami i privuče. Gledano kroz bihejvioralnu prizmu meka moć je moć privlačenja. Gledano kroz prizmu resursa, resursi meke moći su sredstva koja proizvode takvu privlačnost. Upravo razlika između bihejvioralnog pristupa i sagledavanja moći kroz resurse je presudno važna za razumijevanje razlike između javne diplomatije i meke moći. U međunarodnoj politici, resursi koji proizvode meku moć proizlaze velikim dijelom iz vrijednosti koje organizacija ili država izražava u svojoj kulturi, u primjerima koje daje svojom unutrašnjom praksom i politikom, te načinom na koji upravlja svojim odnosima s drugima. Javna diplomatija je instrument koji vlade koriste za mobilizaciju resursa za komunikaciju i privlačenje javnosti drugih zemalja, a ne samo njihovih vlada. Javna diplomatija pokušava da privuče pažnju i usmjeri fokus na te potencijalne resurse koristeći različite instrumente od medija, finansiranja izvoza kulturnih proizvoda, organizovanja obrazovnih programa i programa razmjene itd. Ali ako sadržaj kulture, vrijednosti i politike neke zemlje nijesu privlačni, javna diplomatija koja ima zadatak da ih multiplicira i prezentuje ne može proizvesti meku moć.[132]

Dakle, javna diplomatija je sistem, koncept, praksa koja, mobilišući resurse jedne države, proizvodi meku moć. U svijetu brze i stalne dostupnosti informacija relacioni odnosi djelovanja javne diplomatije nijesu jednostavni niti jednosmjerni, već su višedimenzionalni i višesmjerni. Nova javna diplomatija prevazišla je jednosmjernu komunikaciju između dvije vlade, pa i komunikaciju jedne države prema javnom mnjenju druge. U tom komunikacijskom prostoru, a između dva pola, nalaze se korporacije u objema državama, domaće, strane, regionalne i međunarodne nevladine

[131] Hayden, C, *op. cit.,* pp. 12–14.
[132] Nye, Joseph, Public Diplomacy and Soft Power, SAGE Publications, 2008, pp. 95–97.

organizacije, mediji i druga udruženja. Strateška komunikacija kao dio javne diplomatije, da bi proizvela meku moć, treba da oblikuje resurse na način da ih iskomunicira na više nivoa i sa više aktera. Zbog toga se u literaturi o novoj javnoj diplomatiji često govori o složenosti njene upotrebe u savremenom svijetu. „Takođe je važno napomenuti da meka moć i javna diplomatija nisu sinonimi, već se umjesto toga odnose na različite (ali povezane) komunikacijske aktivnosti. Javna diplomatija je svjesni čin komuniciranja sa stranom javnošću, te je stoga važan pokretač meke moći“[133] (prijevod M. S.).

Naj ističe da od kombinacije različitih informacija kao početnog stadijuma upotrebe javne diplomatije do stadijuma uspostavljanja dugoročnih kulturnih odnosa, javna diplomatija prolazi kroz tri faze. U prvoj fazi dešava se svakodnevna komunikacija koja objašnjava konkretne poteze vlade i domaćoj i inostranoj javnosti. Dostupnost i oblikovanje informacija i pravovremeno reagovanje, kao i pripremljenost za rješavanje kriznih situacija, osnovne su odlike ove prve faze. Druga faza podrazumijeva stratešku komunikaciju na duže staze u toku od nekoliko mjeseci ili godina. Osnovna karakteristika je dugoročnija strateška komunikacija kojom se razvija set jednostavnih i za širu javnost prihvatljivih tema. Primjer su organizacije različitih političkih samita, svjetskih umjetničkih izložbi, sportskih događaja itd. Najširi krug djelovanja javne diplomatije podrazumijeva razvijanje dugoročnih odnosa koji se nastavljaju duži niz godina. Ovdje se misli na višegodišnje edukativne programe, stipendije, razmjene, osnivanje medija ili ogranka medija u drugim državama. Svaka od tih faza igra značajnu ulogu u strategijama vlada da izgrade pozitivan imidž svoje zemlje i postizanje željenih ishoda. Sve tri faze grade se oko strateške komunikacije i strateškog korišćenja informacija, na rok koji je suštinski uvezan s politikom zemlje. Važno je istaći da je, u vladavini informacije u savremenom dobu, pristup masmedija javnoj diplomatiji

[133] “It is also important to note that soft power and public diplomacy are not synonyms, but instead refer to different (but related) communication activities. Public diplomacy is the conscious act of communicating with foreign publics, and therefore is an important facilitator of soft power.” - Rawnsley, G, *Approaches to soft power and public diplomacy in China and Taiwan*, Journal of International Communication, 18:2, 2012, p. 123.

posebno važan u analizi meke moći.[134] „Čija priča pobjeđuje“ postaje vrhunski podsticaj oblikovanju nove javne diplomatije koja ima za cilj da „uposli“ resurse meke moći. Zato dodajemo, posebno je važno analizirati diskurse i narative koje pojedine države pokušavaju da izgrade u drugim državama, što je od značaja upravo za temu ovog rada. Kada se sagledaju meka, tvrda i pametna moć, i kada se uvežu s aspektima funkcionisanja javne diplomatije, treba jasno istaći da javna diplomatija podjednako promoviše sve vrste moći, koristeći resurse za svaku do njih ponaosob i praveći poželjan ambijent za dalje širenje uticaja. Dakle, teorijski i praktično je opravdano govoriti o javnoj diplomatiji ekonomske moći, vojne moći, ali i javnoj diplomatiji meke moći. Ovo dalje znači, da javna diplomatija per se ne može stvoriti ili izgraditi novu paradigmu u međunarodnim odnosima. Uz prethodno iznijetu konstataciju potrebno je odgovoriti i na nedoumicu zašto je važno analizirati razliku između javne diplomatije i meke moći? Ako politika privlačnosti funkcioniše na način koji je teorijski objašnjen, ako postoje mehanizmi da se utiče na druge da rade ono što je naša agenda, gdje je mjesto javnoj diplomatiji? Odgovor je upravo u praktičnim dometima meke moći i količini i kvalitetu resursa meke moći u državi/vladi. Manjak resursa iz kojih bi se crpila meka moć ogromnih razmjera, ili drugim riječima postojanje resursa meke moći samo za njeno ograničeno djelovanje, daje podsticaj za prodornije koncepte javne diplomatije država/vlada.[135]

3.4. Je li moguće mjeriti meku moć?

U prethodnim djelovima rada govorili smo o prijedlozima različitih autora za mjerenje meke moći i moći uopšte. Konceptualizacija, kontekstualizacija, pa mjerenje nečega što se očitava kao uticaj, složen je i zahtjevan posao. Fenomeni i promjene koji se dešavaju u jednom društvu, a podstaknuti su djelovanjem drugog, složene su

[134] Naj, *op. cit.,* 2012, str. 130–137.
[135] Hocking, B, Rethinking the „New“ Public Diplomacy, in: Melissen, J (ed.), *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations,* Palgrave MacMillan, Houndmills, 2005, pp. 33–35.

kategorije za istraživanje i mjerenje. Njima je, kako i sam Naj kaže, potrebno dodijeliti kontekst u kojem se dešavaju, analizirati podsticaje, izvore iz kojih dolaze, instrumente koje koriste, da bi se na kraju analizirali ishodi. Da li je onda takve ishode moguće predstaviti brojem? Dal je, kao što smo u teorijskom dijelu vidjeli, predložio nekoliko načina, oslanjajući se na druge naučne discipline. Zato mjerenje meke moći dodatno potvrđuje nužnost multidisciplinarnog pristupa u njenom izučavanju. S druge strane, pokazali smo u raspravi o razlikama tvrde i meke moći i konverzije moći da su aspekti tvrde moći opipljiviji i lakše se mogu kvantifikovati. Kako onda kvantifikovati ideju ili vrijednost?

Vremenom su se razvili metodološki pristupi mjerenja meke moći koji su postavili temelj za stručno sagledavanje tih pristupa i podataka koji se dobijaju. Najprije govorimo o prepoznavanju seta varijabli koje se prate i koje se u okviru šire politike mogu kvantifikovati. Polazište predstavljaju oblasti koje je Naj naveo kao najvažnije u izučavanju meke moći – kultura, političke vrijednosti i spoljna politika. Nastojanja da se sa ove polazne tačke mjeri meka moć značila su da se u okviru ovih oblasti prepoznaju specifične varijable, da se ocijeni njihova relevantnost i da se dobijeni podaci vežu za kontekst. Ovakva zalaganja pokazala su značajne rezultate u mjerenju meke moći država i ocjeni potencijala, načina korišćenja i, konačno, uspjeha njihove meke moći. S druge strane, analiziranje uticaja jedne države na drugu kroz instrumente meke moći složeniji je posao. On je u svojoj srži multidisciplinaran, gdje se sa jedne strane pokušavaju predstaviti institucije i organizacije i objasniti njihov rad, zatim sagledati koncepte spoljne politike ili posebno koncepte meke moći, pratiti razgranatost mreže zadužene za širenje meke moći jedne države u drugoj, a onda proizvoditi i analizirati podatke. Ti podaci uglavnom su vezani za analizu uticaja jedne na drugu državu kroz finansijska ulaganja (fondacije, udruženja), osnivanje medija, broj institucija koje su produžena ruka centralne institucije za promociju kulture, podaci o privlačnosti jedne

zemlje turistima, studentima, digitalnim nomadima, promocije i gledanost filmova i serija, izučavanje jezika i drugo.[136]

Meka moć može se mjeriti podjednako i konvencionalno i nekonvencionalno. Konvencionalne mjere uključuju međunarodnu razmjenu migranata, broj posjetilaca, obrazovanje, kulturu itd. Dugoročno, moguće je stvoriti skup podataka mjerenja meke moći na osnovu transparentno prikupljenih podataka koji se mogu ponavljati tokom vremena, slično podacima koji govore o nacionalnom bruto domaćem proizvodu jedne države i koji omogućavaju komparaciju kroz određeni broj godina. Nekonvencionalna mjerenja meke moći uključuju i praćenje generisanja digitalnog sadržaja, načina na koji se taj sadržaj fizički povezuje, kao i značenja koja generiše. Međutim, činjenica je da se mnogo više pažnje posvećivalo mjerenju meke moći države koja je proizvodi i plasira, dok se mnogo manje pažnje posvećivalo državama na koje se vrši uticaj kroz instrumente meke moći.[137]

Iz prethodno rečenog crpimo polazište za ispitivanje meke moći države kroz studije slučaja država na koje se vrši uticaj. Da bismo u narednim djelovima rada fokus pomjerili upravo na te studije slučaja, ovdje je nužno ukazati na postojeća mjerenja i status država koje su od važnosti za naš rad, Rusije i Turske.

Krenućemo od teorijskog koncepta Irene Vu, doktorke političkih nauka i više analitičarke u Federalnoj komisiji za komunikaciju u Vašingtonu. Ona je krenula od koncepta koji se tiče projekcije meke moći i zaključila da je on zastupljen u većini radova koji se bave ovom temom. Projekcija meke moći znači percipirati potencijal meke moći jedne države prepoznajući instrumente i prikupljajući dostupne podatke, na primjer broj snimljenih filmova u toku jedne godine, broj prikazanih filmova u inostranstvu, broj posjetilaca, broj organizovanih programa javne diplomatije. Vu predlaže da se

[136] Na primjer, u mnogim državama je mjerena popularnost američke serije „Dalas“ iz 1980-ih kako bi se ocjenjivala prihvatljivost vrijednosti i načina života koje su ljudi u drugim državama pripisivali Amerikancima. Ove podatke pratila su redovna istraživanja javnog mnjenja koja su pokazivala procente ispitanih koji smatraju Ameriku prijateljskom zemljom, poželjnim partnerom, poželjnom destinacijom za obrazovanje itd.

[137] Wu, I, *Measuring Soft Power with Conventional and Unconventional Data,* available at: https://sites.nationalacademies.org/cs/groups/dbassesite/documents/webpage/dbasse_179613.pdf.

fokus izmjesti i da se meka moć jedne države posmatra i u konačnom mjeri iz vizure stranca, tj. nekog izvan te države. U cilju odgovora na pitanje *koje aktivnosti ljudi preduzimaju kada su privučeni nekom zemljom*, Vu predlaže indikatore kojima su ljudi privučeni ka zemlji koja je predmet istraživanja. *Emigracija*, proces u kojem ljudi svjesno biraju život u drugoj državi, *studiranje u inostranstvu,* gdje studenti vide stranu zemlju kao poželjnu za sticanje znanja i kao povoljno okruženje za napredak, *posjete,* oni koju odlučuju da posjete stranu zemlju jer su privučeni njenom kulturom, i *filmovi*, gledanje filma iz druge države kao brzo i kratko usvajanje njene kulture. U skladu sa tim, Vu predlaže indikatore za mjerenje koji su raspoređeni na kontinuumu od kratkoročne do dugoročne privlačnosti.

Grafik 4. *Pokazatelji privlačnosti druge zemlje za strance*[138]

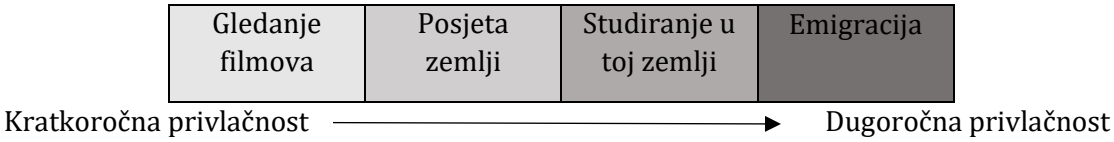

Danas postoji nekoliko kompanija i univerzitetskih istraživačkih centara koji objavljuju godišnja mjerenja meke moći država. Korporacija RAND[139] je 2005. raspravljala o mjerenju meke moći u smislu toga koliko su nedržavni akteri poput korporacija i humanitarnih organizacija efikasni u međunarodnim pregovorima. Ernst & Young je, takođe, objavio indeks koji mjeri meku moć brzo rastućih zemalja.[140] Džonatan Meklori razvio je godišnji indeks koji rangira zemlje prema njihovoj mekoj moći, na osnovu kvaliteta vlade, diplomatske infrastrukture, kulturnih rezultata i drugih kvaliteta. Meklori je razvio metodologiju za mjerenje meke moći država koje se

[138] Wu, I, lična web prezentacija, dostupno na: https://www.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=c2085de7ac0d47cfade2aa26ec665dcc
[139] Treverton, GF, Jones, SG, *Measuring National Power,* RAND Corporation, Santa Monica, 2005.
[140] „Rapid-growth markets soft power index", Ernst and Young, 2012, available at: http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/SIEMS_Monthly_Briefing_2012-06_eng.pdf.

objavljuje svake godine u okviru Centra za javnu diplomatiju Univerziteta u Južnoj Kaliforniji i Portland komunikacija. Publikacije pod nazivom „Meka moć 30“ (*eng. The Soft Power 30*) na osnovu seta indikatora rangira 30 zemalja svijeta u oblasti meke moći.[141] Osobenost toga indeksa u kombinaciji je objektivnih i subjektivnih podataka. Objektivni podaci podrazumijevaju podatke dobijene iz drugih relevantnih izvora u šest oblasti: preduzetništvo, kultura, digitalizacija, vlada, angažovanost i saradnja i obrazovanje. Svaka od tih oblasti sadrži set podataka i moguće ih je izdvojiti kao svojevrsni podindeks. Na primjer, podindeks kulture sadrži podatke poput godišnjeg broja međunarodnih dolazaka turista, izvoza muzičke industrije, pa čak i međunarodnog sportskog uspjeha. Onaj koji nije do te mjere očigledan je podindeks angažovanosti i saradnje. On mjeri spoljnopolitičke resurse zemlje, učešće u globalnoj diplomatiji i ukupni doprinos međunarodnoj zajednici. U suštini, obuhvata sposobnost država da se angažuju u međunarodnoj zajednici, pokreću saradnju i na kraju oblikuju globalne rezultate.[142] Formiranjem baze subjektivnih podataka, ovaj indeks odgovara na nužnost uključivanja subjektivnih stavova u mjerenje meke moći. Taj je izazov prevaziđen na način što je na osnovu relevantne literature nastao sveobuhvatan upitnik koji se koristi u istraživanju javnog mnjenja u gotovo svim regionima svijeta. Mjere se naklonost prema inostranstvu, percepcija kuhinje stranih zemalja, percepcija koliko su strane zemlje otvorene prema turistima, percepcija tehnoloških proizvoda stranih zemalja, percepcija o proizvedenoj luksuznoj robi u stranim zemljama, želja za posjetom strane zemlje, percepcija perspektive te zemlje za život, rad ili učenje, percepcija doprinosa stranih zemalja globalnoj kulturi. Takvo postavljeno mjerenje korišteno je za razvoj *modela regresione analize*, gdje je „naklonost prema stranim zemljama“ bila zavisna varijabla, a preostala pitanja su nezavisne varijable.[143]

Komparativnim pregledom ukupnih rezultata za četiri godine 2016, 2017, 2018. i 2019, podaci pokazuju da, iako je uvijek bila na začelju spiska od 30 zemalja, Rusija

[141] McClory, J, *Soft Power 30 Report*, Portland Communications, available at: https://softpower30.com/.
[142] Soft Power 30, report, 2019, p. 27, available at: https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf.
[143] Ibid., p. 31.

pokvarila svoj položaj i sa 26. mjesta 2016. godine došla do posljednje pozicije 2019. godine. Kada se uporede rezultati po potkategorijama (podindeksima), uviđa se pad pozicije u oblastima preduzetništva, digitalizacije, kulture, obrazovanja i angažovanja i saradnje. Zbog ovoga *Rusija je označena kao zemlja sa tendencijom opadanja meke moći*. U izvještaju se zaključuje da je Svjetsko prvenstvo u fudbalu 2018. trebalo da posluži kao zamajac za jačanje slike Rusije u svijetu, ali da se to nije dogodilo. Pored lošijih pozicija u navedenim potkategorijama, istraživanje javnog mnjenja (subjektivni podaci/subjektivna potkategorija istraživanja) pokazalo je da strano javno mnjenje i dalje ima izrazito negativnu percepciju Rusije. Ni na unutrašnjem planu nije bilo pokušaja da se takva percepcija popravi. Navešćemo samo da je riječ o periodu optužbi Rusije za miješanje u više izbornih procesa u drugim zemljama, kao i ponovne prijetnje za zauzimanje istoka Ukrajine. Zaključuje se da će širenje dezinformacija širom Zapada i sve više na Bliskom istoku samo izazvati sumnje i dodatno udaljiti druge zemlje od Rusije. Slab rezultat u potkategoriji preduzetništva odražava poteškoće s kojima se suočava ruska ekonomija jer se još uvijek bavi štetom uzrokovanom finansijskom krizom i ekonomijom koja se previše oslanja na sirovine.[144]

Turska je, s druge strane, u izvještaju za 2019. godinu označena kao zemlja koja je napravila napredak i opet se našla na listi 30 zemalja. Kada se uporede godišnji statusi, Turska je zauzimala 28. mjesto 2015, 30. mjesto 2017, dok 2018. nije uspjela da se nađe među 30 zemalja, da bi se 2019. pozicionirala na 29. mjestu. Kada se uporede podaci iz dvije posljednje godine, može se zaključiti da je poboljšanje pozicije 2019. u odnosu na 2017. ostvareno u potkategorijama digitalizacije, angažovanja i saradnje i nešto bolji položaj u istraživanju javnog mnjenja. Snažni rezultati u potkategorijama angažovanja i saradnje i digitalizacije vratili su Tursku na ljestvicu, uprkos međunarodnim kritikama turske politike u Siriji i domaćoj političkoj situaciji u kojoj je došlo do veće centralizacije moći nauštrb individualnih prava i sloboda. Sve ovo, sa druge strane, nije uticalo na broj stranih posjetilaca. Upravo je rastući broj posjetilaca pozicionirao Tursku na 30. mjesto

[144] Vidjeti status zemlje u „Soft Power 30“, 2019, available at: https://softpower30.com/country/russian-federation/.

u potkategoriji kulture. Dodatno, u potkategoriji digitalizacije ostvaren je napredak usljed jačanja digitalnih usluga u samoj zemlji, dok institucije i ambasade u inostranstvu strateški koriste digitalnu diplomatiju kako bi uticali na bolju sliku svoje zemlje u svijetu.[145]

Tabela 3. *Status Rusije i Turske u mjerenju meke moći Soft power 30*[146]

		Potkategorije istraživanja							
	Godina	Digitalizacija	Preduzetništvo	Obrazovanje	Kultura	Saradnja	Vlast	Istraživanje javnog mnjenja	Ukupna pozicija
Rusija	2019	15	26	20	20	12	30	30	30
Turska	2019	12	29	29	30	9	28	28	29
Rusija	2017	10	27	15	12	8	29	29	26
Turska	2017	18	28	25	26	15	27	30	30
Rusija	2018	13	27	18	21	13	29	30	28

Indeks meke moći brzo rastućih tržišta pripremila je i objavila međunarodna nezavisna revizorska kuća Ernst & Young (2012) u saradnji s Institutom Skolkovo, čije je sjedište u Moskvi. U tome indeksu, pripremljenom 2012. godine, korišćeno je 13 različitih varijabli i izvršeno je numeričko bodovanje davanjem određenih koeficijenata ovim varijablama. Tih 13 varijabli sistematizovano je u tri velike kategorije: globalna slika zemlje, globalni integritet i globalna integracija. Napravljen je presjek za deset brzo rastućih ekonomija u periodu od 2005. do 2010. godine. Pored važnih podataka konstatovano je da, iako podatak o bruto društvenom proizvodu (BDP) nije uvršten u

[145] Vidjeti status zemlje u „Soft Power 30“, 2019, avaliable at: https://softpower30.com/country/turkey/.

[146] Tabela je izrađena na osnovu podataka iz izvještaja „Soft Power 30“. Brojevi po potkategorijama predstavljaju poziciju zemlje za svaku oblast pojedinačno. Ukupna pozicija dobija se kasnijim proračunom na osnovu matematičke formule koja sadrži tačne procente koji postotak (a time i važnost) svaka od oblasti imaju u ukupnoj ocjeni.

proračun, on u 75% slučajeva pokazuje direktnu korelaciju sa statusom meke moći države.[147]

Tabela 4. *Rangiranje po godinama na osnovu Ernst & Young metodologije*[148]

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Pozicija
Rusija	22.9	18.4	22.9	21	23.5	18	3
Turska	10.3	12.5	11.4	14.4	10.3	12.9	5

Zanimljivo je da gotovo četvrtinu ocjene i konačne pozicije Rusije čini varijabla vezana za imigraciju. Ova kategorija i predstavlja ključnu snagu ruske meke moći. U izvještaju se zaključuje da, iako je stepen meke moći koju Rusija posjeduje na globalnom nivou vjerovatno mali, ona još uvijek ima ogroman uticaj (i kroz meku i kroz tvrdu moć), u većem dijelu regiona Zajednice nezavisnih država (ZND), a najveći dio dolazi od 35 miliona Rusa koji tamo žive. Izvan regiona ZND, međutim, čini se da Rusija ima malo meke moći. Ono što umanjuje njenu poziciju, a na osnovu varijabli i seta podataka koji se obrađuju za potrebe ovog indeksa, jeste govorenje engleskog jezika na niskom nivou, (ne)popularnost studiranja ruskog jezika u drugim zemljama itd. S druge strane, konstantne loše ocjene u izvještajima Sloboda u svijetu (Freedom in the World) u dijelu sloboda i ljudskih prava doprinose ocjeni o vjerovatno malom uticaju kroz meku moć.[149]

Turska, s druge strane, svoju poziciju duguje ocjenama iz oblasti vladavine prava i sloboda, ali i specifično, studiranju turskog jezika i izlaznosti birača na izborima.

[147] Yavuzaslan, K, Çetin, M, Soft Power Concept and Soft Power Indexes, in: Bilgin, MH, Danis, H, Demir, E, Can, U, *Business Challenges in the Changing Economic Landscape - Vol. 1: Proceedings of the 14th Eurasia Business and Economics Society Conference,* DOI:10.1007/978-3-319-22596-8.

[148] „Rapid-growth markets soft power index", Ernst and Young, 2012, available at: http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/SIEMS_Monthly_Briefing_2012-06_eng.pdf.

[149] Ibid., p. 13.

Međutim, iznenađujuće, izvoz medijskog sadržaja i popularnost univerziteta, kao varijable, gotovo da nijesu imali uticaja na konačnu ocjenu.[150]

Važno pomena je i mjerenje meke moći koje su izradili British Council i Univerzitet u Edinburgu. U izvještaju,[151] u kojem su prezentovane metodologija, mjerenja i dobijeni podaci, predložen je okvir koji mjeri uslove pod kojima se široki skup uticaja meke moći pretvara u ekonomske, političke i kulturne benefite. Izvještaj daje uvid u egzaktne podatke koji pokazuju relevantnost određenih varijabli za meku moć jedne države, tačnije i za njen uticaj i za njenu privlačnost. Izvještaj predstavlja prvu statističku studiju meke moći u političkim, kulturnim i ekonomskim dimenzijama. Kroz analizu ukazuje se na sredstva ili resurse meke moći koji su statistički značajni u objašnjavanju ishoda meke moći. Rezultati, uz naznaku statističke značajnosti, prezentovani su kroz statističke modele i grafike. S druge strane, iako su prezentovani kodovi, tabele s podacima, osim teorijskih objašnjenja ostatak izvještaja je prilično komplikovan i teško je izvesti specifične zaključke za konkretne zemlje bez uvida u cjelokupnu bazu podataka. Međutim, može se jasno uvidjeti da je analiza pokazala da je politički pluralizam snažna vrijednost i da kao takav ima institucionalnu privlačnost. Visok nivo demokratije i nizak nivo ograničenja političkih prava privlače međunarodne studente i turiste, dok direktna strana ulaganja umanjuju obrasce glasanja u Ujedinjenim nacijama, što doprinosi integritetu, a time i privlačnosti zemlje. Potonji aspekt analize govori o upotrebi meke moći u javnoj diplomatiji. Pružanje strane pomoći takođe ima pozitivan uticaj na priliv studenata, turista i stranih direktnih investicija, i time povećava politički uticaj zemlje. Prosperitet građana pokazuje takođe statistički značajnu korelaciju kad se upari s pitanjem privlačnosti jedne zemlje. Analiza je pokazala da svaki porast dohotka po glavi stanovnika od 1% djeluje kao faktor za povećanje meke moći kroz privlačnost zemlje od 0,35% do 0,98% među

[150] Ibid., p. 13, p. 21.

[151] Singh, JP, McDonald, S, *Soft power today. Measuring the influence and effects,* British Council, University of Edinburgh, 2017, available at: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/3418_bc_edinburgh_university_soft_power_report_03b.pdf.

međunarodnim studentima. Jedna od varijabli koja je posebno istaknuta odnosi se na internet konekciju stanovništva za koju su podaci prikupljani iz dostupnih izvora. Razlog za uvođenje ove varijable je sve veći značaj *digitalne diplomatije,* definisane kao „korištenje društvenih medija u diplomatske svrhe, uz potencijal da promijeni praksu diplomatskog angažmana u upravljanju informacijama, javnoj i kulturnoj diplomatiji, strateškom planiranju, međunarodnim pregovorima i upravljanju krizama, što sve doprinosi mekoj moći“[152] (prijevod M. S). Za naš rad važno je istaći da je u izvještaju ocijenjeno *da koncept i shvatanje meke moći Rusije samo formalno odgovara teorijskim postulatima i definiciji British Councila koja se dominantno oslanja na teoriju Džozefa Naja*. Istaknuto je da Rusija ide izvan koncepta privlačnosti kao osnove za razvoj meke moći i koncentriše se na informacioni rad. To je posebno uočeno nakon 2013. i zaoštravanja odnosa sa Ukrajinom.[153] Na kraju, treba istaći set varijabli koji su mjerene tim istraživanjem. Resursi ili sredstva meke moći kao nezavisne varijable i podaci za njihovo mjerenje podrazumijevaju sljedeće varijable: *političke vrijednosti*, mjerene kroz nivoe demokratije i nivoa ograničenja političkih prava; *privlačnost* nivoa blagostanja, mjereno kroz dohodak po glavi stanovnika; *kulturna dobra*, mjerena kroz međunarodne mreže kulturnih institucija i kulturni rang zemalja i *komunikacije*, mjerene kroz nivoe korištenja interneta. Izdvojene su četiri operativne mjere za privlačnost kao zavisnu varijablu, i to: *društvena privlačnost*, mjerena brojem dolazaka međunarodnih studenata; *kulturna privlačnost*, mjerena brojem dolazaka međunarodnih turista; *ekonomska privlačnost*, mjerena nivoom stranih direktnih investicija; *politička privlačnost*, mjerena glasanjem u Generalnoj skupština Ujedinjenih nacija koje je blizu prosječnog „idealnog poena“ glasanja za sve države. Drugim riječima, uticaj meke moći vuče zemlje ka umjerenosti umjesto promovisanja ekstremnih vrijednosti.[154]

[152] “…defined as the use of social media for diplomatic purposes, is agreed to have the potential to change practices of diplomatic engagement in information management, public and cultural diplomacy, strategy planning, international negotiations and crisis management, all of which contribute to soft power.” - *Ibid.*, p. 22.
[153] *Ibid.,* p. 76.
[154] *Ibid.,* p. 35.

Ovdje ćemo kratko analizirati i Indeks globalnog prisustva koji izrađuje „Kraljevski institut Elkano“.[155] Indeks se zasniva na objektivnim podacima koji se obrađuju kroz statističke metode i primjenom ekonomskih proračuna, a zatim se kategorišu u tri grupe: ekonomsko, vojno i globalno prisustvo kroz meku moć određene države. Indeks je izvor korisnih podataka upravo iz razloga što globalno prisustvo države raščlanjuje u tri dimenzije, time ukazujući i na udio koji u globalnom prisustvu jedne države ima njena meka moć. Poseban doprinos toga indeksa je praćenje kretanja moći u procesu globalizacije u prethodnih tri decenije. Riječ je o mjerenju udjela pokretača globalizacije od 1990. do danas. Zaključak je da je od 2000. na ovamo prevagu kao pokretač procesa globalizacije preuzela meka moć, u odnosu na ekonomsku i vojnu. Takođe, i u vrijeme pandemije virusa covid-19, uz rast značaja ekonomske dimenzije moći, meka moć kao pokretač globalizacije i globalnog prisustva države imala je stabilan rast i uticaj.[156] U tabeli 5 prikazani su podaci za Rusiju i Tursku za 2021. godinu.

Tabela 5. *Status Rusije i Turske na osnovu indeksa globalne prisutnosti*

	Rusija	Turska
Ukupna pozicija na listi država za 2021.	7	19
Ekonomsko prisustvo	22,8%	27%
Vojno prisustvo	64,7%	30,2%
Prisustvo meke moći	12,5%	42,7%

Evidentno je da u ukupnoj ocjeni globalnog prisustva Rusije, vojna dimenzija dominira nad ostale dvije. Tu je i osnovna razlika u odnosu na Tursku, koja svoje globalno prisustvo u najvećoj mjeri zasniva proizvodeći meku moć. Iako su obje države u posljednjoj deceniji doživjele pad ukupnog bodovnog skora, evidentno je da je Turska

[155] Royal Institute Elcano, avaialable at: https://www.realinstitutoelcano.org/en/

[156] Izvještaj Kraljevskog instituta Elkano za 2021, dostupno na: https://www.realinstitutoelcano.org/en/reports/elcano-global-presence-report-2022/#see-study.

mnogo brže i značajnije napredovala u oblasti tzv. mekog prisustva. Poređenjem statusa ove dvije države od 1990. do 2021, uočava se trend značajnog rasta udjela mekog prisustva Turske u njenom globalnom prisustvu, dok je, s druge strane, stabilan udio vojne moći u globalnom prisustvu Rusije. Udio turskog mekog prisustva 1990. iznosio je svega 8,1%, za narednih dvadeset godina je doživio rast na 21%, da bi danas iznosio 42,7%. S druge strane, Rusija je imala startnu poziciju udjela mekog prisustva od 5,8% 1990. godine, za dvadeset godina taj udio je porastao na 11,8% i do danas ostao stabilan na tom nivou, što govori o odsutnosti strateški usmjerene spoljne politike koja podržava i afirmiše uticaj i ostvarivanje prisustva kroz proizvodnju meke moći.[157]

Pokazali smo u prethodnim redovima da je mjerenje meke moći kompleksan i zahtjevan poduhvat, ali da je moguće dobiti relevantne, naučno utemeljene i provjeri podložne podatke. Mjerenja se vrše uglavnom u okviru istraživačkih centara i gotovo uvijek kroz saradnju privatnog i javnog sektora. Takođe, prikazivanje načina mjerenja pokazalo je nužnost multidisciplinarnog pristupa, ali i klasičnog pristupa analizi javnih politika. Čak i mjerenja koja su dio većih projekata za pojedine kategorije ili kao pojedinačne varijable uzimali su već postojeća rangiranja zemalja u različitim oblastima, dok su statistička obrada dobijenih podataka i izrada sopstevnih baza podataka kroz određeni niz godina i dalje sporadična. Koliko se radi o kompleksnom poduhvati govore i činjenice da se pojedini indeksi izrađuju na osnovu korišćenja gotovo svih istraživačkih metoda, od dubinskih intervjua s ekspertima, fokus grupa, istraživanja javnog mnjenja, kvantifikovanja varijabli, određivanje korelacija, sprovođenje statističkih analiza. S druge strane, to govori i o nužnosti da se na nivou informacije sagledaju svi indeksi i da se od njih preuzmu oni djelovi metodologije koji su najpogodniji za istraživanje. Konačno, s različitom metodologijom, uključivanjem drugačijih varijabli, drugačijom obradom podataka, dolazi se do više ili manje drugačijih rezultata, u našem slučaju do različitog statusa država na ljestvici meke moći. Prema našem mišljenju, to su razlozi zašto se pojedini indeksi mogu obrađivati kao

[157] Podaci dobijeni iz komparativnog pregleda indeksa globalnog prisustva po godinama, dostupno na: https://explora.globalpresence.realinstitutoelcano.org/en/country/iepg/global/TR,RU/RU/2021.

potpora daljem istraživanju i dodatno kao podrška analitičkom sagledavanju meke moći država, a ne kao datost po sebi.

RUSIJA, MEKA MOĆ I ZAPADNI BALKAN

„Sve što je trebalo reći već je rečeno. Ali pošto niko nije slušao, sve se mora ponoviti.“

Andre Žid

4. Ruski povratak na Balkan. Da li ga je ikad i napuštala?

Danas se specifičnosti odnosa Rusije prema Balkanu (zemljama Balkanskog poluostrva, Zapadnom Balkanu, zemljama Jugoistočne Evrope) uzimaju kao datosti, a u njihovim temeljima je decenijsko nagomilano teoretisanje o prirodi ruskog političkog sistema. Sve što je do sad napisano o odnosima Rusije i Balkana, svoju je provjeru imalo u važnim dešavanjima u međunarodnim odnosima. I možemo ovaj dio rada početi time da je Balkan geopolitička, kulturna, istorijska, sociološka konstanta ruskog geopolitičkog koda, i savremenog i tradicionalnog. Ovo bi značilo da su se na temeljima bogatih istorijskih odnosa, iz kojih se crpe određene nepromjenjivosti, izgradili odnosi sada nezavisnih država u smislu savremenog političkog života u cjelokupnoj dinamičnosti međunarodnih odnosa.

Jedna od prvih karakteristika Rusije u smislu njenog geopolitičkog položaja i uloge u svijetu vezana je za takozvanu geopolitičku školu „evroazijstva“. Takvu njenu ulogu odlikovala su predviđanja uloga Rusije u svijetu: mesijanske uloge u pomirenju Istoka i Zapada, uloga dominantne sile na području Evroazije, uloga velike sile i imperijalni karakter države – *великодержавност.* Iako je ruska geopolitička misao zaostajala za ubrzanom dinamikom razvoja nauke o međunarodnim odnosima, pa i geopolitike, na zapadu, dala je osoben karakter učenjima o prirodi sistema i viđenju ruskog položaja u svijetu. U našim prethodnim radovima bavili smo se analizom ruske geopolitičke škole i tražili konstante između tada iznijetih gledišta i savremenih ruskih tendencija u međunarodnim odnosima. Ovdje su važni pomena Čaadajev, Kirejevski, Homjakov, Hercen, Danilevski, Leontjev, koji su zaslužni za teoretsko organizovanje i objašnjenje „ruske ideje“, zatim Savicki, Verndaski, Trubeckoj koji su oblikovali rusku geopolitičku

misao XX vijeka, ali i Dugin, kontroverzni politički pisac i geopolitičar savremene Rusije 21. vijeka.[158]

Za potrebe ovog rada važno je sukobiti ideje dva značajna filozofska mišljenja, donekle i dvije koncepcije istorije. U odnosu na naš raniji rad, sada imamo dovoljno prostora za osvrt na djelo zapostavljenog ruskog filozofa Vladimira Solovjova. Jedan od razloga je i vraćanje duga za naučno sljepilo na počecima akademske karijere. Drugi, koji svojim konceptom istorije stoji nasuprot mišljenju Solovjova je Nikolaj Danilevski. Ovdje govorimo o dva monumentalna filozofsko-istorijsko-politička djela „Rusko nacionalno pitanje" Solovjeva i „Rusija i Evropa" Danilevskog. Dodatno, ovaj je osvrt važan zbog uspostavljanja poveznice sa savremenim ruskim bavljenjem idejama, gradnji narativa i oblikovanja pretpostavljene uloge u svijetu, koji se značajno očitavaju u ruskim odnosima prema Balkanu danas.

Kada se sagleda kapitalno djelo Danilevskog „Rusija i Evropa", čini se da je pisano izvan, ili uprkos, istorijskim, geografskim, geopolitičkim, sociološkim i kulturološkim datostima vremena. Cjelokupan istorijski koncept gradi se oko predloženih kulturno-istorijskih tipova koji su promjenjivi i čija se smjena predviđa kao prirodna. Međutim, Danilevski ne iznosi dubinsku analizu ovih tipova kako bi ukazao na njihove osobenosti, već samo kako bi pokazao njihovu zatvorenost, otuđenost, djelimičnu kulminaciju i propadanje. Važnije, oni su predstavljeni tako kako bi bili suprotstavljeni jedinom kulturno-istorijskom tipu koji je u usponu kao najpotpuniji, a to je slovenski. „U usponu je kao najpotpuniji i najsavršeniji, slovenski i kulturno-istorijski tip, čija je kristalizaciona tačka Rusija."[159] Za naš rad važan je uticaj ovog djela na narative koji se pokušavaju, s manje ili više uspjeha, plasirati kroz instrumente meke moći savremene Rusije. Nalazimo ih u građenju osobenosti Rusije i antagonizmu prema ostatku svijeta, prvenstveno prema političkom Zapadu i slovenofilskom diskursu o „truljenju Zapada",

[158] Detaljnije u: Subotić, Milan, *Tumači ruske ideje,* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Biblioteka Arete, Beograd, 2001. Savic, Marko, *Ruska geopolitika i Balkan,* Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, 2017.

[159] Latinka Perović u predgovoru knjige „Rusko nacionalno pitanje" Vladimir Solovjev, str. 7.

u nužnosti isticanja statusa velike sile i preovladavanju ruskog pogleda na međunarodne odnose i koncept svjetske politike. Danilevski ističe ulogu Rusije u afirmaciji slovenskog kulturno-istorijskog tipa i otvaranju mjesta u istoriji za njegovu dominaciju. Odupiranje kulturnoj hegemoniji Evrope, Danilevski vidi kroz stvaranje i osnaživanje jedinstvenog kulturnog slovenskog koda u umjetnosti i književnosti prije svega.[160] Pitanje je koliko su ti aspekti, osim formalno, uzeti za koncepte meke moći Rusije, i pitanje je koliki je njihov uspjeh u savremenom svijetu. Jedan ispit, za koji je Danilevski smatrao da treba da ocijeni njegove postulate i potvrdi u praksi njegove koncepte već se desio kroz rješavanje Istočnog pitanja, koje je okončano ratom i završeno 1878. godine bez potvrde o dominaciji slovenskog kulturno-istorijskog tipa nad evropskim. Drugi aspekt važan za naš rad vezan je za ideju stvaranja „Sveslovenskog saveza". U ovoj ideji vidimo afirmaciju Rusije kao hegemona slovenskih naroda i onih neslovenskih koji su vezani za Slovene. Vođstvo Sveslovenskog saveza omogućilo bi Rusiji jačanje na međunarodnoj sceni, a u kontekstu dešavanja u drugoj polovini XIX vijeka i prevlast na Balkanu. Danilevski pokušava da spoji filozofsku misao s praktičnom politikom, afirmišući Carigrad kao prijestonicu saveza, što bi omogućilo kontrolu moreuza Bosfor i Dardaneli, jačanje uticaja na širem prostoru koji je poredio s Istočnim Rimskim Carstvom, uz gledište na „Moskvu kao treći Rim". Ovakvo uzdizanje Rusije omogućilo bi da slovenski kulturno-istorijski tip bude potpun, da zaokruži svoj emancipatorski put.[161] Istorijski događaji kao što su Krimski rat, ujedinjenje Njemačke, rješavanje Istočnog pitanja, direktno su podrivali vojnu, kulturnu i društvenu moć Rusije i nedvojbeno precrtali projekcije Danilevskog. Reafirmacija ovog djela desila se nakon raspada Sovjetskog Saveza, kada je trebalo i filozofski odrediti ulogu nove Rusije. Zato ga je važno sagledati kako bi se pronašla objašnjenja za insistiranje Rusije na idejama bratstva, sveslovenstva, panslavizma sa setom vrijednosti koje se danas propagiraju kao ideje koje proizvode meku moć. Takođe, na osnovu ovog djela vidimo i današnja opravdanja za hegemonsku i ekspanzionističku ulogu Rusije, one koja

[160] Danilevski, Nikolaj, *Rusija i Evropa,* Nolit, Dosije, Beograd, 2007, str. 89; Pavle Ivić predgovor knjizi „Rusija i Evropa", str. 20.
[161] *Ibid.*, str. 308–312.

razrješenje pitanja svog statusa nalazi u sukobu, čijeg predlaganja se nije libio ni sam Danilevski.

Solovjov se snažno suprotstavlja tezi takvog građenja statusa Rusije u svijetu. Pored Danilevskog, dovodi u pitanje ideje još dva važna slovenofila Strahova i Leontjeva.[162] U djelima trojice autora snažno je suprotstavljanje zapadu i evropskom kulturno-istorijskom tipu. Zapravo jačanje slovenstva vide samo kroz sukob s evropejstvom, dakle njegovo jačanje zasnivaju na propasti drugog, a ne u skladu s kulturno-istorijskim tipom koji pokazuje i dokazuje održivost vrijednosti i čini ih univerzalnima. Dodatno ne sagledavaju unutrašnje potencijale za razvoj slovenstva, opet u skladu s opšteprihvaćenim vrijednostima političkog Zapada. Solovjov postavlja jednostavno pitanje – Ako sagledavate samo spoljašnjost, ako suprotstavljate slovenstvo evropejstvu, ako svoj rast vidite samo kroz poraz i opadanje drugog, na koji tačno način će to doprinijeti rastu Rusije? On smatra da je osnovni zadatak nacionalnog pitanja i unutrašnjeg jedinstva Rusije doći do *dostojnog postojanja.* Ovaj, možemo reći ideal, imajući na umu i ulogu savremene Rusije, počiva na unutrašnjem jedinstvu, društvu koje jača solidarnost, kulturu, prava, pravdu i saradnju nasuprot nacionalnom egoizmu. U izolovanosti, nacionalnoj isključivosti, samodovoljnosti i pseudopatriotizmu, kao vrhunskim odlikama nacionalizma, Solovjov vidi istinske prepreke ostvarenju ideje dostojnog postojanja. U svojoj duhovnosti, pravoslavlju, kulturnoj osobenosti, Rusija treba da nađe prostor za opšteprihvaćene „forme života i znanja koje je izgradila Zapadna Evropa“. Način bivstvovanja u svijetu zasnovan na protivevropskim normama i vještačkoj samobitnosti ne može dovesti do jačanja slovenstva. On ne smatra pogrešnim niti slučajnim što je potraga za odgovorima na pitanja *šta da se radi i koja je uloga Rusije u svijetu* nazvana slovenofilskom, a ne ruskom, rusofilskom ili istočnom. Međutim, u slovenofilstvu, onakvom kakvog su ga preuzeli vlastodršci u Rusiji, ne postoje ni naznake prosperiteta Rusije. Tome je zaslužno slovenofilstvo pomenutih autora koji su, insistirajući na truljenju Zapada i izdvojenoj

[162] Strahov „Borba sa Zapadom“ i Leontjev „Vizantizam i slovenstvo“.

samobitnoj ulozi Rusije, izopštili Rusiju iz samog „opšteg sistema evropske kulture“, kojem prirodno i pripada. Važan dio njegovog filozofsko-istorijskog djela posvećen je religiji i odnosu dvije hrišćanske crkve. Smatra dobrim temeljem sveslovensku filozofiju zasnovanu na prihvatanju vaseljenske crkve čime smatra da se ostavio prostor za jačanje kosmopolitskog pogleda na svijet. Međutim, iako budući razvoj Rusije zasnivaju na pravoslavlju, slovenofili Zapadnu Evropu posmatraju ne kroz razumijevanje hrišćanstva i katoličke crkve, kako to čine s pravoslavljem, već isključivo antagonistički kroz prizmu sopstvenog nacionalizma. Ovim se sužava prostor za nalaženjem istinskih manjkavosti zapadnih sistema, koji se trebaju kritikovati, i zadržava se na ruskoj samobitnosti kao osnovnom razlogu za propast Zapada.[163]

Kratkim osvrtom na djela dva značajna ruska mislioca i suprotstavljanjem njihovih ideja pokušali smo da prikažemo dio izvora statusa savremene Rusije u međunarodnim odnosima i makar djelimično utvrdimo razloge takve njene uloge. Nije teško zaključiti da u biti slovenofilska filozofija umnogome oblikuje i težnje i djelovanje današnje Rusije. Sa druge strane, čini se da je Solovjov svoje djelo pisao i za svoje i za današnje doba podjednako. Prije više od vijeka napisane njegove ideje daju svijetlo na drugačiju rusku političku misao koja nažalost nije našla svoje mjesto u praktičnoj politici savremene Rusije.

Pa konačno, da li je Rusija izvršila vraćanje na Balkan poslije kolapsa Sovjetskog Saveza? Smatramo da nije. Rusija je bila i ostala prisutna na ovom prostoru, intenzitet njenog prisustva je varirao kao i načini izražavanja moći u ovom regionu. Zapadni Balkan je, posebno nakon stupanja Vladimira Putina na vlast i ograničene unutrašnje konsolidacije Rusije, postao prostor za vježbu multipolarizma ruskog tipa. Takvo gledište zasniva se na asertivnom odnosu prema Balkanu u cilju odbacivanja ideje regionalnog savezništva pod okriljem evropskih integracija i nametanje smjerova

[163] Solovjov, Vladimir, *Rusko nacionalno pitanje,* Izdavački centar Cetinje, CID, Podgorica, 1995, str. 15–17, 70–74, 94–99.

regionalne saradnje iz centra „jedne velike države“. U proteklih 20 godina ekonomsko prisustvo zamijenjeno je konkretnijim uticajem u političkoj i društvenoj sferi, uz ozbiljan rad na oblikovanju narativa i informacionog hibridnog rata.

Raspadom Sovjetskog Saveza desile su se tektonske geostrateške promjene koje su zahvatile i prostor Balkanskog poluostrva. Kriza u bivšoj Jugoslaviji mogla se nazrijeti, dok Rusija kao vjekovni saveznik nije imala potencijala da pokrene odnose s Jugoslavijom. Razlog je u naslijeđenom manjku prioritetnosti Jugoslavije za Sovjetski Savez, zbog njenog osobenog socijalističkog puta na koji se oslonila teška unutrašnja situacija u samoj Rusiji, koja je vapila za konsolidacijom pod novim predsjednikom Jeljcinom. Dvije zemlje su, u gotovo istom periodu, iskusile izbijanje nacionalno-političkih kriza i dok je u Jugoslaviji reafirmisan odnos prema vjekovnom prijatelju, bratu i braniteljukao svojevrstan poziv za spas, u Rusiji je vladalo nerazumijevanje. Razlog se nalazi u želji Rusije da pridobije ekonomsku i političku podršku Zapada za bolne unutrašnje reforme, kao i težnja da Rusija zauzme mjesto Sovjetskog Saveza u međunarodnim organizacijama, posebno u Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih nacija.[164] S druge strane, okretanje bivše Jugoslavije zapadu ostavilo je malo prostora za ruski uticaj. Putin je u prvim godinama na vlasti stvarao strateško partnerstvo sa SAD-om i vodio računa o bliskom susjedstvu prvenstveno kroz Zajednicu nezavisnih država. Saradnja s NATO-om je takođe uspostavljena, da bi poslije zamrzavanja odnosa, zbog bombardovanja Jugoslavije od strane NATO-a 1999, saradnja bila opet uspostavljena. Činilo se da je Balkan u tim godina prepušten.[165] U Putinovoj eri mogu se izdvojiti makar dva razloga za reafirmaciju snažnije balkanske politike. Prvi je vezan za tradicionalno, istorijsko i kulturološko shvatanje prostora Balkana kao pogodnog za projekciju Rusije kao velike sile, dok s geopolitičkog stanovišta ovaj prostor znači blizinu toplim morima. Drugi se zasniva na pogledu na Balkan kao na „buffer zonu“ za rusko suprotstavljanje američkim ciljevima i jačanju zapadnih bezbjednosnih struktura u interesnim sferama

[164] Guskova, Jelena, *Evolucija ruske politike na Balkanu u 90-im godinama XX veka,* u Kurjak, Jelica (ur.), *Ruska politika na Balkanu,* Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1999, str. 60.
[165] Bechev, D, *Rival Power. Russia in the Southeast Europe,* Yale University Press, New Haven and London, 2017, p. 71.

Rusije.[166] Ako prethodnih 30 godina podijelimo na tri perioda i izdvojimo specifične momente uticaja, dobićemo jasniju sliku stalnog prisustva na ovom prostoru.

[166] Šolaja, Miloš, *Balkan u transatlantskoj pukotini,* Centar za međunarodne odnose (CIR), Banja Luka, 2006, str. 138.

Tabela 6. *Karakteristike ruskog prisustva na Balkanu u posljednjih 30 godina*[167]

<table>
<tr><th>Period</th><th>1990-2000</th><th>2000-2010</th><th>2010-</th></tr>
<tr><td rowspan="5">Vrsta uticaja</td><td>Upravljanje konfliktima</td><td rowspan="5">Ekonomski uticaj</td><td>Izazivanje nestabilnosti u regionu</td></tr>
<tr><td>Učestvovanje u mirnom rješavanju sukoba</td><td>Medijski uticaj</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Učestvovanje u mirovnim misijama</td><td>Dezinformacije</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Hibridno ratovanje</td></tr>
<tr><td>Saradnja sa Zapadom</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Specifičnosti</td><td>Podrška uvođenju embarga Jugoslaviji (1992)</td><td rowspan="2">Luk Oil preuzima gotovo 80% akcija Beopetrola u Srbiji (2003)</td><td>Otvaranje rusko-srpskog humanitarnog centra u Nišu (2008)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Učešće na Mirovnoj konferenciji u Londonu po pitanju krize u Jugoslaviji (1992)</td><td rowspan="2">„Sputnjik“ počinje da se emituje u Srbiji (2014)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Ruski oligarsi kupuju fabriku za proizvodnju aluminijuma u Podgorici (2005)</td></tr>
<tr><td>Rusija se povlači iz snaga EUFOR u Bosni i Hercegovini (2014)</td></tr>
<tr><td>Raspoređivanje 1000 vojnika u Hrvatskoj pod vođstvom UNPROFOR (1992-1995)</td><td>Ruska kompanija kupuje fabriku Modriča u Bosni i Hercegovini (2007)</td><td rowspan="2">U Crnoj Gori se dešava državni udar na dan parlamentarnih izbora organizovan od strane ruskih i srbijanskih plaćenika (2016)</td></tr>
<tr><td>Saradnja sa Njemačkom, Francuskom, Ujedinjenim Kraljevstvom i SAD u formiranju Kontakt grupe (1994)</td><td>Gazprom preuzima većinski udio u Naftnoj industriji Srbije (2008)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Raspoređivanje 1200 vojnika u Bosni i Hercegovini u okviru SFOR snaga (1996-2003)</td><td rowspan="3">Sber banka ulazi na tržište zemalja Balkana (2012)</td><td rowspan="2">Crna Gora prijavljuje više sajber napada (2016-2017)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Nasilni protesti u Sjevernoj Makedoniji finansirani od strane ruskog tajkuna (2018)</td></tr>
<tr><td>Raspoređivanje 3500 vojnika u okviru KFOR snaga na Kosovu (1999–2003)</td></tr>
</table>

[167] Tabela je rad autora. Uz određene dopune autora korišćeni su i podaci iz: Secrieru, S, *Russia in the Western Balkans,* EU Institute for Security Studies, 2019, p. 2.

Čini se jasnim da strateško povlačenje Rusije sa Balkana, pa time i njen povratak, tvrdnje su koje se lako mogu dovesti u pitanje i opovrgnuti. Ono što je važno je da se taj odnos sagleda iz više aspekata kako potezi jednog subjekta u ovom odnosu ne bi bili objašnjavani jednostavnim prisustvom ili odsustvom istog. Teži zadatak je uvidjeti da su se s okolnostima mijenjali i instrumenti i načini uticaja, s više ili manje uspjeha, ali da nije bilo ruskog prisustva na ovom prostoru, ne bismo mogli ni ocjenjivati uspjeh njenog uticaja. Pregled promjene uticaja i korišćenih instrumenata uz akcentovanje specifičnosti kao pokazatelja karaktera tog uticaja u različitim vremenskim periodima govori nedvojbeno o prisustvu, ali i o konverziji ruske moći prema Balkanu. Ovdje ne možemo govoriti o čistim tipovima i tvrditi da je u jednom ili u drugom razdoblju jedna vrsta moći i instrumenata bila dominantna, već prije o kombinaciji meke i tvrde moći u skladu s unutrašnjim pokretačima u zemlji i u skladu s okolnostima u zemljama na koje se uticaj vrši. Da možemo govoriti o čistim oblicima naša analiza bi bila dosta jednostavnija, a jednostavnost svakako nije karakteristika odnosa Rusije prema Balkanu.

5. Karakteristike ruskog političkog sistema – čisti ili kompetitivni autoritarizam?

Temeljni pristup izučavanju meke moći države podrazumijeva i određenje prirode političkog sistema u kojem nastaju koncepti, oblikuju se politike i biraju instrumenti za spoljnopolitičko djelovanje. Dodatno, važno je analizirati osnovne aspekte političkog sistema s ciljem ukazivanja na političke i društvene vrijednosti koje se mogu koristiti kao model za uticaj na druge zemlje.

Rusija je primjer zemlje u kojoj istorijsko nasljeđe, u smislu prirode političkog sistema, nije otvorilo prostor za punu konsolidaciju u funkcionalnu demokratiju, koliko je zapravo predstavljalo i predstavlja značajan teret. Istorijski gledano Rusija u svojoj političkoj kulturi ima dominantne karakteristike autokratije. Pored autokratije, još su tri važna obilježja istorijskog nasljeđa ruske državnosti – *apsolutizam, patrimonijalizam i pravoslavlje*. Apsolutizam se ogleda u apsolutnoj vlasti vladara, patrimonijalizam u njegovom pogledu na državu kao sopstvenu svojinu, a ne društvo koje treba da se razvija uz poštovanje principa prava i koje je sastavljeno od individua koje imaju specifične interese, koji u složenoj strukturi odnosa grade društveni interes. Ovakav princip očitava se i kod vladara postsovjetske Rusije. Duhovna misija i mesijanska uloga Rusije, koju smo pominjali u prethodnom poglavlju, usko je vezana za poistovjećivanje državne vlasti s Ruskom pravoslavnom crkvom. Od carističkog režima do danas, crkva i država u Rusiji su usko povezane do nivoa da se Ruska pravoslavna crkva smatra nacionalnom crkvom. Ovi elementi imaju potencijal da se ponavljaju u ruskoj političkoj kulturi, iako je u određenim vremenskim razdobljima bilo i onih vladara koji su težili modernizaciji zemlje i njenom približavanju zapadnoevropskim modelima funkcionisanja političkog sistema.[168] Traganje za određenjem identiteta i prirode političkog sistema snažno je uslovljeno tim istorijskim karakteristikama, ali i faktorima

[168] Remignton, Tomas F, Politika u Rusiji, u: Almond, Gabrijel F, et. alt, *Komparativna politika danas*, Fakultet političkih nauka i CEDEM, Podgorica, 2009, str. 384–386.

kao što su: „sindrom 'izgubljenog carstva' ili opterećenost ovim istorijskim legatom, kolektivna svijest o Rusiji kao nekadašnjoj supersili i specifični pristup međunarodnoj saradnji koji se temelji na geopolitici i to u okvirima igre nultog zbira“.[169] Vladavina snažnih ličnosti od careva, vođa Komunističke partije, do predsjednika, karakteristika je ruskog političkog sistema i, uzimajući u obzir poziciju Rusije u savremenim međunarodnim odnosima, to je i teško zamjenjiva kategorija. Neki autori idu daleko i govore jednostavno o kulturološkoj predispoziciji Rusije da se gradi u takvim sistemima. Bez obzira na ta određenja, važno je istaći da je u političkoj teoriji poznata situacija u kojoj neuspjeh dizajniranja i izgradnje novog institucionalnog okvira, generiše abnormalnosti u političkom djelovanju. Rusija je od 1990. naovamo iskusila tri takva neuspjeha. Prvi, vezan za uvertiru u raspad Sovjetskog Saveza i neuspjeh reformi Gorbačova. Drugi, vezan za prve godine novog rukovodstva na čelu s Jeljcinom, koji je doživio neuspjeh u vojnim sukobom 1993. godine. U oba slučaja radilo se o praktičnoj afirmaciji teorijskog pristupa abnormalne ili revolucionarne politike u situacijama kada dvije suprotstavljene grupe polažu pravo na suverenitet nad istom teritorijom i gdje njihov sukob traje sve dok jedna od njih ponovo ne preuzme kontrolu vlasti. Treći, koji je bio i najuspješniji, ali nije doveo do konsolidacije demokratije vezan je za period do 2000. godine, u kojem su Rusi donijeli novi ustav, prvi put birali poslanike za donji dom parlamenta – Dumu, prvi put je biran predsjednik. Iako će se kasnije pokazati da tranzicija u puni demokratski režim nije dovršena, u ovom periodu koji se često naziva Drugom ruskom republikom, izborna pravila su se poštovala, na izborima nije bilo unaprijed poznatog pobjednika, gubitnici su se mirno povlačili sa svojih funkcija. Tranzicija iz jednog režima u drugi, u Rusiji je bila mnogo složenija i trajala je duže nego u ostalim postsovjetskim zemljama. Međutim, u drugim zemljama došlo je do oštrog prekida s bivšim vlastima, autoritarne političke elite ostale su na marginama političkog života, izgradile su se demokratske institucije, dok u Rusiji nije došlo do brzog rješavanja ovih pitanja. Konkretno, u Rusiji kolaps prethodnog režima nije bio

[169] Štavljanin, Dragan, *Hladni mir, Kavkaz i Kosovo,* Narodna biblioteka Srbije, Prag/Beograd, 2009, str. 75.

sinhronizovan s izgradnjom novog političkog poretka.[170] Linc i Stepan u svom kapitalnom djelu „Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa“ ukazuju na problem državnosti u postsovjetskim društvima s posebnim osvrtom na Rusiju. Oni zapažaju da rusku tranziciju, pored problema koji su prepoznati u svim postsovjetskim državama, značajno opterećuju specifično nasljeđe državnosti i slabo građansko društvo, faktori koji značajno ograničavaju demokratsku tranziciju i konsolidaciju. U procesu tranzicije, odluke da ekonomska tranzicija prevagne u odnosu na nužnost uspostavljanja i izgradnje demokratskih institucija, značajno je oslabila ionako slabu državu. Ovo je, kako zaključuju autori „(...) lišilo izvorni državni program ekonomskih reformi koherentnosti neophodne za stvaranje efikasnog ekonomskog društva i doprinijelo je međusobnoj delegitimaciji tri demokratske grane vlasti“[171] (prijevod M. S). Te su osobenosti učinile tranziciju u Rusiju jednom od „najdužih i najkomplikovanijih u svijetu“. Osobenosti su se nakalemile na teorijski model transakcije, koji je prepoznat u slučaju demokratske tranzicije u Rusiji. Složenost tranzicije u Rusije objašnjava i profesor Darmanović kada kaže: „Ovo zbog toga što je Rusija zapravo prošla kroz *tri tranzicije,* a da se još ne može sa sigurnošću govoriti o konsolidovanom demokratskom poretku. Ishod nijedne od ove tri tranzicije *nije postignut sporazumom*, već je *nametnut unilateralno,* dva puta uz primjenu sile“.[172]

U određenju političkog sistema Rusije dominantno ćemo se osloniti na teoriju Levickog i Veja,[173] o režimima kompetitivnog autoritarizma, s akcentom na periode

[170] McFaul, Michael, *Russia's unfinished revolution. Political change from Gorbachev to Putin,* Cornell University Press, Ithaca/London, 2001, pp. 1–4.

[171] “(…) deprived the original economic reform program of the state the coherence necessary for the creation of an efficacious economic society, and contributed to the mutual delegitimation of the three democratic branches of government.” - Linz, J, Stepan, A, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe,* The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London, 1996, pp. 367–368.

[172] Darmanović, Srđan, *Demokratske tranzicije u Južnoj i Istočnoj Evropi,* doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002, str. 125.

[173] Levitsky, S, Way, L, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War (Problems of International Politics)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

razvoja toga sistema, kao i sistema stabilnog autoritarizma u Rusiji, u posljednjih 30 godina. Dodatno, ovaj dio upotpunićemo rezultatima godišnjeg istraživanja demokratije u svijetu u prvom redu izvještajima „Slobode u svijetu" i „Nacije u tranziciji".

Levicki i Vej, u svojoj knjizi, analizirali su različite puteve kompetitivnog autoritarizma u državama nakon Hladnog rata. Različite putanje režima definisali su kroz tri kategorije: *demokratizacija* – proces u kojem je došlo do pada autokratskog režima čiji nasljednici vladaju na demokratski način; *stabilni autoritarizam* – u kojem autokrate ili izabrani nasljednici nastavljaju da vladaju kroz minimum tri izborna ciklusa; i *nestabilni autoritarizam* – u kojem je došlo do pada autokratskog režima, ali nasljednici ne vladaju na demokratski način. Oni izdvajaju tri važne varijable za ocjenu prirode ovih režima: *povezanost, snagu* i *organizacionu moć nosilaca dužnosti* (*linkage, leverage and organisational power of the incumbents*). Smatraju da je uzročna veza međunarodnih i domaćih faktora važna za objašnjenje tipa režima, i da je odnos uticaja i prevage ovih faktora relativan od regiona do regiona, ali sa utemeljenim obrascima koji se mogu pratiti i objašnjavati. Tako postoje slučajevi onih zemalja koje su iskusile značajan nivo povezanosti sa zapadnim uticajem, kroz promociju demokratije, saradnju na međunarodnom nivou, ekonomske i političke podsticaje, i koje su se demokratizovale uprkos slaboj razvijenosti domaćih faktora (snaga institucija i manjak organizacione moći). S druge strane, u onim zemljama gdje veze sa Zapadom nijesu bile ekstenzivne, posthladnoratovski međunarodni uticaj je bio slabiji, pa su u tim zemljama domaći faktori nosili više značaja u analizi prirode njihovih režima.[174]

Levicki i Vej podijelili su trajektoriju ruskog političkog sistema od kompetitivnog autoritarizma do stabilnog autoritarizma u dva perioda. Prvi je onaj za vrijeme vladavine Borisa Jeljcina, drugi je period Putinove vladavine do i nakon 2008. godine. Do 2008. godine režim u Rusiji pokazivao je sve karakteristike stabilnog kompetitivnog autoritarnog sistema. Od pada Sovjetskog Saveza, koji je bio podsticaj za formalne, ali

[174] Levitsky and Way, *op. cit.,* pp. 37–39.

ne i suštinske promjene, pa sve do 2008. godine, na određene načine konsolidovao se ovaj tip sistema. Njegova stabilnost je za vrijeme Jeljcina bila ugrožena faktorima kao što su slaba partijska kohezija i kapacitet političkih partija uopšte, kao i ograničena snaga države. Do potpunog kolapsa toga tipa sistema nije došlo zbog kombinacije uticaja dva druga faktora, spoljašnjeg, koji se očitava kroz ograničen međunarodni uticaj, uprkos, na prvi pogled, snažnim vezama Rusije sa Zapadom, i unutrašnjeg koji se ogleda u podijeljenoj opoziciji u zemlji. U posljednjoj deceniji XX vijeka kolaps ekonomskog modela i okretanje liberalizaciji ostavili su značajan prostor za uticaj Zapada. Međutim, ekonomska i strateška bitnost Rusije, koja je iako oslabljena imala i dalje značajnu vojnu moć, čime je uticaj Zapada na polju demokratizacije bio ograničen. Dodatno, Rusija je i dalje imala ogromne zalihe nafte i ostala je na prvom mjestu najvećeg svjetskog izvoznika prirodnog gasa. Povećanje cijena nafte na početku 21. vijeka, značajno su ojačali tu poziciju, dok su, s druge strane, dodatno ograničili međunarodni uticaj. „Ako je ranjivost (*Rusije* – intervencija M. S.) na vanjski pritisak u smislu demokratizacije bila niska u 1990-im, gotovo da nije ni postojala u 2000-im“[175] (prijevod M. S.). Organizaciona moć bila je na niskom nivou prije svega zbog slabe kohezije državnog aparata, a onda i zbog nepostojanja jakih političkih partija. Tome je doprinijelo i to što Jeljcin nije radio na izgradnji jake političke partije, već je svoju vlast oslanjao na vezu s različitim političkim organizacijama, klikama elitista i vlasnicima krupnog kapitala. Faktor koji je ostao uglavnom nenarušene snage, vezan je za održanje kapaciteta prinude. Ovaj faktor se umnogome oslanjao na ostatke sovjetskog nasljeđa u vidu jake tajne službe i izražene vojne moći. Na osnovu kriterijuma datih za ocjenu režima, Levicki i Vej određuju ruski politički sistem kao kompetitivni autoritarni, koji je stabilnost doživio pod Vladimirom Putinom da bi onda prešao u režim stabilnog punog autoritarizma. U tabeli 7 date su karakteristike političkog sistema Rusije do 1995. koji su uticali da se ovaj sistem okarakteriše kao (nekonsolidovani) kompetitivni autoritarizam. Karakteristike su strukturisane u tri varijable *izbori, građanske slobode* i

[175] “If vulnerability to external democratizing pressure was low in the 1990s, it was almost nonexistent in the 2000s.” - Levitsky and Way, *op. cit.,* p. 187.

prostor za političko nadmetanje. Varijabla izbora podrazumijeva niz indikatora vezanih za: način organizovanja političkih partija, način održavanja izbora, postojanje formalnih i neformalnih prepreka za pravedno nadmetanje, izborne zloupotrebe koje u kontinuitetu bivaju zanemarene od strane vlasti. Građanske slobode podrazumijevaju indikatore kao što su: često narušavanje nezavisnosti medija, cenzura, prijetnje ili napadi na fizička lica i njihovu imovinu, politički napadi na medije, ograničenja slobode udruživanja, uključujući i političko udruživanje. Varijabla koja govori o nepravednom prostoru za političko nadmetanje, između ostalih, mjeri se i kroz indikatore kao što su: neujednačen pristup medijima za sve političke aktere, neujednačen pristup resursima za političko nadmetanje, ograničavanje finansiranja opozicionim političkim partijama.

Tabela 7. *Prikaz karakteristika ruskog političkog sistema do 1995. prema Levickom i Veju*[176]

Varijable	Izbori	Građanske slobode	Prostor za nadmetanje
Karakteristike koje pokazuje politički sistem (indikatori)	Nezavisni izvori potvrđuju izborne zloupotrebe koje su koordinisane od strane centralne vlasti (manipulacija biračkim spiskovima, višestruko glasanje, zastrašivanje birača) Neujednačen teren za nadmetanje učesnika u izborima (izborne vlasti su naklonjene aktuelnom predsjedniku, nepravedan pristup medijima i resursima)	Čest negativan uticaj na medije iz političkih razloga (cenzura i ograničenje emitovanja, pravni pritisak centralne vlasti kroz poreske politike i optužbe za klevetu, diskreciono izdavanje licenci, prijetnje i pritisak na novinare od strane vlasti) Makar i povremeno uključivanje vlasti ili tolerisanje postupaka ograničenja slobode političkog udruživanja i govora (politička hapšenja, napadi na opozicione političare i njihove prostorije, uvođenje diskriminatornih zakona na štetu javnog govora i političkog okupljanja) Svaki ozbiljan napad na opozicione ličnosti ili druge vladine kritičare u periodu od godinu dana za koji se razumno može očekivati da će imati „zastrašujući efekat“ na građansku i opozicionu aktivnost.	Državne institucije su široko politizovane uz zapošljavanje podobnih aktivista čime se ograničava prostor opoziciji da se nadmeće na jednakim osnovama Nejednak i nepravedan pristup medijima (državni medij kao osnovni izvor informisanja, osnivanje kvazi-privatnih medija od ljudi bliskih vlasti) Nejednak pristup resursima (nosioci funkcija u velikoj mjeri koriste državne resurse, ograničavanje finansiranja opozicionim političkim partijama kroz diskreciono korišćenje javnih politika od strane vlasti)

Put ka stabilnom autoritarizmu išao je kroz konsolidovanje kompetitivnog autoritarizma, da bi od 2008. pokazivao sve karakteristike stabilnog potpunog autoritarnog režima. Promjene koje su se desile pod vlašću Putina ukazivale su na rez u načinu i sredstvima vođenja i spoljašnje i unutrašnje politike. Prije svega došlo je do jačanja partijske i državne organizacije. Partija „Jedinstvena Rusija“ (JR) postala je dominatna politička sila u državnoj Dumi, ograničavajući značajno parlamentarni prostor za opoziciono djelovanje. Podstaknut skokom cijena nafte i prirodnog gasa u svom prvom mandatu, Putin je nacionalizovao ekonomiju, povratio državno vlasništvo

[176] Tabela je rad autora. Korišćeni su podaci iz Levitsky and Way, *op. cit.,* pp. 366–370.

nad Gaspromom, najvećom naftnom kompanijom, i političkim uticajem, manipulacijama, potkupljivanjem opozicionih političara i pritiscima oslobodio se ekonomske, političke i medijske opozicije. Novim teritorijalnim uređenjem, koje je podrazumijevalo formiranje sedam regiona od prethodnih 89 provincija, ograničio je djelovanje opozicije u različitim djelovima Rusije, gotovo u potpunosti ih lišio borbe kroz parlamentarne izbore. Finansiranje opozicionih organizacija i pokreta kao i organizacija civilnog društva učinilo je ili da one nestaju ili da nastave rad u saradnji sa vlastima, što je značilo da podržavaju Putinovu politiku. Sve ovo uslovilo je veliku pobjedu na izborima 2003, sprovedenih uz ozbiljna narušavanja procesa, uz obilatu zloupotrebu državnih resursa i makar neke od dokazanih izbornih manipulacija potvrđenih od stranih nepristranih izvora.[177] Već u drugom mandatu izbori koji su bili kompetitivni u ograničenoj mjeri, postali su u potpunosti nekompetitivni. Gotovo u potpunosti je ograničeno opoziciono djelovanje, vještački su nametane prepreke organizacijama civilnog društva, česti napadi na novinare i medije. Ključna promjena ka potpunom autoritarnom režimu desila se orkestriranim manipulacijama Putina pred izbore 2007. godine, gdje je uspio da, poštujući ustavna ograničenja mandata, ostane u punom dometu izvršne vlasti i uticaja koji to nosi. Medvedeva je podržao za predsjedničku, a sebi obezbijedio njegovu podršku za premijersku funkciju. Uporedo, nametnuta su teška administrativna ograničenja i zahtjevi za ulazak u izbornu trku, tako da je opoziciono djelovanje u potpunosti zaustavljeno.[178] Pokazani primjeri u cjelosti odgovaraju varijablama i indikatorima kojima se određuje jedan sistem kao autoritaran. Višestranački izbori na nacionalnom nivou ne postoje ili su glavne opozicione političke partije isključene formalno ili efektivno iz izborne trke. Samo sprovođenje izbornog procesa manipulativno je, s izraženim zloupotrebama kojima se samo učestvovanje u izborima obesmišljava. U javnoj sferi je represija izražena do te

[177] OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report, *Russian Federation. Elections to the State Duma 2003,* final report, January 24, 2004, available at: https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/21482.pdf;
[178] Levitsky and Way, *op. cit.,* pp. 197–201.

mjere da ključne opozicione političke grupacije i organizacije civilnog društva ne nastavljaju svoj rad, dok su njihove vođe ubijene ili su u zatvoru ili egzilu.[179]

U svom članku iz 2019. kao svojevrsnom osvrtu na uticaj njihovog prethodnog teoretisanja o autoritarnim režimima, Levicki i Vej konstatuju da je broj režima kompetitivnog autoritarizma gotovo isti kao i u vrijeme pisanja knjige. Razlike su uvele one zemlje koje su se ili demokratizovale ili prešle u puni autoritarizam. Svakako, Rusiju sagledavaju kao i dalje stabilan autoritarni sistem, koji utiče na promjenu odnosa snaga u svijetu, koji okupira ulogu izazivača međunarodnog pravnog i političkog poretka čime značajno ograničava prostor za demokratizaciju. U sagledavanju dešavanja od trenutka kada je njihova analiza završena s 2008. godinom do 2019. godine, zaključuju da, iako potvrđuju svoju teoriju o važnosti uvođenja tipa kompetitivnog autoritarizma, napredak je očigledan, i od 35 zemalja, koje su tada analizirali, gotovo njih 15 je ostvarilo određeni stepen demokratizacije. S druge strane, Rusija se zbog gorepomenute uloge u međunarodnim odnosima, i još izraženijem ugrožavanju ljudskih prava i sloboda, kroz formalne aktivnosti vlasti, može okarakterisati kao zatvorena autokratija ili hegemonistički autokratski režim.[180]

U izvještaju Nacije u tranziciji (Nations in transit) za 2022. godinu,[181] Rusija je okarakterisana kao konsolidovani autoritarni režim. Od ukupno 100 bodova koliko u teoriji mogu imati režimi konsolidovane pune demokratije, Rusija ima svega sedam. U 2022. godini u odnosu na prethodnu, Rusija je dodatno značajno narušila svoj položaj u dvije oblasti. Prije svega u oblasti civilnog društva, evidentirani su dodatni politički pritisci na nevladine organizacije, akademsku zajednicu i organizacije civilnog društva uopšte. Druga oblast u kojoj je zabilježeno značajno nazadovanje je sloboda medija, gdje su zabilježeni dodatni pritisci na nezavisnost medija uvođenjem represivnih zakonskih rješenja koji sprječavaju slobodan protok informacija, i dodatno ugrožavanje i prijetnje

[179] Levitsky and Way, *op. cit.,* p. 365.
[180] Levitsky, Way, *The New Competitive Authoritarianism,* Journal of Democracy (31:1), Johns Hopkins University Press, 2020, pp. 52–56.
[181] „Nacije u tranziciji" izvještaj za Rusiju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2022.

novinarima. Pored učestalih primjera doslovnog uništavanja opozicionih glasova (slučaj Navaljni, na primjer), gotovo potpunog medijskog mraka, značajno je pomenuti i izmjene seta zakona koji se bave stranim agentima. Naime, izmjenama zakona stranim agentima mogu se proglasiti i nevladine organizacije i pojedinci, dok je primjena ovakvih rješenja u potpunosti zasnovana na vođenju računa o interesima vladajuće partije i najmoćnijeg čovjeka u sistemu.

Izvještaj Slobode u svijetu za 2022. godinu,[182] kojim se ocjenjuje stepen slobode država, Rusija je okarakterisana kao neslobodna. U izvještaju se konstatuje da je autoritarna politička moć u rukama jednog čovjeka na osnovu čijih interesa se oblikuju zakonska rješenja, kojima se onemogućuje opoziciono djelovanje, građanski aktivizam i sloboda medija. Raširena korupcija stvara kompleksnu mrežu veze zvaničnika i organizovanog kriminala. Nekoliko je važnih značajki potcrtano u izvještaju: od hapšenja vođe opozicije Navaljnog uz ekstenzivnu upotrebu sile nad demonstrantima i masovna hapšenja, parlamentarni izbori obilježeni izraženim izbornim manipulacijama, do lošeg rukovođenja krizom izazvanom covid-19 virusom i neznačajnim obuhvatom vakcinacije, što su posljedice nepovjerenja u institucije sistema. U značajnom broju indikatora od mogućih četiri boda Rusija nema skor, odnosno njen skor je nula. U tabeli 8 prikazali smo status Rusije u ova dva značajna istraživanja za dostupne godine.

[182] „Slobode u svijetu“, izvještaj za Rusiju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022.

Tabela 8. *Status Rusije u izvještajima Slobode u svijetu i Nacije u tranziciji*[183]

Slobode u svijetu		Nacije u tranziciji	
Godina	*Status*	*Godina*	*Status*
/	/	2015.	Konsolidovani autoritarni režim (9/100)
/	/	2016.	Konsolidovani autoritarni režim (8/100)
2017.	Neslobodna (20/100)	2017.	Konsolidovani autoritarni režim (7/100)
2018.	Neslobodna (20/100)	2018.	Konsolidovani autoritarni režim (7/100)
2019.	Neslobodna (20/100)	2019.	Konsolidovani autoritarni režim (7/100)
2020.	Neslobodna (20/100)	2020.	Konsolidovani autoritarni režim (7/100)
2021.	Neslobodna (20/100)	2021.	Konsolidovani autoritarni režim (7/100)
2022.	Neslobodna (20/100)	2022.	Konsolidovani autoritarni režim (5/100)

Na osnovu prikazanih podataka evidentno je da je u proteklih sedam godina status Rusije nepromijenjen u mjerenjima nivoa slobode, demokratije, ljudskih prava, slobode medija, udruživanja itd. Analizom pojedinačnih indikatora kroz oba izvještaja uočavaju se samo djelimične promjene koje ne doprinose poboljšanju ukupnog statusa. To je slučaj i s ukupnim statusom na osnovu kojeg se određuje tip sistema. Tokom godina praćenja i analiziranja loš početni skor iz 2015. godine bivao je samo lošiji, u skladu s jačanjem stepena autoritarizma, diskriminatornih zakonskih rješenja, dodatnog ograničavanja stepena slobode medija i civilnog društva.

[183] Tabela je rad autora. Korišćeni su podaci iz godišnjih izvještaja Freedom in the World i Nations in Transit

„Vas – milioni. Nas – tušta se jati.
Čik da se sukobite s nama!
Da, mi smo Skiti! Mi smo Azijati!
S kosim i žudnim očicama.

Za vas – stoljeća, za nas – jedva časak,
Štit drže naše ruke ropske
Između dviju zakrvljenih rasa –
Mongolske i evropske!“

Iz poeme „Siti“ Aleksandra Bloka

6. Koncepti ruske vanjske politike i mjesto meke moći u njima

Slojevitost ruskog političkog sistema opterećena je ideologijom više nego čistim konceptima međunarodnih odnosa, spoljne politike, pa i meke moći. Analizom radova različitih autora nijesmo mogli sa sigurnošću utvrditi da danas možemo govoriti o ruskoj školi međunarodnih odnosa, u smislu postojanja jedinstvenog pristupa, razrađenih koncepata i detaljne metodologije istraživanja. Ovo ističemo jer je za pojam privlačnosti jedne zemlje u smislu obuhvata meke moći izrazito važan i njen uticaj na oblikovanje onoga što u teoriji nazivamo *globalnim međunarodnim odnosima,* riječju koliko su vrijednosti i ideje „kod kuće“ privlačne za druge. Dakle, u kontekstu globalnih međunarodnih odnosa ne možemo govoriti o doprinosu specifične ruske nacionalne teorije međunarodnih odnosa. Pod snažnim uticajem teorijskog razvoja na političkom Zapadu, ruska škola (uslovno rečeno) proizvela je niz konceptualnih doprinosa za proučavanje međunarodnih odnosa, ali njihov izrazito ideološki i relativistički karakter ograničava njihovu globalnu privlačnost.[184] Dominantni pristupi, prije nego teorije, međunarodnim odnosima korespondiraju sa spoljnopolitičkim konceptima administracije Kremlja, što upućuje da su ruske teorijske perspektive uglavnom

[184] Omelicheva Y, Mariya, Zubytska, Lidiya, *An Unending Quest for Russia's Place in the World: The Discursive Co-evolution of the Study and Practice of International Relations in Russia,* New Perspectives, 24 (1), Institute of international relations, Prague, 2016, p. 19.

oblikovane prije političkim nego teorijskim razmatranjima. Stoga je važno sagledati koncepte spoljne politike kako bi se analizirale ideje, pogledi na svijet i pravci djelovanja ruske spoljne politike. Samo u jednom kratkom periodu poslije urušavanja Sovjetskog Saveza u ruskoj misli o međunarodnim odnosima dominirao je liberalni pristup. Prvi dio vladavine prvog predsjednika Ruske Federacije Borisa Jeljcina možemo okarakterisati kao dominaciju liberalnog pristupa, gdje je politika bila komplementarna s političkom naukom u kontekstu prozapadne orijentacije zemlje. Međutim, ubrzo je došlo do ponovnog zaokreta podstaknutog nezadovoljstvom političkih elita, kada prevladava konzervativni pristup međunarodnim odnosima, oličen u realizmu s ideološkim primjesama karakterističnim za Rusiju. Od sredine 1990-ih u Rusiji je primat preuzelo konzervativno, unilateralno i antizapadno viđenje međunarodnih odnosa koje je pratilo promjene u percepciji njenog položaja u svijetu, kao i njenog identiteta.[185]

Praktična geopolitika opsežno se bavila sastavnim djelovima ruskog nacionalnog bića koji direktno utiču na formulisanje spoljne politike i pokušavaju da oblikuju status i ulogu Rusije u svijetu. Cigankov je izdvojio tri grupe mišljenja o ulozi Rusije u svijetu i svrstao ih u *zapadnjačke*, koji ističu progresivnost civilizacije na Zapadu, *državničke,* koji ističu ulogu jake države koja ima kapacitet da upravlja društvenim i političkim poretkom, i *civilizacijske,* koji smatraju da je Rusija centar posebne evroazijske civilizacije, ističući njenu prednost i nadmoć nad idejama i vrijednostima Zapada.[186] Posebno su važni radovi koji ističu značaj *identiteta* kao kategorije ruske spoljne politike. Klunan ističe da je u postsovjetskom periodu dominantno identitetsko građenje ideje o statusu i ulozi Rusije u svijetu, prije nego objektivno sagledavanje materijalnih resursa i racionalnih interesa.[187] Upravo se oko statusa velike sile, koji je

[185] Monaghan, Andrew (2006), *"Calmly Critical": Evolving Russian Views of US Hegemony*, Journal of Strategic Studies, 29(6): 987–1013.

[186] Tsygankov, A. P, *Russia's foreign policy: Change and continuity in national identity*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London, 2006, pp. 4-6.

[187] Clunan, A, *The social construction of Russia's resurgence: Aspirations, identity, and security interests*, Baltimore, John Hopkins University Press, 2009, p. 206.

Rusija uživala tokom Hladnog rata, gradi jedan poseban istorijski identitet. On podrazumijeva koncept spoljne politike koji podržava takav identitet i daje mu formalni okvir. Rusija se predstavlja kao uticajna, moćna i punopravna članica međunarodne zajednice. Tako u Konceptu spoljne politike Ruske Federacije iz 2000. nalazimo određenje da je osnovni cilj spoljne politike ostvarivanje čvrstih i prestižnih pozicija u međunarodnoj zajednici što direktno korespondira sa statusom Rusije kao velike sile.[188] Taj se princip nastavlja i u Konceptu iz 2013, gdje se dodatno pojačava ciljanim korišćenjem sintagme „uticajni i konkurentni pol u savremenom svijetu"[189]. To upućuje na rigidno i formalističko razumijevanje međunarodnih odnosa uređivanih i održavanih od strane nekoliko velikih sila. Govorili smo ranije o evroazijstvu kao dominantnoj ideji u ruskoj misli o međunarodnim odnosima. Preneseno na geopolitički prostor, Rusija sebe pozicionira kao ključnu i dominantnu ulogu u evroazijskom geopolitičkom prostoru. Međutim, za status velike sile, posebno poslije dolaska Vladimira Putina na vlast, važno je bilo oživjeti evropski identitet i nametnuti narativ Rusije koja je dio i evropskog kopna. Ovaj identitet objašnjava se opet pozivanjem na istorijsku ulogu Rusije. Tako Putin potvrđuje ovakva nastojanja kada kaže da je Rusija bila, jeste i biće velika evropska sila. Tako se u Konceptu spoljne politike iz 2008. kaže da je cilj evropskog dijela ruske spoljne politike stvaranje istinskog otvorenog, demokratskog sistema regionalne kolektivne bezbjednosti i saradnje koji će osigurati i braniti jedinstvo evroatlantskog regiona. Ovo je težnja da se Rusija približi geopolitičkom prostoru u kojem dominiraju Evropska unija i NATO, insistirajući na stvaranju bezbjednosnog sistema iz kojeg ona neće biti isključena.[190] Takav koncept nije zaživio, iako je dominantno istican kao ključan i kroz govore i nastupe ruskih zvaničnika u gotovo svim prilikama. Nastavak integracione politike NATO-a s jasnim američkim vođstvom, u kombinaciji s bazičnim nerazumijevanjem savremenih

[188] Russian foreign policy concept 2000, available at: https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/econcept.htm.
[189] Russian foreign policy concept 2013, avaialble at: https://www.rusemb.org.uk/in1/.
[190] Svarin, D, *The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis*, Journal of Eurasian Studies (7), 2016, pp. 130–133.

međunarodnih odnosa, učinilo je da se Rusija distancira od ideje partnerstva i saradnje sa Zapadom. Konačan fijasko evroatlantske linije u ruskom spoljnopolitičkom konceptu desio se aneksijom Krima i ratom u Donbasu. U Konceptu spoljne politike iz 2013, insistira se na policentričnom svijetu u kojem niti jedan pol ne nosi prevagu, već se svaka od velikih sila ponaša u skladu s okolnostima u kojima se nalazi. Na ideji *ugroženosti statusa i identiteta, borbi za pravdu, ispravljanje tradicionalnih istorijskih nepravdi, ali i na izgradnji narativa jedinog borca za denacifikaciju teritorija od interesa*, Rusiji će takav koncept spoljne politike poslužiti za agresiju na Ukrajinu i 2014. i 2022. godine. U tom konceptu se ističe i važnost jačanja instrumenata meke moći u odnosima sa susjednim zemljama u prvom redu očuvanje jezika i promocija kulture. U Konceptu spoljne politike iz 2016. ističe se značaj jačanja, očuvanja i promocije ruskog jezika u svijetu, popularizacija nacionalne kulture, istorijskog nasljeđa, kao i konsolidacija ruske dijaspore.[191] U tom Konceptu se ističe da bi uloga ruskih naučnika i intelektualaca trebala da bude izraženija u dijalogu o globalnim pitanjima i međunarodnoj bezbjednosti sa stranim naučnicima. Zapravo se ovim potencira angažovanje intelektualaca u cilju promovisanja ruske javne diplomatije i ruskog strateškog narativa van države.[192] Strategija državne kulturne politike do 2030, usvojena je 2016. godine. U njoj se ističe važnost nacionalne kulture za jedinstvo Ruske Federacije, harmonizaciju društvenih odnosa i očuvanje teritorijalne cjelovitosti Rusije. Dodatno, ističe se povećanje sredstava za instrumente masovne komunikacije u globalnom informacionom prostoru i informisanje svjetske javnosti o ruskom pogledu na procese u međunarodnim odnosima.[193] Jedan posebno važan za naše istraživanje je Koncept nacionalne sigurnosti iz 2009. godine, koji posebno akcentuje važnost religijskog faktora u oblikovanju slike o Rusiji u svijetu. Ovdje se ukazuje na važnost održanja

[191] Концепция внешней политики Российской Федерации, dostupno na: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1538901/.

[192] Hellman, Maria and Wagnsson, Charlotte, *How Can European States Respond to Russian Information Warfare? An Analytical Framework*, European Security, p. 5, dostupno na: http://dx.doi.org/10.1080/09662839.2017.1294162.

[193] Стратегия государственной культурной политики на период до 2030. года, dostupno na: https://www.prlib.ru/en/node/394465.

duhovnog i kulturnog nasljeđa u nacionalno i vjerski raznolikoj federaciji, kao i spremnost vlasti da usko sarađuje s vjerskim organizacijama.[194] Iza generičkog pominjanja saradnje sa svim vjerskim zajednicama, zapravo se na indirektan način formalizovala saradnja, sinergija djelovanja i komplementarnost poteza između Kremlja i Ruske pravoslavne crkve, njima najvažnije vjerske organizacije za očuvanje duhovnosti, kulture i tradicije.

U dijelu formalne meke moći zanimljivo je pomenuti **diplomatiju gradova ili lokalnu diplomatiju** kao nedovoljno istraženu temu u okviru istraživanja meke moći država. Rusija koristi značajno svoj potencijal uvezivanja kroz diplomatiju gradova, ali najčešće u crnomorskom regionu i prema državama članicama Zajednice nezavisnih država. Ona je predsjedavala i Međunarodnim udruženjem sestrinskih gradova.[195] Evidentan je nedostatak sveobuhvatnih analiza ruske lokalne diplomatije, posebno u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana. Analizom internet repozitorijuma „Svjetski sestrinski gradovi"[196] došli smo do broja ruskih sestrinskih gradova sa gradovima u državama koje smo odabrali za studije slučaja. Tako su šest crnogorskih, 20 srpskih, tri bosanskohercegovačka i dva makedonska grada, sestrinski gradovi sa nekim ruskim gradom.

6.1. Konceptualizacija i institucije meke moći u Rusiji

Najprije se moramo odrediti prema modelu meke moći koji se kreira u savremenoj ruskoj političkoj i javnopolitičkoj misli, kako bismo bili korak bliže odgovoru na pitanje koliko takav model odgovara teorijskim postulatima meke moći.

---

[194] „Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года", dostupno na: http://kremlin.ru/supplement/424.

[195] Kuşku-Sönmez, Eda, *Regional cooperation in the Black Sea basin: what role for city diplomacy?,* Southeast European and Black Sea Studies, 14(4), 2013, p. 500.

[196] Sister cities of the world, available at: http://en.sistercity.info/.

Rusko nasljeđe meke moći potrebno je tražiti u statusu Sovjetskog Saveza. Sam Naj ističe da je komunistička ideologija, u smislu vrijednosti, bila privlačna evropskoj javnosti, ali i političkoj misli, najprije zbog njenog otpora fašizmu, a u zemljama Trećeg svijeta zbog snažnog zalaganja za dekolonizaciju. Predviđanja sovjetskih vođa govorila su o skoroj pobjedi komunizma u ideološkom i vrijednosnom smislu i njegove dominantnosti u svim krajevima svijeta. Pored snažne vojne sile, Sovjetski Savez je pokazivao i značajan paritet ekonomske moći s drugim polom koji su predvodile Sjedinjene Američke Države. U smislu privlačnosti, a na pomenutim temeljima vojne i ekonomske snage, Sovjetski Savez lansirao je prvi satelit u kosmos 1957. što je značilo i paritet u naučnim dostignućima.[197] Međutim, raspadom Sovjetskog Saveza, značajnim smanjenjem teritorije, vojne i ekonomske moći, u postsovjetskoj Rusiji gotovo je nestalo nasljeđe „sovjetskog modela" meke moći. Stoga Naj ističe kako je, uprkos privlačnosti ruske tradicionalne kulture, Rusija jako malo prisutna na globalnom planu. On se poziva i na riječi ruskog analitičara Karaganova, koji je govorio o nužnosti upotrebe tvrde moći od strane Rusije, uključujući i vojnu moć jer „(Rusija) živi u mnogo opasnijem svijetu i nema nikoga iza koga bi se od njega mogla sakriti, a zato što ima vrlo malo meke moći – to jest, društvene, kulturne, političke i ekonomske privlačnosti".[198] Prije raspada Sovjetskog Saveza istraživanja u svemiru, bila su najvažniji izvor meke moći. Međutim, ne možemo govoriti o mekoj moći kao dominantnoj u spoljnoj politici Sovjetskog Saveza. Primjer za to su brutalno gušenje pobune u Mađarskoj 1956. i Praškog proljeća 1968, događaja zbog kojih je Sovjetski Savez od velikog dijela međunarodne zajednice dobio status agresora i usljed kojih komunistička ideologija počinje postepeno da gubi svoju privlačnost u svijetu. Ruska književnost i umjetnost pokazivali su značajan potencijal u kontekstu meke moći, međutim, kako i sam Naj ističe, u Sovjetskom Savezu nikada se nije desio zaokret prema stvaranju prodornije popularne kulture koja bi parirala onoj na Zapadu. Razlog je nalazio u zatvorenosti i političkog i društvenog sistema koji je i u kulturi pokušavao da spriječi svaki mogući prodor „buržoaskih

[197] Naj, Džozef S*, op. cit*., 2012, str. 202–203.
[198] *Ibid*., str. 204.

tekovina“. Stoga nije bilo sovjetskog prodora u masovnu kulturu kroz film, televiziju i popularnu muziku.[199] Početkom 1970-ih objavljen je i roman Aleksandra Solženjicina „Arhipelag Gulag“, o represiji i zločinima sovjetskih vlasti prema sopstvenom narodu, što je imalo uticaja na privlačnost komunističke ideologije i popularnost sovjetskog sistema kao njenog garanta.[200]

Meka moć (rus. *мягкая сила*) poslije raspada Sovjetskog Saveza nije zavrijedila posebno mjesto u ruskim intelektualnim krugovima. Knjiga Džozefa Naja *Borba za vođstvo*, kao teorijski osnov koji uvodi meku moć u nauku o međunarodnim odnosima, u Rusiji nije ni prevedena.[201] Dodatno, u najvećem repozitorijumu časopisa i novina na ruskom jeziku „Eastview Universal“, referenca na meku moć može se naći tek 2000. godine. U periodu od narednih 12 godina u ovom repozitorijumu mogla su se naći svega 334 članka koji su u tekstu referisali na meku moć i samo 32 članka koja su u naslovu imala sintagmu meka moć.[202] Najmanje su dva razloga za relativno kasno pokretanje debate u Rusiji o mekoj moći kao novom konceptu u međunarodnim odnosima. Prvo, taj uslovno liberalni koncept u potpunoj je suprotnosti s ruskim svjetonazorom koji u prvi plan stavlja tradiciju. Tradicija u tom smislu značila bi da se razmišljanje o uticaju u svijetu izgrađuje gotovo dominantno kroz prizmu carskog nasljeđa i jake vojne moći. Dakle, za prihvatanje i moguće korišćenje koncepta meke moći, potreban je bio potpuni zaokret od tradicionalnog u promišljanju spoljne politike. Drugo, meka moć se posmatrala kao američki produkt prolazne mode u osmišljavanju novih načina ostvarivanja hegemonije u svijetu. S druge strane, u Rusiji su smatrali da takav liberalni koncept može imati značaja za američko društvo i američku spoljnu politiku, ali ne i za rusko razumijevanje međunarodnih odnosa i spoljne politike. Značajan interes za taj

[199] Nye, *Soft Power The Means to Success in World Politics, op. cit.,* pp. 73–74.
[200] Đurković, Miša, *Rusija i otkrivanje meke moći,* Nacionalni interes 4 (4), 2008, str. 33.
[201] Van Harpen, Marcel H, *Putin's Propaganda Machine. Soft Power and Russian Foreign Policy,* Rowman and Littlefield, Maryland, 2016, p. 42.
[202] Wilson, Jeanne L, *Soft Power: A Comparison of Discourse and Practice in Russia and China,* Europe-Asia Studies, 67(8), 2015, DOI: 10.1080/09668136.2015.1078108, p. 1076, 1077.

koncept Rusija je počela da pokazuje nakon izbijanja tzv. obojenih revolucija,[203] koje su se u užem smislu i s najviše značaja desile u Gruziji, Ukrajini i Kirgistanu. Nakon tih revolucija u Rusiji su sa više pažnje obrađivani instrumenti i alati meke moći uz razmišljanje da je mogla ostvariti konkretniji uticaj u ovim zemljama tokom revolucija, da je imala razvijen model i načine djelovanja kroz meku moć.[204] Aleksandar Lukin, direktor Centra za Istočnoazijske studije i studije Šangajske organizacije za saradnju na Moskovskom državnom institutu za međunarodne odnose, u svom članku za časopis „Rusija u globalnim odnosima" istakao je da današnja Rusija u poređenju sa Sovjetskim Savezom ne nudi gotovo ništa u pogledu meke moći. Ona ne nudi demokratski ideal kao što to čine Sjedinjene Američke Države, ni fundamentalistički ideal kao u nekim islamskim zemljama, ali ni integracijski ideal zasnovan na demokratskim principima kao što ga nudi Evropska unija. Iako je više onih zemalja koje u globalnim odnosima ne nude autentičnost u kontekstu meke moći, među njima se Rusija jedina poziva na status nezavisnog centra moći, status velike sile ili zasebne civilizacije. Stoga, smatra Lukin, Rusija bi trebala da konsoliduje svoju moć kako bi ostatku svijeta podarila ideje i vrijednosti koje neće biti mjerene sovjetskom skalom odnosa iz prošlosti.[205] Aleksandar Sergunin, profesor Univerziteta Sankt Peterburg, piše o ruskoj strategiji meke meoći kao relativno novoj temi u akademskim krugovima. Pored Lukina i Cigankova, on navodi autore koji su više zainteresovani za pristup ovoj temi kroz prizmu analize javnih politika (Kosačev), zatim iz perspektive političke komunikacije i brendinga (Feklunjina), i konačno najveći broj onih koji se bave regionalnim aspektom ruske meke moći ili prema ZND ili prema crnomorskom regionu (Smirnov, Tihonov) i samo nekoliko radova koji su fokusirani na analizu ove teme kroz studije specifičnih metoda, instrumenata i mehanizama spoljne politike (Dolinski, Osipova). Tek od predizborne kampanje 2012. meka moć je dobila na na značaju u ruskom političkom rječniku i kroz

[203] Obojene revolucije su pokreti protiv autoritarne vlasti u nekoliko zemalja istočne Evrope koje su trajale od 2000. do 2005. godine. Najznačajnije su se desile u Gruziji "Revolucija ruža" 2003, u Ukrajini "Narandžasta revolucija" od 2004 – 2005, i u Kirgistanu "Revolucija tulipana" 2005.
[204] Van Harpen, Marcel H, *op. cit.,* pp. 43, 44.
[205] Lukin, Alexandar, *From a Post-Soviet to a Russian Foreign Policy,* Russia in Global Affairs, 4, 2008, available at: https://eng.globalaffairs.ru/articles/from-a-post-soviet-to-a-russian-foreign-policy/.

tzv. „programske“ tekstove Vladimira Putina. Sergunin navodi i da su određeni autori , razumijevajući te tekstove i promjene koncepta vanjske politike koji je uslijedio, smatrali da Rusija treba da „kopira“ američki model meke moći sa ciljem razvoja sopstvenog efikasnijeg modela meke moći. On smatra da je razumijevanje meke moći i političkih i akademskih krugova u Rusiji u velikoj mjeri različito od teorijskih aspekata Džozefa Naja, i najčešće je instrumentalističko i vrlo pragmatično. Od 2021. godine podstaknuti takvom realnošću, ruski autori (Gronskaja, Makaričev, Rusakova, Lukjanov, Kronišev, Toicki) počinju da se bave mekom moći u okviru studija sigurnosti smatrajući da se moć u međunarodnim odnosima značajno mijenja i shvatajući tvrdu moć kao vojnu, a meku moć kao rezultat održive ekonomije i ekologije, političke snage, strateške javne dipplomatije i atraktivne kulture.[206] Efektivna meka moć gradi se na koherentnoj i dobro artikulisanoj nacionalnoj ideologiji – nečemu što je nedostajalo postsovjetskoj Rusiji. Koncept „suverene demokratije“, razvijen za vrijeme Putinovog drugog predsjedničkog mandata, bio je važan orijentir u ruskoj strategiji oblikovanja nove nacionalne ideologije. Cilj je bio osporiti percepciju Zapada o demokratiji kao skupu univerzalnih vrijednosti i praksi i naglasiti važnost izgradnje države velikih sila konsolidovane oko jakog lidera. „Suverena demokratija“ odbacila je principe liberalne demokratije i umjesto toga naglasila ruske, njene posebne vrijednosti i legitimnost njenog političkog modela. Rusija je takođe vješto prilagodila svoj narativ o suverenoj demokratiji političkim ideologijama nezapadnog svijeta, odražavajući diskurs postkolonijalnog otpora zapadnoj dominaciji i usvajajući retoriku „demokratske multipolarnosti“. Kremlj nikada nije službeno tvrdio da „suverena demokratija“ ima status državne ideologije, iako su njena dva ključna principa, suprotstavljanje zapadnoj liberalnoj demokratiji i promovisanje osobenih, istorijski uslovljenih vrijednosti Rusije, sve više činila okosnicu nove nacionalne ideje.[207]

---

[206] Sergunin, Alexander, Karabeshkin, Leonid, *Understanding Russia's Soft Power Strategy,* Politics, 35(3-4), 2015, pp. 348 – 353.

[207] Makarychev, Andrey, *Hard questions about soft power: A normative outlook at Russia's foreign policy*, DGAP analyse kompakt, German Council on Foreign Relations, 2011, p. 4, available at: https://dgap.org/system/files/article_pdfs/2011-10_DGAPanakt_Makarychev_www.pdf.

U pogledu definicije meke moći i sagledavanja spektra njenog djelovanja u konceptima spoljne politike Rusije, uvidjeli smo samo okvirno sagledavanje koncepta uz njegovo pojednostavljivanje i izjednačavanje s javnom diplomatijom. Ovo govori u prilog činjenici o suprotstavljenosti ruskog poimanja međunarodnih odnosa i spoljne politike i instrumenata meke moći u formalno teorijskom smislu. Jednu od definicija nalazimo i kod dvoje etabliranih autora i novinara Kire Latuhine i Maksima Glikina[208] koji meku moć Rusije definišu kao mogućnost da se angažuju uticajni agenti (eksperti i „politehnolozi"), s ciljem ostvarivanja uticaja na političku situaciju u inostranstvu. Oni konstatuju da se često u Rusiji uspostavlja paralela s onim ekspertima koji kroz organizacije Soroš fondacije ili Karnegi centra obavljaju slične zadatke u procesu širenja demokratije i demokratskih standarda. Međutim, zaključuju kako Rusija nema razvijenu takvu mrežu niti izvore finansiranja koji bi podstakli takav rad eksperata.[209] Važno je ovdje ukazati na nekoliko ključnih momenata. Prije svega, korišćenje sintagme „uticajni agenti" upućuje na ljude koji uz određeni status u drugim državama utiču na javno mnjenje i proces donošenja odluka u skladu sa strategijama obavještajnih službi zemalja iz kojih dolaze. Drugo, termin politehnolozi upućuje na ulogu koju u Rusiji imaju ljudi bliski vlastima koji su zaduženi za manipulacije političkim sistemom, naročito vidljivim u izbornim procesima. Dakle, teorijski gledano, **meka moć je redefinisana u odnosu na koncept koji je predstavio i razrađivao Naj**. To pokazuju i nedovoljna teorijska i praktična razrađenost koncepta meke moći u zvaničnim konceptima spoljne politike, kao i važnost sagledavanja teorijskog aspekta meke moći koje se svodi na nekoliko stotina istraživačkih radova u prvoj deceniji 21. vijeka. Putin, takođe, daje jedan redukovani i redefinisani stav o mekoj moći u odnosu na onaj teorijski. Naime, u jednoj od svojih izjava u godini u kojoj je donešen zakon o stranim agentima, Putin o mekoj moći govori kao o kompleksnim instrumentima i metodama

[208] Autori su više radova i novinskih članaka, uglavnom objavljivanih u moskovskom listu „Независимая газета". Glikin je označen kao strani agent na osnovu zakona o stranim agentima na osnovu kojeg su targetirane organizacije, mediji i pojedinci koji se finansiraju ili sprovode projekte koji se finansiraju iz stranih izvora.

[209] Navedeno prema Van Harpen, Marcel H, *op. cit.,* p. 44.

koje se koriste za postizanje spoljnopolitičkih ciljeva koji su, s druge strane, često ekstremistički, separatistički i koji manipulatorski djeluju prema javnom mnjenju. Takođe, Putin direktno targetira organizacije civilnog društva koje se finansiraju iz inostranstva, sažimajući njihovo djelovanje kao razarajuće za društva u kojima djeluju.[210] Ovakvim sagledavanjem organizacija civilnog društva Putin zapravo pokazuje bazično nerazumijevanje značaja rada nevladinog sektora i ne sagledava ga kao poželjnog partnera koji generiše određeni potencijal za meku moć u ruskom kontekstu. On zapravo i *meku moć sagledava isključivo kao aktivnost države, odnosno vlasti*. Prvi dokument koji se bavi smjernicama u oblasti međunarodne kulture i humanitarne saradnje usvojen je 2010. i prati Koncept spoljne politike iz 2008. Smjernice se ne mogu smatrati konceptom meke moći, iako ukazuju na ideje i vrijednosti koje Rusija treba da razvija u cilju uspostavljanja alternative zapadnim vrijednostima. To su u prvom redu kultura i jezik. Međutim, u tim se smjernicama jasno ukazuje na konfrontaciju, uz korišćenje terminologije koja ukazuje da se koncept meke moći smatra samo još jednim sredstvom za političko izazivanje Zapada. Sagledavaju se promjene u oblasti međunarodne kulture i govori se o nužnosti uspostavljanja slike Rusije kao razvijene, prosperitetne i demokratske države. Globalno nadmetanje dobilo je kulturnu dimenziju i izražena je nužnost za ostvarivanjem kulturnog uticaja u svijetu. Ovakve formulacije ukazuju da je i jačanje sopstvene kulture stavljeno u opseg tvrde moći, takmičenja i vršenja uticaja. Nove smjernice usvojene su 2022. godine. Ako ih sagledamo u kontekstu meke moći možemo samo da konstatujemo izmijenjenu terminologiju, insistiranje na promociji sporta, turizma, jezika, kulture i akademske razmjene. Cilj je ostao isti, da se imidž Rusije u svijetu popravi i da se ne dozvoli falsifikovanje njene istorijske uloge. Međutim, u smjernicama se meka moć pominje svega dva puta, i to u kontekstu jačanja važnosti informacija i informisanja kroz rad ruskih TV kanala. U smjernicama se ne pominje uloga think-tank i nevladinih

[210] *Ibid.,* pp. 45–46.

organizacija, niti se predstavljaju instrumenti i metode koji će se koristiti u cilju poboljšanja imidža Rusije u svijetu.[211]

Iz prethodnog možemo govoriti o **trostrukoj redukciji teorijskog koncepta meke moći u Rusiji**. Ovdje mislimo na prilagođavanje i pojednostavljivanje koncepta meke moći u cilju njegovog približavanja ruskoj tradiciji, pogledima na međunarodne odnose i zamišljenoj ulozi u međunarodnoj zajednici, ali i kapacitetima za razradu jednog dominantno liberalnog koncepta. U prethodnom dijelu opisali smo nekoliko važnih segmenata koji upućuju na razmišljanje o mekoj moći. Ukoliko ih konceptualizujemo možemo govoriti o tri važna aspekta:

1. *Rusko poimanje meke moći svedeno je na javnu diplomatiju*. To vidimo u razumijevanju meke moći kao isključivo dijela državne, zvanične politike. Ovdje se uočava odustajanje od Najovog koncepta u kojem su izvori meke moći podjednako svi segmenti društvene zajednice, u prvom redu zvanične institucije, ali i civilno društvo. U slučaju Rusije, organizacije civilnog društva izopštene su iz ovog procesa, čak i formalnim unižavanjem njihovog statusa.
2. *Obuhvat meke moći veoma je sužen*. Ovaj vid redukovanja koncepta naslanja se na prethodni i ukazuje da je ograničavanjem meke moći samo na aktivnosti zvaničnih institucija i sam opseg meke moći značajno sužen. U teorijskim postavkama Naja meka moć jedne države ne umanjuje meku moć druge države, dakle govorimo o nadmetanju nenultog zbira (*non zero sum game*). U slučaju Rusije, opseg meke moći sveden je na nadmetanje nultog zbira (*zero sum game*). Privlačnost, kao važan element meke moći, upućuje na nadmetanje u međunarodnoj zajednici povećanjem privlačnosti sopstvene zemlje korišćenjem instrumenata za jačanje nacionalnog brenda, kulture, promociju vrijednosti, ne umanjivanjem značaja, privlačnosti i vrijednosti druge zemlje. Rusija taj vid nadmetanja razumije u kontekstu tvrde moći i izrazite

[211] Утверждена Концепция гуманитарной политики России за рубежом, dostupno na: http://kremlin.ru/acts/news/69285.

opterećenosti tradicijom, u konačnom razumije je kroz suprotstavljenost zapadnim vrijednostima i liberalizmu.

3. Konačno, prethodno pojednostavljivanje dovodi i do trećeg, u kojem *Rusija meku moć razumije samo u opsegu koncepta tvrde moći i političke diplomatije*. Meka moć sastavni je dio nadmetanja u igri tvrde moći, instrument zvanične političke diplomatije u kojoj ciljano oblikovanje javnog mnjenja druge države, uticaj na političku agendu i donosioce odluka u drugim državama, kroz angažovanje „političkih agenata", preuzima primat nad u suštini pasivnim stanjem koje bi koncept meke moći trebao da podrazumijeva. U ranije pomenutim smjernicama nalazimo potvrdu takvog stava, gdje se kaže: „Koristeći specifične oblike i metode uticaja na javno mnjenje, kulturna diplomatija, kao nijedan drugi instrument „meke moći" uvjerljivo izražava preporod Ruske Federacije kao slobodnog i demokratskog društva."[212] Ovim je koncept meke moći ne samo pojednostavljen, već i izokrenut i u potpunosti suprotan s njegovim teorijskim konceptom.[213]

Van Harpen i Marsel govore i o tri osnovne komponente ruske „ofanzive" meke moći. To su *oponašanje, vraćanje unazad* i *inovativnost*. Oponašanje je klasično preslikavanje koncepta meke moći po uzoru na politički Zapad. To je pokušaj preslikavanja zapadnih institucija meke moći za koje smatraju da su najefikasnije u promociji imidža zemlje i izgradnja njihovih dvojnika u Rusiji. Vraćanje unazad, direktna je posljedica razumijevanja meke moći kao integralnog dijela nadmetanja s nultim zbirom u opsegu tvrde moći. Ova komponenta podrazumijeva suprotstavljanje, smanjenje, pa i zabranu rada institucija meke moći Zapada unutar Rusije. Najvažnija komponentna je *inovativnost.* Ovdje govorimo **o specifičnom ruskom konceptu meke moći koji nema dodirnih tačaka s teorijskim konceptom meke moći.** Inovativnost

[212] "Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества", 2010, dostupno na: https://rulaws.ru/acts/Osnovnye-napravleniya-politiki-Rossiyskoy-Federatsii-v-sfere-mezhdunarodnogo-kulturno-gumanitarnogo-so/.

[213] Van Harpen, Marcel H, *op. cit.,* p. 45–46.

podrazumijeva izradu novih strategija meke moći koje sagledavaju korišćenje mogućnosti za vršenje uticaja upravo u otvorenosti zapadnih društava. Upravo ta komponentna ruske meke moći govori o angažovanju zapadnih kompanija za odnose s javnošću u cilju promocije ruskog pogleda na dešavanja u svijetu, gradnji slike Rusije kao ekonomski, vojno i kulturno napredne države. Dodatno, taj element podrazumijeva i ilegalno finansiranje političkih partija i pojedinih političara s ciljem uticaja na promjenu političke agende.

U potrazi za definisanjem ovakvog koncepta krenuli smo od određenja **neformalnog**, kako bismo okarakterisali posebnost ruskog koncepta meke moći. Ako se pozovemo na teorijski koncept meke moći i analiziramo ga kao suprotnost tvrdoj moći, lako je ustvrditi da je većina aspekata meke moći neformalna, nasuprot tvrdoj moći koja je formalna i kao takva utemeljenija u dokazima, mjerljivija i konkretnija za analizu. U kontekstu ruske meke moći kada govorimo o neformalnom mislimo na prevagu neformalnih aspekata meke moći nad formalnim. Koncepti i institucije koje podržavaju ruski model meke moći samo su djelimično dio formalnog, konceptualno utemeljenog pristupa, dakle postoje pokazatelji o njihovom ustrojstvu, zakonskim osnovama za rad, konceptima iz kojih crpe ciljeve i opravdanje svog djelovanja. S druge strane, neformalno se ogleda u odustajanju koncepta meke moći u praksi, korišćenje instrumenata koji su prije dio hibridnih prijetnji, informacijskog ratovanja, subverzivnog dejstva, uspostavljanje i finansiranje lokalnih proksija u vidu političkih partija, političara, nevladinih i humanitarnih organizacija. Dalja analiza dovela nas je i do koncepta *oštre moći* (eng. *sharp power*), kojim se pokušava objasniti ruski model meke moći. Volker i Ludvig[214] uveli su relativno novi pojam u političku nauku kako bi pokušali da objasne korišćenje tehnika i instrumenata prinude od strane autoritarnih režima kao što je ruski. Tehnike oštre moći za cilj imaju manipulaciju, zbunjivanje i odvraćanje (distrakciju) ciljne populacije. Ove tehnike koriste se u zamagljenom

[214] Walker, Christopher, Ludwig, Jessica, *The Meaning of Sharp Power: How Authoritarian States Project Influence*, Foreign Affairs, 2017, available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power.

prostoru između oštre i meke moći kroz uspostavljanje novih medijskih i informacionih resursa ruskog rukovodstva koji predstavljaju vijesti i informacije iz izrazito proruske, obično antizapadne perspektive. „Ruski kreatori politike shvatili su da nijesu morali da ubjeđuju svijet da je njihov autokratski sistem privlačan sam po sebi. Umjesto toga, shvatili su da svoje ciljeve mogu postići tako što će demokratiju učiniti manje privlačnom."[215] Korišćenje tradicionalnih medijskih resursa u kombinaciji sa novim sajber platformama ima za cilj obesmišljavanje konkretnih procesa, poremećaj informacionog ekosistema i plasiranje detaljno oblikovanih novih informacija kao alternativnih. Krađa povjerljivih podataka i njihovo objavljivanje za vrijeme političkih previranja u ciljanim zemljama, prekidanje protoka informacija, korišćenje takvog vakuuma za plasiranje lažnih i manipulativnih informacija, elementi su oštre moći. Takvo je bilo rusko djelovanje tokom predsjedničkih izbora u Sjedinjenim Američkim Državama 2016. godine. Ovim se pokazuje da je rusko poimanje meke moći izokrenuto i da podrazumijeva isključivo aktivno djelovanje. U kontekstu oštre moći ovakvo djelovanje usmjereno je na aktivno manipulisanje informacionim ekosistemom ciljane populacije, kao i namjensko građenje narativa koji su povoljniji za Rusiju.[216]

Vidjeli smo da je razumijevanje moći u savremenoj Rusiji konceptualno manjkavo i da je potrebno proširiti analitičke vidike kako bi se mapirali i objasnili elementi takvog razumijevanja. Uvođenje pojma oštre moći označilo je novi zamah na putu punijeg razumijevanja moći savremene Rusije. To nam govori o instrumentima koji su razvijeni u Rusiji počevši od sredine 2000-ih, a koji pokazuju aktivnu stranu u odnosu na Najov koncept meke moći koji je u biti pasivan. U praktičnim aktivnostima to znači da će se Rusija odlučiti za tvrdu moć tamo gdje „ispravlja istorijske nepravde i bori se protiv ugroženosti svog identiteta" (Ukrajina), dok će se korišćenje meke moći zasnivati na aktivnom djelovanju političkih i društvenih elita u cilju jačanja pozicije Rusije i slike o njoj u međunarodnoj zajednici, razumijevajući meku moć drugih država, posebno

[215] *Ibid.*
[216] *Ibid.*

političkog Zapada, isključivo kao sredstvo da se Rusija prikaže kao autoritarna i agresorska država.

Za rusku meku moć od značaja je održanje pozicije i imidža Rusije kod Rusa i ljudi koji govore ruskim jezikom u inostranstvu. Za taj cilj namijenjene su aktivnosti nekoliko think-tank organizacija i fondacija. Međutim, upravo zbog takvog pristupa mnogo je teže doprijeti do onih ljudi izvan grupe podržavalaca ruskog djelovanja u svijetu.[217] Dodatno, narativi koji se plasiraju često su kontradiktorni, bez promocije jasnih i autentičnih ideja.[218] Na koncu, ostvarivanje uticaja na druge zemlje je državocentrično, orkestrirano odozgo, bez mogućnosti da privlačenje u smislu meke moći uzrokuju prosperitet i prepoznatljiva kultura.[219]

U bliskom susjedstvu Rusija sprovodi jasnu politiku zasnovanu na mekoj moći, posebno u periodu nakon rata u Gruziji i aneksije Krima. Ovakve aktivnosti dobile su još snažniji podsticaj nakon povratka Putina na funkciju predsjednika 2012. U oblasti medija ruski mediji osnovani su, ili imaju svoje ogranke, u svim zemljama bliskog susjedstva. U njihovom radu podstiče se zajednička sovjetska prošlost, kulturno srodstvo i bliskost, kao i opravdanja spoljnopolitičkog djelovanja zvanične Rusije. Ovakav medijski uticaj podstaknut je i osnivanjem ruskih kulturnih centara za promociju jezika, kulture i istorije u zemljama bliskog susjedstva. Promocija pravoslavlja s akcentom na djelovanje Moskovske patrijaršije poseban je vid ostvarivanja uticaja. Cilj takvog djelovanja je uspostavljanje alternative zapadnim vrijednostima, posebno na polju jezika, gdje se ruski jezik pokušava nametnuti kao alternativa engleskom. Pored bliskog susjedstva, Rusija, kroz manje ili više slične instrumente meke moći ,svoje ciljeve pokušava ostvariti i u drugim djelovima svijeta. U

[217] Za dalju analizu pogledati: Just, Thomas, *Promoting Russia abroad: Russia's post-cold war national identity and public diplomacy*, The Journal of International Communication, 22(1), 2015, pp. 82–95.
[218] Detaljnije u: Hudson, Victoria, Forced to Friendship? Russian (Mis-)Understandings of Soft Power and the Implications for Audience Attraction in Ukraine", *Politics*, 35(3-4), 2015, pp. 334–335, i Rutland, Peter, Kazantsev, Andrei, *The limits of Russia's 'soft power*, Journal of Political Power, 9(3), 2017, pp. 395–413.
[219] Detaljnije u: van Herpen, Marcel H, *op. cit.,* pp. 28–29 i Lutsevych, Orysia, *Agents of the Russian World. Proxy Groups in the Contested Neighbourhood*, Chatham House, Russia and Eurasia Programme, 2016, pp. 4–6.

onim zemljama koje dijele istorijsku povezanost, prvi od proizvoda koji se nudi je *panslavizam.* Slovenske države su prirodni cilj ovakvog uticaja kroz promociju pravoslavlja, tradicije, sveslovenskog bratstva, pomoć u izgradnji i rekonstrukciji pravoslavnih crkava. Ovdje značajnu ulogu ima Ruska pravoslavna crkva (RPC), koja je postala značajan element spoljnopolitičkog djelovanja kroz instrumente meke moći. Neka od njenih djelovanja direktno su finansirana iz budžeta, kao što je kupovina zemljišta za izgradnju crkve u Parizu, finansirana od strane ruskog Ministarstva vanjskih poslova. Zauzvrat RPC je radila na pridobijanju ruske dijaspore u Francuskoj za djelovanje zvanične Rusije u međunarodnim odnosima. Posebno je važno za razumijevanje njene uloge na Zapadnom Balkanu, djelovanje Rusije u Bosni i Hercegovini kroz insistiranje na religijskim i kulturnim vezama s entitetom Republika Srpska, podstičući secesionističke aspiracije ovog entiteta, zatim osnivanje „humanitarnih centara", posebno u Srbiji, čije je djelovanje na polju humanitarnog rada upitno. Ruski državni univerziteti takođe su dio te kompleksne šeme meke moći kroz programe djelimičnog ili potpunog stipendiranja studenata na nekim od najboljih ruskih univerziteta kao što su oni u Moskvi, Sankt Peterburgu, poznatoj Visokoj školi za ekonomiju, koji su otvoreni za studente iz čitavog svijeta. Razumijevanju meke moći kao aktivnog djelovanja zvanične administracije države doprinosi i osnivanje različitih fondova i instituta i njihovo direktno finansiranje od strane države. Osnovani su i direktno se finansiraju od strane zvaničnih institucija Rusije, bilo da su posvećeni obrazovanju, humanitarnom radu ili su dio organizacija civilnog društva. Takav je i *Institut za demokratiju i saradnju* osnovan 2008. i finansiran od strane ruske Vlade. Njegov ogranak u Vašingtonu imao je za cilj da sprovodi monitoring i poštovanje ljudskih prava u SAD. Zapravo ključni razlog njegovog osnivanja je dobijanje više podataka o organizacijama civilnog društva koje su osnovane u SAD, a koje se bave pitanjima kršenja ljudskih prava u Rusiji, položaja novinara itd. Institut je zatvoren već 2015, dok je njegov ogranak u Parizu nastavio s djelovanjem. [220]

[220] Stoner, Kathryn E, *Russia Resurrected. It's Power and Purpose in the New Global Order,* Oxford University Press, New York, 2021, pp. 219–221.

Kako bi ostvarila uticaj na javno mnjenje i mišljenje analitičara, političara novinara i medija na Zapadu, Rusija osniva nevladine organizacije organizovane od strane zvanične vlade. Takve organizacije nazivamo **GONGO** (eng. *Government organized non-governmental organizations).* GONGO su posebna vrsta think-tank organizacija koje su *svojevrstan instrument meke moći* i koje u zavisnosti od nivoa pozicije koje su izgradile u inostranstvu imaju određeni nivo uticaja. Međutim, narativ koji plasiraju djelimično se ili u potpunosti oblikuje u centrima moći osnivača, dakle zvaničnim institucijama političkog sistema Rusije. Kroz rad tih organizacija instrumentalizuje se stvaranje mreža sa stranim istraživačima, akademskim radnicima, analitičarima, kako bi se uticalo na njihove agende, dalje, vrši se plasiranje narativa kako bi se oblikovalo javno mnjenje, kao i uticalo na izvještavanje medija.[221] Istražujući prirodu takvih organizacija naišli smo na stanovišta da one zapravo samo djelimično funkcionišu kao organizacije civilnog društva, dakle nezavisno, dok su u najvećoj mjeri zavisne od osnivača, države porijekla, i da su shodno tome u najboljem slučaju polunezavisne. S druge strane, svaka država može osnovati organizaciju ovog tipa, međutim, zbog prirode njihovog djelovanja, načina finansiranja, skučenog prostora za ostvarivanje pune nezavisnosti u radu, nametanja agende, taj se tip organizacija najčešće osniva u autoritarnim sistemima sa slabo razvijenim civilnim sektorom.[222] GONGO su stvorene od strane vlade i to je osnovni razlog zašto one nijesu i ne mogu biti tipične organizacije civilnog društva koje predstavljaju glas različitih socijalnih partnera u različitim oblastima društvenog života. To zapravo znači da one ne ispunjavaju osnovnu ulogu organizacija civilnog društva, odn. da ne predstavljaju kontratežu vlastima i u slučaju Rusije njihov je uticaj na proces donošenja odluka u najvećoj mjeri ograničen.

Finansiranje tih organizacija takođe upućuje na prirodu njihovog djelovanja. Naime, većina njih je osnovana dekretom ili ukazom predsjednika, kako u periodu

[221] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *Russian Think Tanks and Soft Power,* Swedish Defence Research Agency, 2017, p. 9.

[222] Detaljnije u: Steinberg, Natalie, *Background Paper on GONGOs and QUANGOs and Wild NGOs*, Global Policy Forum*,* 2001, available at: https://archive.globalpolicy.org/component/content/article/177/31600.html.

nakon raspada Sovjetskog Saveza, tako i u periodu nakon 2000. godine. Shodno tome, značajan dio finansiranja dolazi iz državnog budžeta ili projektnih grantova od strane same države. Neke od tih organizacija koriste tako dobijena sredstva da finansiraju druge think-tank organizacije, stvarajući na taj način mrežu za protok novca i u krajnjem oblikovanje poželjnih narativa. Finansiranje najčešće dolazi posredstvom Ministarstva vanjskih poslova Rusije, a u ostalim slučajevima direktno putem aktivnosti Direktorata za administrativna pitanja predsjednika Putina.[223]

Organizacija s najviše uspjeha i dometa u međunarodnim odnosima je svakako **Rusko vijeće za međunarodne poslove (RIAC)**. RIAC je osnovan 2010. ukazom predsjednika Ruske Federacije. Radi se o uticajnoj think-tank organizaciji koja djeluje kao nevladina organizacija, iako je finansirana iz javnih izvora. Posvećena je sprovođenju aktivnosti u oblasti diplomatije, obrazovanja, naučnog istraživanja. Na njegovom čelu nalazi se bivši ruski ministar odbrane Igor Ivanov. Ta organizacija uživa poštovanje u međunarodnoj zajednici, i zbog razgranatog djelovanja teško je utvrditi njenu profilaciju kada je u pitanju djelovanje savremene Rusije u svijetu.[224] Objektivnosti doprinosi i članstvo u predsjedništvu organizacije Fjodora Lukjanova, koji je jedan od najistaknutijih analitičara savremene Rusije, građanski aktivista, urednik časopisa „Rusija u globalnim odnosima“ (eng. *Russia in Global Affairs*) koji je objavljivan u saradnji s uglednim časopisom *Foreign Affairs.* S druge strane, član predsjedništva je i Dmitri Peskov, diplomata i sekretar za medije predsjednika Putina, naročito vokalan u vrijeme ruske agresije na Ukrajinu 2022. godine. RIAC svoje aktivnosti sprovodi putem projekata s partnerima iz različitih zemalja. Iako njegovi predstavnici često ističu da oni nemaju ulogu zagovaranja rješenja i politika Kremlja, imali su značajnu ulogu u reformskim aktivnostima za vrijeme predsjednika Medvedeva, zatim u pripremi ekonomske reforme itd. Od strane Globalnog think-tank indeksa pozicioniran je među 135 najuticajnijih organizacija toga tipa u svijetu.[225]

---

[223] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *op.cit,* pp. 17–19.

[224] Predsjedništvo Ruskog vijeća za međunarodne poslove, dostupno na: https://russiancouncil.ru/en/management/presidium/.

[225] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne*, op.cit,* p. 24.

Težina različitih istraživačkih centara također zavisi od toga da li su u stanju da utiču na donošenje odluka u svojoj zemlji, pa se i na osnovu toga kriterijuma RIAC izdvaja od ostalih organizacija toga tipa u Rusiji. Sama činjenica da ima pristup aktivnim i bivšim političarima za koje se još uvijek smatra da imaju određenu moć u ruskom političkom sistemu, jedan je od razloga njegovog uticaja. Iako RIAC svakako usmjerava veliki dio svojih aktivnosti na domaću publiku, njegova jaka strana kada je u pitanju ruska meka moć je sposobnost da privuče vodeće ruske stručnjake za međunarodne odnose, kao i učešće na visokom političkom nivou. To ga čini atraktivnim partnerom za saradnju s organizacijama na političkom Zapadu.[226]

Valdai klub (eng. *Valdai discussion club*) osnovan je 2004. godine i okuplja oko 100 stranih novinara, akademika, analitičara koji se profesionalno bave Rusijom, njenom politikom i djelovanjem u međunarodnim odnosima. Osnovni cilj rada kluba je zapravo oblikovanje narativa o savremenoj Rusiji. Iako se kroz različite formate trodnevne konferencije mogu čuti različite analize o unutrašnjoj politici, ekonomiji, problemima, ključno je da Valdai klub oblikuje narativ o istinskom nerazumijevanju položaja Rusije i njenog djelovanja od strane Zapada. Predsjednik Putin je čest gost centralne konferencije ovog kluba u poznatom formatu „pitajte me sve što želite".[227] Iako nije primjer organizacije koja se direktno finansira od strane države, Valdai klub je kroz godine rada uspostavio tijesnu saradnju s predstavnicima krupnog kapitala i privatnim biznisom, koji su na različite načine povezani s državnom administracijom. Danas Valdai klub ima dvomjesečne izvještaje u kojima se analiziraju različite oblasti međunarodnih odnosa, od bezbjednosti, pitanja rata i mira, do saradnje i kulturne povezanosti. Osnovan je kao rezultat konferencije i sve do 2013. na njegov rad značajno je uticala novinska agencija RIA Novosti (od koje će kasnije nastati Rusija danas – eng. *Russia Today*), koja je bila jedan od organizatora te konferencije. Nakon raskida saradnje s RIA novosti, klub ulazi u poznatu mrežu organizacija i poprima više akademski karakter u partnerstvu s RIAC-om, Visokom ekonomskom školom i

[226] *Ibid.,* p. 24.
[227] Stoner, Kathryn E, *op. cit.,* p. 220.

Moskovskim državnim institutom za međunarodne odnose (MGIMO). Danas organizuje konferencije od Londona do Pekinga i od Bostona do Amana.[228]

Savjet za spoljnu i odbrambenu politiku (SVOP) najstarija je nevladina organizacija koja predstavlja izuzetak od opisanog načina finansiranja ovih organizacija u Rusiji. SVOP nije jedinstvena organizacija, već funkcioniše više kao mreža koja okuplja ljude iz različitih oblasti. Većina njih je usko povezana s političkom i biznis elitom u Rusiji. Neki od članova su ministar vanjskih poslova Lavrov i nekoliko njegovih zamjenika, kao i Dimitrij Rogozin, direktor Ruske državne svemirske agencije. Osnovan je 1991. nakon neuspjelog državnog udara. Njegovo osnivanje inicirano je od strane predstavnika Sovjetske akademije nauka. Neki od članova postali su značajnim političkim i diplomatskim figurama, kao što je Vladimir Lukin koji je bio ambasador u Vašingtonu. SVOP je dobio na važnosti i izborom Jevgenija Primakova za ministra vanjskih poslova u administraciji predsjednika Jeljcina. Nakon tranzicije vlasti na samom kraju XX vijeka, članstvo koje je imao veze s Jeljcinovom administracijom izgubilo je uticaj. Novi članovi mahom su bili iz političkog i biznis establišmenta Sankt Petersburga i okrenuti u potpunosti politici Putina. U posljednjih 20 godina SVOP je sve manje politički klub koji utiče na donosioce odluka, a sve više organizacija koja se bavi obrazovanjem i javnim zagovaranjem određenih politika. SVOP uređuje i izdaje ranije pomenuti časopis „Rusija u globalnim odnosima".[229] Pored časopisa, koji izlazi i na ruskom i na engleskom jeziku, u čijem uređivačkom odboru su i naučnici iz više evropskih zemalja, čini se da je veći dio aktivnosti SVOP-a usmjeren na domaću publiku i, preciznije, na rusku stručnu zajednicu. Uprkos tome, ono što SVOP čini zanimljivim je to što uspijeva da izgradi poziciju važne mreže za inostrane analitičare i eksperte za politiku Rusije. Njegovi bivši i sadašnji članovi poput Sergeja Karaganova i Fjodora

[228] Barbashin, Anton, Graef, Alexander, *Thinking foreign policy in Russia: Think tanks and grand narratives,* Atlantic Council, 2019, available at: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/thinking-foreign-policy-in-russia-think-tanks-and-grand-narratives/#Chapter_3;
[229] *Ibid.*

Lukjanova dobro su poznati međunarodnoj javnosti i često učestvuju na međunarodnim konferencijama i seminarima.[230]

Fond Gorčakov osnovan je 2010. i, prema informacijama sa zvaničnog sajta[231] organizacije, okrenut je oblasti javne diplomatije i stvaranja političkih i poslovnih prilika u inostranstvu koje bi bile povoljne za Rusiju. Djelimično se finansira iz državnih sredstava, dok je drugi dio finansiranja često nedefinisan. On predstavlja jednu od organizacija koje djeluju kao posrednik za projektno finansiranje drugih think-tank organizacija u Rusiji i inostranstvu. Posebno je zanimljiva njegova uloga u pružanju podrške omladinskim organizacijama i vezi s parlamentarcima širom Evrope. Jedan od takvih susreta je i događaj „Postdamski susreti" koji organizuje s njemačkim parlamentarcima. Bez u potpunosti jasne misije i cilja, ova organizacija ima mogućnost da radi sa stranim političkim partijama i njihovim omladinskim organizacijama ili sa stranim nevladinim organizacijama koje pokušavaju da utiču na javno mnjenje ili podržavaju aktivizam u različitim oblastima.[232] Objektivnosti radi, podatke o takvom njenom djelovanju nije bilo moguće naći.

Ruski institut za strateške studije (RISI) – ovaj institut ima veoma zanimljivu istoriju nastanka. Osnovan je 1992. predsjedničkim ukazom na osnovama rada naučnoistraživačkog instituta za obavještajna pitanja, koji je bio dio kontraobavještajnog odjela Vijeća nacionalne sigurnosti (KGB). U narednih nekoliko godina od osnivanja uspio je da se pozicionira kao naučni institut i da u određenoj mjeri raskine veze s KGB-om. Svoju poziciju je u najvećoj mjeri izgradio učešćem većeg broja istraživača s Moskovskog državnog univerziteta. Međutim, sve do 2009. ostao je gotovo nevidljiv, kako za domaću tako i za inostranu javnost. Te godine predsjednik Medvedev pozicionirao je RISI kao federalnu istraživačku instituciju koja se finansira direktno od strane predsjedničke administracije, a sebe pozicionirao kao osnivača. Na čelo RISI dolazi penzionisani obavještajac Rešetnjikov, koji je dodatno vezao rad instituta za

[230] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *op.cit,* p. 27;
[231] Gorchakov Fund, avaliable at: https://gorchakovfund.com/en/about/mission/;
[232] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *op.cit,* p. 28.

instituciju predsjednika. Značajno je proširen rad ove organizacije, i tematski i geografski, zapošljavanjem preko 200 istraživača, jačanjem izdavačke djelatnosti i otvaranjem istraživačkih centara širom Rusije. U svojim se analizama RISI aktivno zalagao za vojne napade na istok Ukrajine i formiranje tzv. Novorusije. Izraženu ulogu imao je u okupljanju drugih think-tank organizacija i oblikovanju njihovih ideja u formu javne politike, što se desilo i s izvještajem u kojem su mapirane organizacije čiji rad nije u saglasju sa spoljnopolitičkom orijentacijom zvanične Rusije. Jedan od zaključaka tog izvještaja, koji je kasnije oblikovan i kroz zakonsko rješenje, jeste da se takve organizacije registruju kao strani agenti, dok su njihovi donatori označeni kao nepoželjni. Zanimljivo je da je nova era ove organizacije počela Putinovim razrješenjem Rešetnjikova i dovođenjem bivšeg premijera i također bivšeg obavještajca Fradkova. Dvije su teze oko kojih se traže razlozi za tu smjenu. Prva je vezana za nezadovoljstvo političkih elita bliskih Putinu, koji su smatrali da je rad RISI u velikoj mjeri okrenut revitalizaciji monarhističkog duha i da pokazuje jasnu vezu s religijom. Druga teza koja je veoma zanimljiva, a pominje se i u izvještaju respektabilne britanske organizacije Bellingcat,[233] jeste da je do smjene došlo zbog umiješanosti te organizacije u aktivnosti Rusije u propalom državnom udaru u Crnoj Gori, s ciljem sprečavanja njenog učlanjenja u NATO.[234]

Predstavljene organizacije su najčešće u izvještajima i naučnim radovima mapirane kao ključne u oblikovanju poželjnih narativa i imidža Rusije u svijetu. Njihov položaj i relevantnost u velikoj mjeri zavise od stepena njihove povezanosti s političkim akterima i zvaničnim establišmentom ruske administracije, ali i od načina finansiranja.

Ovdje je važno pomenuti još dvije organizacije koje svoje djelovanje imaju direktno ili indirektno i na prostoru Zapadnog Balkana. Federalna agencija za Zajednicu nezavisnih država, sunarodnike u inostranstvu i međunarodnu humanitarnu saradnju

[233] Više na: Grozev, Christo, *Balkan Gambit: Part 2. The Montenegro Zugzwang*, Bellingcat, 2017, https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/03/25/balkan-gambit-part-2-montenegro-zugzwang/.
[234] Barbashin, Anton, Graef, Alexander, *op. cit*.

Rosotrudničestvo (rus. *Россотрудничество*) osnovana je 2008. ukazom predsjednika. Osnovna uloga joj je u promovisanju pozitivne slike Rusije u svijetu, prije svega među Rusima u inostranstvu i onima koji govore ruski jezik. U geografskom smislu u najvećoj mjeri njen rad okrenut je prema članicama Zajednice nezavisnih država, u kojima svoje aktivnosti sprovodi posredstvom centara za rusku nauku i kulturu. Međutim, svoja predstavništva ima i u 80 drugih država, dok njeni predstavnici rade u 21 ruskoj ambasadi u svijetu.

Fondacija **Ruski svijet** (rus. *Русский мир*) takođe je osnovana ukazom predsjednika 2007. godine. Njena osnovna uloga je da širi značaj ruskog jezika u inostranstvu. Šire posmatrano, njena uloga slična je Rosotrudničestvu u dijelu prenošenja objektivne slike o Rusiju u svijetu i jačanja njenog imidža.[235] Obje organizacije dio su Ministarstva vanjskih poslova, dok Ruskim svijetom koordiniše i Ministarstvo prosvjete i nauke. Rosotrudničestvo ima svoja predstavništva u Srbiji i Albaniji,[236] dok Ruski svijet ima svoje centre u Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji i Bosni i Hercegovini.[237] Obje organizacije povezane su s Ruskom pravoslavnom crkvom. Takođe, obje organizacije predstavljaju tzv. oponašanje funkcionisanja drugih organizacija koje smo objasnili u prethodnom dijelu rada. Tako centri organizacije Ruski svijet funkcionišu po uzoru na Institut Konfučije, dok korišćenje sintagme „blisko susjedstvo“ za zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza i vođenje susjedske kao regionalne politike upućuje na djelovanje Evropske unije i njene susjedske politike.[238] Međutim, ruski svijet (u smislu ideološkog pristupa/koncepta) mnogo je više od organizacije koja „samo“ radi na promociji ruskog jezika i kulture. Ideja o Rusiji kao posebnoj civilizaciji pokreće taj višeznačni koncept ruskog svijeta, stavljajući u prvi plan zaštitničku ulogu prema Rusima u svijetu. Međutim, taj je koncept otvoren i prema ostalim „sunarodnicima“ koji ne moraju, a najčešće i ne dijele, istu etničku, nacionalnu ili širu

[235] Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *op.cit,* pp. 13–15.
[236] Internet prezentacija organizacije Rossotrudničestvo, dostupno na: https://rs.gov.ru/.
[237] Internet prezentacija organizacije Ruski svijet, dostupno na: https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php;
[238] Rutland, Peter, Kazantsev, Andrei, *The limits of Russia's 'soft power*, Journal of Political Power, 9(3), 2017, pp. 405–407.

kulturnu pripadnost Rusiji, već samo onu identitetsku u najširem smislu koja je dio pripadnosti posebnoj ruskoj civilizaciji. Civilizacijska posebnost Rusije tema je koja zaokuplja filozofske, društvene i političke rasprave u Rusiji gotovo dva vijeka, postavljajući u središte rasprave odnos prema Zapadu i antizapadnjaštvo. Malinova navodi da Rusija nije drugačija u pokretanju tih tema od nekih drugih zemalja, ali ono što je posebno jeste moć da se taj diskurs obnavlja bez presedana i periodično i da dobija status ključne ideološke podjele u Rusiji.[239]

Državocentrički pristup značio je da nakon pada Sovjetskog Saveza treba uvažiti i carsku i boljševičku i sovjetsku tradiciju i uspostaviti vezu između sadašnjeg i prošlog. Nova državna ideologija trebala je da ponudi okvir za takav naum. Putin je izdvojio nekoliko istinskih ili „iskonski ruskih" vrijednosti – patriotizam, društvenu solidarnost, državotvorstvo i uvažavanje i poštovanje uloge države. Taj „poseban put" Rusije značilo je isticanje osobenog ruskog istorijsko-društvenog razvoja i ideje o povratku nacionalnim, religijskim i moralnim vrijednostima. U tome periodu još uvijek nije evidentan otklon od zapadnih demokratskih vrijednosti, već prije insistiranje na aktuelnosti Rusije kao kontrateže Zapadu i, Rusije koja može da ponudi drugačiju perspektivu u razvoju demokratskih vrijednosti. Tada nastaje i sintagma „suverena demokratija", koja označava otklon od vrijednosti uz koje gotovo uvijek ide atribut zapadne i označava početak razvoja ideološkog svjetonazora s jakim sistemom vertikalne moći, i državom u centru procesa konsolidacije društva. Sve navedeno može se pratiti kroz govore predsjednika Putina, od kojih je najupečatljiviji onaj u kojem govori o raspadu Sovjetskog Saveza kao najvećoj geopolitičkoj katastrofi u XX vijeku i posljedicama koje su unazadile živote kako Rusa, tako i sunarodnika izvan Rusije. Sve navedeno dio je dva filozofsko-politička pravca o kojima smo govorili ranije u radu – slovenofilstva i evroazijstva. U središtu ta dva pravca mišljenja nalazi se koncept ruskog svijeta, a sve zajedno čini jedan politički sistem u kojem postoje demokratske institucije

[239] Malinova, Olga, Dugi diskurs o nacionalnoj samobitnosti i opozicija zapadnjaštva i antizapadnjaštvau postsovjetskoj Rusiji, u: Subotić, Milan (ur.), *Druga Rusija. Kritička misao o savremenoj Rusiji,* Biblioteka XX vek, Beograd, 2015, str. 39–40.

koje prividno funkcionišu kao takve i sistem koji ima izrazit izvozni potencijal čije pojedine djelove zdušno prihvataju ili vladajuće ili opozicione elite u različitim zemljama. Nekolika su važna elementa ruskog svijeta za naše istraživanje. Predsjednik Putin ističe jezik kao ključni element integracije i širenja koncepta ruskog svijeta. Ovim se zapravo promocija ruskog jezika razumije kao tipični instrument meke moći i prati logiku rada Britanskog savjeta ili Gete instituta. Sam jezik i njegova promocija nijesu dovoljni faktori za privlačnost ruskog svijeta, pa se često pribjegava imaginarnim konceptima široke ruske duše, velikodušnosti koja se poklapa s veličinom same Rusije. Iz perspektive Ruske pravoslavne crkve, ruski svijet je trajni istorijski kod koji ne zavisi samo od jezika, već i nezavisno od njega i etničkog porijekla onih koji se identifikuju sa ruskom kulturom i tradicijom. Zapravo samo ispovijedanje pravoslavne vjere okuplja ljude oko ideala ruskog svijeta. Time crkva dopunjuje koncept ruskog svijeta, čineći ga simbiozom svjetovnog i duhovnog i jačajući njegov izvozni karakter.[240]

U kontekstu našeg rada ruski svijet razumijemo kao fluidan koncept čija upotreba ne zavisi od bilo kakvih formalnih ili institucionalnih ograničenja, imajući u vidu formalno postojanje organizacije Ruski svijet i istoimenog fonda. To znači da se ruski svijet istovremeno koristi i kao instrument meke moći, ali i kao opravdanje spoljnopolitičkog djelovanja – predsjednik Putin je aneksiju Krima pravdao željama sunarodnika (rus. *соотечественик*), misleći na Ruse na Krimu i težnji za ponovnom izgradnjom jedinstva. Dakle, koncept ruskog svijeta pragmatičan je kada se koristi u spoljnoj politici, po prirodi imaginaran kada ima za cilj da širi konzervativne vrijednosti „posebne ruske civilizacije“, po ustrojstvu vrlo institucionalizovan u mreži različitih instituta i fondova koji su osnovani pod okriljem ruskog svijeta, i u smislu koncepta i u smislu organizacije. Njegov domet kao instrumenta javne diplomatije uporediv je sa strategijama drugih važnih subjekata međunarodnih odnosa SAD-a, Velike Britanije ili Kine.[241]

---

[240] Subotić, Milan, *Napred, u prošlost. Studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji,* Fabrika knjiga, Peščanik, Beograd, 2019, str. 267–291

[241] Laruelle, Marlene, *The "Russian World". Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination,* Center of Global Interests, Washington, 2015, pp. 9–17.

Na kraju ovog dijela rada, a kao svojevrstan uvod u studije slučaja, kratko ćemo razmotriti ulogu **Ruske pravoslavne crkve** u procesu donošenja političkih odluka u Rusiji, ali i kao aktera ili instrumenta ruske meke moći i javne diplomatije. Može izgledati iznenađujuće za istraživanje na koji je način doba jake ideologije zamijenjeno periodom jake religije, posebno u slučaju Rusije. Zapravo, uzimajući u obzir njen položaj danas, stiče se utisak da je period komunizma, koji je označio doba ideologije u XX vijeku zapravo bio samo višedecenijski prekid kontinuiteta aktivnosti RPC u izgradnji državnog ustrojstva i aktivnog političkog aktera. Ako se prizovu istorijski fakti u pomoć, onda takva teza i te kako ima smisla. RPC je bila jedna od ključnih institucija u carskoj Rusiji. Za vrijeme Petra Velikog o njenom položaju brinulo je posebno ministarstvo. Nakon perioda teškog položaja u komunizmu, država se okrenula RPC kao instrumentu za postizanje vanjskopolitičkih ciljeva. Pod vlašću Putina možemo govoriti i o sinergiji djelovanja države i crkve, kao i o svojevrsnom statusu RPC kao državne crkve. Njen je status danas umnogome važniji nego u carističkom dobu, i danas se na nju gleda kao na instrument meke moći u vanjskoj politici Kremlja.[242] Važno je ukazati na to da je pad komunizma označio revitalizaciju religije na gotovo svim prostorima na kojima je bio dominantan. Taj proces tekao je u okvirima politizacije religije i njenog korišćenja u cilju buđenja etničke posebnosti jednog naroda. Ovdje govorimo o revitalizaciji i politizaciji religije u službi jačanja i homogenizacije identiteta u nacionalnim okvirima. Sve je to dovelo do jačanja političkih elita s dominantno nacionalističkim svjetonazorom, ali i jačanja vjerskih elita koje su taj prostor vidjele kao pogodan da u sadejstvu s takvim političkim idejama obnove svoje privilegije. „Tokom i nakon perioda blokirane transformacije, iscrpno lutanje identiteta u međunarodnim i unutrašnjim državnim i društvenim okvirima dovelo je do brojnih društvenih turbulencija. Pokazalo se, međutim, da demokratizacija sistema nema neophodan građanski (očigledno mnogo precijenjen) potencijal i da je moć konzervativnih (često potcijenjenih) obrazaca toliko

[242] Van Harpen, Marcel H, *op. cit.,* p. 175.

jaka da su ih u nekim trenucima čak i nacionalističke elite smatrale neobuzdanima“[243] (prijevod M. S.). Danas u modernoj Rusiji možemo govoriti o kompleksnim uzajamnim odnosima države i crkve. S druge strane, ne možemo govoriti o ravnopravnom odnosu. Kremlj u velikoj mjeri utiče na poziciju RPC kao zaštitnice „duhovne sigurnosti“ i ruskog identiteta, tradicije i kulture. Ruska pravoslavna tradicija se u tome kontekstu posmatra kao vrijedan pokazatelj za istraživanje, jer potencijalno inspiriše institucije da oblikuju RPC kao ekskluzivnog aktera u procesu legitimizacije spoljnopolitičkih poteza. Kremlj vidi RPC kao ključnog partnera koji je duboko lojalan državi, ali i vrlo zavisan od naklonosti Kremlja. Motivacija donosilaca odluka da ojačaju potencijal RPC i njenih strukturnih djelova kao transnacionalnih entiteta nije zasnovana na pukom uvjerenju, već na političkim kalkulacijama. Vlasti su uvjerene da podržavanje tih vjerskih institucija koristi interesima Rusije, što dovodi do onoga što se može nazvati „vjerskom diplomatijom“. Kremlj daje podršku tim institucijama na globalnoj sceni zbog pretpostavke da djeluju u korist Rusije. Država ih jača i štiti jer u tome vidi političku dobit. Saradnja između države i crkve odvija se prirodno jer dijele zajedničke osnove i u bliskoj vezi vide obostranu korist. Postoji dosljedan konsenzus između države i crkve u pogledu njihovog djelovanja u međunarodnoj areni.[244]

I u tome odnosu vidimo dominaciju duhovne dimenzije koja je nužna za samoidentifikovanje u civilizacijskom smislu uz ekskluzivitet u tumačenju ruskog, evropskog, evroazijskog i onog drugog. Rusija u tom procesu samoidentifikacije sebe vidi kao vodeću snagu u suprotstavljanju zapadnjaštvu, a RPC i vjerska diplomatija koju oblikuju značajan su akter u tom procesu i značajan generator i izvoznik ideja u blisko

[243] „During and after the period of blocked transformation, exhaustive identity wandering within both an international and internal state and social frameworks led to numerous social turbulences. It turned out, however, that the democratization of the system has no necessary civic (evidently much overvalued) and that the power of conservative (frequently undervalued) patterns is so strong that at some moments even nationalist elites found them to be unbridled.” – Barišić, Srđan, The role of the Serbian and Russian Orthodox churches in shaping governmental policies, in Biserko, Sonja, *The Warp of Serbian Identity,* Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2016, str. 105–106.

[244] Curanović, Alicja, *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy,* Routledge, London, New York, 2012, pp. 141–143.

susjedstvo, ali i na Zapadni Balkan. Pored uloge zaštitnice pravoslavlja i pravoslavaca, lokalno i globalno, ideje moralne supremacije oblikuju spoljnu politiku savremene Rusije i RPC, kao ključnog izvršioca ovog segmenta spoljnopolitičkog djelovanja.

STUDIJE SLUČAJA

7. Meka moć Rusije u Srbiji. „Longue duree“ preslikavanja ruskih ideja.[245]

Pozivajući se na Levickog i Veja, na čije smo istraživanje referisali u određivanju tipa političkog sistema Rusije, ovdje ćemo se umjesto uvoda zadržati na karakteristikama političkog sistema u Srbiji. Cilj nam je da ukažemo na aspekte mogućeg izvoza političkog i ideološkog svjetonazora Rusije u Srbiju, a koji smo kao karakteristiku nestrateške i neformalne meke moći Rusije analizirali u prethodnom poglavlju.

U već referisanoj knjizi, Levicki i Vej u objašnjenju tri opšta faktora za određenje političkog sistema, Srbiju svrstavaju u klasični kompetitivni autoritarni sistem u koji se pretvorio autoritarni sistem iz 1990-ih, da bi ukazali na proces demokratizacije koji se desio zaključno s 2008. godinom, kojom je i završeno njihovo istraživanje.[246] U članku iz 2020, koji prati njihovu uticajnu knjigu, Levicki i Vej navode da je do 2019. Srbija skliznula u pretežno kompetitivni autoritarizam nakon perioda demokratizacije.[247] Biber,[248] na osnovu teorije Levickog i Veja, ukazuje na osobenosti režima kompetitivnog autoritarizma na Zapadnom Balkanu. Biber smatra da su dva ključna faktora ili osobenosti povratka kompetitivnog autoritarizma u zemljama Zapadnog Balkana, i to: *strukturna slabost demokratskih institucija*, što ih čini nedovoljno otpornim i, uz oslabljenu transformativnu moć Zapada kao najvažnijeg spoljneg faktora, bez kapaciteta da se odupru autoritarnim tendencijama, i *postojanje autoritarnih političkih aktera* koji koriste ove slabosti da postignu i zadrže vlast. Demokratska konsolidacija u Srbiji u ranim 2000-im bila je komplikovana zbog održanja političke snage Srpske radikalne stranke. Kada se iz nje izdvojila umjerenija (pokazaće se zapravo samo

[245] Inspiracija za naslov na osnovu posljednje knjige Latinke Perović „Ruske ideje i srpske replike“, University Press, Sarajevo, Beograd, 2019.

[246] Levitsky and Way, *op. cit.,* 2010, pp. 40–43.

[247] Levitsky and Way, *op. cit.,* 2020, p. 53.

[248] Bieber, Florian, *Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans,* East European Politics, 34:3, 2018, pp. 337–354.

umivenija – M. S.) struja, nastala je Srpska napredna stranka (SNS), čiji lideri Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić nijesu bili, (niti je to Vučić danas – M. S.), istinski graditelji demokratskih institucija. Ključna razlika u odnosu na posljednju deceniju XX vijeka leži u snažnoj podršci eksternog faktora ovim režimima u periodu dolaska na vlast dominantnih političkih figura. Dolaskom Vučića na vlast u Srbiji 2012. godine, uz izraženu podršku Zapada, označen je period podrške pragmatizmu u onim zemljama Zapadnog Balkana koje ne proizvode konflikte u regionu. Takva situacija iznjedriće nove klasifikacije političkih sistema država Zapadnog Balkana, pa se često moglo čitati o Srbiji kao hibridnom režimu, stabilitokratiji[249] ili defektnoj demokratiji. Poredeći te nove režime kompetitivnog autoritarizma, Biber navodi nekoliko osnovnih razlika u odnosu na režime 1990-ih. U slučaju Srbije kaže da nacionalizam nije upregnut kao sveobuhvatna državna ideologija, da je eksterni faktor umnogome naklonjen vlastima u Srbiji, ali i da nije moguće proizvoditi krize, pogotovo ne vojne, kao što je to bio slučaj 1990-ih.[250] Posebne kategorije izvještaja „Slobode u svijetu" i „Nacije u tranziciji" dodatno upućuju na ovakve zaključke. U izvještaju o stanju sloboda u svijetu, Srbija je značajno pogoršala svoj status od 2017. godine, kada je ocijenjena kao slobodna, da bi od 2019. do 2023. godine bila ocijenjena kao djelimično slobodna država. Status Srbije je prešao od slobodne do djelimično slobodne države kao rezultat nekoliko zabrinjavajućih faktora. Ocjene u oblasti sprovođenja izbora bile su znatno slabije, kao i stalni napori vlade i njenih savezničkih medija da diskredituju i uznemiravaju nezavisne novinare. Ono što iz izvještaja prepoznajemo kao važno za našu analizu je i *de facto akumulacija izvršnih ovlašćenja predsjednika Aleksandra Vučića koja su u suprotnosti s njegovom ustavnom ulogom*.[251] U posljednjem izvještaju za 2023. akcenat je stavljen na ocjene u dijelu prava na slobodno okupljanje, česte napade maskiranih ljudi na protestante, odlaganje događaja „Europride" zbog nemogućnosti da se učesnici

[249] Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG), *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*, (policy brief). Available at: https://biepag.eu/publication/policy-paper-the-crisis-of-democracy-in-the-western-balkans-authoritarianism-and-eu-stabilitocracy/;

[250] Bieber, *op.cit,* pp. 342–346.

[251] Slobode u svijetu, izvještaj za Srbiju, 2019. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2019.

zaštite od pripadnika ekstremno desnih grupa.[252] Na gotovo iste zaključke upućuju i izvještaji „Nations in Transit" od 2015. do 2023. godine. Pad ukupne ocjene demokratije 2019. godine[253] u vezi je s lokalnim izborima, koje su obilježile različite izborne malverzacije i učvršćivanje vlasti SNS-a na lokalnom nivou kroz ekstenzivnu zloupotrebu državnih resursa. Od 2019. Srbija je označena kao tranzicioni ili hibridni režim. Ukupna ocjene demokratije je u svakom godišnjem izvještaju sve slabija, da bi u posljednjem bila na najnižem nivou otkad se objavljuju izvještaji te organizacije. Kao razlozi navedeni su loša ocjena u dijelu slobode djelovanja organizacija civilnog društva, koje su u kontinuitetu doživljavale pritiske i zastrašivanja od strane vladinih funkcionera i provladinih medija, zatim stanje u nezavisnim medijima koji su pod stalnim pritiskom vlasti, jačanje obuhvata medija pod kontrolom državne telekomunikacione kompanije, i slučajevi koji ukazuju na direktnu vezu državnih funkcionera s organizovanim kriminalom.[254]

Dva momenta iz ovog uvoda od važnosti su za analizu ruske meke moći u Srbiji. Iako će se privlačnost ruskog političkog sistema pokazivati i u narednim redovima, važno je podvući nalaze koji govore o ulozi predsjednika Vučića i njegovim aktivnostima, koje izlaze iz okvira ustavnih određenja, čineći politički sistem u Srbiji u najmanju ruku polupredsjedničkim. Takođe, koncentracija moći, mijenjanje izbornih pravila u godini izbora, odnos prema manjinskim grupama, civilnom društvu, gotovo potpuna kontrola medija, govore o koncentraciji značajne moći u rukama jednog čovjeka. Kao i u slučaju Rusije u kojoj Putin koncentriše moć bez obzira koju funkciju formalno pokriva, i u slučaju Srbije i Vučića pokazuje se vrlo slično. Smatramo da je poređenje političkih sistema važno za analizu uticaja kroz instrumente meke moći. Najmanje se dva pravca istraživanja ovakvim poređenjem mogu izabrati u daljim

[252] Slobode u svijetu, izvještaj za Srbiju, 2023. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2023.
[253] Nacije u tranziciji, izvještaj za Srbiju, 2019. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2019.
[254] Nacije u tranziciji, izvještaj za Srbiju, 2022. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2022.

istraživanjima. Prvi, da je sličnost dva politička sistema značajan indikator za analizu elemenata i uspjeha strategije meke moći, uz pretpostavku da tako uticaj jedne države lakše izaziva promjene u drugoj, koristeći instrumente meke moći u društvenom miljeu koji je poznat i s kojim dijeli iste ili slične karakteristike, i koji kao takav ne treba prilagođavati u velikoj mjeri. Drugi, koji istraživanje vodi u pravcu analize (ne)uspješnosti strategije meke moći jedne države na drugu s kojom dijeli specifičnosti političkog sistema, uz pretpostavku da građani onoliko žele da izađu iz takvog političkog sistema koliko je on po svojim karakteristikama udaljeniji od demokratskog, ili drugačije, da građani takav sistem ne posmatraju kao privlačan. Logična dva ishodišta strategije meke moći, ali ishodišta do kojih se ne može doći ako se makar i na ovako kratak način ne ukaže na specifičnosti sistema koje su zajedničke za obje zemlje.

7.1. Ideje, replike i njihovi promoteri

Slika prva. U Srbiji od 2014. godine postoji selo Putinovo. U tom selu centar svih zbivanja je kafana Krim u kojoj se, uz rakiju putinovaču, raspravlja o geopolitici Rusije i bratstvu sa Srbijom od Kučuk-Kajnardžijskog mirovnog sporazuma između carske Rusije i Osmanskog Carstva, pa sve do danas.[255] Ispod Fruške gore nalazi se naselje Banstol, a u njemu Putinova crkva, arhitektonski, tipičan primjer ruske gradnje sakralnih objekata, suštinski, ruski stil je jedina veza s Rusijom. Novac za izgradnju obezbijedila je srpska dijaspora, ili oni koji za sebe kažu da su rusofili, a gradili su je majstori iz Ukrajine. U Beogradu je 2019. godine postavljen spomenik ruskom carskom arhitekti Krasnovu, koji je kao dio ogromne ruske emigracije nakon revolucije 1917. ostavio značajan trag u arhitekturi glavnog grada Srbije.[256]

Slika druga. Kišna parada u Beogradu s počasnim gostom Putinom obilježila je u srpskim i regionalnim medijima dobar dio 2014. godine. Povod je bilo obilježavanje

[255] Dokumentarni film „Prijateljica – 1. dio“.
Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=R_tCo7uxWak.
[256] Dokumentarni film „Prijateljica – 2. dio“.
Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=yNkphBtmR_k;

sedamdesete godišnjice oslobođenja Beograda u Drugom svjetskom ratu, doduše nekoliko dana kasnije nego što se to zapravo istorijski i desilo, kako bi se ispoštovao gusti raspored predsjednika Putina. Rusija zaštitnica i Putin veliki brat predstavljeni su kao simboli spasa i prvi garanti progresa Srbije. Tri godine unazad u svojoj posljednjoj posjeti kao premijer, Putin je u Beogradu imao sličan doček. Senat Univerziteta u Beogradu odlučio je da mu ukaže posebnu čast dodjeljujući mu počasni doktorat. Nažalost, na dodjeli se nije pojavio, ali jeste na prijateljskoj utakmici između Crvene Zvezde i Zenita iz Sankt Petersburga na beogradskoj Marakani. Pojavio se i na posebnoj svečanosti u hramu Svetog Save u Beogradu.[257] Time je, zapravo, dao na važnosti ključnim akterima u promovisanju ruskog uticaja, crkvi i navijačkim grupama usko povezanim s vladajućom elitom.

Slika treća. Oko dvadeset hiljada Srba s Kosova 2011. godine uputilo je molbu tzv. Mitrovdansko prošenije ruskoj Dumi, s ciljem dobijanja ruskog državljanstva. Iako pitanje državljanstva nije u nadležnosti zakonodavnog organa, takav potez Srba s Kosova bio je pokušaj vršenja političkog pritiska na zvanični Beograd u cilju poboljšanja njihovog statusa na Kosovu. Ubrzo je stigao zvanični odgovor predsjednika Medvedeva kako takvo nešto nije moguće. Međutim, znakovita je bila podrška ruskih političara i diplomata Zjuganova i tadašnjeg ambasadora Rusije pri NATO-u Rogozina koji je Srbe s Kosova pozvao da se priključe programu repatrijacije i da nasele područje istočno od Urala koje ima velike demografske probleme. Najmanje dvije su značajke ovog događaja. Prva je ona koju nalazimo u „srpskoj političkoj imaginaciji“ o Rusiji kao zaštitnici i drugoj domovini, dok se druga odnosi na ponudu za priključenje programu repatrijacije. Taj program namijenjen je sunarodnicima koji ne moraju biti Rusi, već je dovoljno da se osjećaju Rusima. Iako u biti jednostavan, on je zapravo okosnica ranije objašnjenog višeznačnog koncepta ruskog svijeta. Taj koncept zasnovan je na promociji diskursa o posebnosti ruske civilizacije koja značajno prevazilazi ruske državne granice. Da je građenje simbola i promocija ideje u središtu ruske neformalne meke

[257] Bechev, *op. cit.,* pp. 67–69.

moći u Srbiji pokazuje i proslava Dana pobjede i takozvani marš „Besmrtnog puka“. Na obilježavanju Dana pobjede u Moskvi 2018. prisustvovao je i predsjednik Vučić. Istog dana na ulicama Beograda marširalo je nekoliko hiljada ljudi u srpskoj verziji „tradicionalnog marša“ „Besmrtnog puka“. Ni u jednoj ni u drugoj zemlji ne radi se o tradicionalnim događajima. U Rusiji se on održava od 2012, a u Srbiji od 2016. godine. Srpska verzija je savršena kopija ruske, i u ikonografiji i u isticanju da je organizacija marša stvar nevladinih organizacija i da nema veze s državom. Ipak, srpska verzija marša dobila je status državne manifestacije 2019. godine. Ovdje govorimo o „simboličkim sredstvima obnove kolektivnog pamćenja i identifikacije s ratnom prošlošću u Rusiji“. Ritualno hobsbaumovsko „izmišljanje tradicije“, kroz pravljenje mita kao upotrebljive prošlosti, govori o izboru događaja mitskih razmjera s ciljem naglašavanja jedinstva nacije, izgradnje legitimnosti nacije i statusa velike svjetske sile. Usljed jake institucionalne podrške, dakle centralizovane organizacije i rukovođenja, ovakvo izmišljanje tradicije postalo je „snažno sredstvo integracije i mobilizacije ruskog društva“, a kroz svoju transformaciju i sredstvo propagande.[258]

Sagledavajući vjernu srpsku kopiju i prihvatanje organizatora i zvaničnog Beograda da učestvuju i koriste benefite izmišljanja tradicije, taj događaj posmatramo i kao značajan instrument meke moći. Tako postavljen koncept daje prostor za preslikavanje ideje i ona lako postaje ideja o posebnosti srpske nacije kojoj unutrašnji legitimitet daje mitska Kosovska bitka, dok spoljašnju relevantnost dobija kroz identifikaciju sa slavnom ratnom prošlošću velike braće Rusa. „Longue duree“ preslikavanja nastavlja se kroz koncept „srpskog sveta“ i pokušaja Srbije da se nametne kao zaštitnica svih Srba gdje god oni bili, koncepta koji predstavlja najozbiljniju prijetnju održanja mira i stabilnosti u regionu Zapadnog Balkana. Kako svaki instrument meke moći, ima i svoju rutu po kojoj se izvorište meke moći jasnije analizira, kao kad čista ekonomska moć naftovodom izvozi i meku moć u drugu državu, tako i ove ideje imaju svoje čuvare i promotere u Srbiji.

[258] Subotić, *op. cit.,* 2019, str. 224–263.

Do danas najsveobuhvatnije mapiranje i analizu ruskih organizacija u Srbiji predstavio je Centar za evroatlantske studije (CEAS), ugledna think-tank organizacija iz Beograda. U studiji pod nazivom „Širom zatvorenih očiju. Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti“[259] predstavljen je rad, članstvo i uloga ruskih organizacija u Srbiji uz jasno određenje prema naučnim postulatima istraživanja i istorije i političke nauke, istraživanja javnih politika, ali i naučnih temelja meke moći. U studiji su jasno izdvojene metode procesa *putinizacije* Srbije kroz instrumente meke moći. Te metode jasno ističemo i u našoj analizi ruske meke moći, dok se one dodatno potvrđuju u slučaju Srbije i u ovoj studiji. Važno je ukazati na kreiranje i podsticanje sprovođenja već pomenute ruske politike sunarodništva, zatim stvaranje i nametanje narativa o tradicionalno dobrim odnosima Rusije i Srbije, Rusiji kao najvažnijem ekonomskom partneru, insistiranje na identitetskim sličnostima dva naroda, jačanje veza između Ruske i Srpske pravoslavne crkve, kao i podrška različitim pojedincima i strukturama koje zagovaraju jačanje rusko-srpskih odnosa u različitim oblastima. Politiku sunarodništva formalno vodi Ministarstvo vanjskih poslova Ruske Federacije uz pomoć Rosotrudničestva, Ruskog svijeta, i medijske kuće ITAR TASS. U Srbiji do 2016. djeluje 10 sunarodničkih organizacija, od kojih su četiri u Vojvodini. Uglavnom se bore za ostvarivanje statusa nacionalne manjine, političko organizovanje u vidu različitih političkih partija s jasnim narativom isticanja osobenosti ruske civilizacije, kulturne i vjerske spone sa Srbima i očuvanja posebnosti srpskog identiteta pod zaštitom ruskog kulturnog i identitetskog određenja. Političke partije koje djeluju u Vojvodini otvoreno ističu kao cilj i borbu za učlanjenje Srbije u Evroazijsku umjesto u Evropsku uniju. Udruženje ruskih potomaka Romanov pokreće niz tema u kojima se očituje promocija takvih ideja, osnivanja centara rusko-srpskog prijateljstva i kulturnih centara. Većina ovih ideja podržana je zvanično od ambasada Rusije i Bjelorusije u Srbiji, Matice srpske, Srpske akademije nauka i umjetnosti itd. [260] Istoričar Milivoj Bešlin, u autorskoj analizi u okviru pomenute studije, predstavlja istorijsku genezu

[259] Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju. Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti,* studija praktične javne politike, Beograd, 2016.
[260] Isto, str. 38.

odnosa Srbije i Rusije. U dijelu od 1990. na ovamo ukazuje na otvaranje prostora za prihvatanje narativa o posebnosti i nadmoći „novog" srpskog identiteta na Balkanu, koji je otvoren gotovo cjelovitim poklapanjem ciljeva ruske i srpske propagande na ovim prostorima. Propagandno djelovanje imalo je za cilj da istakne antizapadno, rusofilsko biće Srba, koje je kao takvo usamljeno na prostoru Zapadnog Balkana i time suprotstavljeno svim susjedima i regionu kao cjelini. U Srbiji je 2013. godine otvorena ispostava Ruskog instituta za strateška istraživanja (RISI), Putinove udarne organizacije za širenje meke moći. Direktor centra ove organizacije u Moskvi Leonid Rešetnjikov poznat je po oblikovanju narativa o jedinstvu identiteta Rusa i Srba u pravoslavlju kao posebnoj civilizaciji. Posebno je zabrinjavajuće podsticanje prividne dominacije Srbije u regionu kroz promociju narativa o velikoj nepravdi prema Srbima, poroznosti i nestalnosti granica na Balkanu.

„Jedan od ciljeva savremene ruske politike prema balkanskom prostoru je težnja da Srbiju što duže održava u stanju zamrznutog konflikta sa čitavim regionom, dajući srpskom nacionalizmu nadu u istorijski revanš zbog poraza u ratovima devedesetih. (...) Otvaranje novih sukoba na Balkanu, pokušaji stvaranja zamrznutih konflikata ili sprečavanje rešavanja postojećih (Kosovo) bili bi prostor za dugoročni ruski uticaj na ovim prostorima u cilju dalje destabilizacije Evrope. Neki istorijski obrasci i imperijalne tendencije pretrajavaju vekovima, nezavisno od karaktera i ideološkog predznaka vlasti u Rusiji. Menjaju se jedino retorički izgovori i ideološki narativi (vekovno prijateljstvo, slovensko bratstvo, proleterski internacionalizam itd.), ali ne i namera da se ruske imperijalne intencije što snažnije ispoljavaju na balkanskom prostoru, korišćenjem domicilnih nacionalizama koji su antizapadni, ksenofobični, ekstremno netrpeljivi i suštinski duboko antiliberalni."[261]

[261] Bešlin, Milivoj, Srpsko-ruski odnosi XIX – XXI vek: Mitovi, zablude i stereotipi nasuprot racionalnom znanju o prošlosti i sadašnjost, u Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju. Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti*, Beograd, 2016, str. 45–51.

Novi akteri u vidu studentskih, patriotskih i političkih organizacija u Srbiji djeluju kao nosioci ranije istaknutih ideja ruske meke moći. Njihova proliferacija uočljivija je u prethodnoj deceniji, odnosno poklapa se s periodom u kojem je Aleksandar Vučić na vlasti u Srbiji. Neke od njih su naravno nastale i ranije, ali je njihovo djelovanje bilo gotovo nevidljivo. Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova njihovo djelovanje se obnavlja.

U pomenutoj studiji CEAS-a mapirane su 104 organizacije registrovane kao udruženja građana, studentske organizacije, pokreti, političke partije, internet portali, mediji itd. Djelovanje pojedinačno svake od njih je teško pratiti usljed niskog nivoa transparentnosti. Međutim, moguće je sistematizovati neke od najznačajnijih zajedničkih karakteristika. Udruženja građana i studentske organizacije pokazuju slično djelovanje. Na njihovim internet stranicama nema podataka o eventualnim projektnim aktivnostima, donacijama, djelovanju uopšte. Na tim stranicama nema ni oglašavanja. Svakako da se ne može govoriti o dostupnim finansijskim izvještajima. Po javno dostupnim statutima ovih organizacija uočava se niz sličnosti. Prije svega insistiranje na bratstvu s Rusijom, izričito protivljenje učlanjenja Srbije u EU i NATO, podsticanje integracije u Evroazijsku uniju. Na nivou političkih ideja u pravcima djelovanja ovih organizacija dominiraju antizapadni stavovi, antiliberalni, često stavovi koji veličaju tradicionalnu porodicu u odnosu na prava seksualnih manjina, dok se o Srbiji govori kao o jednonacionalnoj državi u kojoj ne žive nacionalne manjine. I u statutima studentskih organizacija, koje su označene kao proruske, ne mogu se naći ideje poput podjele vlasti, zaštite ljudskih prava, prava manjina, vladavine prava. Najstarija u ovoj grupi organizacija i važna navođenja kao primjer je „SNP Naši“,[262] osnovana 2006. godine. Nastala je kao srpska replika ruske omladinske organizacije „Naši“ koja pripada GONGO organizacijama, čiji smo način ustrojstva i djelovanja objasnili u početnom poglavlju ovog dijela rada. Kao i ruski, i srpski Naši su nerijetko

[262] Vrijedno istraživanja je i djelovanje organizacije “Srpski obraz“ organizacije koja je nastala nakon što je Ustavni sud Srbije 2012. zabranio rad Otačastvenog pokreta Obraz, koji se nalazi i na listi Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije kao klerofašistička ogranizacija.

učesnici nasilnih demonstracija, tuča, navijačkih nereda, uz činjenje velikog broja krivičnih djela, razumije se na osnovama ideja krajnje desnice. Primjer su neredi na Paradi ponosa u Beogradu 2010, koje su protiv učesnika parade predvodili upravo pripadnici pokreta „SNP Naši". Dio sličnih udruženja građana i pokreta osnovan je nakon 2008. i na teritoriji Kosova, u opštinama na sjeveru. Pomenimo samo neke: Srpski sabor zavetnici, Kosovski zavetnici, Srpski narodni pokret 1389, Kosovski front. Sve one imaju manje-više identične ideološke postavke, uglavnom mlado članstvo, i zapravo se ponašaju kao promoteri *upotrebljive prošlosti i jačanja mita koji treba da pruži legitimitet njihovoj borbi.* Ruski otisak na način funkcionisanja ovih organizacija je očigledan ako se uporedi s postulatima datim ranije u ovom dijelu rada. Ovo je i očiglednije ako se uzme u obzir činjenica da „Kosovskim frontom" rukovodi bivši ruski dobrovoljac Aleksandar Kravčenko, ujedno i vlasnik internet portala Srpska.ru. Upravo je on podstakao potpisivanje ranije pomenutog „Mitrovdanskog prošenija" Srba sa sjevera Kosova. Još jedna važna karakteristika je da većina tih organizacija ostvaruje zapaženo djelovanje na društvenim mrežama i svaka od njih ima od par do više desetina profila na različitim društvenim mrežama.[263] Ovaj je aspekt posebno važan u domenu istraživanja hibridnih prijetnji i hibridnog ratovanja, širenja lažnih informacija i manipulacija informacijama u cilju oblikovanja javnog mnjenja. Kontroverze prate i osnivanje i djelovanje „Rusko-srpskog humanitarnog centra" u Nišu, koji postoji više od deset godina. Sumnje su pokazane i u izvještajima Evropske komisije upravo zbog netransparentnosti djelovanja. Ni sami građani ne mogu da navedu situacije u kojima su vidjeli akciju zaposlenih u ovom centru na djelu.[264]

Objektivnosti radi, važno je pomenuti i da u Srbiji djeluju organizacije koje su tipičan primjer djelovanja formalne meke moći u praksi. Takva je i organizacija „Ruski dom"[265] u Beogradu. Njeno je djelovanje dio mreže kojom rukovodi Rosotrudničestvo.

[263] CEAS studija, *op. cit.,* str. 75–80;
[264] Miladinović, Zorica, *Čime se bavi Rusko-srpski humanitarni centar u Nišu?,* Danas (internet portal), 2022. Dostupno na: https://www.danas.rs/vesti/politika/cime-se-bavi-rusko-srpski-humanitarni-centar-u-nisu/;
[265] Organizacija "Ruski dom". Dostupno na: https://ruskidom.rs/sr/.

Organizacija se bavi razvojem naučne saradnje, učenjem ruskog jezika, promocijom ruske kulture, uvezivanja nastavnika i profesora ruskog jezika, omogućava studentske stipendije za studiranje na ruskim univerzitetima itd. Mogu se navesti i primjeri tradicionalnog gostovanja vojnog orkestra i hora „Aleksandrov" u Beogradu, u kojem i jedan park nosi njegovo ime.[266] Meka moć kroz kulturu ograničena je i nije u potpunosti razrađena. Čini se da je jedini kanal ulaska ruske kinematografije na srpsko tržište glumac Miloš Biković, koji je jedan od najpopularnijih glumaca u Rusiji trenutno. Dakle, ne govorimo o koordinisanoj strategiji, već o pojedinačnim slučajevima. Stoga je izazovno naći primjere „klasične" ruske meke moći u Srbiji, makar one po zapadnom modelu privlačnosti sadržaja savremene kulture. Jedan od načina da se pokaže privlačnost jedne kulture drugoj je i broj studenata koji studiraju u toj za njih privlačnoj zemlji. U Srbiji se i dalje najveći broj studenata odlučuje za studiranje u nekoj od zemalja Zapadne Evrope. Tu prednjače Italija, Njemačka, Mađarska, Grčka, Slovenija itd.[267] Ovi podaci ukazuju i na svojevrsni paradoks koji potvrđuju istraživanja javnog mnjenja različitih organizacija. Istraživanje „Beogradskog centra za bezbednosnu politiku"[268] pokazuje da na pitanje o ključnom partneru Srbije, 50,5% ispitanika smatra Rusiju najvažnijim partnerom, dok 19% njih kaže da je to Kina, a 18,3% da je to EU. Kada se razmatra pitanje najbližeg prijatelja Srbije, 65,8% ispitanika navodi Rusiju, dok 27,5% smatra da Rusija više brine o svojim interesima, nego o interesima Srbije. Nasuprot tome, samo 14,2% ljudi smatra EU prijateljem Srbije, dok 56,3% vjeruje da EU gleda isključivo svoje interese. Uticaj Rusije se čini izuzetno snažnim, s obzirom na to da 45,1% ispitanih Srba iracionalno vjeruje da će Rusija dominirati u 21. vijeku, dok 23,2% vjeruje da će to biti Kina, dok samo 17,5% misli da će to biti SAD.

[266] „Kako se Srbija odužila horu „Aleksandrov?", B92, novembar 2017, dostupno na: https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1864&nav_id=1322786.

[267] "Iz Srbije se najviše ide na studije u Italiju, SAD i Kanada preskupe", Studentski život, oktobar 2019, dostupno na: https://www.studentskizivot.com/magazin/iz-srbije-se-najvise-ide-na-studije-u-italiju-sad-i-kanada-preskupe/.

[268] Vuksanović, Cvijić, Samorukov, *Kako u Srbiji stvarno funkcioniše ruska meka moć?,* Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022, str. 8.

7.2. Pravoslavna braća

Prema posljednjem popisu stanovništa 2022. godine u Srbiji se 81,5% građana izjasnilo da je pravoslavne vjeroispovijesti.[269] Kao i u mnogim tranzicionim društvima koja nijesu iskoračila ka punoj demokratiji, i u Srbiji se pojmovi nacije, etničke pripadnosti i vjeroispovijesti izjednačavaju. Tako su osnovni elementi etničke pripadnosti religija i nacija u Srbiji jedno, dok su osnovne karakteristike identiteta srpstvo i pravoslavlje.[270]

SPC u stopu prati RPC u odnosu na djelovanje u pravoslavnom svijetu prema drugim crkvama, ali i u modelu političkog sadejstva s državnim vrhom. Da je RPC najbliža sa SPC ne treba posebno dokazivati, dovoljno je sagledati koordinisane aktivnosti tih crkava i posljedice njihovog djelovanja na zvaničnu državnu politiku tih zemalja. Uzajamna razmjena crkvenog ordenja zaslužnim pojedincima i organizacijama jedan je od primjera. Onaj ipak važniji u vezi je s podrškom koju SPC daje RPC u vezi sa Pravoslavnom crkvom Ukrajine i njenom nezavisnošću potvrđenom od Vaseljenske patrijaršije. SPC ipak balansira svoj odnos prema Vaseljenskoj patrijaršiji, ne prekidajući odnose, ali jasno stajući na stranu RPC u kontekstu autokefalnosti crkve u Ukrajini iz 2019. godine.[271] Da je SPC zapravo glasnogovornik većine vjerujućih Srba, govori i podatak da 63% stanovnika Srbije vjeruje da je Zapad kriv za rat u Ukrajini što je najveći broj u poređenju s ostalim zemljama u svjetskom istraživanju Datapraxisa i Fonda za otvoreno društvo iz 2022. godine.[272] Kada se ovi podaci umreže s napisanim na početku ovog dijela rada u posmatranju cjelovitog nacionalnog i vjerskog

[269] Republički zavod za statistiku Srbije, Popis stanovništva Srbije – kategorija stanovništvo prema vjeroispovjesti, dostupno na: https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020301?languageCode=sr-Latn&displayMode=table.
[270] Bakrač, Vladimir, *Teorijski pristup sličnostima i razlikama između religije i nacije,* Religija i tolerancija 7(12), Centar za empirijska istraživanja religije, Fizofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2009, str. 342.
[271] Čalija, Jelena, *SPC ne priznaje novoproglašenu „Autokefalnu crkvu Ukrajine",* Politika, mart 2019, dostupno na: https://www.politika.rs/sr/clanak/424797/SPC-ne-priznaje-novoproglasenu-Autokefalnu-crkvu-Ukrajine;
[272] Vuksanović, Cvijić, Samorukov, *op. cit.,* str. 5.

opredjeljenja, jasno je koliki uticaj SPC ima na javno mnjenje u Srbiji. Odnos crkve i države funkcioniše po modelu simbioze djelovanja vrlo slično kao u Rusiji. Model je cezaropapističke prirode,[273] u kojem država ima značajan uticaj na crkvu. Mi bismo dodali da je nakon pada komunizma i početka raspada Jugoslavije, SPC iskoristila prostor da utemelji takav oblik saradnje, i nametne se kao nezaobilazan partner u donošenju svjetovnih odluka, pa je danas izazovno zaključiti ko je glavni u ovom odnosu crkve i države. Od jačanja svoje uloge 1990-ih do danas, SPC je bila u prisnim odnosima s nosiocima vlasti, dakle nosiocima moći i ključnim faktorom raspodjele državnih finansija. Ne može se utvrditi značajna razlika u djelovanju demokratskih premijera i predsjednika Srbije od ovih nedemokratskih, kada je SPC u pitanju. Riječ je o sagledavanju SPC kao važnog političkog aktera, i važnije – kao važnog autoriteta među građanima. Na Saboru SPC 2019. godine govorio je i sam predsjednik Vučić, prikazujući novi momenat u mozaiku odnosa crkve i države. Time je obezbijedio od tadašnjeg patrijarha Irineja značajnu podršku za rješavanje pitanja Kosova, ali i „amin" za neuvođenje sankcija Rusiji zbog njene agresije na Ukrajinu.[274] Jasan narativ oblikovao je Irinej, govoreći na događaju 20 godina od NATO bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije, ukazujući da oni koji protestuju protiv Vučića samo pomažu neprijateljima Srbije. A ti neprijatelji su samo na zapadu. Potvrda tezi da se radi o, za vlast poželjnom političkom partneru, bez obzira na prirodu te vlasti, govori i vraćanje vjeronauke u škole u Srbiji 2001. godine, u vrijeme vlasti prvog demokratskog premijera Zorana Đinđića.[275] Model dopunjuje i stav SPC da će početi da plaća porez onda kad joj se povrati sva imovina, pokazujući da je iznad svjetovnih zakona, dok finansiranje plata i osiguranja sveštenstva plaćaju budžetski obveznici Srbije.[276] Detaljno je i nauka i publicistika obradila ulogu SPC tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, kada je SPC

[273] CEAS studija, *op. cit.,* str. 65.
[274] Kulačin, Nenad, *Ručak sa SPC-om koji je osokolio Vučića Zašto bi se crkva izjašnjavala po pitanju uvođenja sankcija Rusiji u sekularnoj državi?,* Al Jazeera, 2022, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/5/30/rucak-sa-spc-om-koji-je-osokolio-vucica.
[275] Miladinović, Aleksandar*, Pet momenata koji su menjali istoriju odnosa snaga srpske crkve i politike,* BBC News na srpskom, 2019, dostupno na: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-48271300.
[276] Janković, Marija, *Zaradiš 76, a dobiješ 116 miliona: Kako država finansira Srpsku pravoslavnu crkvu,* BBC News na srpskom, 2019, dostupno na: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50287978.

u potpunosti izgubila ekumensku, pomiriteljsku, jevanđeljsku ulogu, dajući podršku politici Slobodana Miloševića i kasnije presuđenim ratnim zločincima. Biti na strani onih koji imaju moć, značilo je vraćanje statusa i uticaja kojem je trebala da odgovara i veća teritorija djelovanja. I dalje savršena simbioza sa zvaničnom politikom Srbije. Takav narativ nije se promijenio ni danas ni u stavu prema Republici Srpskoj, koja je „dio Božje volje", ni prema Kosovu, ali ni prema Zapadu, zapadnim vrijednostima, pravima manjina i ugroženih kategorija društva. Uz vlast je i po pitanju odnosa prema Rusiji. Jasno podržava stav da Srbija ne smije da uvede sankcije Rusiji. S druge strane, po pitanju raskola između RPC i Vaseljenske patrijaršije zbog priznanja autokefalnosti Pravoslavne crkve Ukrajine, SPC je jasno stala na stranu RPC.[277] SPC je glasnogovornica RPC na prostoru Zapadnog Balkana. Možemo reći da je zapravo produženi instrument uticaja RPC u zemljama u kojima ima istaknutu ulogu (Srbija, Crna Gora, Republika Srpska).

Rat u bivšoj Jugoslaviji značajan je faktor koji je uticao da Beograd bude u fokusu spoljne politike Kremlja. Sljedstveno tome, da rata nije bilo, rusko-srpsko „pravoslavno bratstvo" ne bi oživjelo u javnom diskursu. *Slom komunizma i raspad federacija, burni doživljaji raspada državnih zajednica, osjećaj istorijskog propadanja, vjerovanje u izdaju sunarodnika, izražen osjećaj žrtve i vanjsko označavanje dvije države kao ključnih krivaca, paralele su koje su značajne za istraživanje veze ova dva naroda od zadnje decenije XX vijeka na ovamo, uključujući i saradnju dvije pravoslavne crkve.* Značajno je da su se obje pravoslavne crkve takođe suočile sa sličnim izazovima. Raspad federacija ugrozio je integritet njihovih kanonskih teritorija, budući da su nove nezavisne susjedne države, zajedno s dijelom sveštenstva, nastojale da uspostave autokefalne crkve. Odgovor na takvo stanje oblikovao je svjetonazor koji danas predstavlja ključni

[277] Šoštarić, Tomislav, *SPC u Srbiji – dio rješenja ili problema?,* Al Jazeera, 2018, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/teme/2018/11/25/spc-u-srbiji-dio-rjesenja-ili-problema.

kanal uticaja (u značajnom broju slučajeva i destabilizacije, pa i podrške vojnoj agresiji) prihvaćen i od SPC i od RPC – „nekoliko država, jedna crkva“.[278]

Vjerska diplomatija RPC prema Srbiji u posljednjoj deceniji XX vijeka i nakon pada režima Slobodana Miloševića bila je aktivna i podržavajuća. Tadašnji patrijarh Aleksej II pokušao je da posreduje u dijalogu Miloševića i Rugove, slao je zvanična pisma prema Ujedinjenim nacijama i drugim međunarodnim organizacijama da se okončaju NATO aktivnosti u Srbiji. Značajan je broj dolazaka u Srbiju i sastanaka s najvišim zvaničnicima i Alekseja II i tadašnjeg mitropolita, a današnjeg patrijarha Kirila. RPC je značajno podsticala i djelovanje nelegalnih vojno-političkih organizacija koje su slale svoje članove da se bore na stranu Srba tokom 1990-ih. Kremlj u svojim odnosima sa Srbijom koristi vjerski faktor prije svega da legitimiše interese Rusije. To čini naglašavajući istorijski bliske veze između Rusije i Srbije i posebnu ulogu Rusije na Balkanu. Iz perspektive Moskve, djelovanje RPC ima izuzetnu vrijednost. RPC često nastupa kao predstavnik Rusije, iznosi zabrinutost Srbije na raznim međunarodnim forumima, održava čvrste diplomatske odnose ne samo sa srpskim vjerskim institucijama, već i s drugim srpskim organizacijama. Nadalje, RPC daje mističnu dimenziju odnosu između dva naroda, uokvirujući ga kao bratstvo vjere, koje uključuje dvije „izabrane nacije“ sa zajedničkom misijom. Sve navedeno doprinosi njegovanju pozitivnog imidža Ruske Federacije u Srbiji.[279]

SPC i RPC dijele značajan broj sličnosti zbog privilegovanog statusa u svojim zemljama. One takođe održavaju vrlo sličan i skladan odnos sa sekularnim vlastima, koji datira još od njihovih najranijih institucionalnih oblika. Međutim, slabosti obje crkve mogle bi podrazumijevati kao uzrok i promjenu ravnoteže između države i crkve (harmonija i simfonija) i promjenu ravnoteže između ekumenske i nacionalne crkvene svijesti, koju često karakteriše nacionalizam i filetizam. Rusija i Srbija pokazuju snažnu

[278] Ovakav stav pokazuje i podrška RPC jedinstvu SPC nakon referenduma u Crnoj Gori – Русская Православная Церковь, *Сербская Православная Церковь останется единой, несмотря на разделение Сербии и Черногории*, 2008, dostupno na: http://www.patriarchia.ru/db/text/119224.html.

[279] Curanović, Alicja, *op. cit.,* pp. 155–160.

etnokonfesionalnu identifikaciju, koja igra dominantnu ulogu u transformaciji njihovih religijskih sistema. *Ova transformacija uključuje revitalizaciju religije, prelazak iz stanja ateizacije u desekularizaciju, postignutu politizacijom religije, religioznošću politike i sakralizacijom identiteta.* Obje lokalne crkve crpe legitimitet i autoritet iz svoje istorijske uloge u očuvanju nacionalnog identiteta i uživaju značajnu podršku svog homogenizovanog stanovništva u smislu etnokonfesionalnog identiteta. Saradnja između političkih i vjerskih elita služi jačanju njihove moći, a istovremeno im omogućava da povrate istaknuto mjesto u javnoj sferi i vrate svoje privilegije, što je dinamika koja je obostrano privlačna i prihvatljiva za obje strane.[280]

7.3. Imidž Rusije u medijima u Srbiji

Poseban aspekt ruske meke moći predstavljaju ruski mediji koji djeluju u Srbiji i proruski mediji iz Srbije. Način djelovanja kroz medije je zapravo jedina poveznica s građenjem pozitivnog i privlačnog imidža zemlje u okvirima Najeve teorije. Ovo ističemo jer se na primjeru Srbije pokazuju tačnim odstupanja od teorijskog obuhvata meke moći na koje smo ukazali u prethodnim djelovima rada.

Visoko fragmentirana medijska scena u Srbiji, u kojoj nagrađivani novinari i medijske kuće nemaju pristup nacionalnim frekvencijama i uglavnom se oslanjaju na internetsko predstavljanje, koju karakterišu netransparentno vlasništvo, cenzura i autocenzura, ekonomski pritisci kroz reklamiranje, tabloidizacija, podložna je za propagandni uticaj Rusije i ruskih medija. Iako zabranjen u okviru EU kao dio sankcija protiv Rusije zbog agresije na Ukrajinu, ruski propagandni TV kanal „RT“ (bivši Rusija danas/Russia Today) objavio je u novembru 2022. da pokreće ogranak na srpskom jeziku pod nazivom „RT Balkan“.[281] „Sputnik“ kao posebna platforma medijske agencije „Rusija danas“ predstavljen je javnosti 2014. godine, kako bi pružio informacije o

[280] Barišić, Srđan, *op. cit.,* pp.
[281] Reporters Without Borders, *Serbia Country Fact-File,* dostupno na: https://rsf.org/en/country/serbia;

dešavanjima u svijetu koje su alternativa onim informacijama formiranim u zapadnim masmedijima. Danas je „Sputnik“ ključna medijska mašinerija ruske meke moći i propagande u Srbiji. U Srbiji djeluje i „Ruska reč“, ogranak međunarodnog projekta „Russia Beyond the Headlines“, koji ima za cilj da pojača rusko prisustvo u zemljama i uticajnim medijima koji imaju dodatak štampanim izdanjima, pa tako i u Njujork tajmsu, Paisu, Vašington postu, a u Srbiji u Politici i Geopolitici. „Veliki broj medija u Srbiji, među njima i oni koji su finansijski povezani sa državom ili aktuelnom vlašću, u značajnoj meri stvaraju svoje sadržaje prema diskursu Sputnika. Neki od njih su: Večernje Novosti, Politika, Pink, Studio B, Informer, Pečat, NSPM, Standard, Novi Standard i Pravda.“[282] Dodajemo i TV Happy, kao najuticajniju i najčvršću propagandnu pesnicu vlasti u Srbiji, podjednako lošu prema regionu, kao i glorifikujuću prema Rusiji.

U trenutku pisanja ovog dijela disertacije 587. je dan agresije Rusije na Ukrajinu. Ovdje agresiju posmatramo kao „događaj okidač“ za analizu medijskog izvještavanja u procesu dokazivanja mekog uticaja kroz medije. Kao izrazito relevantan sagledavamo rad Centra za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA) iz Beograda, koji se u kontinuitetu 20 godina bavi istraživanjem i analizom medija. Iako ruska propaganda ruskih i proruskih medija u Srbiji nije novost, ruska agresija na Ukrajinu predstavlja događaj-okidač za jačanje narativa glorifikovanja Rusije i satanizovanja Zapada. U svojoj analizi CRTA navodi da dva nacionalna TV kanala (TV Pink i TV Happy) i novine (Informer i Večernje novosti) imaju značajnu ulogu u širenju ruske ratne propagande. Javni emiter RTS takođe je kritikovan zbog pristrasnog izvještavanja. Pojedini analitičari na TV kanalima u udarnom terminu optuženi su za promovisanje manipulativnih narativa o sukobu u Ukrajini. Na društvenim mrežama lažni nalozi i teoretičari zavjere odgovorni su za širenje ruskih dezinformacija. Dominantni narativ u ovoj propagandi okrivljuje Zapad, prikazuje Rusiju kao oslobodioca od nacizma, sugeriše da su SAD stvorile biološko oružje u Ukrajini i optužuje Ukrajinu za izmišljanje žrtve. Tvrdi se da su sankcije Zapada neefikasne protiv Rusije zbog njene ekonomske i

[282] CEAS studija, *op. cit.,* str. 56–57.

energetske snage. Pet je preovlađujućih narativa u srpskim medijima na osnovu pomenutog istraživanja: *Zapad je glavni krivac* – Rusija nije imala izbora osim da brani istočni front od širenja NATO-a; Rusija je prikazana kao zaštitnica pravoslavnih i tradicionalnih vrijednosti, dok je Ukrajina samo marioneta u rukama zlog SAD-a, EU i NATO-a; *agresija je opravdana jer je Ukrajina nacistička zemlja* – dosta dezinformacija je stvoreno kako bi se podržala ruska propagandna mantra da je Ukrajina nacistička zemlja koju Rusija želi osloboditi*; američke biolaboratorije u Ukrajini služe za uništavanje Rusa; Ukrajina lažira ruske zločine i civilne žrtve;* i *sankcije Rusiji štete građanima EU više nego samoj Rusiji*.[283] I u godišnjem istraživanju stranog uticaja, CRTA navodi da je antizapadno medijsko izvještavanje bilo dominantno u Srbiji i u periodu jul 2022 – jul 2023. „Kada se posmatra medijski prikaz zapadnih entiteta, pojedinačno ili zajedno, može se zaključiti da su EU, SAD i NATO dominantno predstavljeni u negativnom svetlu, u različitim medijima. Dok je NATO akter koji se najređe predstavlja u pozitivnom svetlu, EU i SAD dobijaju više medijske pažnje, ali je ona većinom negativna. (…) Televizije, onlajn portali i štampani dnevni listovi doprinose i učestvuju u podsticanju negativnih osećanja i animoziteta prema Zapadu. Jedan od načina da se to učini je korišćenjem obmanjujućih i manipulativnih poruka. Tokom proteklih 12 meseci, 69% svih medijskih tekstova za koje je utvrđeno da istovremeno mogu da sadrže medijsku manipulaciju karakterisao je antizapadni sentiment."[284]

Autor disertacije učestvovao je od novembra 2022. do maja 2024. godine u regionalnom projektu „Borba protiv dezinformacija na Zapadnom Balkanu" kao koordinator projekta za Crnu Goru. Projektom je obuhvaćeno šest ciklusa monitoringa medija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Zahvaljujući toj saradnji, u ovom dijelu rada iznijećemo podatke monitoringa, ukazujući na one cikluse koji su od

[283] Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost – CRTA, *Nothing is true, and everything is possible,* available at: https://crta.rs/en/nothing-is-true-and-everything-is-possible/.
[284] CRTA, Priča *protiv zapadne strane – monitoring stranog uticaja, jul 2022 – jun 2023,* dostupno na: https://crta.rs/crta-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/.

važnosti za naš rad, a za svaku od studija slučaja ponaosob. U aneksu disertacije nalazi se metodologija istraživanja.[285]

U periodu od 24. aprila do 24. maja 2023. sproveden je monitoring medijskog izvještavanja gdje je za događaj kao okidač posmatran 9. maj – Dan Evrope. Analizirana je prisutnost i ton izvještavanja u medijima o ključnim spoljnopolitičkim akterima u regionu Rusiji, Turskoj, Kini, EU i NATO-u. Rezultati istraživanja medijskog izvještavanja pet internetskih portala, uključujući i portal javnog servisa RTS u Srbiji, ukazali su da je najvidljiviji spoljnopolitički akter bila Rusija, dok je rat u Ukrajini bio događaj o kojem se najviše izvještavalo. U 33% posmatranih medijskih sadržaja dominirala je Rusija, u odnosu na samo 15% u kojima je to bila EU ili 9% u kojima je bio zastupljen NATO. U 27% posmatranih medijskih sadržaja najzastupljeniji događaj bio je rat u Ukrajini, dok su EU integracije bile zastupljene samo u 2% sadržaja. Kao i u prethodno navedenom istraživanju i ovo pokazuje pozitivan ton izvještavanja o Rusiji i to gotovo 20% posmatranog sadržaja, dok su kao izvori takvog sadržaja u analiziranim internet portalima u 12% slučajeva, to bile ruske medijske agencije. Pozitivnom tonu prema Rusiji doprinijelo je i to što su ruski zvaničnici bili najviše citirani strani akteri na posmatranim srpskim portalima i to u 14% slučajeva. Važno je navesti da se analiza izvještavanja odnosila samo na one tekstove koji su, po jasno utvrđenoj metodologiji, sadržali i neki vid manipulacije informacijama, pored navođenja konkretnog spoljnopolitičkog aktera.

U toku marta 2023. sprovedena je analiza različitih programa tri najuticajnije televizije s nacionalnom frekvencijom RTS, TV Pink i Tv Happy. To istraživanje ukazalo je na snažno prisustvo antizapadnog narativa i to u 36% u odnosu na politički Zapad i dodatno 8% u odnosu na EU. U gotovo 20% slučajeva u posmatranim emisijama na

[285] Monitoring medija u Srbiji, analizu i obradu podataka, kao i regionalnu metodologiju, izradio je Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost – CRTA. Na osnovu identične metodologije monitoring medija u Crnoj Gori sproveo je Atlantski savez Crne Gore, uz koordinaciju autora disertacije, u Bosni i Hercegovini monitoring je sproveo Centar za građanske inicijative (CCI), a na Kosovu Nova društvena inicijativa (NSI). Podaci u disertaciji se iznose zahvaljujući nosiocu projekta briselskoj think-tank organizaciji European Partnership for Democracy (EPD).

pomenute tri televizije, kao mehanizam manipulacije informacijama korišćene su lažne vijesti, manipulacija činjenicama u 55%, a pristrasno izvještavanje u 17% slučajeva. Podaci prikupljeni ovim istraživanjem analizirani su u odnosu na povezanost s ruskim kampanjama dezinformacija, upoređujući manipulativne izjave na tri televizije s narativima koje su razotkrile platforme „EUvsDisinfo" (dio Evropske službe za spoljne poslove) i srpski „Istinomer". Kao rezultat, identifikovane su naznake ruskog uticaja putem manipulacija informacijama, na način što su se informacije iz srpskih televizija, koje su označene kao manipulativne, umrežile s onim informacijama koje su razotkrile pomenute platforme, a koje su potekle s nekog od ruskih medija. Antizapadno izvještavanje koje sadrži manipulacije informacijama u televizijskim programima ne mogu se automatski smatrati rezultatom ruskih kampanja dezinformacija, već se mogu tumačiti i kao odraz preovlađujućeg javnog diskursa, odnosno trebaju se posmatrati u odnosu na iznijete stavove građana Srbije u istraživanjima javnog mnjenja koje smo prezentovali u prvom dijelu ove studije slučaja.

Svakako, i navedena istraživanja medijskog izvještavanja ukazuju na nužnost posmatranja imidža Rusije u odnosu na imidž Zapada, posebno SAD-a i NATO-a u Srbiji. Ovo ne umanjuje uticaj Rusije kroz medije, čemu doprinosi i zvanična politika Srbije i kroz koji se ne prezentuju novi aspekti ruskog imidža u Srbiji, već se dodatno potcrtavaju postojeći.

7.4. Efekti

Analiza kroz metod studije slučaja ukazala je da na primjeru Srbije važe odstupanja u aktivnostima Rusije od teorijskih aspekata meke moći. Prvo odstupanje u vezi je s ruskim shvatanjem meke moći kao aktivnog djelovanja usmjerenog na mijenjanje političke agende u odnosu na, u biti, pasivno shvatanje meke moći kod Naja. Na nivou političkog sistema uviđamo sličnosti u djelovanju i sprovođenju praktične politike, koncentraciji moći u rukama predsjednika, centralizaciju i autokratske

tendencije u odnosu prema nezavisnim medijima i organizacijama civilnog društva. Iako značajno za istraživanje, o ovoj sličnosti ne možemo govoriti kao čistom tipu indikatora za analizu meke moći. Značajan u svom deskriptivnom kapacitetu, pomenuti fenomen samo djelimično odgovara na pitanje ko je stvarni uzor zvaničnoj Srbiji u političkom djelovanju, bez obzira na status države kandidata za ulazak u EU i proklamovano zapadno opredjeljenje.

Efekte ovakvog djelovanja čitamo kroz javni diskurs u iskazima zvaničnika posebno u posljednjih 10 godina. Od izjave bivšeg predsjednika Nikolića, da bi ga jedino Putin mogao pobijediti na izborima, preko onih uvriježenih o Rusiji kao najvećem savezniku, do konkretnih efekata koji zagovaraju učešće Srbije u ekonomskim organizacijama koje predvodi Rusija (Evroazijska ekonomska unija). Koliko su snažni efekti pojašnjenog ruskog prisustva govori i da gotovo nema razlike u stavu prema Rusiji od strane prozapadnih, demokratskih zvaničnika i onih koji su to samo formalno. Tako je bivši predsjednik Tadić izjavio da je Rusija jedan od ključnih stubova srpske spoljne politike, dok su i on i Vučić odlazak u Rusiju razumijevali kao važan postupak u periodu predizborne kampanje. Uviđamo oportunističko djelovanje srpskih zvaničnika, uz jasno osluškivanje emocionalnog rasuđivanja većine stanovništva naklonjenog Rusiji. Izjave srpskih političara često su u suprotnosti s njihovim stvarnim postupcima. Na primjer, vrijedi napomenuti da je Nikolićev primarni savjetnik tokom njegove predizborne kampanje 2012. bio američki zvaničnik uključen u formiranje vlade.[286] Naime, Nikolićeva prva zvanična posjeta nakon izbora bila je Briselu, a potom Moskvi.[287] Predsjednik Vučić je 2019. izjavio da će se oko svakog rješenja u procesu regulisanja odnosa Beograda i Prištine konsultovati s Putinom.[288]

[286] Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji, *Russia and Serbia*, Helsinški bilten, 2013, str. 5.
[287] Radio Free Europe, *Serbian President-Elect To Make First Trip To Brussels, Not Moscow,* 2012, available at: https://www.rferl.org/a/serbia-president-elect-nikolic-to-travel-to-moscow/24591618.html.
[288] Cvetković, Trivić, *Vučić: Konsultovaću se sa Putinom pre rešenja za Kosovo*, Radio slobodna Evropa, 2019, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/vladimir-putin-beograd/29713660.html.

Razumno je sugerisati da su lideri u Srbiji skloniji da budu pragmatičniji od svog društva. Međutim, postojanost proruskih izjava, bez obzira na različita opredjeljenja političara, sugeriše da su pitanja identiteta značajna za srpsku političku elitu, pored njihovog pragmatičnog pristupa. Ovo pitanje identiteta je bojno polje za meki uticaj i meku moć. Neka objašnjenja vezuju ga za osjećaj *traume i viktimizacije* izražene ne samo u političkoj praksi, već u i u svekolikom promišljanju o srpskoj istoriji. Jedna vrsta traume dolazi iz perioda Srbije pod vlašću Osmanskog Carstva, kroz koju čitamo preovladavanje tradicionalizma nad liberalizmom, kolektivizma u mentalitetu Srba ili, što bi rekao Edvard Said, „orijentalističkog stava". Dvije su ključne posljedice za savremenu Srbiju. Prva se odnosi na položaj SPC i simfonijsko djelovanje s državom, što je rezultat traume iz perioda nepostojanja samostalne srpske države pod Osmanlijama, gdje je crkva igrala značajnu ulogu u konsolidovanju nacionalnog identiteta. Danas je očit efekat takve simfonije djelovanja, i jednog od indikatora koji ukazuje na razloge statusa Rusije u Srbiji i onaj „da više svjetovne vlasti žele klerikalizaciju društva od same crkve". Drugi je u vezi s konstantnim traganjem za zaštitnikom zbog ogromne nepravde koja je Srbiji i Srbima nanesena od strane svih susjeda i nekih udaljenih naroda, uprkos njihovoj istorijskoj pravednosti. Osjećaj žrtve i viktimizacija „hrane srpski nacionalizam, koji snažno karakteriše tema zavjere protiv Srba".[289] Svi ti aspekti govore o identiteskoj i emocionalnoj upućenosti na Rusiju i Ruse kao tradicionalne zaštitnike kroz insistiranje na tradiciji, pravoslavnom bratstvu i panslavizmu, koje sagledavamo kao ključne značajke ruskog mekog prisustva.

Ranije pomenuta simbioza djelovanja SPC i države, iako ima osobenosti svog porijekla, razvoja i uticaja, dio je šireg koncepta preslikavanja ruskih ideja. I to u srpskoj misli o politici i političkom, o religiji i religijskom, o geopolitici, naciji i identitetu, nije nova situacija. Ključni efekat je klerikalizacija društva, kao sve više poželjno okruženje za odnos crkve i države, ali i odnos crkve prema svjetovnim pitanjima. To je u Srbiji dovelo do stvaranja atmosfere za par ekselans političko djelovanje crkve kroz simbiozu

[289] Patalakh, Artem, *Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to Relations with Russia,* Chinese Political Science Review, Fudan University and Springer Nature Singapore, 2018, pp: 7–16.

srpskog političkog nacionalizma i pravoslavnog klerikalizma u obliku svetosavlja kao izmišljene tradicije. I u vremenu kada je nastala 1930-ih godina, a posebno u današnjem kontekstu, ova simbioza nije ništa drugo do ekstremno desna politička ideologija.[290] Izvorište i ishodište ovakve političke ideologije i njeni efekti na Srbiju, ali i na region, tema su za posebnu analizu. Ovdje je važno pomenuti zbog svojevrsnog prelivanja uticaja Srbije na region i na pojedine zemlje koje su dio našeg istraživanja. Ovo prelivanje je indirektno dio uticaja meke moći Rusije u regionu Zapadnog Balkana, posredstvom Srbije koja je sve više označena kao proksi (eng. *proxy*) / posrednik za širenje ruskog uticaja.

U želji da otvorimo dodatni prostor za istraživanje i razumijevanje uticaja savremene Rusije na Srbiju, upućujemo i na teorijski *efekat crnog viteza.* Njime se objašnjavaju uticaji spoljašnjeg faktora na državu koji mogu biti pozitivni i negativni, a u slučaju ovog efekta znače negativne uticaje usmjerene na održanje autokratskih ili hibridnih režima i zaustavljanje procesa demokratske konsolidacije u tim državama. Ovaj teorijski okvir daje značajne mogućnosti za istraživanje ruskog prisustva u Srbiji. Gotovo svi aspekti koje smo u ranijim djelovima ove studije slučaja analizirali, obuhvaćeni su i ovim konceptom – od podrške zvaničnom režimu, osnivanju tzv. nevladinih organizacija, humanitarnih centara, medijskog prisustva i osnivanja medijskih centara ruskih medija u Srbiji, do glorifikovanja uloge i jedinstva pravoslavaca. I u sklopu ovog teorijskog okvira možemo uvrstiti „događaj okidač" po kojem se konkretne tendencije mogu objasniti. Pitanje nezavisnosti Kosova daje značajan prostor za djelovanje Rusije u podršci aktuelnom režimu. Takođe, RPC smatra nezavisnost Kosova nepodnošljivom i izražava snažnu osudu za tu ideju, obično na osnovu zajedničke istorije i kulture. Utemeljene političke stranke poput Srpske radikalne stranke (SRS) imaju dobro dokumentovanu istoriju promovisanja proruskih

[290] Kišjuhas, Aleksej, *Nuspojave tribalizma: Od svetosavskog nacionalizma do klerikalizacije društva,* naučna tribina, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti - CANU, Podgorica, novembar 2022. Izvještaj o predavanju dostupan na: https://canu.me/vijesti/odrzana-naucna-tribina-prof-alekseja-kisjuhasa. Medijski izvještaj dostupan na: https://www.pobjeda.me/clanak/na-dobrom-putu-do-teokratije.

pozicija. Pored toga, na političkoj sceni su se pojavile relativno nove organizacije kao što su Zavetnici, Dveri ili Srbska čast. Te novije organizacije, iako manje, često se pojavljuju u provladinim medijima, zalažući se za prorusku spoljnu politiku Srbije. Mnoge od njih dobijaju finansijsku i logističku podršku od ruskih kulturnih institucija. Ta ruska strategija ima nekolike svrhe. Jedna od ključnih je proširenje uticaja proruskih aktera u Srbiji. Pored toga, cilj je i da se pomogne predsjedniku Vučiću da predstavi raznoliku sliku srpskog društva, ističući pluralističke perspektive unutar zemlje.[291]

Analiza je pokazala i kroz istraživanja javnog mnjenja i kroz monitoring medija da je ruski imidž u Srbiji koliko stvar aktivne centralno planirane meke moći, toliko i rezultat posmatranja Rusije u odnosu na Zapad.[292] Ako analiza uzme u obzir istorijsku traumu i ulogu žrtve koja u Srbiji dominantno hrani nacionalistički narativ, onda je ovo posmatranje Rusije u odnosu na Zapad, kao jednog od goriva ruske meke moći, dodatno jasnije. Traženje i neuspjelo pomirenje između pragmatičnog i emocionalnog najbolje se izražava rečenicom „mi [Srbi] volimo Rusiju, ali ne želimo da budemo dio Rusije. I ne volimo Evropu, ali želimo da budemo dio Evrope". Prema istraživanju iz 2015. godine više od 70% Srba željelo je da njihova djeca žive u EU, dok je samo 17% preferiralo Rusiju.[293] Zapravo ruski imidž u Srbiji danas mnogo više jača kao rezultat aktivne antizapadne politike, kao vještačko uspostavljanje dobra naspram zla, nego što je to rezultat ruske meke moći. Kulturna i politička rusofilija[294] na temeljima pravoslavlja kao političke alatke, gradi zvanične državne narative kako o Rusiji tako i o Putinu.

[291] Kalezic, Danilo, *„Black knight" effect: The role of Russia in countering democratization in Montenegro and Serbia,* Northern Illinois University, 2022, (master thesis), pp. 31–40.

[292] Ovo pokazuju i nalazi istraživanja prezentovani u analizi Corbally, Rachel, *Religion as a Political Vehicle: An Examination of the Influence of Orthodoxy in Serbia by Russia,* Georgetown University, Berckley Center, 2020.

[293] Patalakh, *op. cit.,* p. 7.

[294] Obilježavanje godišnjice NATO bombardovanja SRJ u posljednjih nekoliko godina je otvoren pokazatelj zvanične političke rusofilije. Kulturna pak u dobroj mjeri korespondira sa instrumentima klasične meke moći (ozbiljna muzika, teatar, orkestri, književnost), a ona u vezi sa popularnom kulturom obesmišljava koncept meke moći i služi jačanju antizapadnjaštva u korist rusofilije. Primjer je i serija knjiga za djecu o NATO bombardovanju, herojstvu, obaranju nevidljivog aviona, borbi SPC. Čak je zabrana Europrajda u Srbiji bila u službi jačanja tradicionalnih vrijednosti i bliskosti sa Rusijom, reklo bi se u skladu sa ruskim odnosom prema seksualnim manjinama.

Predstave i načini na koje su predstavljeni „drugi“ kojima se suprotstavljamo čine istorijsku i kulturnu srž odnosa Srba prema Rusiji i Rusima. Slike koje smo na početku studije slučaja dali kao svojevrstan uvod, govore o pripadnosti zajedničkom „civilizacijskom identitetu“. U okviru tog identiteta ne možemo govoriti o kategorijama jezika i poznavanja ruske kulture kao indikatora za pripadnost ruskom svijetu. Međutim, možemo govoriti o vjeri, kao skupu ideja koje tu pripadnost Srba ruskom svijetu čine mogućom „nezavisno od njene srodnosti sa ruskim pravoslavljem, [Srbi] je obično razumevaju naglašavanjem svoje posebne (nacionalne) 'svetosavske tradicije'“. Takođe, „vjekovno savezništvo“ nije rezultat dubokog istorijskog pamćenja, ni ruskog ni srpskog, da bi moglo činiti srž pripadništva ruskom svijetu. Takva imaginacija u savremenoj Srbiji svodi se samo i isključivo na pojam ruske države i zamišljene snage nje i njenog vođe Putina, čija je popularnost u Srbiji neupitna ne samo kroz govore političara već i kroz status idola prikazanog na majicama, bedževima, portretima. Snažna *potreba da se vlast personalizuje* temeljna je karakteristika ruske i srpske političke kulture. [295] Smatramo da i kroz taj aspekt treba sagledavati i status i domete meke moći savremene Rusije u Srbiji.

Na primjeru meke moći Rusije u Srbiji očitava se jačina uticaja u dominantno pravoslavnoj zemlji, odnosno potcrtava se teza da je ruska meka moć jaka (samo) tamo gdje je pravoslavlje. Efekti njenog djelovanja upućuju na cilj da je i kroz meku moć važniji cilj destabilizovati drugog, nego ojačati sebe. Srbija je danas ključni balkanski saveznik Rusije i kroz analizu njihovog odnosa mogu se ocrtati konture ukupnog ruskog djelovanja na Zapadnom Balkanu. Zapadni Balkan je prostor čistog interesa, bez ljubavi, dovoljno daleko da dešavanja na Zapadnom Balkanu ne ugroze teritorijalni integritet Rusije, a dovoljno važan za rusko konfrontiranje političkom Zapadu.

[295] Subotić, *op. cit.,* str. 291–292.

8. Meka moć Rusije u Crnoj Gori. Primjer konverzije meke moći u maligni strani uticaj.

Kada se sagledavaju odnosi Rusije i Crne Gore uglavnom se započinje uspostavljanjem istorijske geneze odnosa. Iako takav pristup smatramo jako važnim, u ovom uvodu uputićemo samo na nekoliko činjenica. Osobeni politički sistem sinergije duhovne i svjetovne vlasti u Crnoj Gori važan je faktor u sagledavanju istorijskih veza s Rusijom i posebno Ruskom pravoslavnom crkvom. Takve okolnosti učinile su da na samom početku odnosi budu više crkveni, između RPC i Cetinjske mitropolije, a kasnije i državni, uzimajući u obzir osobenost statusa Crne Gore u okviru Osmanskog Carstva. Otpor osmanskoj vlasti koji su personifikovale vladike i Cetinjska mitropolija, „opredijelio je izraženiju posredničku ulogu ruske crkve u politici ruske vlade prema Crnoj Gori u odnosu na druge balkanske zemlje".[296] Ne gubeći iz vida svoje interese i suštinski razumijevajući geopolitički položaj Crne Gore, Rusija je razvijajući mit o pravoslavnoj braći postala pokroviteljka Crne Gore.

Opredjeljenje Crne Gore da obnovi nezavisnost i izađe iz državne zajednice Srbija i Crna Gora nije prošlo neopaženo u Rusiji. U izvještaju Centra za strateške i međunarodne studije (CSIS) iz Vašingtona se navodi da je Kremlj koristio crkvu kako bi uticao na promjenu spoljnopolitičkog pravca Crne Gore i prije referenduma o nezavisnosti Crne Gore 2006, i još snažnije, u periodu učlanjenja Crne Gore u NATO.[297] Izvještaj Međunarodne krizne grupe (ICG) iz Brisela, u analizi toka referenduma i posebno kampanje dva referendumska bloka, govori da je kampanja bloka za državnu zajednicu koristila retoriku koja je podsjećala na 1990-te, koristeći govor mržnje usmjeren prema islamu, Albancima i Hrvatima kako bi dodatno motivisala pravoslavno

[296] Raspopović, Radoslav, *Crna Gora i Rusija*, Službeni list SCG, Istorijski institut CG, Sanus, Podgorica, 2004. str. 17.

[297] Conley, Heather A., Melino, Matthew, *Russian Malign Influence in Montenegro. The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics,* CSIS, 2019, available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/190514_ConleyandMelino_RussianInfluence_layout_v2.pdf, p. 2.

stanovništvo da glasa protiv crnogorske nezavisnosti. U izvještaju se navodi da je „SPC dozvolila da bude iskorišćena“ u svrhu takve kampanje.[298] Rusija je u periodu prije referenduma koristila nekoliko načina uticaja na Crnu Goru da odustane od namjera za obnovom nezavisnosti: *jedinstvenost srpsko-crnogorskog etnikuma i „crnogorstva“ kao izmišljenog koncepta od strane komunista; Albanska manjina i njena povezanost sa maticom kao ključni izvor opasnosti za samostalnu Crnu Goru; korišćenje „meke moći“ crkvenih velikodostojnika koji su u više navrata govorili o nužnosti održanja državne zajednice i narativu da je to nasušni interes i Srbije i Crne Gore, ali i Rusije.*[299] Uoči održavanja referenduma Crna Gora je sprovodila posebne diplomatske aktivnosti prema Rusiji. Posebno nakon sastanka Mila Đukanovića i Vladimira Putina, ruski stav o referendumu bivao je jasniji. Tada je Putin saopštio da bi Rusija više voljela održanje državne zajednice, ali da će prihvatiti rezultate referenduma.[300] Nakon referenduma o nezavisnosti Crne Gore u maju 2006, SPC je pokazala uzdržanost. Iako su nevoljno prihvatili ishod referenduma i izrazili zabrinutost zbog navodnih nepravilnosti, crkva se uzdržala od ohrabrivanja protesta među onima koji su se protivili nezavisnosti.[301]

Odnosi dvije zemlje bili su u zamahu u godinama prije referenduma. Rusija je 2001. godine otvorila Generalni konzulat u Podgorici. Đukanović se sastao sa Putinom tokom privatne posjete Moskvi 2004, i opet u Sočiju samo tri mjeseca nakon referenduma u Crnoj Gori. Brzo priznanje nezavisnosti Crne Gore od strane Rusije (Rusija je četvrta priznala Crnu Goru, prije SAD, Njemačke i Francuske) bilo je stvar pragmatizma i realističnog pristupa odnosima u kojima je politika teško mogla da prati već uspješne ekonomske odnose dvije zemlje.[302]

Obnova nezavisnosti nije značila i rusko ekonomsko sljepilo, a ni crnogorsko. Ekonomski „procvat“, posebno u oblasti turizma i tržišta nekretnina, obilježio je prve

[298] International Crisis Group, *Montenegro's referendum*, Europe briefing, no. 2, 2006, available at: https://www.refworld.org/reference/countryrep/icg/2006/en/38807, p. 4.
[299] Vukadinović, Radovan, *Rusija i Zapadni Balkan*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2010, str. 15.
[300] Janković, Srđan, *Trampov Manafort i nezavisnost crnogorska,* Radio Slobodna Evropa, 2017, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/veze-manaforta-i-crnogorske-nezavisnosti/28826463.html.
[301] Morrison, Kenneth, Garčević, Vesko, *op. cit.,* p. 13.
[302] Bechev, Dimitar, *op. cit.,* 2017, pp. 83, 84.

godine obnovljene nezavisnosti Crne Gore. Takvom stanju značajno je doprinijela Rusija. Prije svega kapitalom koji je u tim godinama premašivao dvije milijarde, zatim preko sumnjivih privatizacija nekad velikih privrednih kompanija u Crnoj Gori, preko 30 hiljada kupljenih nekretnina, i udjelom u broju turista koji je dostizao čak i četvrtinu svih turista u Crnoj Gori za godinu dana.[303] Dio ekonomskih aktivnosti odnosio se na privatizaciju crnogorskih kompanija od strane ruske „Lukoil", dok je već 2005. većinski dio akcija državne aluminijske kompanije kupio ruski oligarh Oleg Deripaska. Taj posao bio je značajno podržan od strane Kremlja, čemu svjedoči i posjeta kompaniji dvojice ruskih zvaničnika Borisa Grizlova, predsjednika Dume i Sergeja Šojgua, tadašnjeg ministra za vanredne situacije. Stvaranje temelja za buduće političko djelovanje i uticaj na kreiranje politika u Crnoj Gori bili su ključni cilj ruskog ekonomskog prisustva u Crnoj Gori u tom periodu.[304] Uz ustaljenu praksu formalizovanja saradnje, Putinova „Jedinstvena Rusija" potpisala je 2011. godine Deklaraciju o saradnji i sa Demokraskom partijom socijalista (DPS) tada vladajućom partijom u Crnoj Gori.[305] Isto je uradila i Demokratska narodna partija (DNP) Milana Kneževića 2016. godine uz jedan od ciljeva da potpisnice rade na stvaranju Saveza neutralnih država Jugoistočne Evrope čime bi se promovisala i vojna neutralnost Crne Gore.[306] Ekonomsko djelovanje uz jačanje zvaničnih odnosa, kao i snažnije promovisanje kulture o kojem će kasnije biti riječi, u prvim godinama nakon 2006, mogu se smatrati dijelom formalne meke moći Rusije u Crnoj Gori. Tome su svakako doprinijeli dobri politički odnosi, snažna ekonomska prisutnost Rusije, poželjnost ruskih investitora i ruskih turista. Crnogorske vlasti u tom periodu uspješno su balansirale između jasnih benefita dobre saradnje sa Rusijom i formalne evroatlantske opredjeljenosti u spoljnoj politici.

---

[303] Za više podatka vidi: Savić, Marko, *op.cit,* str. 92–95.
[304] Gardasevic, Ivana, *Russia and Montenegro: How and Why a Centuries Old Relationship Ruptured,* Connections, 17(1), 2018, pp. 5, 6.
[305] Savić, Marko, *op.cit.,* str. 78.
[306] Rudović, Miloš, *DNP sarađuje sa Putinovom partijom: Deklaracija potpisana uz blagoslov Amfilohija,* portal Vijesti.me, maj 2016, dostupno na: https://www.vijesti.me/vijesti/politika/128966/dnp-saraduje-sa-putinovom-partijom-deklaracija-potpisana-uz-blagoslov-amfilohija.

Upravo snažnije opredjeljenje Crne Gore prema evroatlantskim integracijama i sve izvjesnije članstvo u NATO-u, bili su vododjelnica za odnos Rusije prema Crnoj Gori. U složenosti sopstvenog položaja u međunarodnim odnosima, suočena sa sankcijama zbog aneksije Krima, snažno se suprotstavila ulasku Crne Gore u NATO. Retorika koja je prevazilazila granice politike i diplomatije dolazila je kako od pseudoanalitičara ruskih geopolitičkih interesa, tako i od zvaničnika i ruskih ambasadora.[307] Uprkos snažnim ekonomskim vezama, politički odnosi između Rusije i Crne Gore pogoršali su se od 2013. godine usljed različitih faktora. Prije svega, sukob Rusije sa Zapadom nakon aneksije Krima natjerao je Crnu Goru da napravi izbor između geopolitičkih saveza. Crnogorski lideri su se okrenuli EU i NATO-u, pridružujući se sankcijama uvedenim Rusiji. Rusija je odgovorila uključivanjem Crne Gore u svoje kontrasankcije. Iako je taj čin bio simboličan i bez velikog uticaja na crnogorsku privredu, označio je početak destabilizacije odnosa i želju Rusije da „kazni" Crnu Goru. Turbulentne političke prilike u Crnoj Gori koje su išle linijom političke i društvene polarizacije otvorile su prostor za snažnije rusko miješanje u unutrašnja pitanja Crne Gore, što je svoj vrhunac imalo navodnim pokušajem državnog udara[308] na dan parlamentarnih izbora u Crnoj Gori 2016. godine.[309] Sudski proces u kojem je dokazivano učešće ruskih i srpskih plaćenika, ali i predstavnika proruske i prosrpske koalicije Demokratski front (DF) u toj zavjeri, usvojio je prvostepenu presudu 2019. godine, koja je ukinuta od strane Apelacionog suda 2021. godine, čime je postupak vraćen na ponovno odlučivanje s izmijenjenim sudskim vijećem.

Na osnovu prethodne studije slučaja, ovdje ćemo iznijeti osobenosti političkog sistema u Crnoj Gori, kako bismo pokušali i na ovom primjeru da dokažemo tezu da je podudarnost političkog sistema sa onim iz kojeg dolazi meka moć još jedan bitan faktor

[307] Ruski ambasador u Beogradu izjavio je da je aspiracija crnogorske Vlade za ulazak u NATO identična pokušaju majmuna da dođe do banana – Vukicevic, Boris, Savic, Marko, *Lessons (not) learned: Russia's relations with Serbia and Montenegro after the split of the State Union*, Conference "Instrumentalizing the Recent Past and Foreign Policy", Bucharest, Romania, October 2016.

[308] Zvanični naziv predmeta je pokušaj terorizma na dan parlamentarnih izbora 2016.

[309] Bechev, D, *The 2016 Coup Attempt in Montenegro: Is Russia's Balkans Footprint Expanding?,* Foreign Policy Research Institute, USA, 2018, pp. 10–11.

za analizu uspješnosti strategije meke moći te države. U već pomenutoj analizi Levickog i Veja iz 2020. godine, Crna Gora se ne analizira posebno, osim što je svrstana u grupu zemalja istočne i centralne Evrope čiji je politički sistem klasifikovan kao kompetitivni autoritarizam.[310]

S druge strane, detaljniju analizu daje Biber u takođe ranije citiranom članku. Naime, praveći razliku između tipova kompetitivnog autoritarizma na Zapadnom Balkanu, Biber govori o jednom tipu 1990-ih i onom koji je uslijedio nakon određenog talasa demokratizacije 2000-ih. Devedesete su bile obilježene ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, uz prevlast kompetitivnih autoritarnih režima. Sljedeća decenija je, međutim, bila svjedok postepene demokratizacije obilježene redovnim promjenama vlasti, vladajućim strankama koje su podržavale političke i ekonomske reforme i posvećenost evropskim integracijama. Nažalost, do kasnih 2000-ih došlo je do ponovnog izbijanja „konkurentnih autoritarnih obrazaca". Taj preporod se manifestovao kao ograničavanje slobode medija, erozija nezavisnih institucija i značajno oslanjanje na neformalnu kontrolu vladajuće stranke nad državnom administracijom. Taj negativni trend, ili u nekim slučajevima, stagnacija, evidentan je u različitim ključnim demokratskim indeksima. Period od 2006/8. do 2017. godine u Crnoj Gori, Biber smatra jasnim primjerom kompetitivnog autoritarnog režima. Crna Gora je transformisala svoj represivniji sistem iz 1990-ih u onaj koji je bio prozapadni, retorički reformistički i tolerantniji prema opoziciji. Pokretanje procesa pridruživanja EU u tom periodu dovelo je i do promjena u unutrašnjim prilikama u Crnoj Gori i zahtjeva za političkim i ekonomskim reformama. Tranzicija Crne Gore s teškog autoritarizma 1990-ih na konkurentski autoritarni režim „kompatibilan sa EU" bila je relativno „besprijekorna". Vladajuća DPS usvojila je sveobuhvatnu platformu po uzoru na tzv. catch-all partije zbog koje je bilo teško odrediti kom dijelu ideološkog spektra pripada. DPS je promovisala izgradnju crnogorske države i poseban nacionalni identitet, odvojen od srpskog identiteta. Međutim, oslanjanje DPS-a na podršku manjina

[310] Levitsky and Way, *op. cit.,* 2020, p. 53;

i saradnju s manjinskim partijama učinilo je da taj proces nije bio isključiv, fokusirajući se više na jačanje države i naglašavanje odvojenosti od srpskog identiteta. Crna Gora se ističe kao primjer eksternog legitimiteta koji igra ključnu ulogu u podršci konkurentskom autoritarizmu. Za razliku od Hrvatske i Srbije, gdje je 1990-ih došlo do raskida vladavine dominantnih stranaka, DPS je „glatko" prešao s autokratske vladavine na prozapadni konkurentski autoritarizam. Podrška vlade zapadnoj politici, kao što je rušenje Miloševića, odobravanje nezavisnosti Kosova, članstvo u NATO-u i jasna posvećenost članstvu u EU, dobila je značajnu spoljnu podršku. Ta je podrška uključivala direktnu finansijsku pomoć, priznanje kao partnera i liderstvo u procesu pristupanja EU. Nakon pristupanja Hrvatske EU 2013. godine, Crna Gora je bila jedina zemlja uključena u pristupne pregovore, što je čini ključnom u održavanju procesa pristupanja, a samim tim i previđajući određene nedostatke u funkcionisanju sistema radi ubrzanja toga procesa.[311]

Biber pominje i da su ovakve promjene zaokupile pažnju i relevantnih istraživačkih organizacija koje se bave procjenom nivoa demokratije u državama svijeta. U izvještajima „Nacije u tranziciji" od 2015. do 2023. godine jedina konstanta analiza crnogorskog političkog sistema i stepena sloboda i demokratije je ona u vezi s globalnim indeksom demokratije, koji je nepromijenjen i iznosi 67 od 100, smještajući Crnu Goru u grupu djelimično slobodnih. Crna Gora je u ovim izvještajima do 2019. godine okarakterisana kao djelimično konsolidovana demokratija s ukupnim rezultatom koji nije bio veći od 52 od mogućih 100 bodova. Do 2019. izvještaji su se uglavnom odnosili na objašnjavanje ustaljenih kategorija koje se u velikoj mjeri odnose na nedostatke sprovođenja istinskih reformi izbornog sistema i reformi u pravosuđu,

[311] Bieber, *op. cit.,* pp. 340–343.
Za dalje istraživanje vidjeti i:
Džankić, Jelena, *Cutting the Mists of the Black Mountain: Cleavages in Montenegro's Divide over Statehood and Identity*, Nationalities Papers 41 (3), 2013.
Džankić, Jelena, Keil, Soeren, *State-Sponsored Populism and the Rise of Populist Governance: The Case of Montenegro*, Journal of Balkan and Near Eastern Studies 19 (4), 2017.
Vuković, Ivan, *Political Dynamics of the Post-Communist Montenegro: One-Party Show*, Democratization 22 (1), 2015.

mjereći i progres u procesu evropskih integracija.[312] Većina indikatora koje prati ova organizacija bili su u vidljivom padu u izvještaju iz 2019. godine. Od tog momenta Crna Gora je na osnovu rezultata nižih od 50 poena uvrštena u kategoriju tranzicionih ili hibridnih režima. U izvještaju iz 2019. konstatuje se da je, nakon reizbora Đukanovića na mjesto predsjednika 2018, Parlament Crne Gore usvojio zakon kojim su značajno proširena ovlašćenja predsjednika. Efikasnost zakonodavne vlasti kao kontrole institucije predsjednika dodatno je smanjena zbog disfunkcije samog parlamenta, prvenstveno zbog bojkota opozicionih poslanika. Posljedično, povjerenje javnosti u izvršnu vlast nastavilo je da opada. Set izbornih zakona ostao je nepromijenjen od 2018. uprkos zahtjevima organizacija civilnog društva i međunarodne zajednice. Indeks nezavisnosti medija takođe je opao usljed očiglednog političkog pritiska na javni servis, ali i napada na novinare – Seada Sadikovića i pucanja na novinarku Oliveru Lakić.[313] U izvještaju za 2023. godinu konstatuje se pad rejtinga u oblasti demokratskog upravljanja usljed produbljene političke polarizacije i nestabilnosti. Pad dvije vlade u veoma kratkom vremenskom periodu, donošenje neustavnih odluka koje su opstruirale rad Ustavnog suda i ukupno izbornog procesa, ali i blokada izglasavanja nove Vlade, što je dovelo do tehničkog rada Vlade Dritana Abazovića koji je trajao duže nego u formalnom mandatu. Izvještajni period obuhvatio je i hapšenja visoko pozicioniranih sudija, ali i funkcionera tada vladajuće Ujedinjene reformske akcije (URA), antivladine proteste, sukobe prilikom obilježavanja Dana državnosti, masovno ubistvo na Cetinju. Ovi i mnogi drugi aspekti pokazali su duboku političku i društvenu polarizaciju u zemlji, relativizaciju pravnog poretka, manjkavosti u funkcionisanju od sudskih do policijskih organa. Takođe, izvještajem je konstatovano da Crna Gora nije izgradila otpornost kritične infrastrukture na sajber napade, čime je cjelokupno funkcionisanje javne administracije bilo u značajnoj mjeri otežano nekoliko mjeseci. Iako ne postoje tačni dokazi, pretpostavlja se da su sajber napadi bili dio šireg uticaja Rusije hibridnim prijetnjama. Crna Gora je i u ovom izvještaju označena kao tranziciona država ili

[312] Nacije u tranziciji, izvještaji za Crnu Goru, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro;
[313] Nacije u tranziciji, izvještaj za Crnu Goru, 2019. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit/2019.

hibridni režim s ukupnim rezultatom od 46 bodova, najgorim od kad se izrađuju izvještaji za Crnu Goru.[314]

Izvještaji „Slobode u svijetu"[315] za Crnu Goru objavljuju se od 2017. godine. U tome periodu najbolji rezultat ostvaren je upravo 2017. i iznosio je 69 bodova od 100. Najgori rezultat Crna Gora je imala 2020. i to 62 i 2021. 63 boda. U izvještaju iz 2020.[316] obrađuju se ključni događaji iz 2019. godine. Razlog pada ocjene u 2020. odnosio se na konstantno stanje političke nestabilnosti i slučajeva visoke korupcije. Slučaj „Koverta" i navodna uključenost bivšeg gradonačelnika Podgorice i tadašnjeg savjetnika predsjednika države, pokrenula je niz antivladinih protesta. U decembru te godine usvojen je zakon o slobodi vjerskih i drugih uvjerenja i pravnog statusa vjerskih zajednica u Crnoj Gori, koji je prije svih SPC shvatila kao direktnu prijetnju. Zakon se u medijima vrlo često označavao kao kontroverzan, uzimajući u obzir političku polarizaciju i nemogućnost dijaloga pozicije i opozicije. Nacrt zakona je dobio i zvanično mišljenje Venecijanske komisije koja je konstatovala nužnost prilagođavanja određenih odredbi zakona s međunarodnim standardima. Pitanje statusa imovine posebno se rješavalo ovim zakonom u cilju poštovanja ustavnih kategorija zaštite kulturne baštine Crne Gore, čiji su pojedini djelovi pod upravom SPC. Venecijanska komisija je u tom dijelu konstatovala i pohvalila što se rješenja predložena u ovom nacrtu zakona oslanjaju na dugogodišnje pravne principe crnogorskog pravnog poretka, a ne na ad hoc pravila, specifična za ovu situaciju, uz konkretne upute kako da se tekst zakona poboljša u odnosu na norme i standarde međunarodnog prava.[317] Izvještaj iz 2021. analizirao je dešavanja u 2020. godini s ključnim aspektom na političke promjene i pad višedecenijske vlasti DPS-a. Međutim, konstatuje se da je tadašnja vlada nepartijska i

[314] Nacije u tranziciji, izvještaj za Crnu Goru, 2023. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit/2023.
[315] Slobode u svijetu, izvještaj za Crnu Goru, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro;
[316] Slobode u svijetu, izvještaj za Crnu Goru, 2020. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2020.
[317] Mišljenje Venecijanske komisije na nacrt Zakona o slobodi vjerskih i drugih uvjerenja i pravnog statusa vjerskih zajednica u Crnoj Gori, jun 2019, dostupno na: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)010-e.

ekspertska, zapravo manjinska, uzimajući u obzir podršku u parlamentu od strane ideološki i politički heterogenih političkih partija.[318] Izvještaj je pisan u duhu željenih demokratskih promjena i sagledavanja višedecenijske vladavine DPS-a s koalicionim partnerima kao pogubne za demokratsku zrelost društva. U tom širokom razumijevanju demokratskih procesa i sloboda, nije se sagledala u potpunosti uloga SPC u Crnoj Gori. Tek je u izvještaju iz 2022. konstatovano da je SPC imala značajan uticaj na personalna postavljenja u javnoj administraciji nakon promjene vlasti.[319] Međutim, i vlada koja je formirana nakon pada DPS-a, u procesu formiranja bila je pod jakim, i od strane novih funkcionera poželjnim, uticajem SPC. Primjer su razgovori o formiranju vlade vođeni u manastiru Ostrog.[320]

Razvoj političkih i društvenih događaja od kraja 2019. godine posebno je značajan za naše istraživanje. Prije svega očigledno je brisanje granice između duhovne i svjetovne vlasti nakon 2020, zatim opskurno građenje i širenja narativa o ugroženosti jedne etničke grupe, narativ o jednoj vjeri i jednoj istinskoj pravoslavnoj crkvi, uplitanje crkvenih dogmi i njihovih glasnogovornika u sve sfere društvenog i političkog života. Zato će i u narednim redovima rada ovaj period biti od posebnog značaja za analizu i pokazatelje mekog ruskog uticaja koji je postao prijetnja građanskom i demokratskom biću Crne Gore.

8.1. Izvori, nosioci i posrednici ruske meke moći u Crnoj Gori

Crna Gora je multinacionalna država bez većinske etno-nacionalne grupacije. Prema popisu iz 2011. najviše je bilo etničkih Crnogoraca 45%, zatim Srba 29%, Bošnjaka 8,5%, Muslimana 3,5% i Albanaca 5%. Po pitanju vjeroispovijesti najviše je

[318] Slobode u svijetu, izvještaj za Crnu Goru, 2021. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2021.
[319] Slobode u svijetu, izvještaj za Crnu Goru, 2022. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2022.
[320] Ćetković, Jelena, *Jelušić: Sastankom u Ostrogu ispisana dijagnoza crnogorskog društva kao pretpolitičkog i poprilično anahronog,* Antena M, 2020, dostupno na: https://www.antenam.net/politika/172683-jelusic-sastankom-u-ostrogu-ispisana-dijagnoza-crnogorskog-drustva-kao-pretpolitickog-i-poprilicno-anahronog.

bilo pravoslavaca 72%, zatim muslimana 19% i katolika 3,5%.[321] Zvanični rezultati novog popisa koji se održava u decembru 2023. biće poznati sredinom 2024. godine. Uvid u etno-nacionalnu i vjersku strukturu stanovništva Crne Gore polazna je osnova za analizu uticaja ruske meke moći u dominantno pravoslavnoj zemlji, kao objašnjavajućeg indikatora koji značajno ili manje značajno utiče na uspješnost ruske strategije meke moći.

Formalna ruska meka moć u Crnoj Gori ograničenog je dometa, koncentrisana uglavnom na pojedinačne slučajeve u kulturi, književnosti, promociji stipendija za studente. Ako sagledamo ukupno filmsko stvaralaštvo ono je crnogorskoj publici gotovo nepoznato. Ovdje mislimo da nema proboja savremenog ruskog filma na tržište Crne Gore, dok su u prethodnih nekoliko godina samo pojedinačni slučajevi filmova u kojima uloge imaju neki od ranije pomenutih srpskih glumaca, imali kratak bioskopski život u Crnoj Gori. Slična situacija je i na televiziji. TV Prva, privatna televizija s nacionalnom frekvencijom i sa srpskim vlasničkim kapitalom, prikazivala je rusko-ukrajinsku humorističnu seriju „Hotel Eleon“, opet sa srpskim glumcem Bikovićem u jednoj od glavnih uloga. Radio i televizija Crne Gore, kao javni servis, već nekoliko sezona prikazuje rusku seriju „Institut za plemićke kćeri“. Podaci o crnogorskim studentima u Rusiji vezuju se za istraživanja i statistiku Organizacije crnogorskih studenata u inostranstvu. Javno poznati podaci govore o 1300 do 1400 crnogorskih studenata u inostranstvu. Najveći broj njih studira u Italiji i Turskoj, dok se Rusija nalazi na petom mjestu iza Austrije i Slovenije.[322] Precizniji podaci nijesu poznati.

Rad ranije opisanih organizacija meke moći u javnosti je gotovo nepoznat. „Ruski centar Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore“, kao zvanični ogranak organizacije

[321] *Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori,* Monstat, 2011, dostupno na: https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf.

[322] Komatina, Ana, *Najviše mladih iz Crne Gore studira u Italiji i Turskoj,* Vijesti.me, 2019, dostupno na: https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/381783/najvise-mladih-iz-crne-gore-studira-u-italiji-i-turskoj?fbclid=IwAR2fH6EhUzIKLUWemuZLZH9ZtFxh_P75RQ-Lx3T48P_JSdZsijb7IsbJZLo.

„Ruski svijet“ funkcioniše preko Fejsbuk stranice.[323] Sudeći po dinamici objava stranica je prilično neaktivna i uglavnom objavljuje pozive na konferencije, programe stipendiranja, besplatni kurs ruskog jezika, čitanje poezije i proze, i čestitke tokom važnih datuma. Stranica je kreirana februara 2019. i od tada jedini javni događaji bile su posjete studenata ruskog jezika osnovnim školama, manje promocije djela određenih autora i muzičko-književne večeri. U Podgorici funkcioniše i neformalni ruski kulturni centar „Vozroždenje“, koji organizuje radionice slikarstva, kurseve ruskog jezika, večeri poezije, pripreme za upis na umjetničke akademije i arhitekturu, pozorišni studio. I taj centar funkcioniše putem Fejsbuk stranice koja je kreirana 2015. godine.[324]

„Ruski dom u Podgorici“ zvanični je ogranak organizacije „Rosotrudničestvo“. Iako još uvijek nije naveden na zvaničnom sajtu organizacije i „Ruski dom“ funkcioniše putem Fejsbuk stranice.[325] Stranica postoji od januara 2016. godine kada je kreirana kao predstavništvo „Rosotrudničestva“ u Crnoj Gori, da bi nakon nekoliko promjena naziva 2021. godine kreirana kao „Ruski dom u Podgorici“. Stranica od 2022. godine nema zvaničnih objava. Period do 2022. označila su uglavnom dijeljenja poziva za online predstavljanje ruskih univerziteta, objave povezane sa zvaničnim sajtom organizacije, dijeljenje video materijala u susret državnim praznicima, obilježavanje važnih datuma i ličnosti iz umjetnosti, književnosti, sporta i nauke. Takođe, zanimljive su objave u vezi s prikupljanjem humanitarne pomoći za oblast Donbasa, međutim gotovo sve su u vezi s aktivnostima van Crne Gore, odnosno predstavljaju puko prenošenje informacija o događaju. Dobar dio objava odnosi se na dijeljenje materijala sa protesta na kojima se podržava ruska agresija na Ukrajinu, uz isticanje poznatog

[323] Spisak ruskih centara organizacije „Ruski svijet“, dostupno na: https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php.
Fejsbuk stranica „Ruskog centra Filološkog fakulteta UCG“, dostupno na: https://www.facebook.com/profile.php?id=100063369541145.

[324] Fejbuk stranica ruskog kulturnog centra “Vozroždenje”, dostupno na: https://www.facebook.com/ruscentarpg/.

[325] Fejsbuk stranica organizacije „Ruski dom u Podgorici“, dostupno na: https://www.facebook.com/RSGovMontenegro/.

narativa o antifašističkom karakteru agresije i poziciji Ukrajine koja je potpomognuta akcijama SAD-a i NATO-a. Anti-NATO narativ vrlo je prisutan kroz dijeljenje tekstova, intervjua, ali i video sadržaja.

Još je nekoliko zanimljivih primjera koji slikovito pokazuju pokušaje građenja formalne meke moći u Crnoj Gori. Podgorica kao glavni grad Crne Gore središte je ekonomskog i društvenog života, time i grad koji se može uzeti kao primjer ovakvog ruskog uticaja. Spomenici i pojedini infrastrukturni objekti primjeri su meke moći Rusije, koju razumijemo kao pokušaj da se zaokruži narativ o istorijskom bratstvu dva naroda. S druge strane, takve aktivnosti mogu se razumjeti i kao način da se izgradi imidž zemlje u drugoj zemlji i da joj se približe njene vrijednosti, što je jedan od aspekata meke moći. Spomenik Aleksandru Puškinu Crna Gora je dobila na poklon iz Rusije 2002. godine u znak prijateljstva i saradnje. Spomenik predstavlja poznatog pjesnika kako čita poeziju svojoj supruzi Nataliji Gončarovoj. Njegova pjesma „Bonaparta i Crnogorci" često je pratila vijesti o postavljanju spomenika. Pjesnik, pjevač i glumac Vladimir Visocki takođe ima spomenik u Podgorici. On je u tadašnjem Titogradu radio na filmu za državnu televiziju i posvetio je Crnoj Gori pjesmu „Za Crnogorce". Spomenik je kao poklon grada Moskve postavljen 2004. godine. Neposredno iza spomenika Visockom je Moskovski most, šetački most, još jedan poklon grada Moskve koji je otvoren 2009. godine.

Spomenici su, kao slabo regulisana i praćena oblast u Crnoj Gori, pogodno tlo za širenje uticaja i stvaranje nove tradicije ili poželjnog mita, o kojem smo govori u studiji slučaja Srbije. Ni Crna Gora nije izbjegla takve aktivnosti u cilju promovisanja vjekovne tradicionalne veze s Rusijom – primjer je postavljanje spomenika ruskom knezu Aleksandru Nevskom u Nikšiću i u Andrijevici 2023. godine. Spomenici su postavljeni združenim snagama organizacije „Noćni vukovi", SPC i „Ruskog doma" u Beogradu, promotera ruskih narativa o pravoslavnim vezama, hiljadugodišnjem bratstvu i zajedničkoj tradiciji. Izmišljanje tradicije i mita kao poželjnog modela koji je svoju snagu pokazao na primjeru Srbije, vodilja je i ovog čina u Crnoj Gori. Za spomenik u Andrijevici se kaže da je poklon plemenu Vasojevića koji Nevskog uzimaju za svog nebeskog

zaštitnika na osnovu mita o njegovom prikazanju tokom neke bitke Vasojevića sa Turcima.[326] Dragan B. Perović, istoričar književnosti, kulturolog i publicista povodom ovih događaja navodi da je Nevski u Rusiji proglašen za jednu od najvažnijih istorijskih ličnosti. Kao tatarski vazal dobio je na upravljanje dio tadašnje Rusije u XIII vijeku. Nakon njegove smrti navodno se ukazao Tatarima tokom neke bitke. Ovaj vid ukazanja, kaže Perović, dio je mita o ukazanju Konstantina u vrijeme kada je pravoslavlje nastajalo i sada se samo reprodukuje kao dio izmišljanja tradicije. Tim putem je došao i do Vasojevića, bez jasnog uporišta u istorijskim izvorima ili načinu građenja ovoga, sad već, kulta.[327] Istini za volju, takva lokalna „tradicija" do posljednjih par godina nije uopšte bila poznata široj javnosti. Svoj novi zamah dobija odlukom o postavljanju spomenika u Nikšiću i Andrijevici. Da je spomenička kultura zapravo stavljena u službu širenja pomenutih narativa i u službu stvaranja nove korisne tradicije i mitova, govori i analiza Centra za demokratsku tranziciju.[328] SPC u Crnoj Gori, kaže se u analizi, postavlja najviše spomenika bez dozvole, najčešće u krugu svojih vjerskih objekata. Najviše ih je u Podgorici, gdje navode primjere spomenika Nikoli Tesli i spomenik posvećen hiljadu godina Milanskog edikta, koji se nalaze u krugu Hrama Hristovog vaskrsenja, a koji se nalaze na Evidenciji bespravno podignutih objekata kao spomen-obilježja. Saradnja ruskih fondacija i organizacija, uz podršku ambasade Rusije u Crnoj Gori, rezultirala je i postavljanjem spomenika Savi Vladislaviću Raguzinskom u Herceg Novom 2014. godine. Grof Sava, diplomata na ruskom dvoru, prema nekim izvorima rođen je u Herceg Novom i bio je značajna ličnost na ruskom dvoru u XVIII vijeku. Na

[326] Jovović, Darko, *U Andrijevici otkriven spomenik Aleksandru Nevskom: Potvrda vjekovne duhovne i kulturne povezanosti,* Dan portal, 2023, dostupno na: http://tinyurl.com/4dbh6ajh.

[327] Dragan B. Perović u emisiji "Drugačija radio veza", Antena M, decembar 2023, dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=Jw6qrdKykyU. Podatak se ne može naći ni kod Pavela Apolonoviča Rovinskog u njegovom krucijalnom djelu "Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti" (Obod, 1994). U drugom tomu govori o prislužbi za Nevskog kod Vasojevića i izgradnji crkve, ali ne daje podatak da se slavi bilo kakvo ukazanje sveca. Izmišljanje korisnog mita je posrijedi plivanje za časni krst na Bogojavljenje, koje nema utemeljenje u Crnoj Gori prije Drugog svjetskog rata – Dragan B. Perović, *Plivanje za „časni krst" i neka druga ukazanja,* Pobjeda, januar 2020, dostupno na: https://www.pobjeda.me/clanak/plivanje-za-casni-krst-i-neka-druga-ukazanja.

[328] Koprivica, Tatjana, *Spomenici u Crnoj Gori 2006–2022,* Centar za demokratsku tranziciju, Podgorica, 2023, dostupno na: https://www.cdtmn.org/wp-content/uploads/2023/01/CDT_Spomenici-u-Crnoj-Gori-2006-2022-1.pdf.

svečanosti je govorio tadašnji mitropolit SPC u Crnoj Gori Amfilohije, koji je istakao važnost rada Vladislavića u dijelu obraćanja pažnje carske Rusije na Balkan, u rješavanju srpskog pitanja, ali najviše u zaštiti pravoslavlja u Osmanskom Carstvu kojem se posvetio kao Srbin, Hercegovac i poštovalac Svetog Save.[329]

Da se narativ o pravoslavnoj braći i tradicionalnoj vezi dva naroda dodatno zaokruži, pobrinuo se „Međunarodni fond jedinstva pravoslavnih naroda". Fond je 2008. godine nagradu za izrazit doprinos jačanju jedinstva pravoslavnih naroda dodijelio tadašnjem predsjedniku Crne Gore Filipu Vujanoviću. Valerij Aleksejev, predsjednik Fonda, naglasio je da se nagrada dodjeljuje za promociju i jačanje pravoslavlja u duhovnom životu Crne Gore i širenje pravoslavne tradicije i vrijednosti na prostoru Balkana.[330] Aleksejev je u cilju promocije pravoslavlja boravio u Crnoj Gori i 2022. godine. Tada se sastao s mitropolitom SPC u Crnoj Gori Joanikijem, ali i s nekim poslanicima i predsjednicima opština.[331]

Ranije smo govorili o Gorčakov fondu kao uticajnoj organizaciji koja svoje djelovanje takođe nalazi i u okvirima meke moći. Na zvaničnoj stranici Fond se opisuje kao „prvi i jedinstveni mehanizam u modernoj Rusiji za partnerstvo države i društva u vanjskoj politici". Ističe važnost meke moći u međunarodnim odnosima, naglašavajući da uticaj u globalnoj areni sve više ne određuje vojno-ekonomska snaga, već sposobnost države i društva da projektuju kulturne, istorijske i političke vrijednosti.[332] U Crnoj Gori njegovo djelovanje u vezi je s partnerstvom s Istorijskim institutom, najstarijom naučnom institucijom u Crnoj Gori. U pitanju je saradnja na dva projekta 2011. i 2015. godine. Prvi je u vezi s obilježavanjem 300 godina političkih odnosa Rusije i Crne Gore,

[329] Šakotić, Zdravko, *Herceg-Novi: Otkriven spomenik grofu Savi Vladislaviću,* Trebinje online (portal), januar 2014, dostupno na: https://trebinjelive.info/2014/01/27/herceg-novi-otkriven-spomenik-grofu-savi-vladislavicu/.

[330] PEN Centar, *Vujanoviću nagrada za doprinos jedinstvu pravoslavnih naroda,* 2008, dostupno na: https://www.pcnen.com/portal/2008/11/28/vujanovicu-nagrada-za-doprinos-jedinstvu-pravoslavnih-naroda/.

[331] Glas naroda, *Direktor Fonda jedinstva pravoslavnih naroda u posjeti Crnoj Gori,* 2022, dostupno na: https://glasnaroda.me/index.php/2022/02/12/direktor-fonda-jedinstva-pravoslavnih-naroda-u-posjeti-crnoj-gori/.

[332] Fond za javnu diplomatiju "Aleksandar Gorčakov", http://gorchakovfund.ru/.

zaokružen naučnom konferencijom i zbornikom radova. Drugi je rezultirao objavljivanjem knjige „Nautika“, koja sadrži predavanja Marka Martinovića ruskim mornarima u Perastu s kraja XVII vijeka. Original se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Sankt Petersburgu, i ovim projektom omogućeno je njeno reizdanje u cilju daljeg korišćenja.[333] Mediji su doveli u pitanje ovu saradnju i to ne u dijelu pravno i ugovorno zasnovane saradnje, već u dijelu rada s organizacijom prepoznatom u oblikovanju i širenju antizapadnih (NATO i EU) vrijednosti. Međutim, dovođeno je u pitanje i djelovanje Fonda prema politici u Crnoj Gori i njenim aspiracijama u okviru evroatlantskih integracija. Pažnju medija zaokupili su forumi „Balkanski dijalog“ koji su se održavali i u Novom Sadu i u Beogradu. U Novom Sadu 2015. kao uvodničar govorio je tadašnji ambasador Čepurin, koji je poznat po vrlo oštrim stavovima protiv odluke Crne Gore da pristupi NATO-u. Među učesnicima bili su i analitičari kontroverznih portala iz Crne Gore, bivši srpski političari koji su podržavali antireferendumsku kampanju u susret organizaciji referenduma u Crnoj Gori 2006. godine.[334] Kako bismo pokazali upitnost narativa i ideja koje se promovišu kroz rad fonda, uputićemo na nekoliko njih. Reditelj Emir Kusturica govorio je na otvaranju balkanskih dijaloga u Beogradu 2015. Tom je prilikom rekao da je Ukrajina prva etapa u reviziji rezultata Prvog svjetskog rata i da Rusija ima pravo da se brani kada joj se NATO približava granici. On je pozvao Rusiju da svoju moć pretvori u direktan uticaj i da se izbori sa gvozdenom medijskom zavjesom koju je postavio CNN (uticajni američki TV kanal).[335] Drugi primjer pružanja svojevrsnog doprinosa reviziji bliske prošlosti je rad ekspertske grupe pod pokroviteljstvom Fonda pod nazivom „25 godina borbe za istinu: Nalazi nezavisnih komisija – srpske žrtve građanskog rata u Sarajevu i žrtve drugih nacionalnosti u Srebrenici 1991–1995“. U izvještaju o radu ekspertske grupe navodi se da su događaji posmatrani jednostrano, da su mediji uglavnom prenosili muslimansku

[333] Istorijski institut Crne Gore, Univerzitet Crne Gore, https://www.ucg.ac.me/ii.
[334] Portal „Pobjeda“, *Istorijski institut i fond koji kontroliše Kremlj: Ruska zahvalnica za crnogorsku instituciju,* oktobar 2019, dostupno na: https://www.pobjeda.me/clanak/saradnja-sa-fondom-koji-kontrolise-kremlj-ruska-zahvalnica-za-crnogorsku-instituciju.
[335] Gorčakov fond, *Эмир Кустурица на "Балканском диалоге": Россия в одиночку бьется о занавес CNN,* dostupno na: https://gorchakovfund.ru/portal/news/view/7c912073-1364-4491-9dd0-eed46f06a29d.

stranu priče, stvarajući pogrešnu sliku o događajima. Eksperti su zaključili da počinioce strašnog zločina ne treba tražiti na strani Srbije.[336] Ovakvi i slični primjeri jasno ukazuju na prirodu aktivnosti Fonda, ideje i verzije prošlosti koje baštine, a koje su dominantno u službi građenja pozitivnog imidža Rusije i njenih saveznika, ali i jačanju narativa o ugroženosti i žrtvi. Nažalost, vrlo često daleko od istine.

Jedna posebna analiza trebala bi biti posvećena radu ključnih promotera ruske politike, s malim primjesama meke moći, a značajnim primjesama propagande i hibridnog ratovanja, u Crnoj Gori. Ovdje ćemo pokušati, najviše na primjerima, da ukažemo na aktere i njihovo djelovanje. Značajno je odmah na početku istaći da je dobar dio tih aktera u velikoj mjeri povezan s djelovanjem političkih i crkvenih subjekata u Srbiji i da se iz tog najvažnijeg centra ruske balkanske politike preliva i na Crnu Goru. Prelivanje medijskog sadržaja iz Srbije više nije fenomen, Sputnjik i Russia beyond the Headlines, značajni su izvori informacija i za medije u Crnoj Gori. Međutim, prije medijskog dijela, važno je ukazati na rad SPC u Crnoj Gori, političke i druge organizacije koje su prepoznate kao nosioci ranije pomenutih narativa, dominantno oblikovanih u Rusiji i Srbiji.

Nakon agresije Rusije na Ukrajinu 2022, sve su češće analize o paralelama djelovanja SPC u Crnoj Gori i RPC u Ukrajini. Zapravo, model u kojem crkva djeluje izvan granica države u kojoj joj je centar, vidljiv je i na primjeru Ukrajine i na primjeru Crne Gore. Tako patrijarh RPC Kiril u svojoj političkoj izjavi upozorava na činjenicu o patnji miliona Ukrajinaca koji su pokušali da osnuju lokalnu crkvu, kao što se pokušava u Crnoj Gori.[337] I pop SPC Femić je u autorskom tekstu „uveo“ pojam ukrajinizacije, govoreći da ona čeka i Crnu Goru ukoliko se ne ujedini u jedinstvenu srpsku državu jer je srpstvo nadnacionalno, a Crna Gora je antipod države.[338] Iako Moskvi nedostaje

[336] Gorčakov fond, *25 лет борьбы за правду»: в Фонде Горчакова эксперты обсудили итоги расследования событий в Сараево и Сребренице 1990-х гг,* dostupno na: https://gorchakovfund.ru/portal/news/view/65d564a9-bf21-43c8-aa4a-5976bdcaca74.

[337] Srpska pravoslavna crkva, *Izjava Patrijarha moskovskog i sve Rusije g. Kirila u vezi sa događajima u Crnoj Gori,* jul 2020, dostupno na: http://arhiva.spc.rs/eng/node/76843.html.

[338] Femić, Ognjen, *Ujedinjenje ili ukrajinizacija,* IN4S portal, 2023, dostupno na: https://www.in4s.net/ujedinjenje-ili-ukrajinizacija/.

ekonomska i tehnološka snaga da se efikasno suprotstavi interesima Brisela, ona posjeduje značajnu, često zanemarenu prednost prema zemljama Zapadnog Balkana – osjećaj srodništva ukorijenjen u zajedničkim vjerskim uvjerenjima. U pravoslavnoj tradiciji na ovim prostorima Rusija se poštuje kao zaštitnica crkve i Slovena. Taj sentiment, koji odjekuje u sloganima „slovenske solidarnosti" i „pravoslavnog bratstva" koje pamte starije generacije, možda nije dovoljan da se zvanična državna politika ovih zemalja djelimično ili u potpunosti usmjeri prema Moskvi, ali značajno utiče na rusku poziciju u tim zemljama, a onda sljedstveno tome i u međunarodnim odnosima. Pored svih interesa, jedan koji se dominantno ostvaruje putem pravoslavnih veza je stvaranje proruskog lobija unutar EU, posredstvom dominantno pravoslavnih članica EU. S druge strane, izazivanje statusa NATO i EU u zemljama Zapadnog Balkana odvija se velikim dijelom i kroz vjersku diplomatiju RPC, koja je ključni nosilac ideje „nekoliko država, jedna crkva" ohrabrujući tako SPC za promotera te ideje posebno u Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji.[339]

SPC je u Crnoj Gori kroz rad Mitropolije crnogorsko primorske i kroz vješto modeliranje tradicije, istorije i svog položaja, sebe nametnula kao jedinu istinsku pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori. Kroz turbulentan, ali i često blizak odnos s vlastima u posljednjih 30 godina, SPC je gradila takav svoj položaj. I tada se moglo govoriti o naznakama simbioze djelovanja crkve i države, istini za volju i dalje u sporadičnim slučajevima i bez sistemske uvezanosti. To se umnogome promijenilo nakon parlamentarnih izbora 2020. i smjene trodecenijske vlasti DPS-a, kada SPC postaje ključni faktor u organizovanju i imenovanjima u državnoj vlasti. Uvertira u te izbore bilo je usvajanje ranije pomenutog zakona o slobodi vjeroispovijesti koji je od strane SPC shvaćen kao direktna prijetnja njenom položaju u Crnoj Gori. RPC je vrlo jasno pružila podršku SPC, stavljajući svoja saopštenja u kontekst krize u Ukrajini, ali i korišćenje prilike za antizapadni narativ. RPC tako izjavljuje da se pravoslavna kriza u Crnoj Gori dešava zbog nametnutih vrijednosti SAD-a o odvojenosti crkve i države, dok

[339] Curanović, Alicja, *op. cit.,* pp. 181–187.

se sekularizam koristi za političke ciljeve i usmjeren je protiv Rusije. Ovakav narativ je odmah preuzet od strane SPC i direktno i indirektno. Direktno je najčešće prenošen preko ključnog čovjeka RPC za vanjske poslove mitropolita Ilariona. On je svojim izjavama davao nasušno potrebni legitimitet velikog brata kada je u nekoliko navrata za ruske i srpske medije pružao podršku litijama organizovanim protiv usvajanja pomenutog zakona, susretao se s tadašnjim mitropolitom SPC u Crnoj Gori Amfilohijem, a predvodio je i tzv. internet litije. Rusko gorivo za narativ o nacionalizaciji crkvene imovine i njeno prepisivanje na Crnogorsku pravoslavnu crkvu pronosio je Ilarion i riječima o prirodnosti nepoklapanja kanonske s administrativnom teritorijom i RPC i SPC, naglašavajući njihovu nedodirljivost u državama u kojima djeluju. Simbioza djelovanja nastavljena je i tokom litija u Crnoj Gori. Neke od njih predvodili su crkvenjaci RPC u Ukrajini, koja je nakon dobijanja autokefalnosti Pravoslavne crkve Ukrajine, svedena na vjersku organizaciju naklonjenu Moskovskoj patrijaršiji.[340] Izvještaj vašingtonskog „Centra za strateške i međunarodne studije" (CSIS)[341] govori o pojedincima iz pozadine koji, održavajući neke od najvećih fondacija u Rusiji „finansiraju meku moć" Rusije na Zapadnom Balkanu i to najčešće kroz kanale SPC. Takav je i **Konstantin Malofejev,** pravoslavni tajkun i osnivač višemilionske fondacije **„Sveti Vasilije Veliki",** za koju se pretpostavlja da kroz različite programe „kulturne" saradnje zapravo finansira političke aktere u zemljama Zapadnog Balkana. Pokojni mitropolit SPC u Crnoj Gori **Amfilohije** decenijama je važio za najznačajnijeg promotera ruskih ideja u okviru SPC, a direktno svojim radom u Crnoj Gori. Dio su javnog mejnstrima njegove anateme upućene Crnogorcima koji ne smatraju Rusiju i RPC najbližom, ali i one usmjerene na negiranje posebnosti etničko-nacionalnog identiteta Crnogoraca.[342] Mitropolit Amfilohije od početka 21. vijeka dobitnik je više prestižnih nagrada, kao što su Orden Lomonosova, najveće priznanje Ruske akademija

[340] Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore,* Atlantski savez Crne Gore, 2021, str. 45–46.
[341] Conley, Heather A. & Melino, Matthew, *Russian Malign Influence in Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics,* CSIS, 2019, available at: http://tinyurl.com/3tvh3dzm.
[342] Šuković, Tanja, Rakonjac, Snežana, *Svjedok Božije ljubavi,* dokumentarni film, oktobar 2020, dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=8PF77nrrS3M.

nauka dodijeljeno 2001, počasne doktorate Duhovnih akademija Moskve 2003. i Sankt Petersburga 2014. godine.[343] U svojim nastupima i koristeći snažan autoritet i u okviru SPC i među vjernicima te crkve u Crnoj Gori, Amfilohije je vješto pronosio ideje vjekovnog bratstva s Rusima, Rusiji kao centru pravoslavlja i jedinoj istinskoj zaštitnici vjere, dok je svoju političku ulogu imao i onda kada je kritikovao zvanične vlasti u Podgorici zbog uvođenja sankcija Rusiji, ili onda kada je govorio o zapadnim vrijednostima kao pošastima tradicionalnog društva i tradicionalne porodice – uvijek u skladu sa svjetonazorom RPC u Moskvi i SPC u Beogradu. Bio je ključni čovjek u organizaciji i popularizaciji litija protiv zakona o slobodi vjeroispovijesti.

Digitalni forenzički centar (DFC), koji radi pod okriljem Atlantskog saveza u Crnoj Gori, u već navođenoj studiji u ovom dijelu rada, mapirao je ključne nevladine organizacije, medije, bratstva, zborove, blisko povezane sa SPC u Crnoj Gori i označio ih ključnim promoterima ideja, vrijednosti i stavova koje ovdje analiziramo u kontekstu ruske meke moći. Pored te studije, profesori Morison i Garčević su u svojoj studiji[344] detaljno analizirali položaj SPC u Crnoj Gori i njen uticaj na pojavu klerikalizacije društva, pogotovo u periodu od 2019. do danas. Oni u svojoj studiji navode organizacije bliske SPC u Crnoj Gori, od kojih su neke organizovane od strane popova SPC kao na primjer **„Miholjski zbor“** koji je osnovao pop SPC **Mijajlo Backović,** bivši pripadnik formacije „Crvene beretke“ i 63. padobranske divizije vojske Jugoslavije te učesnik ratova na prostorima bivše Jugoslavije. Pominju takođe i druge, za koje se sumnja da su vrlo povezane sa SPC kao što su **„Tvrdoš“** i **„Stupovi“**.[345] DFC detaljnije razrađuje rad organizacija povezanih s Rusijom, a formiranih u Crnoj Gori. U skladu s ranije pomenutom sunarodničkom politikom, koja zauzima značajno mjesto i u unutrašnjoj i u spoljašnjoj politici Rusije, Rusi u Crnoj Gori imaju **Koordinacioni savjet organizacije**

[343] Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore,* Atlantski savez Crne Gore, 2021, str. 49.
[344] Morrison, Kenneth, Garčević, Vesko, *The Orthodox church, Montenegro, and the 'serbian world',* Atlantic Initiatives, Sarajevo, 2023.
[345] *Ibid.,* pp. 9–10.

ruskih sunarodnika Crne Gore.[346] Savjet čini nekoliko nevladinih organizacija, među kojima su one koje su osnovali pripadnici organizacije „Noćni vukovi". U okviru Savjeta objavljuje se i časopis **„Ruski vjesnik"**, koji je od 2010. jedini štampani medij na ruskom jeziku u Crnoj Gori. Sa Savjetom se povezuje još i novinar **Venjamin Striga**, kontroverzna ličnost s kriminalnim dosjeom, koje je povezan s Putinovim ideologom Aleksandrom Duginom. Striga je u medijima pomenutog Malofejeva predstavljan kao ekspert za politička pitanja u Crnoj Gori, dok su njegovi nastupi bili jasno antizapadni, prije svega usmjereni protiv NATO-a, ali i protiv vlasti u Crnoj Gori. Ranije postavljanje spomenika grofu Savi Vladislaviću Raguzinskom, poslužilo je i za otvaranje „Ruskog centra Sava Valdislavić" s ciljem integracije ruske braće, koja žive u Crnoj Gori, u crnogorsko društvo. Jedan od osnivača centra odbornik je lokalnog parlamenta u Herceg Novom. U Bijelom Polju funkcioniše nevladina organizacija **„Car Nikolaj"** čiji je osnivač potomak ruske emigracije nakon Oktobarske revolucije 1917. Zoran Loktionov. Loktionov je dobitnik medalje za doprinos jačanju odnosa Rusije i Crne Gore koju dodjeluje Vladimir Putin. Loktionov smatra da je podizanje spomen-obilježja kozacima koji su branili Crnu Goru jedan od ciljeva jačanja povezanosti dva naroda. Organizacija sa izrazito antizapadnim djelovanjem posebno u odnosu prema NATO-u je **NVO „Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Petar I"** iz Podgorice. U svojim javnim istupima smatraju da su bilo kakve integracije propast za Crnu Goru i znak pobjede kriminala i poltronstva, čime se ruši odnos prema precima i veza s braćom Rusima i Srbima iz Srbije i Republike Srpske. Na čelu organizacije je pripadnik kozačkih snaga sa činom kapetana. Njihov narativ je antiimperijalni i antiglobalistički usmjeren na unižavanje političkog Zapada. Članovi organizacije redovno polažu vijence na spomenik ruskim dobrovoljcima u Višegradu, koji su dali život „u borbi protiv muslimanskih mudžahedina i zločinačkog NATO pakta". Putem ove NVO ostvaruje se veza i s

[346] Prema navođenim zvaničnim rezultatima popisa u Crnoj Gori iz 2011. godine Rusa je bio 946, a 1026 onih kojima je ruski maternji jezik. MUP Crne Gore objavio je podatak da je u Crnoj Gori prijavljeno oko 4500 državljana Rusije, od kojih manje od 700 sa dozvolom za stalni boravak u Crnoj Gori – vidjeti u Vukićević, J, *Investicije i ruski čaj u Crnoj Gori*, april 2019, Radio Slobodna Evropa, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-nekretnine-crna-gora/29891916.html.

Balkanskom kozačkom armijom, kojoj je između ostalih zvanica upriličena večera 2014. u Hramu Hristovog vaskrsenja u Podgorici. Organizacija ima opštinske odbore s gotovo 5000 članova. U Nikšiću funkcioniše i **„Društvo crnogorsko-ruskog prijateljstva Sveti Georgije".** Ova organizacija je usko povezana s „Udruženjem književnika Crne Gore" i eparhijama SPC u Crnoj Gori. U grupi paravojnih organizacija koje djeluju u Crnoj Gori analiziranu se sljedeće organizacije. **„Balkanska kozačka armija"**, osnovana u Kotoru i pod patronatom „Centralne kozačke vojske Ruske Federacije", koja se istakla tokom pregovora o aneksiji Krima, dok ovoj paravojnoj organizaciji podršku pruža NVO „Matica Boke" čiji je osnivač Željko Komnenović, sadašnji predsjednik opštine Tivat. Ova organizacija osnovana je u Crnoj Gori, ali je registrovana u Srbiji, i zvanično se bavi promovisanjem pravoslavlja, predstavljanjem kozačke kulture i tradicije. U svom osnivačkom proglasu[347] naveli su da su im zapadne vrijednosti daleke i tuđe i da se bore za razobličavanje razarajućeg protivsrpskog istorijskog projekta. Organizacija nije imala javnih događaja. Posljednji put ljudi obučeni u kozačke uniforme viđeni su na obilježavanju Svete prvomučenice Tekle u Danilovgradu 2022. Tom događaju prisustvovali su i pop Backović, ali i ambasador Ruske Federacije u Crnoj Gori i otpravnica poslova ambasade Srbije u Crnoj Gori.[348] Crnogorski ogranak **„Noćnih vukova"** osnovan 2014. godine u Podgorici, usko povezan s kozačkom vojskom i SPC, koja je od 2022. pod sankcijama SAD-a i EU. „**Veterani 63. padobranske brigade u Crnoj Gori"** osnivač je pomenuti pop SPC Mijajlo Backović, koji je jednom prilikom boraveći u Moskvi, ruskom predsjedniku Putinu na poklon „ponio" plac u Grblju, dok je u Crnoj Gori rukovodio litijama u pojedinim gradovima, ali i političkim protestima koalicije DF u Budvi. Politički nosioci ruskih ideja u Crnoj Gori koncentrisani su u sad već bivšoj koaliciji DF, koju su činili **Nova srpska demokratija (NSD), Demokratska narodna partija (DNP) i Pokret za promjene (PzP).** Prve dvije okosnica su vlasti

[347] Koprivica, Veseljko, *Kozačka vojska u Kotoru: Poruke zamaskirane pravoslavljem,* portal Al Jazeera, septembar 2016, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/teme/2016/9/17/kozacka-vojska-u-kotoru-poruke-zamaskirane-pravoslavljem.

[348] Digitalni forenzički centar, *Čija je naša ekstremna desnica,* Atlantski savez Crne Gore, oktobar 2022, str. 13.

nakon izbora u junu 2023, dok je PzP izgubio parlamentarni status. Predvodnici NSD Andrija Mandić, danas predsjednik Skupštine Crne Gore, i DNP Milan Knežević, nepravosnažno su osuđeni za učestvovanje u državnom udaru na dan parlamentarnih izbora 2016. godine. Prije tih izbora imali su opsežnu komunikaciju s ruskim zvaničnicima, najčešće direktno, odlaskom u rusku Dumu, susretom s predstavnicima Putinove JR. Vrlo su vješto preslikavali ruske ideje i njima oblikovali političke poruke u Crnoj Gori, kao onda kad su razvili ideju o potrebi referendumskog izjašnjavanja građana o ulasku u NATO, što je zapravo ideja i riječi funkcionera JR Sergeja Železnjaka. Knežević je i potpisnik „Lovćenske deklaracije", koju je potpisao s predstavnikom JR Viktorom Kolbanovskim. Predstavnici tadašnje opozicije u Crnoj Gori Andrija Mandić, Milan Knežević, Goran Danilović i Marko Milačić prisustvovali su svečanom ručku u čast posjete Putina Srbiji, koju je organizovao predsjednik Srbije Aleksandar Vučić 2019. godine. Bivši potpredsjednik i v.d. predsjednika Skupštine Crne Gore Strahinja Bulajić i u periodu obavlja ovih funkcija, a uprkos zvaničnoj spoljnopolitičkoj orijentaciji Crne Gore, jasno je izražavao konzervativne proruske i antizapadne stavove. Učestvovao je i u proslavi porodičnih vrijednosti u Moskvi 2014. u organizaciji Malofejeva, kojem je naredne godine zabranjen ulazak u Crnu Goru, u skladu sa sankcijama EU prema onima koji su imali ulogu u aneksiji Krima.[349]

Primjer Crne Gore ukazuje na razgranatu mrežu organizacija, nevladinih organizacija, paravojnih formacija i političkih partija koje svoje aktivnosti oblikuju u skladu s centrima koje smatraju važnim za svoje par ekselans političko djelovanje. To su SPC, zvanični Beograd i Aleksandar Vučić, i Moska i Vladimir Putin. Dodatno, primjer Crne Gore ukazuje da je rad SPC u Crnoj Gori ključan faktor ruske meke moći i ključni energetski i idejni izvor rada svih pomenutih organizacija. U dijelu političkog sistema, iako je Crna Gora često analizirana u kontekstu hibridnog ili poludemokratskog režima ne možemo sa sigurnošću govoriti o preslikavanju ruskih ideja u načinu vladavine, kao ni to da sistem u Crnoj Gori naginje ka autokratskom. Istina, 30 godina vladavine jedne

[349] Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore,* Atlantski savez Crne Gore, 2021, str. 17–42.

partije i manje više iste političke elite predvođene Milom Đukanovićem moglo bi upućivati na to, međutim, desila se i mirna demokratska smjena vlasti na izborima 2020. godine, kao i mirna tranzicija vlasti na nivou predsjednika države 2023. godine. Medijska scena, iako polarizovana po linijama društvene i političke polarizacije, raznovrsna je i veliki broj medija ima nacionalnu pokrivenost. Pitanje poštovanja ljudskih prava seksualnih manjina kao još jedan od indikatora za poređenje je u Crnoj Gori na nivou koji ne dozvoljava poređenje ni s Rusijom, ni sa Srbijom. Međutim, Crna Gora je i dalje prepoznata kao polarizovano društvo s nedovršenim procesom demokratske tranzicije, s istaknutim problemima korupcije i organizovanog kriminala. S druge strane, poređenje se može analizirati na osnovu stupnjeva simbioze funkcionisanja svjetovne i duhovne vlasti, crkve i države, gdje se Crna Gora u posljednjih nekoliko godina pojavljuje kao primjer države sve više pritisnute klerikalizmom, desnim i ekstremno desnim ideologijama.

8.2. Ruski maligni uticaj i manipulacije informacijama

Kad je svjetsku javnost zaokupio fenomen dezinformacija, pojavile su se mnoge analize koje su postavljale propagandu kao njihov ključni izvor, u to vrijeme upakovane u nešto mekši oblik. Istina, ni u to vrijeme dezinformacije nijesu bile fenomen, već su se počele opsežnije analizirati zbog njihovih posljedica na funkcionisanje političkih sistema, posebno na izborne procese. Danas se sve više govori o manipulaciji informacijama, suptilnijoj proizvodnji i širenju sadržaja čiji je cilj obmanjivanje publike i uticanje na njihovo ponašanje ili stavove. Ovako definisane manipulacije informacijama mogu biti analizirane kao alat meke moći.

Praćenje ruskih medija u odnosu na njihovo izvještavanje o Crnoj Gori makar od predreferendumskog perioda do danas, posao je za posebnu analizu. Ono što je za okvir našeg istraživanja važno jeste činjenica da su se ruski mediji Crnom Gorom mnogo više počeli baviti od momenta punog usklađivanja spoljne politike Crne Gore sa EU, što je

značilo i uvođenje sankcija Rusiji. Dakle, od 2014. i aneksije Krima. Dva su značajna događaja bila važna za pritisak i opsežnu kampanju ruskih medija, pa preko srpskih na proruske i prosrpske medije u Crnoj Gori. To su poziv Crnoj Gori za članstvo u NATO upućen 2015. i samo ostvarivanje članstva 2017, kao i parlamentarni izbori u Crnoj Gori 2016. godine.

U medijskim narativima prilagođenim međunarodnoj publici, ruski mediji Crnu Goru prikazuju kao državu s visokim nivoom korupcije, nesigurnosti i bezbroj problema, koja zaostaje za svojim susjedima, uključujući Srbiju. Ovaj se prikaz intenzivira oko ključnih događaja kao što su poziv Crne Gore u NATO u decembru 2015. i parlamentarni izbori u oktobru 2016. Ruski mediji kritikuju poziv NATO-a Crnoj Gori kao demonstraciju „dvostrukih standarda", vođenih isključivo zapadnim interesima da se suprotstave Moskvi. Nasuprot tome, za domaću crnogorsku publiku, vlada je prikazana kao korumpirani, potkupljeni entitet kojim manipulišu SAD i NATO. Taj narativ crnogorske lidere prikazuje kao izdajnike, koji izdaju tradicionalne saveznike i mijenjaju identitet i dostojanstvo zemlje za članstvo u NATO-u. Zvanična politika Crne Gore predstavljena je kao suprotna volji crnogorskih građana, što sugeriše da je prioritet integracija u NATO nad nacionalnim interesima.[350]

U Crnoj Gori nema registrovanih ruskih medija. Dodatno je to otežano odlukom Vlade Crne Gore da u sklopu sankcija koje je prema Rusiji uvela EU zabrani emitovanje i distribuciju TV kanala „Rusija danas" i „Sputnjika".[351] Međutim, čestom promjenom internet domena „Sputnjik" je zaobilazio sankcije i bio nesmetano dostupan čitaocima u Crnoj Gori.[352] Značajno kompleksniji za regulaciju su oni mediji iz Crne Gore koji su

[350] Garčević, Vesko, Russia's Soft and Sharp Power in Southeast Europe – The Russian Hybrid Influence. Operation in Montenegro, in Deimel, Johanna (ed.), *Southeast Europe in Focus,* Southeast Europe Association, Munich, 2019 (1), p. 76.

[351] Radio slobodna Evropa, *Crna Gora zabranila emitovanje Russia Today i Sputnik,* april 2022, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zabranila-emitovanje-russia-today-i-sputnik/31813054.html;

[352] Portal Analitika, *Iako zabranjen, ruski propagandistički portal nesmetano se može pratiti iz Crne Gore,* oktobar 2022, dostupno na: https://www.portalanalitika.me/clanak/iako-zabranjen-ruski-propagandisticki-portal-dostupan-je-u-crnoj-gori. Da je to slučaj potvrđuje i činjenica da je crnogorski biznismen Miodrag Daka Davidović, koji je od 2023. na američkoj listi sankcionisanih, prodao dio svog biznisa ruskom proizvođaču vodke „Beluga".

pod uticajem ruskih medija koji su im vrlo često jedini izvor informacija. Takođe, usljed prelivanja medijskog sadržaja iz Srbije koje je pokazano kroz niz medijskih analiza, prostor čitavog regiona, pa i Crne Gore, pod velikim je uticajem manipulacije informacijama, koje su fabrikovane u Rusiji ili Srbiji i kao takve plasirane u različite svrhe, a najčešće u cilju diskreditacije političkog Zapada i podršku pojedinim političkim strujama s krajnjim ciljem uticaja na stavove javnosti. U Crnoj Gori funkcioniše nekoliko medija koji ne zauzimaju značajan dio medijskog prostora kada je u pitanju njihova čitanost, ali predstavljaju dio medijske mreže koja se koristi za plasiranje različitih proruskih i prosrpskih narativa. Od trenutka punopravnog članstva u NATO-u, u Crnoj Gori je osnovano nekoliko novih online portala. Od tada do danas jasan je cilj njihovog „informisanja" koje je usklađeno s ruskom verzijom događaja. To su portali „Ujedinjenje" (kasnije „Srpsko ujedinjenje"), „Nova riječ", „Princip" i „Sedmica". Danas funkcionišu samo „Srpsko ujedinjenje" i „Sedmica". Pomenuti portali osnovani su od strane bivših novinara ili bivših političara pripadnika desnih političkih opcija. Portali su promovisali narative protiv učlanjenja Crne Gore u NATO i EU, i bili kritički nastrojeni prema tadašnjoj vlasti u Crnoj Gori predvođenoj DPS-om, kao i narativa o Rusiji kao jedinom pravom i istinskom savezniku Crne Gore.[353]

Mnogo veći uticaj imaju dva online portala „IN4S" i „Borba". Prvi je registrovan na Kubi, a osnivač je Gojko Raičević, koji se nalazi na čelu NVO „Ne u rat – Ne u NATO". Na čelu „Borbe" nalazi se Dražen Živković koji je urednik i „TV Prva", crnogorskog ogranka srpske istoimene televizije. Domaći i strani izvori ova dva medija pominju kao ključne promotere ruskih narativa u Crnoj Gori, ali i ključne izvore manipulacija informacijama i lažnih vijesti u crnogorskom medijskom prostoru.[354] Oba medija su opisana kao

[353] Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore,* Atlantski savez Crne Gore, 2021, str. 61–62.

[354] Raičević i Živković su privođeni 2020. na informativni razgovor povodom objavljivanja lažne vijesti da je došlo do eksplozije u Vili Gorica u Podgorici, mjestu koje se najčešće koristi za zvanični diplomatski protokol vlade i predsjednika.

prosrpski i proruski mediji, odnosno ključni medijski proksiji ruskih i srpskih interesa u Crnoj Gori.[355]

U narednim redovima predstavićemo monitoring medija u Crnoj Gori, rađen na osnovu već spomenute metodologije i u okviru pomenutog projekta kao i u studiji slučaja Srbije. Predstavljeni nalazi su odabrani u skladu s temom našeg istraživanja i dio su napora da se iznesene tvrdnje dodatno potkrijepe relevantnim istraživanjem.

Prvi monitoring medija rađen je od 20. februara do 5. marta 2023. godine. Dvonedjeljni period monitoringa djelimično se poklopio sa kampanjom za predsjedničke izbore koji su se održali 19. marta 2023. godine. U skladu s podacima o broju posjeta (putem otvorenog internet izvora „Similar web"), odabrani su portali „CdM" i „Vijesti", zatim na osnovu prethodno navedenih izvještaja Evropskog parlamenta i Stejt Departmenta odabrani su portali „IN4S" i „Borba", dok je portal „Adria" odabran kao tada novi medij čiji je osnivač srpski državljanin sumnjičen za miješanje u izborne procese tokom lokalnih izbora u Nikšiću 2021. godine.[356] Posmatrani mediji su tokom dvonedjeljnog perioda 352 puta koristili manipulaciju informacijama kako bi konstruisali 11 sveobuhvatnih narativa označenih (kodiranih) za potrebe ovog monitoringa na sljedeći način: glorifikovanje Srbije, glorifikovanje Rusije, kult ličnosti Aleksandra Vučića, kult ličnosti Vladimira Putina, glorifikovanje Zapada, satanizacija Zapada, satanizacija SAD-a, satanizacija političkih protivnika, satanizacija Rusije, negiranje identiteta, satanizacija Srbije. Najistaknutiji su bili sveobuhvatni narativi koji satanizuju protivnike (33,5% posmatranih medijskih izvještaja), što povezujemo s političkim kontekstom i predizbornom kampanjom, i satanizacija političkog Zapada (18,8% posmatranih medijskih izvještaja), kao i

[355] Vidi: State Department, *Pillars of Russia`s Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avaliable at: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf, p. 47 i The European Parliament, *Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans,* avaliable at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf, p. 27.

[356] Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore,* Atlantski savez Crne Gore, 2021, str. 63.

glorifikacija Srbije (15,1% posmatranih medijskih izvještaja). Za kontekst našeg istraživanja veoma je važno istaći postojanje narativa kojim se satanizuje/omalovažava politički Zapad i čije se vrijednosti dovode u pitanje, uzimajući u obzir status kandidata Crne Gore za ulazak u EU i status punopravne članice NATO-a. Monitoring je pokazao da se taj narativ gradio od nekoliko podnarativa koji namjere ovakvog medijskog izvještavanja čine jasnijim. Naime, u dvonedjeljnom periodu 66 medijskih izvještaja koji su imali neki vid manipulacije informacijama gradio je narativ omalovažavanja Zapada. Taj broj medijskih izvještaja izgrađen je uz nekoliko podnarativa i to: nametnute zapadne vrijednosti (8 slučajeva); Amerika je gurnula Ukrajinu u rat (5 slučajeva); Amerika je umiješana u politička pitanja zemalja Zapadnog Balkana (1 slučaj); Rusija ima moralno opravdanje za rat (3 slučaja); EU je slaba i disfunkcionalna (5 slučajeva); NATO je agresor (8 slučajeva); ambasade Kvinte diktiraju crnogorsku politiku (6 slučajeva); Srbija je žrtva i pod pritiskom je Zapada zbog odnosa prema Kosovu i neuvođenja sankcija Rusiji (20 slučajeva). Politička podrška ovom narativu je jasna, dolazi od prosrpskih i proruskih političkih partija. Nakon 2006. godine ovakva podrška poprimila je oblik koji se najčešće povezivao sa podrivanjem suvereniteta Crne Gore i njene sposobnosti da samostalno vodi unutrašnju i vanjsku politiku, vrlo često jasno oblikovan i od strane SPC u Crnoj Gori. U proteklih nekoliko godina na meti su ambasade zemalja Kvinte u Crnoj Gori, bilo da je to u odnosu s usklađivanjem Crne Gore sa spoljnom politikom EU, uvođenjem sankcija Rusiji, ili ranije s priznanjem Kosova. I taj je narativ na liniji podjela u crnogorskom društvu, gdje se „naša slovenska suština“ pojavljuje kao implikacija u odnosu na „nametnute vrijednosti Zapada koje nijesu inherentne našem nacionalnom biću“. U vezi s članstvom u EU u Crnoj Gori postoji formalni konsenzus političkih aktera i civilnog društva. Pitanje podjela odnosi se na članstvo u NATO-u. Jačanje klerikalizma i nacionalizma, ali i snažno prisustvo meke moći Rusije, doveli su do povećanja podrške javnog mnjenja mogućem izlasku iz NATO-a. To pokazuje novo istraživanje javnog mnijenja NATO-a u zemljama članicama za

2022. godinu, i jedan je od značajnih efekata ruskog „mekog“ uticaja u Crnoj Gori.[357] Opšti narativ satanizacije političkog Zapada bio je dodatno zastupljen u dvonedjeljnom monitoringu od 29. maja do 11. juna 2023. dvije televizije „Prva“ i „Adria“. Tada je ovaj narativ gradilo gotovo 35% izjava koje su sadržale neki oblik manipulacije informacijama. U ovom „poduhvatu“ prednjačila je TV „Prva“ čiji je urednik pomenuti Živković, koji je urednik i portala „Borba“.

Ton izvještavanja o akterima međunarodnih odnosa značajnih za region Zapadnog Balkana praćen je kroz monitoring medija sedmicu prije i nakon obilježavanja 9. maja, Dana Evrope. Praćeno je izvještavanje tri online portala u Crnoj Gori Vijesti i CdM-a, kao najčitanijih, i posebno portal javnog servisa Radio i televizije Crne Gore (RTCG). Praćeni su samo oni izvještaji kod kojih je uočeno da postoji neki oblik manipulacije informacijama, a koji govori o jednom od posmatranih aktera međunarodnih odnosa EU, Rusija, Turska, Kina, NATO i SAD. U crnogorskim medijima najviše je bila zastupljena EU, zatim Rusija, SAD, NATO, Turska, pa Kina (grafik 5).

Grafik 5. *Vidljivost aktera u posmatranim medijima (u %)*[358]

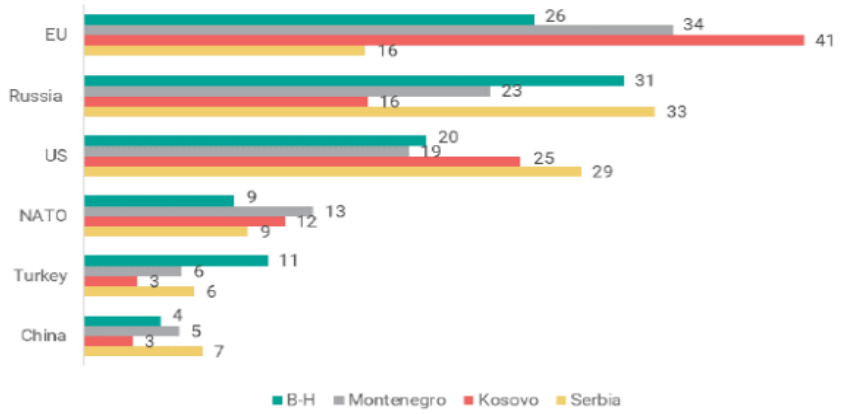

[357] Ako se uporedi status Crne Gore po godinama uočiće se rast procenta podrške za izlazak, iako je u posljednjih pet godina taj procenat manje više stabilan – NATO research for 2022, available at: https://www.nato.int/SGReport/2022/audience-insight-en.pdf.

[358] Grafik je proizvod tima koji je radio na monitoringu.

Evropske integracije bile su najzastupljenija tema na posmatranim portalima, zatim rat u Ukrajini i međunarodna politika uopšte. Na posmatranim portalima dominantno se izvještavalo o Danu Evrope (74%), dok je o proslavi u kontekstu Dana pobjede koji povezujemo s ruskom interpretacijom Drugog svjetskog rata izvještavano u 24% slučajeva. Ton izvještavanja bio je dominantno negativan u slučaju Rusije (uglavnom u vezi sa medijskim sadržajem koji se ticao rata u Ukrajini) i djelimično Kine, dok se dominantno pozitivno izvještavalo o EU, NATO, SAD i Turskoj (grafik 6).

Grafik 6. *Ton izvještavanja o akterima u posmatranim medijima (u %, neutralni ton je isključen)*[359]

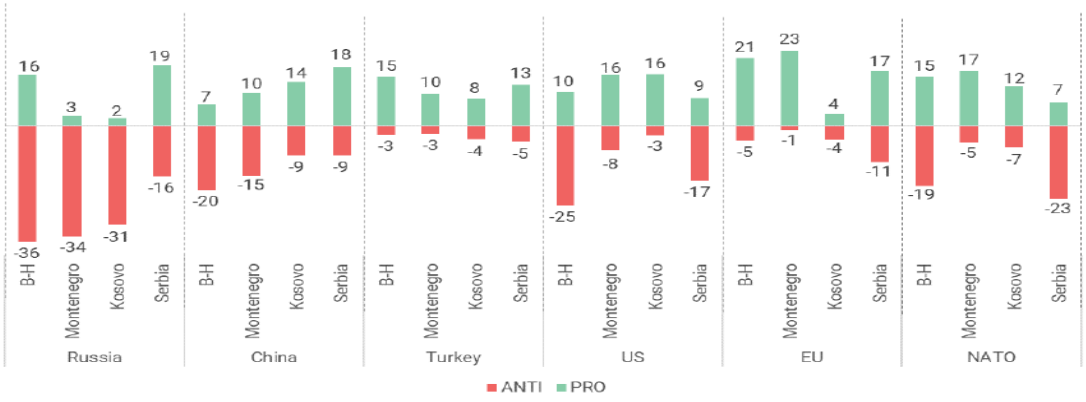

Strani maligni uticaj predstavlja kombinaciju manipulacije informacijama i nekonvencionalnih hibridnih mjera, s ciljem uticaja na javno mnjenje država koje smatraju svojom prirodnom interesnom sferom.

„U posljednje vrijeme, i u kontekstu obnovljenih tenzija između Zapada i Rusije, Rusija nije nimalo oklijevala u primjeni nekonvencionalnih ali ujedno i hibridnih mjera poput političke subverzije, ekonomskih pritisaka, informacijskih operacija pa čak i prijetnji nasiljem (tamo gdje je smatrala da je to oportuno), a sve kako bi ostvarila svoje političke, sigurnosne i ekonomske interese.“[360] Takav vid političke subverzije kao dijela malignog stranog uticaja, Brzica vidi u dešavanjima nakon parlamentarnih izbora u

[359] Grafik je proizvod tima koji je radio na monitoringu.

[360] Brzica, Nikola, *Ruska velika igra na Zapadnom Balkanu,* 2017, str. 2, dostupno na: https://www.academia.edu/34667422/Ruska_velika_igra_na_Zapadnom_Balkanu.

Crnoj Gori 2016. godine. Hapšenja uoči izbornog dana pratili su ozbiljni hakerski napadi na gotovo sve medije u Crnoj Gori, ograničavajući građanima pristup informacijama. Dodatno, blokada medija označila je početak intenzivnih aktivnosti putem platforme za komunikaciju Vajber, s ciljem uticanja na izbornu volju građana. Sve je rezultiralo odlukom nadležne agencije da onemogući pristup ovoj platformi.[361] O umiješanosti Rusije u događaje u Crnoj Gori govori i iznenadna posjeta Nikolaja Petruševa, visokog ruskog funkcionera, Beogradu deset dana nakon pokušaja državnog udara u Crnoj Gori, kako bi, po pisanju Gardijana, smanjio razmjere skandala nakon neuspjele akcije.[362] Garčević kroz analizu hibridnog djelovanja i malignog uticaja Rusije u Crnoj Gori prati faktore ekonomskog uticaja, bezbjednosti s akcentom na ideje o ruskoj mornaričkoj bazi u Crnoj Gori, intenzivnu medijsku kampanju i uticaj i finansiranje proruskih i prosrpskih političkih subjekata u Crnoj Gori. Garčević zaključuje da je smanjenjem ekonomskog uticaja, NATO članstvom Crne Gore, neuspjelim državnim udarom, Rusija izgubila značajan prostor za djelovanje. Međutim, ukoliko ovakve aktivnosti ne uspiju, mnogobrojni primjeri su pokazali, da država nastavlja svoje akcije kroz različite hibridne aktivnosti s istim ciljem. Upravo to Rusija nastavlja da radi u Crnoj Gori kroz intenzivnu medijsku propagandu i finansiranje političkih i ideoloških istomišljenika.[363] S druge strane, ekonomski uticaj kojim se zaobilaze sankcije uvedene Rusiji nakon invazije na Ukrajinu, koncentrisan je zasad na proizvodnju ruske vodke „Beluga“ u postrojenjima u Nikšiću. Mnogo intenzivniji uticaj odvija se kroz plasiranje medijskih narativa i djelovanje ključnih proruskih političkih subjekata i pojedinaca u Crnoj Gori. Ranije prikazani rezultati monitoringa medija ovo i potvrđuju. Dodatno, primjer protjerivanja ruskih diplomata i zabrana ulaska u zemlju za 28 ruskih državljana kroz akciju crnogorske Agencije za nacionalnu bezbjednost, govori o nastavku malignog djelovanja Rusije u Crnoj Gori. Njen uticaj vidljiviji je ako se

[361] *Ibid.,* str. 5.
[362] Borger, Julian, MacDowall, Andrew and Walker, Shaun, *Serbia deports Russians suspected of plotting Montenegro coup,* Guardian, November 2016, available at: https://www.theguardian.com/world/2016/nov/11/serbia-deports-russians-suspected-of-plotting-montenegro-coup.
[363] Garčević, Vesko, *op. cit.,* 2019, pp. 79–81.

kao primjer pomene smjena direktora Agencije za nacionalnu bezbjednost svega nekoliko dana poslije pomenutog događaja. Konačno, pod narativom jedine istinske zaštitnice tradicionalnih vrijednosti djeluje SPC u Crnoj Gori, kao direktna ekspozitura narativa i djelovanja RPC.

8.3. Efekti

Studija slučaja ruskog mekog uticaja u Crnoj Gori ukazuje na višeslojan proces koji podrazumijeva razgranatu mrežu subjekata, bilo da se radi o pojedincima, različitim organizacijama, političkim partijama ili crkvi. Uvidom u rad različitih organizacija, uključujući i one koje predstavljaju ogranke ruskih institucija meke moći, pokazali smo da se o formalnoj mekoj moći ne može govoriti. U periodu nakon 2006. postoje primjeri u kojima je Rusija pokušavala da izgradi imidž poželjne saveznice i kroz ekonomski i kulturni uticaj to je u određenoj mjeri i uspijevala. Stvaran je privid pasivnosti subjekta, kako bi trebala da se gradi meka moć, koji promocijom vrijednosti i političkog uređenja sebe postavlja kao poželjnog partnera. Međutim, u analiziranim ključnim vremenskim periodima, taj je privid u potpunosti iščezao otkrivajuću mrežu aktivno usmjerenog djelovanja na osnovu matrica dizajniranih i koordinisanih iz jednog centra. Smatramo da je SPC ključni akter promocije ruske meke moći u Crnoj Gori. Gotovo sve analizirane organizacije, bratstva, mediji i politički subjekti, energiju i ideje za djelovanje vezuju za SPC. Oko SPC se razvija mreža vjerskih ili kvazivjerskih organizacija i bratstava podržanih od proruskih i prosrpskih medija i političara. SPC je ključni nosilac antizapadnog narativa u Crnoj Gori, promovišući ga javno kao antipod čistom ruskom, istočnom, bratskom svjetonazoru kojem se teži. Primjerima smo pokazali koliko je SPC aktuelizovala svoj položaj i nametnula se kao politički akter u Crnoj Gori nakon 2019. godine.

Morison i Garčević vjeruju da je SPC spremna da iskoristi sve povoljniju političku situaciju u Crnoj Gori. SPC je institucija kojoj se vjeruje i koja ima značajan autoritet

posebno među Srbima na Zapadnom Balkanu i služi kao produžetak srpske države i kanal za ruski uticaj, ali igra i ključnu ulogu u unapređenju projekta „srpski svet“. U Crnoj Gori, crkva i dalje uživa pokroviteljstvo vlade, primajući značajna sredstva za inicijative kao što je izgradnja privatne pravoslavne gimnazije u Podgorici. Propagiranje konzervativne ortodoksije i ekstremnog nacionalizma, koje često podržava SPC, prožima različite aspekte crnogorskog društvenog, kulturnog i političkog života. Pojačani uticaj SPC u Crnoj Gori, potpomognut političkim savezima, predstavlja opipljivu prijetnju multietničkoj i multireligijskoj ravnoteži u zemlji, kao i stabilnosti šireg Zapadnog Balkana. Kontrola nad Crnom Gorom ključna je determinanta uspjeha SPC, a nedavni trendovi ukazuju na značajan napredak ka ovom strateškom cilju.[364]

Položaj SPC u konceptu ruske meke moći potvrđuju i Konli i Melino u svojoj kratkoj političkoj analizi, u kojoj pišu da je za ovu strategiju od suštinske važnosti mobilizacija pravoslavne crkve, koja se u Crnoj Gori posebno posmatra kroz aktivnosti SPC. Ova taktika je ključna u širem cilju Kremlja da revitalizuje panslavizam. Ruska strategija uticaja širi se izvan konvencionalnog političkog uplitanja, obuhvatajući spektar društvenih manipulacija. Vladislav Surkov, savjetnik Putina, rekao bi da je taj uticaj više strateški i dublji, usmjeren na promjenu percepcije i svijesti, što ukazuje na višestrani pristup mekoj moći. Taj pristup aktivno promoviše narativ predsjednika Putina kao čuvara tradicionalnih vrijednosti i branioca pravoslavne vjere. Preplitanje religijskog uticaja sa nacionalističkim ciljevima dodatno je naglašeno učešćem entiteta kao što je „Dobrotvorna fondacija Svetog Vasilija Velikog“ Konstantina Malofejeva. Takve organizacije, s direktnim vezama s ruskim ultranacionalistima i Kremljom, ilustruju složenu vezu između duhovnog, kulturnog i političkog uticaja. Pored toga, strategija Kremlja obuhvata i redefinisanje istorijske uloge Rusije kao zaštitnice slovenskih naroda, povlačeći paralele s njenim prošlim sukobima s Osmanskim Carstvom. Taj se istorijski revizionizam koristi da bi se suprotstavio uticaju Zapada, jačajući savremenu poziciju Rusije kao branioca od percipiranih zapadnih napada i da

[364] Morrison, Kenneth, Garčević, Vesko, *op. cit.,* pp. 25–27.

bi se ojačalo (pan)slovensko jedinstvo. Apelujući na zajednički slovenski identitet i pravoslavnu kulturu, Rusija ima za cilj da proširi svoj uticaj u regionima poput Crne Gore, pokazujući višestruku prirodu svoje strategije meke moći.[365]

Složenosti slučaja Crne Gore doprinose i odnosi u regionu, u prvom redu odnosi sa Srbijom. Prelivanje medijskog sadržaja, položaj SPC s centrom u Beogradu i autoritetom izvan granica Srbije, političke partije na vlasti koje su prigrabile klerikalizaciju kao poželjnu, a narativ o Zapadu koji ruši tradicionalne vrijednosti proširili i dopunili narativom o ambasadama Kvinte koje usmjeravaju političke procese u Crnoj Gori, pokušavajući da dovedu u pitanje suverenitet države, aspekti su koji idu u prilog pomenutoj složenosti slučaja Crne Gore, ali i ključnoj ulozi Srbije u dodatnom oblikovanju i širenju uticaja Rusije. Ruska meka moć u Crnoj Gori nije formalna i ne može se analizirati samo kroz praćenje teorijskih postulata meke moći. Predstavništva ruskih institucija mahom su neaktivna i javno gotovo nevidljiva. S druge strane, medijski i hibridni uticaj je značajan. Osnovni element za promociju zaštitnice tradicionalnih vrijednosti, pravoslavne vjere i bratstva, jeste religijski u kombinaciji s radom opskurnih organizacija i online medija registrovanih van Crne Gore, ali i jednog dijela političke elite. Istorijski revizionizam, mitomanija, izmišljanje istorije i poželjnih idola, druga je grupa aspekata ruskog uticaja, za čije je oblikovanje i promociju zaslužna Srbija. Stoga je jedan od ključnih efekata koji prepoznajemo nakon ove studije slučaja, da je Srbija aktivni subjekat ruske meke moći, odnosno ključni ruski proksi u regionu. To znači da je preuzeta ruska matrica oblikovana i plasirana iz Srbije, i da se ruska meka moć u Crnoj Gori ne može posmatrati izolovano od odnosa Srbije i Crne Gore. Takođe, kao i u slučaju Srbije, kroz religijski faktor svog mekog uticaja, a uz srpsko posredovanje, Rusija je uspjela da utiče na oblikovanje zvanične državne agende. Tako je i bivši premijer Abazović prioritizovao potpisivanje kontroverznog i pravno upitnog temeljnog ugovora[366] sa SPC, u odnosu na proces evropskih integracija i reformi, dok

[365] Conley, Heather A. & Melino, Matthew, *op. cit.,* available at: http://tinyurl.com/3tvh3dzm.

[366] Između ostalog SPC u Crnoj Gori se ovim ugovorom priznaje subjektivitet duži nego što je to učinila sama Srbija sličnim ugovorom sa SPC. Za detalje vidjeti: Akcija za ljudska prava (HRA), *Usaglašavanje teksta*

su ključni promoteri antizapadne politike sada na pozicijama u vlasti. Tako je sadašnji predsjednik Skupštine Crne Gore, a u to vrijeme lider DF-a, Andrija Mandić nakon presuda Haškog tribunala Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću izjavio da je taj tribunal antisrpska tvorevina i odraz nemoći zapadnih adresa Vašingtona i Brisela.[367] Sa mjesta predsjednika Skupštine Mandić je najavio plan za usvajanje tzv. zakona o stranim agentima uz poznatu manipulaciju informacijama da je za uzor uzet zakon iz SAD-a. O tim manipulacijama i poređenju sa ruskim i gruzijskim zakonom o stranim agentima analize i podatke ponudio je Digitalni forenzički centar.[368] DF i njihov član Jovan Vučurović, predsjednik skupštinskog Odbora za ljudska prava, 2021. bili su protiv usklađivanja Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti sa Zakonom o istopolnim zajednicama uz narativ da je to udar na svetinje, porodicu i biološki rat protiv naroda i pravoslavne vjere.[369] Ista politička grupacija je čestitajući 20. Narodni kongres Komunističke partije Kine saopštila da je ova zemlja garant mira i brana imperijalističkim zapadnim snovima o raspirivanju sukoba u svijetu.[370] S druge strane, podrivanje kredibiliteta bezbjednosnih službi još je jedan faktor koji govori u prilog pomenutom uticaju na oblikovanje zvanične agende Crne Gore. U polarizovanom društvu s medijima koji prate linije te polarizacije, moguće je i da jedno od udruženja novinara svoju godišnju nagradu za 2023. godinu dodijeli Darji Duginoj, kćerki kontroverznog ideologa „ruskog svijeta“ i bliskog Putinovog saveznika Aleksandra Dugina. Isto udruženje je nagradu za najbolji

“Temeljnog ugovora između Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve” sa pravnim poretkom Crne Gore, 2022, dostupno na: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2022/07/Pismo_Temeljni-ugovor.pdf.

[367] Papović, Dragutin, *Andrija Mandić o nacifašističkoj tami,* portal CDM, novembar 2023, dostupno na: https://www.cdm.me/politika/papovic-andrija-mandic-o-nacifasistickoj-tami/.

[368] Digitalni forenzički centar, *Ugrožavanje evropske budućnosti Crne Gore – Šta predstavlja Zakon o stranim agentima,* oktobar 2024, dostupno na: https://dfc.me/ugrozavanje-evropske-buducnosti-crne-gore-sta-predstavlja-zakon-o-stranim-agentima/; Digitalni forenzički centar, *Razlika između FARA i Zakona o stranim agentima u autokratskim režimima,* oktobar 2024, dostupno na: https://dfc.me/razlika-izmedu-fara-i-zakona-o-stranim-agentima-u-autokratskim-rezimima/.

[369] Tomović, Predrag, *Osude novih napada Demokratskog fronta na LGBTIQ u Crnoj Gori,* Radio Slobodna Evropa, decembar 2021, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-demokratski-front-lgbtiq/31623211.html.

[370] „DF: Humanistički stav Kine u konfliktu Rusije i Ukrajine“, DAN portal, oktobar 2022, dostupno na: https://www.dan.co.me/vijesti/politika/df-humanisticki-stav-kine-u-konfliktu-rusije-i-ukrajine-5141783.

online portal dodijelilo „Sputnjiku“ 2022. godine, a spomenicu 150 godina novinarstva u Crnoj Gori, Savezu novinara Rusije.[371]

Istraživanje Međunarodnog republikanskog instituta (IRI) iz 2022. godine[372] ukazuje na moguće efekte takvog ruskog uticaja. Na istraživanje upućujemo bez namjere da se ruski uticaj pojednostavi i razumijevajući da je on kompleksan i da se određeni njegovi sastavni djelovi ne mogu kvantitativno izraziti. Ispitanici u Crnoj Gori se povoljno i veoma povoljno izjašnjavaju o Rusiji i to 50% njih, dok se 34% ispitanika izjašnjava nepovoljno ili veoma nepovoljno. U odnosu na isto istraživanje iz 2020. godine, na Rusiju pozitivno gleda gotovo 14% manje ispitanika. Na stabilnost procenta podrške upućuje i istraživanje IRI iz 2017. godine.[373] Rusiju kao poželjnog partnera koji može najviše da doprinese crnogorskoj spoljnoj politici vidjelo je 53% ispitanika. Razlozi za takav stav potvrđuju osnovne poruke ruske meke moći u Crnoj Gori koje smo obradili u studiji slučaja. U istraživanju iz 2017. petina ispitanika navodi da bi savezništvo s Rusijom najbolje zadovoljilo crnogorske interese zbog toga što su Rusi pravoslavna braća, gotovo petina da je to zbog toga što je Rusija tradicionalna istorijska zaštitnica Crne Gore, i petina onih koji navode da je Rusija ogromno tržište za izvoz i da je jedina snažna da stane nasuprot Zapadu. S druge strane, izvjesno je da se kult Putina kao zaštitnika održava u Crnoj Gori, tako u istraživanju iz 2022. godine 56% ispitanika ga posmatra pozitivno, a trećina negativno ili uglavnom negativno. U istraživanju iz 2017. godine 42% ispitanika je potvrdilo kao istinitu tvrdnju da je Putin zaista zaštitnik hrišćanstva i evropskih tradicionalnih vrijednosti i porodice, štiteći ih od islama i drugih neevropskih kultura. Podatak iz istog istraživanja, a koji se razlikuje od onih koje smo naveli u slučaju Srbije, govori da bi građani Crne Gore da imaju priliku za studiranje ili posao gotovo podjednako išli i u Rusiju (26%) i u zapadnu Evropu (27%). Uz

[371] N1 Srbija (online portal), *Udruženje novinara Crne Gore dodelilo nagradu za životno delo Darji Duginoj,* januar 2023, dostupno na: https://n1info.rs/region/udruzenje-novinara-crne-gore-dodelilo-nagradu-za-zivotno-delo-darji-duginoj/.

[372] International Republican Institute, *2022 Western Balkans regional survey,* January – February 2022, available at: https://www.iri.org/resources/2022-western-balkans-regional-survey-january-february-2022/.

[373] International Republican Institute, *Public Opinion in Montenegro*, October 2017; available at: https://www.iri.org/wp-content/uploads/2017/12/montenegro_ppt.pdf.

razumijevanje protoka vremena od šest godina kada su ovi podaci nastali, ali i stabilne podrške Rusiji u istraživanju od prije dvije godine, ovakve podatke moguće je razumjeti kao rezultat ruske meke moći i snažno zalaganje za jačanje SPC, kao najvitalnijeg instrumenta ruskog uticaja u Crnoj Gori, uz uticaj na oblikovanje političke agende i dijela političke elite, koji takav status SPC i omogućavaju. Istraživanje u državama članicama NATO-a o povjerenju u članstvo iz 2023. godine,[374] pokazuje da je jedino u Crnoj Gori značajan porast podrške za izlazak iz NATO-a i taj procenat je u odnosu na 2022. porastao za čak 12%, dok je procenat podrške ostanku pao za 2%. Ovakav ishod mogao se naslutiti i iz istog istraživanja iz 2022. koji smo pomenuli u studiji slučaja. Bez sumnje radi se o uticaju nosilaca vlasti u Crnoj Gori od 2020. godine u sadejstvu s djelovanjem SPC u Crnoj Gori i rastućim malignim uticajem Srbije, rasta narativa o razarajućim zapadnim vrijednostima po našu tradiciju, o neprijateljskim ambasadama zemalja Kvinte. Za razumijevanje daljih procesa važno bi bilo istražiti i druge faktore koji oblikuju ovakvo mišljenje građana Crne Gore, ukrstiti varijable istraživanja s ideološkim i identitetskim stavovima ispitanika, da bi se vidjelo da li je moguće da i drugi događaji u međunarodnim odnosima utiču na takve stavove. Sada je prilično jasno koji procesi su doveli i do ovih konkretnih efekata u Crnoj Gori.

[374] NATO Annual Tracking Research 2023, dostupno na: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/3/pdf/240314-annual-tracking-2023-en.pdf.

9. Ruska meka moć u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina (BiH) stekla je nezavisnost 1991. godine. Ozbiljne političke, nacionalne i vjerske tenzije u kombinaciji s različitim faktorima, uključujući vojne intervencije Srbije, a kasnije i Hrvatske, rezultirale su ratom koji je okončan međunarodnom mirovnom konferencijom 1995. godine, koja je dovela do Dejtonskog sporazuma.

Postdejtonska BiH predstavlja složenu ustavnu organizaciju. Na složenu državnu strukturu najviše je uticao raspad pravno-političkog sistema Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i rat koji je uslijedio na teritoriji BiH. Kako je rat završio mirovnim sporazumom koji je oblikovao politički i društveni sistem novonastale države, različiti autori su BiH definisali kao federaciju, konfederaciju, asimetričnu federaciju ili čak uniju.[375] BiH se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Princip podjele vlasti koji se primjenjuje u praksi predviđa da izvršnu vlast na državnom nivou vrši Predsjedništvo BiH (kolektivnog šefa države jednako vrše tri člana iz konstitutivnog naroda BiH: bošnjački, srpski i hrvatski narod) i Vijeće ministara; i zakonodavnu vlast koju vrši Parlamentarna skupština BiH.

Položaj međunarodne zajednice u današnjoj BiH proizašao je iz procesa raspada bivše Jugoslavije i mirovnog procesa. Visoki predstavnik međunarodne zajednice (Kancelarija visokog predstavnika – OHR) ima značajna ovlašćenja, kako formalno tako i u praksi. U prošlosti je često igrao ulogu u svakoj od grana vlasti, utičući na promjene i donošenje novih zakona. To implicira snažan uticaj međunarodnog faktora u poslijeratnoj BiH. Njegova uloga je i dalje značajna, ali su aktivnosti OHR-a znatno ublažene većim angažmanom Evropske unije kroz poziciju specijalnog predstavnika EU za BiH. Na to je uticalo i spajanje ove dvije funkcije u periodu od 2002. do 2011. godine.[376]

[375] Sahadžić, M, "Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini", u Banović, Gavrić (ur.), *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: University Press, 2011, str. 19.

[376] Omerović, E, „Ured visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini", u Banović, Gavrić (ur.), *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: University Press, 2011, str. 136–143.

Posljednji popis u BiH organizovan je 2013. godine. Na osnovu podataka popisa u nacionalnom smislu najviše je Bošnjaka (50,1%), zatim Srba (30,8%), te Hrvata (15,4%). Podaci o vjeroispovijesti govore da je najviše onih islamske vjeroispovijesti (50,7%), zatim pravoslavne (30,7%) i katoličke (15,2%).[377]

Levicki i Vej ne uzimaju BiH za primjer kompetitivnog autoritarizma kada analiziraju region Istočne i Centralne Evrope. S druge strane, Biber, u članku već pomenutom u našem radu, konstatuje da pored jasnih primjera kompetitivnog autoritarizma na Zapadnom Balkanu (Srbija, Crna Gora i Sjeverna Makedonija), BiH ne ispunja sve uslove za pridruživanje ovoj grupi. Biber piše za BiH da je režim djelimičnog kompetitivnog autoritarizma što proizlazi iz kompleksnosti političkog sistema. Tako smatra da je RS poslije 2006. primjer režima čistog kompetitivnog autoritarizma, dok je u Federaciji dolazilo do redovnije promjene vlasti. Sličnost s ostalim primjerima u regionu Zapadnog Balkana vidi i u činjenici da je i Dodik kao i većina dugogodišnjih lidera u Srbiji, Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji izabran kao pragmatični reformista i kao takav dobijao spoljni legitimitet svojoj vlasti.[378]

Visok stepen decentralizacije, interesi političkih partija koji nadilaze opšte interese, stalna politička previranja, nemogućnost formiranja vlasti na federalnom nivou, destabilizirajuća uloga Milorada Dodika i RS, ali i upitna djelovanja visokog predstavnika, uslovili su da u izvještajima „Slobode u svijetu“ BiH bude označena kao djelimično slobodna zemlja, dok je u izvještajima „Nacije u tranziciji“ označena kao tranzicijski ili hibridni režim. U izvještaju „Slobode u svijetu“ za 2023. ključni problemi su bili u vezi s djelovanjem visokog predstavnika u noći izbora u oktobru 2022. kada je uložio amandman na izborni zakon na nivou federacije i, prema nekim analizama, značajno uticao na performanse jedne političke partije. Također, izborni su protekli uz pad povjerenja u vlasti, sumnje u tajnost glasanja, nejednako učešće žena, ograničeno i

[377] Kombinovani podaci Federalnog zavoda za statistiku, dostupno na: https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/, i Republičkog zavoda za statistiku RS, dostupno na: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/gradovi_opstine_naseljena_mjesta/Rezultati_Popisa_2013_Gradovi_Opstine_Naseljena_Mjesta_WEB.pdf.

[378] Bieber, *op. cit.,* 2018, 340–342.

pristrasno izvještavanje medija i neprimjereno miješanje političkih partija u izborni proces i na lokalnom i na nivou entiteta i federacije.[379] U izvještajima „Nacije u tranziciji" BiH je označena kao hibridni režim od 2015, otkad se objavljuje ovaj izvještaj za BiH. U izvještaju iz 2023. konstatuje se da je pad ocjene u oblasti pravosuđa uslovljen uvođenjem sankcija pojedinim sudijama od strane SAD-a, ali i usljed odlaganja slučajeva protiv visokih funkcionera na kontroverznim i upitnim osnovama. Takođe, korupcija je i dalje sistemska i mnogi slučajevi ne dobijaju potrebnu pažnju tužilaštva i pravosuđa. Uticaj NVO je vrlo ograničen što potvrđuje i slučaj pokretanja tužbe NVO aktiviste protiv funkcionera iz RS, koji je od strane pravosudnih organa ignorisan.[380]

Od decembra 2022. BiH je zvanično zemlja kandidatkinja za ulazak u EU.

9.1. Nosioci ruske ideje u BiH

Rusija je priznala nezavisnost BiH odmah nakon što su to učinile EU i SAD. Stav Rusije o BiH izgrađen je na tri ključna uvjerenja. Prvo, Rusija je tvrdila da se krivica za sukob ne može pripisati isključivo Srbima, tvrdeći da je teško utvrditi ko je kriv. Ministar vanjskih poslova Kozirev uvjeravao je domaće kritičare da su rezolucije Savjeta bezbjednosti (SB) UN-a usmjerene na sve uključene strane, uključujući Bošnjake i Hrvate. Drugo, Rusija se protivila upotrebi vojne sile, zalažući se za diplomatsko rješenje. Treće, Moskva je potvrdila svoju neophodnost u pronalaženju rješenja, ističući da se nijedan sporazum ne može postići bez njenog odobrenja. U suštini, Rusija je iskoristila jugoslovenski sukob da potvrdi svoju viziju svjetskog poretka poslije Hladnog rata. Ova vizija je odražavala istorijski model podjele vlasti srodan evropskom koncertu u XIX vijeku, gdje je Ruska Federacija tražila ravnopravan položaj sa SAD i istaknutim zapadnoevropskim državama. Ovaj osjećaj se takođe

[379] Slobode u svijetu, izvještaj za BiH, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2023.
[380] Nacije u tranziciji, izvještaj za BiH, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2023.

odrazio i na protivljenje Moskve proširenju NATO-a.[381] Ovo posljednje, ostalo je trajna značajka ruske vanjske politike.

Moskovski zvaničnici imali su različita mišljenja o Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal). Iako je Rusija u početku podržala njegovo osnivanje, glasajući za originalnu rezoluciju SB UN o procesuiranju ratnih zločina, na njega je gledala ambivalentno. Prvobitno viđen kao relikt „internacionalističke faze" pod Andrejem Kozirevom, Haški tribunal dobio je na značaju nakon Dejtonskog sporazuma, koji mu je dao ovlašćenja da sprovodi hapšenja i suđenja. Međutim, ruski mediji brzo su odbacili Haški tribunal kao instrument za sprovođenje jednostrane pravde pobjednika i kritikovali ga kao primjer dvostrukih standarda u američkoj vanjskoj politici.[382]

Republika Srpska (RS) ključni je saveznik Moskve u BiH. Moskva koristi svoju poziciju u okviru Savjeta za sprovođenje mira da pri svakoj prilici podrži secesionističke aspiracije Milorada Dodika dugogodišnjeg zvaničnika, nekad miljenika Zapada, prvo premijera, pa predsjednika RS. Ne mogu se prebrojati izjave Dodika o navodnim svojstvima državnosti koje RS sadrži, i da kao *de facto* samostalna država najveću podršku ima od Rusije.[383] Rusija značajno podržava napore RS, s većinskim srpskim stanovništvom, da ojača svoju autonomiju unutar BiH. Dodik dominantno računa na podršku Moskve u svom suprotstavljanju Zapadu. Kada je Dodik pokušao da održi referendum o otcjepljenju RS od BiH 2011, Rusija je ostala relativno tiha, dozvoljavajući mu da nastavi s naumom bez mnogo uplitanja. Međutim, tokom vrhunca ukrajinskog sukoba 2014–2015, Rusija je preduzela odlučnije akcije. U novembru 2014. Rusija je bila suzdržana od glasanja u SB UN-a za produženje mandata EUFOR misije „Althea",[384]

[381] Bechev, *op. cit.,* 2017, pp. 49–53.
[382] Headley, James, *Russia and the Balkans. Foreign Policy from Yeltsin to Putin,* Columbia University Press, New York, 2008, pp. 261–267.
[383] Večernji.hr, *Republika Srpska je država, a Rusija je njen saveznik*, januar 2016, dostupno na: https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-tvrdi-da-je-republika-srpska-drzava-1049048. Ovo je samo jedna od izjava, dok su u prethodnim godinama (posebno nakon referenduma o državnom prazniku Danu RS) učestale, uglavnom u periodu neposredno prije obilježavanja Dana RS koji je Ustavni sud BiH proglasio neustavnim, ili nakon neke od posjeta Dodika Putinu.
[384] Prethodno je misija bila poznata kao EU snage u BiH koja ima zadatak da nadgleda sprovođenje vojnog dijela Dejtonskog sporazuma.

signalizirajući svoju sposobnost da poremeti mirovne napore EU kad god smatra da joj je to interes. Osim toga, u julu 2015. Rusija je stavila veto na rezoluciju povodom obilježavanja godišnjice masakra u Srebrenici, dovodeći u pitanje upotrebu termina „genocid". I naravno da to nije ljubav bez interesa, iza takvog odnosa nalaze se ekonomski benefiti od energetskog uvezivanja, istini za volju neuspjeli, do finansijske pomoći Rusije kako bi RS izbjegla negativne posljedice prethodnog zaduženja od strane Međunarodnog monetarnog fonda.[385]

Rusija na Balkanu, pa tako i u BiH, svojom politikom pokušava da pokaže snažno uvjerenje da može da uravnoteži međunarodni uticaj. Dodatno, koristeći RS kao pokazatelj do koje mjere može igrati ulogu izazivača međunarodnog poretka i mira uspostavljenog Dejtonskim sporazumom, Rusija igra dvojako, pokušava osigurati svoj unutrašnji legitimitet, opstanak vlastitog režima, a onda i spriječiti proširenje NATO-a i EU. Ako se umreže aktivnosti Rusije u RS i Srbiji onda biva jasnije da ostvarenje ovih ciljeva ide linijom narativa o ujedinjenju srpskog naroda s ciljem njegovog suprotstavljanja zapadnim institucijama i organizacijama. Takav determinizam dopunjuje se aktivnim pristupom Rusije u iskorišćavanju i stvaranju mogućnosti i korišćenju različitih alata za postizanje svojih ciljeva. Dok Rusija vidi ujedinjenje srpskog naroda kao optimalnu strategiju protiv proširenja NATO-a i EU, njena upotreba različitih alata meke moći sugeriše spremnost da se istraže alternativi putevi u cilju izazivanja Zapada i nametanja sebe kao relevantnog subjekta međunarodnih odnosa.

BiH održava ograničene odnose na državnom nivou s Rusijom, pri čemu se najveći dio angažmana odvija preko entiteta RS. Odnosi RS i Rusije posebno su izraženi, jer političko rukovodstvo RS, na čelu s dugogodišnjim vladarom Miloradom Dodikom, aktivno traži ruski uticaj. Dodik je u proteklih pet godina češće posjećivao Moskvu nego bilo koji drugi evropski političar. U januaru 2023. odlikovao je Putina najvišom medaljom časti RS, a u junu 2023. Putin je Dodika odlikovao Ordenom Aleksandra Nevskog. Ruski politički uticaj u BiH nije apsolutan, već se kanališe preko političkih

[385] Bechev, *op. cit.,* 2017, pp. 86–90.

proksija, koji predstavljaju samo dio političkog spektra.[386] Ti politički proksiji u RS dominantno se finansiraju iz Rusije, dok je Rusija ključan investitor u RS, iako se ne pojavljuje u zvaničnim statistikama.[387] SPC je i u BiH jedan od ključnih aktera u promociji veza s Rusijom, antizapadnih narativa i srpskog nacionalizma, kao i prethodno analiziranih postulata djelovanja ruske moći.

„Crkva je dala prećutnu podršku secesionističkoj agendi Milorada Dodika u Bosni i Hercegovini, pri čemu je i sam patrijarh Porfirije uzeo istaknuto učešće u zabranjenoj paradi pobjede Republike Srpske 9. januara 2022. godine. U stvari, pravoslavna crkva je i kanal za ruske narative, oruđe angažovano od strane Rusije da podstiče podjele, i sama po sebi politički akter koji podržava proruske političare i srpski nacionalizam (...)"[388] (prijevod M. S.).

Većina pomenutih ruskih proksi-organizacija u studiji slučaja Srbije ima svoje ogranke i djeluje i u BiH, prvenstveno u RS. Tako su „Noćni vukovi" navodno dobili finansijsku podršku od zvanične Rusije za njihovu balkansku turu u znak podrške Dodiku i njegovoj „mirnoj disoluciji BiH", planiranoj 2018. godine. Grupa „Srbska čast", koja je povezana s nizom kriminalnih radnji ima svoj ogranak i u BiH, u jednom periodu njeni članovi bili su privatno obezbjeđenje Dodika, a grupa je navodno osnovana u okviru rusko-srpskog humanitarnog centra u Nišu. Evidentno je kroz više primjera da veliki broj nacionalističkih, nekad i kriminalnih, grupa koje djeluju u Srbiji, RS posmatraju kao prirodni prostor za širenje svog djelovanja. Tako je i sa „Narodnim patrolama" Damnjana Kneževića, organizacije bliske „Vagner" grupi. Maligni instrumenti djelovanja u vezi su i s regrutovanjem boraca za rat u Ukrajini, što u entitetu

[386] Zweers, Wouter, et al, *Little Substance, Considerable Impact: Russian Influence in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro*, Clingendael Institute, JSTOR, 2023, pp. 16–18, available at: http://www.jstor.org/stable/resrep52775.

[387] Dzankic, Jelena, Kacarska, Simonida, Keil, Soeren, *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, San Domenico di Fiesole: European University Institute, 2023EUI, RSC, Global Governance Programme, pp. 101 – 103, available at: https://hdl.handle.net/1814/75524.

[388] "The Church has given tacit support to Milorad Dodik's secessionist agenda in Bosnia and Herzegovina, with Patriarch Porfirije himself taking part prominently in the banned 9 January Republika Srpska victory parade in 2022.62 In effect, the Orthodox Church is both a channel for Russian narratives, a tool employed by Russia to sow divisions, and a political actor in itself that supports pro-Russian politicians and Serb nationalism (...)." - Zweers, Wouter, et al, *op. cit.,* p. 22.

RS uglavnom čine pripadnici „Noćnih vukova“ i „Srbske časti“. Poziv „Vagner“ grupe reklamirao se i na srpskoj verziji televizije „Rusija danas Balkan“. U medijskoj sferi prelivanje medijskog sadržaja iz Srbije na ostatak regiona evidentno je i u slučaju BiH, najviše u entitetu RS. „Sputnjik“ blisko sarađuje s medijima u RS, uključujući i javni servis Radio i televiziju Republike Srpske (RTRS), novinsku agenciju Srna i stanicu ATV.[389] Te platforme kontinuirano pružaju platformu Dodiku za propagiranje secesionističke retorike.[390] Da je dijeljenje narativa zapravo centralno koordinisano i da se vrlo slične poruke mogu čuti u gotovo svim državama regiona, govore i nastupi ruskog ambasadora u Sarajevu Igora Kalbukova. On, kao što je slično rađeno i u Crnoj Gori, upozorava na ukrajinski scenario u BiH, ukoliko ona odluči da pristupi NATO-u. Ukrajinska kriza, obilježena invazijom Rusije, povlači paralele s istorijskim ideološkim narativima koji podsjećaju na doktrinu Slobodana Miloševića tokom ratova 1990-ih. Putinov diskurs prikazuje Ukrajinu kao istorijsku anomaliju srodnu Miloševićevoj percepciji BiH i bosanskih muslimana. Taj ideološki okvir služi za racionalizaciju akata agresije i ratnih zločina kao sredstva za ispravljanje uočenih istorijskih nepravdi. Slično tome, Bosna se suočava sa svojom iteracijom „denacifikacije“ kroz kampanju „srpski svet“, koju podržava Rusija, čiji je cilj destabilizacija BiH i izbacivanje njene evroatlantske putanje. Ovo naglašava paralele između ukrajinske potrage za suverenitetom i potencijala za obnovu nestabilnosti na Balkanu.[391]

U aprilu 2018. godine, Sarajevo je izabrano od strane Gorčakov fonda za organizovanje godišnjeg regionalnog sastanka, ovoga puta na temu vojne neutralnosti. Ako se uzme u obzir širi kontekst, najavljeni izbori za oktobar 2018, ali i jasna strategija Rusije da pored političkih proksija utiče i na one iz oblasti obrazovanja, civilnog društva i na studente i mlade uopšte, izbor Sarajeva umjesto Banja Luke i nije toliko čudan . Kao

[389] Među takvim medijima je portal Iskra.co, koji objavljuje isključivo pozitivne stavove u odnosu na rusko djelovanje u svijetu i u regionu Zaapadnog Balkana predimenzionirajući pozitivnu ulogu Rusije. Prema nekim izvorima iza portala stoji režiser Emir Kusturica.

[390] Zweers, Wouter, et al, *op. cit.,* pp. 37–40.

[391] Čančar, Ismet Fatih, *Russia's New Front with the West in Bosnia,* Royal United Service Institute (RUSI), 2022, available at: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-new-front-west-bosnia.

što to analiziraju Bećirević i Turčalo,[392] nova ili osvježena ruska strategija uključuje aktivno traženje saveznika izvan tradicionalnih krugova, uključujući umjerene članove stranaka Bošnjaka, bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, kao i intelektualce građanske, a ne etničke orijentacije. To objašnjava zašto je Sarajevo izabrano za mjesto održavanja konferencije Gorčakov fonda o vojnoj neutralnosti, a ne Banja Luka. Uprkos tim naporima da proširi svoj uticaj u BiH, Rusija ostaje nepokolebljiva u svojoj podršci potpunom secesionizmu u RS.

U BiH, tačnije njenom entitetu RS, djelovanje proruskih organizacija dobija novi kontekst kad se analizira direktno učestvovanje javnih funkcionera u rad tih organizacija. Tako je na čelu jednog ogranka srpsko-ruske zajednice „Zavet" Duško Milunović, koji je bio ministar rada u Vladi RS. Ta organizacija redovno organizuje pomene i okupljanja u čast ruskih dobrovoljaca u ratu u BiH 1990-ih, kojih je po nekim izvorima bilo i 10 hiljada. Poznate su i veze boračkih organizacija iz RS sa sličnim organizacijama ratnih veterana u Rusiji. Te organizacije organizuju i dane ruske kulture, koji se najčešće organizuju u Bratuncu.[393] Cilj je da se kulturnom saradnjom ukaže na jedinstvo kulturnog prostora dva naroda. Tako se organizuju i dani dokumentarnog filma u Moskvi, uz podršku kinoteke RS i finansije predstavništva RS u Rusiji. Rusko-srpski hram gradi se u Banjaluci od 2018. godine i u sklopu kompleksa biće izgrađen i kulturni centar. Kult ličnosti Vladimira Putina ne zaobilazi ni entitet RS, a za njegovu promociju zaslužne su „patriotske" proruske organizacije. Tako udruženje „Istočna alternativa" svake godine u Bratuncu postavlja bilbord s likom Putina i čestitkom za njegov rođendan.[394] Slična udruženja ovome su i „Srpsko-ruski most", srpski pokret „Vladimir Putin" i centar ruske kulture „Vozroždenije". Iako ove organizacije imaju sjedište uglavnom u Banjaluci, svoje ogranke imaju i u drugim

[392] Bećirević, Edina, Turčalo, Sead, *Russian influence in Bosnia and Herzegovina: How Russia's support for anti-NATO forces could re-shape the country and the region,* Democracy and Security in Southeastern Europe, 2020 (VII), p. 14.

[393] "Kulturni" uticaj Rusije u Bosni i Hercegovini", EpiCentar Info, septembar 2020, dostupno na: https://epbih.com/2020/09/20/kulturni-uticaj-rusije-u-bosni-i-hercegovini/.

[394] Vojin Pavlović predvodnik organizacije javnosti je poznat po širenju mržnje u Srebrenici, lijepljenjem plakata Ratka Mladića u istom gradu, inicijativom da se u Srebrenici podigne spomenik piscu Peteru Handkeu, poznatom negatoru genocida u Srebrenici.

gradovima, pretežno u Istočnom Sarajevu. U entitetu RS živi manje od 200 Rusa. U oblasti obrazovanja ruski jezik se uči u 52 osnovne i 39 srednjih škola u RS, dok se na Filozofskom fakultetu u Istočnom Sarajevu ruski jezik izučava i u okviru Centra za otvoreno obrazovanje na ruskom jeziku.[395] U oblasti obrazovanja aktivna je i organizacija „Ruska humanitarna misija", na čijem je čelu Jevgenij Pirmakov, unuk čuvenijeg Primakova. Primakov ulaže u obnovu prostora za učenje ruskog jezika na fakultetima, ali i u vrtićima. Partner ove organizacije na Balkanu je i fond „Umjetnost, nauka i sport", na čijem se čelu nalazi Ališer Usmanov, jedan od najvećih ruskih oligarha iz perioda preuzimanja vlasti u Rusiji od strane Putina. Usmanov je šire poznat kao milijarder i bivši vlasnik fudbalskog kluba Arsenal.[396]

Da je entitet RS od posebnog značaja za Rusiju, koja istini za volju ne podstiče reforme u ovom entitetu ni onda kada daje finansije, govori i status proruskih narativa u izvještavanju medija u BiH. Naše polazište je da je BiH, odnosno njen entitet RS, još jedno od polja na Zapadnom Balkanu za konfrontaciju Rusije sa Zapadom.

Monitoring medija rađen po ranije pomenutoj metodologiji u studijama slučaja Srbije i Crne Gore, rađen je i u BiH u periodu od 3. do 17. marta 2023. godine. U BiH, televizija je i dalje najšire konzumiran medij. S obzirom na to da sadržaj online portala često odražava sadržaj televizijskih emisija, analitičari iz BiH s kojima je autor disertacije sarađivao na pomenutom projektu, odabrali su da prate osam portala na osnovu njihovog dosega i uticaja na javno mnjenje. Uzorak je dao prioritet novinskim portalima koji ciljaju na različite etničke grupe, s obzirom na prethodne analize[397] i izvještaje,[398] o njihovoj tendenciji širenja manipulacija informacijama. U entitetu Federacija BiH za analizu su odabrani „Slobodna Bosna", „Oslobođenje", „Bljesak",

[395] Veselinović, Gojko, *Jačanje ruske meke moći u BiH: 'Ruski svijet' u Republici Srpskoj,* Radio Slobodna Evropa, oktobar 2023, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-republika-srpska-ruski-uticaj/32653764.html.

[396] Gutić, Amarildo, *Kako Rusija ostvaruje kulturni uticaj u BiH: Nevjeste, motoristi i prazna obećanja*, Žurnal, maj 2020, dostupno na: https://zurnal.info/clanak/nevjeste-motoristi-i-prazna-obecanja/23120.

[397] Cvjetićanin T., Zulejhić E., Brkan D., Livančić-Milić B, *Dezinformacije u online sferi Slučaj BiH. Zašto ne*, dostupno na: https://bit.ly/2Yqqiy8.

[398] Evropska komisija, *Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2022*, dostupno na: https://bit.ly/3mic2ZX.

„Hercegovina Info“ i „Avaz“. U entitetu RS su kao najrelevantniji za posmatranje identifikovani online portali javnog servisa „Radio-televizija RS“ (RTRS), „ATV“ i „BN“.

Narativ „satanizovanje Zapada“ pronađen je u 48,1% priča koje sadrže manipulacije informacijama. Te su priče prvenstveno koristile četiri prateća narativa: zapadne dvostruke standarde i licemjerje, ulogu SAD kao globalnog policajca, zapadni pritisci na RS i američki imperijalizam.

Narativ „Srbi u BiH su ugroženi“ pojavio se u 9,1% priča koje sadrže manipulacije informacijama. Te su se priče oslanjale na četiri prateća narativa: zapadni dvostruki standardi, zapadno licemjerje, uloga SAD-a kao globalnog policajca i zapadni pritisci na RS. Među posmatranim medijima (ukupno 8, sa 77 identifikovanih slučajeva manipulacije informacijama), RTRS (37,7%), ATV (27,3%) i Slobodna Bosna (16,9%) bili su najistaknutiji promoteri takvih manipulacija. Dodatno, kao ključni akteri u širenju manipulacija informacijama u posmatranih 77 medijskih izvještaja pojavljuju se predsjednik entiteta RS Dodik u gotovo 20% slučajeva, i ostali RS zvaničnici u gotovo 17% slučajeva. Zanimljivo je da je analiza uspjela da mapira i druge aktere koji se pojavljuju u nešto manjim procentima, ali bivaju značajno promovisani kao nosioci i promoteri pomenutih narativa. Tako se ruski zvaničnici pojavljuju kao akteri u 10% priča koje sadrže manipulacije informacijama, ambasador Rusije u BiH u 2,6%, premijerka Srbije Ana Brnabić u 2,6%, a predsjednik Srbije Vučić u 1,3%. Primarni diseminatori poruka koje sadrže manipulacije informacijama bili su predsjednik RS, službenici administracije RS, domaći novinari, a donekle i ruski zvaničnici. Njihovi glavni ciljevi bili su da prikažu Srbe u BiH kao ugrožene, da sugerišu da politički Zapad ima za cilj da isključi Srbe iz BiH i da ukaže na navodne nelegitimne pritiske na RS. Osim toga, kritičari i protivnici Vlade RS prikazani su negativno, često kao izdajnici i neprijatelji naroda.

Kao i u prethodnim studijama slučaja prepoznati narativi u analizi online medija provjeravani su u dvonedjeljnom monitoringu TV stanica u BiH. U periodu od 29. maja do 11. juna 2023. analizirano je izvještavanje dva entitetska javna servisa „RTRS“ i „FTV“. U posmatranom dvonedjeljnom periodu, entitetski javni emiteri RTRS i FTV su

42 puta koristili sumnjive manipulacije informacijama kako bi konstruisali osam sveobuhvatnih narativa: „satanizacija Zapada“, „satanizacija protivnika“, „satanizacija Ukrajine“, „satanizacija Rusije“, „omalovažavanje komšija“, „Srbima u BiH se prijeti“, „ugroženi su Bošnjaci u BiH“ i „glorifikacija Rusije“. Otprilike polovina sumnjivih manipulativnih izjava imala je za cilj diskreditaciju političkog Zapada, dok je 11% bilo usmjereno na Ukrajinu. Uz to, 16% manipulativnih izjava je bilo negativno prema političkim protivnicima, a 14,3% je konstruisalo narativ koji prikazuje ranjivu poziciju Srba u BiH.

U monitoringu izvještavanja o relevantnim spoljnopolitičkim akterima od 24. aprila do 24. maja u BiH je analizirano izvještavanje online portala „Klix“, „BHRT“, „Bljesak“ i „Nezavisne“. Najvidljiviji spoljnopolitički akter na posmatranim portalima u BiH bila je Rusija. U 25% analiziranih medijskih izvještaja tema je bila rat u Ukrajini. U periodu od mjesec dana na analiziranim portalima o Rusiji se izvještavalo uglavnom negativnim tonom. U periodu prije i poslije obilježavanja Dana Evrope s posebnom pažnjom praćeno je izvještavanje oko dihotomije Dan Evrope – Dan pobjede. U BiH je izvještavanje s takva dva narativa gotovo izjednačeno, uz nešto više medijskih izvještaja koji su pisali o Danu Evrope. Što se tiče orijentacije izvještavanja, u BiH je proruski i antizapadni narativ uglavnom zastupao portal „Nezavisne“, banjalučki internetski portal koji se obraća srpskoj etničkoj zajednici, dok su portali iz Federacije to uglavnom činili u korist prozapadnog izvještavanja.

9.2. Efekti

Na primjeru BiH pokazali smo da su ključni nosioci ruske meke moći SPC i politički proksiji. Takođe, ono što je kroz tri studije slučaja pokazano, a relevantno je i za BiH, jeste usmjerenost ruske meke moći dominantno na promjenu političke agende, a manje na građenje svog imidža. Dodatno, i kroz djelovanje u RS i podršku lideru ovog entiteta, kroz (ne)formalnu podršku proruskim organizacijama, a onda i kroz monitoring medija, pokazano je da je BiH, odnosno njen entitet RS, još jedno polje na Zapadnom

Balkanu koje Rusija koristi za plasiranje antizapadnih narativa i konfrontaciju s političkim Zapadom. Kao važan element strategije njene meke moći u BiH nameće se SPC koja svoje snažno uporište ima u entitetu RS, u kojem djeluje i kao politički akter podržavajući sve nakane Dodika bez izuzetka. S druge strane, pojavljuje se kao relevantan element kroz prethodno obrađene tri studije slučaja i percipiranje političkih proksija kao izrazito važnih u procesu širenja meke moći, i uticaj na promjenu i ponovni dizajn političke agende.

Na primjeru BiH, pokazano je da je vjerski element ruske meke moći veoma izražen i da njena meka moć svoj puni opseg dobija isključivo u sredinama gdje se može plasirati i oblikovati uz pomoć pravoslavne crkve. Tu čitamo i razlike u njenom opsegu između dva entiteta. S druge strane, ruska meka moć i njeni promoteri se ne ograničavaju samo na prostor gdje se ona prihvata gotovo bespogovorno, već pokušavaju da pridobiju različite društvene djelatnike i u drugom entitetu. Važno je istaći da se i na primjeru BiH Rusija značajno udaljava od teorijskog koncepta meke moći. Iako po sebi meka moć nije ni konstruktivna ni destruktivna, njeno usmjerenje na izgradnju sistema i kulture koji će biti privlačni drugima govori o viđenju koncepta koji treba da gradi, a ne da razara. Djelovanje ruske meke moći u BiH je destruktivno po cjelovitost i suverenost BiH. To potvrđuje djelovanje Rusije u Vijeću sa sprovođenje mira u BiH, u čijem radu ne učestvuje od 2021. godine i konfrontacije sa OHR u BiH, dok je 2022. ukinula svoje finansiranje ovog Vijeća. Rusija od 2017. na deset održanih sjednica nije podržala devet zaključaka, između ostalih i onaj da se odluke Haškog tribunala trebaju poštovati i da entiteti BiH nemaju pravo na otcjepljenje.[399]

Iako je ruski uticaj kroz mehanizme meke moći u Srbiji i BiH sličan i reklo bi se jednako efikasan, postoje značajne razlike bitne za razumijevanje njenog djelovanja na Zapadnom Balkanu. Situacija u BiH predstavlja složen scenario gdje se Rusija, bez direktnog uticaja na nivou centralne vlasti (koji ima u Srbiji) i suočavanja s kulturološkim razlikama, fokusira na RS i srpsko stanovništvo kako bi izvršila uticaj i

[399] Katić, Goran, *Provjeravanje 'mitova' Ambasade Rusije u Sarajevu*, Radio Slobodna Evropa, februar 2023, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-hercegovina-mitovi-ambasada-rusije/32271348.html.

narušila političku ravnotežu u svoju korist. Ruska otvorena podrška Dodiku komplikuje stvari u državi koja je već prepuna izazova. Ova podrška ugrožava napore BiH za integraciju u NATO i EU. Nasuprot tome, situacija s Hrvatima u BiH i njihovim liderom i saradnikom Dodika, Draganom Čovićem je različita. Ruski predstavnici zalažu se za ravnopravnu zastupljenost Hrvata na državnom nivou, stvarajući dualistički efekat. S jedne strane, oni destabilizuju ravnotežu u BiH, implicitno ne poštujući međunarodne sporazume. S druge strane, ruski stav mijenja tradicionalnu viziju hrvatsko-ruskih odnosa, koja je sada manje jasna nego prije. Ukratko, ciljevi Rusije u ovom dijelu regiona prvenstveno uključuju ometanje ili opstrukciju napora za demokratizaciju i kapitalizaciju postojećih slabosti u demokratskim institucijama. Koristeći ideje samoopredjeljenja i slovenske solidarnosti, Rusija eksploatiše političke i društvene strukture koje su podložne manipulaciji.[400]

Ruska meka moć u BiH raspolućena je na snažnu, usmjerenu, stratešku, vjersku i dubinsku u entitetu RS i samo pokušajima sprovođenja sličnog scenarija u entitetu FBiH. Kulturna i ideološka privlačnost je koncentrisana u entitetu RS i na tom prostoru uz pomoć političkih elita, proruskih organizacija i SPC, djeluje na istim osnovama kao i u drugim državama koje smo obradili u ovom radu. O efektima takvog djelovanja govore i podaci za BiH iz ranije navođenog istraživanja instituta IRI iz 2022. godine. Na nivou čitave države gotovo 50% je onih koji veoma ili donekle povoljno gledaju na Rusiju, nasuprot 45% onih koji na Rusiju gledaju nepovoljno. Kada se podaci prikažu na nivou entiteta onda na Rusiju povoljno gleda 29% Bošnjaka, i čak 90% Srba. Dodatno, da je Rusija najveća politička prijetnja smatra 60% Bošnjaka, a samo 6% Srba u BiH.[401]

[400] Stefano, Giulia, *Russian soft power in the Balkans: Bosnia and Serbia, two states in comparison,* Center for Security Studies, Sarajevo, 2018, pp. 14–16.
[401] International Republican Institute, 2022, *op. cit.*

10. Ruska meka moć u Sjevernoj Makedoniji

Republika Makedonija, kako se donedavno zvala, ili Bivša jugoslovenska republika Makedonija, pod kojim imenom je bila međunarodno priznata, ili Republika Sjeverna Makedonija kako se danas zove, svoju nezavisnost i izlazak iz SFRJ potvrdila je 1991. u Sobranju (Parlamentu) nakon održanog referenduma. Ustavne reforme bile su nužnost i za ponovno pokretanje procesa pristupanja EU, zaustavljenog usljed spora s Grčkom oko imena države. Na referendumu 2018, uz veoma malu izlaznost od nešto preko 36%, ogromna većina građana potvrdila je promjenu imena nakon čega se formalno krenulo u još jednu izmjenu ustava koja je dovela do novog imena države – Republika Sjeverna Makedonija.[402]

Posljednji popis stanovništva organizovan je 2021. godine. U nacionalnom smislu, među ukupno popisanim stanovništvom, najviše je Makedonaca (54,21%), zatim Albanaca (29,52%), Turaka (3,98%), Roma (2,34%), Srba (1,18%), Bošnjaka (0,87%) i Vlaha (0,44%). Kada je u pitanju vjeroispovijest najviše je pravoslavaca (46,14%), zatim muslimana (32,17%) i katolika (0,37%).[403]

Levicki i Vej u pomenutom članku iz 2020. godine ukazuju na elemente kompetitivnog autoritarizma u Sjevernoj Makedoniji. Nakon Hladnog rata višestranačka vladavina proširila se na brojne države koje se suočavaju sa značajnim izazovima za demokratiju, uključujući osiromašene nacije s nefunkcionalnim institucijama i ograničenim stepenom razvoja civilnog društva. Kombinacija tih faktora prepoznata je i u Sjevernoj Makedoniji i u Albaniji. Grupa država gdje je i Sjeverna Makedonija, pišu Levicki i Vej, po svim parametrima socio-politikoloških istraživanja ima elemente autoritarizma, ali je pritisak političkog Zapada čini da razvija određeni stepen pluralizma i izborne kompetitivnosti.[404] Biber jasno izdvaja vladavinu Nikole

[402] Nikolić, Aleksa, Ranković, Milan, *Refrendumsko pitanje i ustavne promene u Makedoniji,* Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Beograd, 2019, str. 70–71.
[403] Državni zavod za statistiku Republike Sjeverne Makedonije, *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of North Macedonia, 2021 - first dataset,* dostupno na: https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie_en.aspx?rbrtxt=146.
[404] Levitsky and Way, *op. cit.,* 2019, pp. 52–53.

Gruevskog i 2008. godinu kao personalni i vremenski faktor koji govori o periodu kompetitivnog autoritarizma u Sjevernoj Makedoniji. Osnovna značajka koju ističe Biber je postojanje nacionalizma kao inherentnog centralnoj vlasti u Sjevernoj Makedoniji. Decenija vladavine Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije – Demokratske stranke za makedonsko nacionalno jedinstvo (VMRO-DPMNE) nakon 2008. obilježena je konzervativnim i nacionalističkim politikama, posebno nakon neuspjelog pokušaja učlanjenja u NATO 2008. godine. Biber ispituje sve faktore koji utiču na pojavu novih primjera kompetitivnog autoritarizma i na slučaju Sjeverne Makedonije. Ponovno uspostavljanje medija naklonjenih vlasti uz vlasnike koji su veoma bliski s tadašnjim premijerom Gruevskim, jedan je od tih faktora koji ukazuje na djelovanje tri dnevne novine s najvećim tiražom. Zatim, faktor zarobljene države, i prvo korišćenje ovog termina u izvještaju EK o Sjevernoj Makedoniji 2016. godine o vezama vlasti i organizovanog kriminala i kontrolu državnih resursa od strane malobrojne političke elite.[405]

U izvještajima „Slobode u svijetu“ Sjeverna Makedonija je u grupi djelimično slobodnih država i taj status se nije mijenjao od 2017. godine. Ukupni numerički pokazatelji govore o napretku, ali svake godine sa izraženim nedostacima u dostizanju pune vladavine prava. U posljednjem dostupnom izvještaju iz 2023. godine polovične ocjene koje su imale najveći uticaj na ukupno stanje demokratije u Sjevernoj Makedoniji u vezi su s korupcijom u gotovo svim segmentima, stanjem ljudskih prava određenih djelova populacije, kao što su i dalje postojeći antialbanski sentiment, loš položaj pripadnika romske i egipćanske populacije, limitirane slobode pripadnika LGBT+ populacije.[406] U izvještajima „Nacije u tranziciji“ od 2015. godine Sjeverna Makedonija je okarakterisana kao tranzicioni ili hibridni režim. U posljednjem izvještaju iz 2023. godine konstatuje se rast ukupne ocjene, zahvaljujući poboljšanom stanju na nivou lokalne samouprave. Međutim, konstatuje se i višegodišnja politička kriza, česte blokade parlamentarnih procedura sada opozicione VMRO-DPMNE, još jedna u nizu

[405] Bieber, *op. cit.,* pp. 339–348.

[406] Slobode u svijetu, izvještaj za Sjevernu Makedoniju, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2023.

blokada makedonskih evropskih integracija sada od strane Bugarske. Dodatno, potvrđuju se ranije ocjene o stanju sistemske korupcije posebno u oblastima sudstva, javnih nabavki i finansiranja političkih partija i izbornih kampanja.[407]

10.1. Uporišta ruske meke moći u Sjevernoj Makedoniji

Na političkoj ravni od proglašenja nezavisnosti Sjeverna Makedonija (Makedonija) je okrenuta Zapadu. Međutim, kao što je pokazano i u prethodnim studijama slučaja, to nije i ne sprečava Rusiju da uposli instrumente svoje meke moći i u Makedoniji.

Uprkos zvaničnoj zapadnoj orijentaciji, Makedonija nije odoljela ispitivanju mogućnosti u energetskom sektoru kroz širenje projekta „Južni tok", o čemu svjedoče pregovori premijera Nikole Gruevskog u julu 2013. da osigura ogranak naftovoda i za Makedoniju. Rusija je pristala da prihvati dug Makedonije iz sovjetskog perioda kao makedonski doprinos akcionarskom društvu čije je osnivanje planirano sa Gaspromom. Gruevski je pozdravio sporazum kao značajno dostignuće, pozicionirajući Makedoniju kao partnera Moskvi, usred zastoja u nastojanjima Makedonije za pridruživanje NATO-u i EU. Osim toga, ojačale su kulturne veze između Makedonije i Rusije, što je istaknuto počasnim doktoratom koji je predsjedniku Đorđu Ivanovu dodijelio Moskovski državni univerzitet 2014. godine. U tom periodu u javnom diskursu ponovno je pokrenuta i tema u vezi sa statusom Makedonske pravoslavne crkve (MPC) i njenog priznanja od strane Moskovske patrijaršije. Administracija Gruevskog vodila je politiku koja je slična politici susjedne Srbije, naglašavajući ekonomsku saradnju i kulturnu razmjenu s Rusijom.[408] Pokretanje takozvane „Šarene revolucije"[409] u Makedoniji bilo je inicijalna kapisla za nove političke akcije Rusije i širenje poznatih narativa. Rusija je iskoristila

[407] Nacije u tranziciji, izvještaj za Sjevernu Makedoniju, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/nations-transit/2023.

[408] Bechev, *op. cit.,* 2017, p. 94.

[409] Mediji su objavili 670000 ilegalno snimljenih razgovora od strane makedonske tajne službe koji su navodno služili političkoj eliti na čelu sa Gruevskim da vrši pritisak na političare na najvišim pozicijama u javnoj upravi. Sve je rezultiralo masovnim protestima.

momentum za plasiranje poznatog narativa da iza svih obojenih revolucija u Evropi stoji politički Zapad s ciljem destabilizacije regiona i promocije nužnosti učlanjenja u političke i vojne strukture Zapada. Pokušaj čuvanja svog političkog saveznika po već utvrđenoj formuli, uslijedio je i kada je u pitanju ova kriza. Propagandna mašinerija koristeći kanale „Rusije danas" i „Sputnjika" pokušala je da problem postavi na teren etničkog sukoba i želje EU da podrži uspostavljanje projekta tzv. velike Albanije. Ovakva nastojanja su pojačana nakon pritiska SAD na Gruevskog da prihvati formiranje nove vlade socijaldemokrata i albanskih partija nakon izbora 2016. godine. Narativ se gradio i oko „pogubne uloge" SAD u mijenjanju statusa quo na Balkanu, gdje se Rusija pojavljuje kao zaštitnica cjelovitosti Makedonije i brana velikoalbanskim pretenzijama. Ruska propaganda pokušala je da političku krizu s elementima etničkog spora dovede na nivo etničkog sukoba uz ugroženost suvereniteta Makedonije. Formiranje vladajuće koalicije iz 2017. pokazalo je da takva strategije Rusije nije uspjela.[410] Međutim, špijunske aktivnosti Rusije uz napore Srbije, svog ključnog proksija iz regiona, da udalje Makedoniju od prozapadnog kursa trajale su od 2008. godine i poklapaju se s grčkim blokiranjem makedonskih pregovora za članstvo u EU. Izvještaji makedonske tajne službe koji su dospjeli u javnost dokazali su da su špijunske aktivnosti Rusije bile usmjerene isključivo na sprečavanje učlanjenja Makedonije u NATO i podsticanje makedonskih nacionalista na nemire.[411]

Slučaj odnosa Rusije prema Makedoniji na čelu s novim premijerom Zoranom Zaevom, tipičan je primjer ruskog djelovanja u zemljama koje su formalno prozapadno orijentisane, a u kojima postoji prostor za primjenu aktivnih mjera destabilizacije usljed specifičnog međunarodnog spora. Spor između Grčke i Makedonije, zaustavljanje procesa integracija, značilo je i dovoljno prostora za rusko djelovanje. Uoči održavanja referenduma o promjeni imena u Skoplju, izbile su masovne nasilne demonstracije.

[410] Szerencsés, László, Jensen, Donald J, *The master of soft power: Russia's role in Serbia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Macedonia and Kosovo*, International Management and Business, 2 (2), 2017, pp. 83–84.
[411] Harding, Luke, Belford, Aubrey, Cvetkovska, Saska, *Russia actively stoking discord in Macedonia since 2008, intel files say,* Guardian, June 2017, available at: https://www.theguardian.com/world/2017/jun/04/russia-actively-stoking-discord-in-macedonia-since-2008-intel-files-say-leak-kremlin-balkan-nato-west-influence.

Istraživački novinari kasnije su objelodanili da je dobar dio opozicije referendumu bio finansiran od strane Ivana Savidisa, nekad poslanika Putinove „Ujedinjene Rusije“, koji ima bliske veze s krajnjom desnicom u Makedoniji, ali i s crkvenim krugovima u Grčkoj. Navijači kluba „Vardar“ također su učestvovali u nasilnim demonstracijama, što nije iznenađenje ako se zna da je vlasnik kluba ruski milioner Sergej Samsonenko. Makedonski primjer je i tipičan primjer špijunskog djelovanja obavještajnih službi. Ovdje je važno pomenuti uticajni izvještaj makedonske kontraobavještajne službe iz 2017. godine koji je ciljane propagandne kampanje, dezinformacije, obavještajnu djelatnost i meku moć Rusije u Makedoniji označio kao napore da se Makedonija izoluje u odnosu na zapadni uticaj. Konvergencija **energetske strategije Kremlja** s ruskom spoljnom politikom naglašava koordinisane pokušaje zemlje da uspostavi kontrolu nad ključnim energetskim resursima kroz saveze s balkanskim državama. Inicijative kao što je izgradnja mreže gasovoda u Makedoniji 2015. godine od strane ruskog preduzeća Stroytransgaz, čiji je cilj jačanje uticaja Rusije u toj oblasti, uz istovremeno poboljšanje energetske infrastrukture, najbolji su primjeri ovog strateškog usklađivanja. Istovremeno s tim infrastrukturnim inicijativama, Makedonija je mjesto raznolikih i široko **rasprostranjenih ruskih obavještajnih operacija**. Prema izvještajima, ruski agenti iz Glavne obavještajne uprave glavnog štaba oružanih snaga Ruske Federacije (GRU) i Spoljne obavještajne službe vode aktivnosti iz ruske ambasade u Skoplju, pod rukovodstvom stanica u Sofiji, odnosno Beogradu. Osim toga, stvaranje **lokalnih timova zaduženih za promociju** ruskih novinskih agencija TASS i Rosotrudničestvo, kao i **korišćenje počasnih konzulata** u Bitolju i Ohridu kao „obavještajnih baza“, naglašavaju različite strategije Rusije za uticaj na događaje i prikupljanje obavještajnih podataka. Štaviše, ruski **pokušaj regrutacije makedonskih vojnih i policijskih snaga** proračunat je potez za razvoj vojno obučene grupe ljudi koji bi mogli biti korišćeni za postizanje ruskih ciljeva u kritičnim političkim prekretnicama. Takva taktika naglašava namjeru Rusije da razvije sfere uticaja unutar važnih makedonskih državnih institucija. Dodatno, Rusija **koristi medije u Makedoniji** – posebno one koji se obraćaju albanskoj manjini – kao oruđe za uticaj na javno mnjenje i širenje

informacija koje podržavaju njene strateške ciljeve. Rusija može povećati svoje ukupno prisustvo i uticaj u Makedoniji i šire, utičući na medijske narative kako bi osnažila svoju retoriku i unaprijedila svoje geopolitičke ciljeve u regionu.[412]

Profesorica Najčevska, u svojoj analizi uticaja Rusije kroz medije, konstatuje da je narativ glorifikacije zemlje zastupljen u makedonskim medijima. Određeni stepen fascinacije Rusijom, koji je teško kvantifikovati, postoji u Makedoniji i plasira se putem tradicionalnih medija, ali mnogo više putem društvenih mreža i specijalizovanih online sajtova. Narativ o glorifikaciji zemlje može se graditi isticanjem kulturne ili naučne dominacije, ali najsnažniji uticaj takav narativ ima kada se gradi kroz isticanje vojne supremacije. Na medijsko okruženje u Sjevernoj Makedoniji utiču različiti elementi koji utiču na stav javnosti o vojnoj moći Rusije i načinu na koji se informacije šire. *Prvo*, nedostatak snažnog istraživačkog i analitičkog novinarstva u zemlji, čitaoce usmjerava da se više oslanjaju na vijesti i analize medija izvan Makedonije. Ova praksa često podrazumijeva kopiranje teksta bez citiranja, što otežava identifikaciju originalnog izvora informacija. *Drugo*, široko je rasprostranjen običaj konzumiranja medija iz Srbije, zbog čega je teško odrediti nivo izloženosti srpskim medijima, od kojih mnogi Rusiju i njenu vojnu moć predstavljaju upravo u skladu s pomenutim narativom glorifikacije. Kupovina makedonskih medijskih kompanija od strane medijskih kuća i pojedinaca iz Srbije pogoršava taj trend i može povećati uticaj Rusije preko srpskih medijskih kanala. *Treće,* platforme društvenih medija važan su izvor informacija za širu javnost, ali ocjenjivanje valjanosti i značaja sadržaja objavljenog na tim platformama izazovan je proces. U poređenju s drugim zemljama ili koalicijama, ruskoj vojnoj moći pridaje se nesrazmjerna pažnja u medijima u Makedoniji. Kapacitet javnosti da dobije objektivnu sliku o sposobnostima bilo koje druge vojske otežan je pristrasnim predstavljanjem, kojem nedostaju kontekst i objektivni podaci. Informacije koje plasiraju o ruskoj vojnoj moći lišene su konteksta, dubinske analize, ali i bilo kakvog poređenja u skladu s predstavljanjem balansa moći u međunarodnim odnosima.

[412] Tsalov, Yordan, *Russian interference in North Macedonia: A View Before the Elections,* Bellingcat, 2020, available at: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/07/04/russian-interference-in-north-macedonia-a-view-before-the-elections/.

Zanimljivo je da se primjeri ovakvog izvještavanja mogu naći i u tradicionalnim medijima, na primjer jednoj od najstarijih novina „Nova Makedonija“.[413]

Već smo pokazali da ruska „strategija“ meke moći obilato koristi imidž Vladimira Putina kao snažnog i pragmatičnog lidera. Ovaj prikaz bio je evidentan tokom makedonskih parlamentarnih izbora 2016. godine, kad se pojavila pjesma koja poziva Putina da spasi zemlju od uticaja EU, NATO-a i „američkog đavola“. Od ranije pomenutih organizacija „prijatelja Putina i Rusije“, u Makedoniji djeluju Kozačka armija i Noćni vukovi.[414]

Položaj MPC i Ohridske arhiepiskopije (OA) pitanje je koje je decenijama zaokupljalo pažnju analitičara religije i odnosa između crkava. Jednostranu samostalnost MPC je proglasila 1967. godine i ušla u višedecenijski spor sa SPC. Prethodnom analizom djelovanja SPC, s akcentom na širenje uticaja i teritorije djelovanja eparhija izvan granica države u kojoj je matica, ali i bliskih odnosa sa RPC, na makedonskom primjeru očitovalo se kao decenijski neuspjeh da se i MPC iskoristi za osnaživanje religijske komponente uticaja. Pragmatičnost u složenim odnosnima u okviru pravoslavnog svijeta prevagnula je odlukom kojom patrijarh Vartolomej MPC više ne smatra raskolničkom, a priznaje kanonski status OA. Uslijedilo je priznanje od strane SPC i RPC. SPC je to učinila, iako iznenađujuće, vjerovatno uz prethodni dogovor s MPC i Vaseljenskom patrijaršijom, gdje je Vartolomej prepustio SPC dalje uređivanje odnosa sa MPC kroz pravo pomjesne crkve majke. RPC je zapravo samo slijedila postupanje SPC i kroz taj primjer pokazala koliko ozbiljno shvata religijski faktor uticaja na Balkanu. Uključivanjem u rješavanje crkvenog pitanja na Balkanu zapravo je još jednom konsolidovana sinergetska uloga RPC i SPC, u cilju ostvarivanja uticaja na um i emocije vjernika. Tako je bilo i u Makedoniji gdje je vijest o priznanju samostalnosti makedonske crkve dočekana sa euforijom. Oprezno sagledavanje odnosa unutar crkve

[413] Najchevska, Mirjana, *How fascination with Russia's power is created in the media and on social networks in North Macedonia,* Global Voice, February 2022, available at: https://globalvoices.org/2022/02/25/how-fascination-with-russias-power-is-created-in-the-media-and-on-social-networks-in-north-macedonia/#;
[414] Cuppuleri, Adriana, Veliu Ashiku, Liridona, *The Multidimensional Soft Power of Illiberal States: Russia in the Western Balkans,* Nationalities Papers, 1–21, 2023, pp. 8–14.

upućuje i na makedonsko dvoumljenje između Fanara i očekivanja tomosa kojim bi se potvrdila autokefalnost, i Moskve, posebno u svijetlu sukoba RPC i Vaseljenske patrijaršije nakon njenog priznanja autokefalnosti Pravoslavne crkve Ukrajine 2019. godine. S druge strane, Bugarska pravoslavna crkva ovakvim je postupanjem izuzeta iz procesa rješavanja crkvenog pitanja na Balkanu, zbog čega status OA ostaje suštinski teško pitanje za vjersku diplomatiju Bugarske pravoslavne crkve. RPC je prateći odluku SPC u vezi s MPC odnosno OA, zapravo izbjegla zauzimanje strane kada je u pitanju stav Bugarske pravoslavne crkve koja i dalje smatra da je OA dio istorije pravoslavlja u Bugarskoj. Ovim je Bugarska pravoslavna crkva propustila šansu da se uz Vaseljensku patrijaršiju priključi rješavanju problema u okviru pravoslavnog svijeta na Balkanu. S druge strane, RPC je nedvosmisleno ojačala svoj položaj na Balkanu i još važnije pokazala dosljednost u odnosu na djelovanje SPC i Beograda u regionu, bez obzira da li se radi o političkim ili vjerskim pitanjima.[415] Razvoj dešavanja nakon ovih događaja zanimljiv je za analizu ruskog vjerskog uticaja u Makedoniji. Naime, u prethodne gotovo dvije godine nakon priznanja autokefalnosti, predstavnici MPC OA nijesu činili diplomatske korake prema Vaseljenskoj patrijaršiji. S druge strane, posjete mitropolita Antonija, drugog čovjeka RPC, česte su, kao i čestitke upućene arhiepiskopu MPC Stefanu. Analiza Marjana Nikolovskog, istraživačkog novinara iz oblasti religijskih pitanja u Makedoniji, pokazuje da je izravan uticaj RPC na MPC vidljiv kroz odnos prema najmanje dva episkopa MPC, koji su i članovi Sinoda MPC. Cilj djelovanja RPC prema MPC je da pokuša da stvori novi pravoslavni blok i da istakne ruskog patrijarha kao predvodnika tog dijela pravoslavnog svijeta. Bez sumnje, takav plan je u direktnom sukobu s Vaseljenskom patrijaršijom, što je i cilj RPC. Do danas, uticaj RPC u Makedoniji i MPC rezultira pasiviziranjem odnosa MPC prema Vaseljenskoj patrijaršiji kad je u pitanju zaokruživanje procesa dobijanja tomosa.[416] Ovim je pojačano rusko prisustvo

[415] Krastev, Nikolay, *The Battle for the Faith: the Macedonian Church Question between the Moscow and Ecumenical Patriarchates,* Cross border talks, 2022, available at: https://www.crossbordertalks.eu/2022/09/18/macedonian-orthodox-church-en/.

[416] Neziri, Xhelal, *Russian influence increases in the Macedonian Orthodox Church,* Geopost, February 2024, available at: https://thegeopost.com/en/analysis/russian-influence-increases/.

kroz instrumentalizaciju religije. Jedan od primjera je i izgradnja ruskog hrama u Skoplju 2014. na 2015. godinu, koji treba da predstavlja „dio ruske duše u Makedoniji". To je zapravo nastavak plana ruske vjerske diplomatije koji se prema najbližem susjedstvu implementira već dvije decenije i za cilj ima vraćanje svih pravoslavnih parohija koje su se odvojile od RPC pod ponovnu jurisdikciju Moskovske patrijaršije. Takav plan nije bilo lako sprovesti u pojedinim evropskim državama od interesa za Rusiju, a opet dosta daleko od njenog najbližeg susjedstva. Usljed toga, dio plana je proširen i podrazumijeva izgradnju crkava u tim zemljama koje su pod punom jurisdikcijom Moskovske patrijaršije. Ovaj plan nije ograničen samo na prostor Balkana, u kojem se koriste manje ili veće političke tenzije za širenje uticaja, već i u članicama EU i NATO-a. Ovakav je slučaj sa izgradnjom hramova u Talinu, gdje je dio novca za izgradnju crkve otišao u ruke proruskom estonskom političaru, zatim u Parizu, u blizini Ajfelovog tornja gdje će kompleks sadržati i kulturni centar ili u Strazburu, u blizini Evropskog suda za ljudska prava. Svaka od ovih aktivnosti povezana je s agencijama ili pojedincima iz ruske vlade, a u zemljama gdje se grade hramovi s proruskim političkim strujama.[417]

Jedan od načina uticaja pokazan u prethodnim studijama slučaja je i djelovanje Rusije prema političkim subjektima u cilju mijenjanja postojeće i uspostavljanja nove političke agende. Prethodno smo ukazali na tip i namjeru takvih ruskih operacija u Makedoniji. Dodatno, u Makedoniji funkcioniše manja politička partija desnog centra „Narodni pokret za Makedoniju" koja je 2018. promijenila naziv u „Ujedinjena Makedonija", kako bi ukazala na makedonski pandan Putinovoj „Ujedinjenoj Rusiji". Ona je najglasniji politički subjekt kad je u pitanju plasiranje anti-EU i anti-NATO narativa u Makedoniji. Ruski filozof i Putinov ideolog Aleksandar Dugin bio je gost na osnivačkoj konferenciji te partije. Iako je po političkoj snazi irelevantan politički

[417] Braw, Elisabeth, *Mixed Feelings In Macedonia As A Russian Orthodox Church Rises,* Radio Free Europe, June 2015, available at: https://www.rferl.org/a/macedonia-russian-orthodox-church-skopje/27093507.html.

subjekt, „Ujedinjena Makedonija“ megafon je za plasiranje ruskih narativa u Makedoniji.[418]

10.2. Efekti

Najnovije istraživanje balkanskog javnog mnjenja od strane IRI za 2024. godinu ukazuje na prozapadni kurs Makedonije, ali i na percepciju bliskih veza s regionom. Naime, podrška izglasavanju pridruživanja EU na referendumu je nešto manja od 70% i blago je porasla u prethodne dvije godine, dok je procenat onih koji bi glasali protiv stabilan u posljednje dvije godine, na nivou 13%. Za najvažnijeg partnera ispitanici iz Makedonije odgovorili su da je to Srbija, s 34% pozitivnih odgovora što je stavilo debelo na prvo mjesto, dok je za Rusiju isto kazalo 8% ispitanika. Sličan je procenat onih koji smatraju isto kao i u Makedoniji i u Crnoj Gori i po pitanju Srbije i po pitanju Rusije. Najveća prijetnja zemlji je Bugarska s 23% odgovora i Rusija s 12% odgovora. Specifičnost makedonskog primjera u kontekstu ruskog i srpskog uticaja vidljiva je i u podacima koji pokazuju da, iako značajna većina podržava članstvo u EU, samo nešto malo preko trećine smatra da je EU stvarno ozbiljna u namjeri da ponudi punopravno članstvo zemljama Zapadnog Balkana. Ovaj rezultat je uz Srbiju najmanji od svih zemalja Zapadnog Balkana. Dodatno, po pitanju rata u Ukrajini, ispitanici u Makedoniji smatraju da je za rat odgovoran Zapad i to 27% njih, dok za Rusiju isto smatra 17% ispitanika.[419] U posljednjem istraživanju IRI za Makedoniju zanimljiva je stabilnost procenta onih koji smatraju da makedonskim interesima najviše pogoduje održavanje veza s Rusijom i to u prethodnih nekoliko godina misli u prosjeku 25% ispitanika.

[418] Nechev, Zoran, Nikolovski, Ivan, „North Macedonia - A fertile ground for external influences“ in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries,* Routledge, London, New York, 2020, pp. 133–134.

[419] International Republican Institute, *Western Balkans Regional Poll*, February-March 2024, available at: https://www.iri.org/resources/western-balkans-regional-poll-february-march-2024/.

Međutim, na pitanje koja država najviše podstiče zadovoljenje makedonskih nacionalnih interesa samo 5% ispitanika kaže da je to Rusija.[420]

Makedonija je možda i najvidljiviji primjer zemlje u kojoj manjak strateške uloge EU ostavlja prostor za rusko djelovanje i najbolje potvrđuje ustaljeno mišljenje da je to slučaj s čitavim regionom Zapadnog Balkana. Pokazali smo da kada to odgovara njenim interesima Rusija će i unutrašnje političke sporove, kroz plasiranje poznatih narativa i uticajem na političke subjekte, pokušati da predstavi kao etničke. Među etničkim Makedoncima to je vidljivo kroz mišljenje o tome da je EU najvažniji spoljnopolitički partner. Naime, ukupno gledano to misli 41,8% ispitanika, ako se uzorak strukturira po etničkoj liniji, taj procenat je mnogo veći kod etničkih Albanaca u Makedoniji (61,5%), nego kod etničkih Makedonaca (36,4%). Kada se uzorak strukturira po liniji pripadnosti partiji, onda će 23,4% ispitanika, koji su ujedno i glasači VRMO-DPMNE, reći da je Rusija najvažniji partner, dok procenat nije zanemarljiv ni kod ljevice (partija „Levica" – 16,7%) i socijaldemokrata (partija „Socijaldemokratski savez Makedonije" - 9,2%). Od trenutka aktivnog uključivanja EU u rješavanje post-političke krize u Makedoniji vidljiv je rast onih koji je vjeruju u njen kredibilitet s 28,1% na 38,1%, dok je značajan pad onih koji percipiraju Rusiju kao poželjnog partnera s 25% na 13,8%.[421]

Na primjeru Makedonije pokazano je da ne postoji dugoročni strateški plan uticaja Rusije kroz instrumentalizaciju meke moći. Uticaj se očitava periodično i uglavnom u periodima kada jača nesigurnost u odnosima EU i Makedonije, kada Rusija djeluje u cilju iskorišćavanja političkog i društvenog nezadovoljstva. Pored primjera uključivanja tajne agenture u cilju ostvarivanja uticaja, ostali instrumenti su nepromijenjeni u odnosu na ostatak Zapadnog Balkana. Kombinacija djelovanja kroz poznate kanale uticaja kroz religiju, jačanje uticaja na MPC, jačanje sinergetskog efekta sa SPC, posebno u svijetlu sukoba RPC i Vaseljenske patrijaršije. Odlaganje potpunog rješavanja autokefalnosti MPC OA za sada je najvidljiviji efekat uticaja RPC i nametanje

[420] International Republican Institute, *National Survey Of North Macedonia,* April-May 2024, available at: https://www.iri.org/resources/national-survey-of-north-macedonia-april-may-2023/.
[421] Nechev, Z, Markovikj, N, Nikolovski, I, *The European Union on the Verge of Bouncing Back in Macedonia*, Konrad Adenauer Stiftung, Institute for Democracy "Societas Civilis", Skopje, 2018, pp. 3–7.

narativa o tumačenju kanonskog prava po kojem to pitanje treba da rješava SPC. Dodatno, efekat ruskog uticaja očitava se i kroz djelovanje medija, koji su polarizovani, lišeni pluralizma sadržaja i izgrađenog istraživačkog pristupa, što ostavlja prostor za djelovanje ruskih medijskih propagandista uz jak, ali još uvijek neistražen, uticaj medija i prelivanje medijskog sadržaja iz Srbije. Uticaj na političke subjekte evidentan je i u svim unutrašnjim političkim sporovima ostavlja značajan prostor da Rusija korišćenjem pomenutih instrumenata meke moći aktivno učestvuje u oblikovanju političke agende u Makedoniji.

11. Ruska meka moć u Albaniji

Na posljednjem popisu iz 2023. godine u Albaniji živi 2,4 miliona stanovnika, od kojih je u etničkom smislu najviše Albanaca 91%. Sve ostale etničke grupe imaju udio u populaciji manji od 1%. U smislu vjerske pripadnosti najviše je muslimana 45,9%, zatim katolika 8,4%, pravoslavaca 7,2% i muslimana bektaša 4,8%. Značajan je procenat (oko 14%) onih koji su se izjasnili kao vjernici bez pripadnosti konkretnoj religiji.[422]

Levicki i Vej u svom članku iz 2020. godine navode da od 2019. Albaniju svrstavaju u grupu demokratskih država. Takođe, prije 2019. godine Albaniju su analizirali kao fluidnu, u smislu tipa političkog sistema koja se, u zavisnosti od perioda analize, kretala od demokratije ka kompetitivnom autoritarizmu i nazad. Kako objašnjavaju, Albanija je poslije Hladnog rata bila u grupi onih zemalja u kojima su se mogli prepoznati mnogi elementi autoritarizma uprkos talasu višepartizma i opštih izbora. Takođe, Albanija je bila u grupi onih zemalja s elementima sistema koji su otežavali razvoj demokratije: slabe državne institucije, a opet glomazan državni aparat i uloga države, nerazvijen privatni sektor, slaba opozicija i civilni sektor, gotovo nepostojeća srednja klasa. Ranije smo govorili o sagledavanju eksternog faktora na demokratizaciju ovakvih država, što se desilo i u Albaniji, tako Levicki i Vej ističu da se pod eksternim uticajem politička elita odlučila za pluralizam i kompetitivnost izbora u određenoj mjeri. Kombinacija ovih faktora uticala je da, u zavisnosti od perioda analize, Albanija bude okarakterisana kao hibridni režim, polu-autoritarni ili režim kompetitivnog autoritarizma, ali i kao demokratija.[423]

Na osnovu izvještaja „Nacije u tranziciji“ od 2015. godine do danas Albanija je u grupi zemalja okarakterisanih kao tranzicioni ili hibridni režimi. Ocjena demokratije se kretala od 45 do 48 procenata. Gotovo deceniju otkad se objavljuju izvještaji za Albaniju prekretnica u smislu funkcionisanja političkog sistema bila je 2016. godine kada je

[422] Instituti i statistikes (INSTAT), *Population and housing census 2023*, Albania, available at: https://www.instat.gov.al/media/13626/cens-2023-census-botim.pdf, pp. 75 - 76.
[423] Levitsky and Way, *op. cit.,* 2020, pp. 51–52.

usvojen set amandmana na Ustav kojim se podsticala reforma pravosudnog sistema. Cilj je bio da se utiče na smanjenje organizovanog kriminala i korupcije, smanji politički uticaj na pravosuđe, ali i ubrza put ka EU. U izvještaju iz 2023. ocjena demokratije je poboljšana, kao i ocjena za borbu protiv korupcije. Ključni razlog je pozitivno ocijenjen rad Specijalne strukture za antikorupciju i organizovani kriminal i posljedice djelovanja te institucije u vidu optužnica i presuda visokim funkcionerima za koruptivne radnje. Svakako, ono što smješta Albaniju u red hibridnih režima je i dalje nedovoljno razvijen civilni sektor i ograničena sloboda medija uz upitan nivo demokratije na lokalnom nivou.[424]

Izvještaji „Slobode u svijetu" objavljuju se za Albaniju od 2017. godine. Njen ukupan učinak kretao se od 66 do 68 poena i smještao je u grupu djelimično slobodnih država. Gotovo u svim izvještajima potcrtava se kao nedovoljno efikasna borba protiv korupcije, nedovoljna otvorenost i transparentnost rada vlade, kao i ograničena sloboda medija, loš materijalni status novinara, sporadični fizički napadi na novinare i česti sudski slučajevi protiv medijskih radnika i drugi pritisci. Koncentracija medija je jedan od izraženih problema, a upitna je i nezavisnost medijskog regulatora, dok je vlasništvo nad njima uglavnom dio krupnog biznisa povezanog s određenim političarima. Početak izbornih reformi i usvajanje preporuka Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) kao i veting sistem usmjeren na dubinsku analizu rada sudija i tužilaca i gotovo svih slučajeva pred sudovima, kao i podignutih optužnica, uzimaju se kao važni pokazatelji napretka.[425]

Kada govorimo o **mekom uticaju Rusije u Albaniji,** možemo govoriti samo o momentumima i pojedinačnim slučajevima, prije nego o utemeljenoj strategiji meke moći. Rusija je prihvatila članstvo Tirane u NATO-u u aprilu 2009. godine kao neophodan korak i nije imala nikakve zamjerke. U tom kontekstu, Rusija je i na

[424] Nacije u tranziciji, izvještaji za Albaniju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/albania/nations-transit/2024.
[425] Slobode u svijetu, Izvještaji za Albaniju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2024.

proširenje EU u tom periodu reagovala apatično. Ta apatija je u oštroj suprotnosti sa njenim odgovorima prema onim državama koje su dio njenog „bliskog inostranstva“, pa čak i Crnoj Gori, čiji je prijem u NATO izazvao značajne posljedice i oštru reakciju. Vrijeme širenja NATO na Balkan, koje je bilo u skladu s kampanjom Obamine administracije za „resetovanje“, koja je imala za cilj poboljšanje odnosa između SAD i Rusije, bio je jedan od važnih razloga koji je podstakao takav odnos prema Albaniji. I bez dubinske analize može se uvidjeti da u poređenju s ostalim zemljama Zapadnog Balkana, ruski uticaj u Albaniji zaostaje. Ključni razlog za to je nepostojanje strateških ekonomskih veza[426] s Albanijom. U geopolitici naftovoda i gasovoda Albanija nije zemlja od interesa za Rusiju, jer niti je veliki potrošač, niti uvozi gas. Pomenuti momentum u odnosima, koji se može sagledati u kontekstu jačanja veza, odnosi se na prvu deceniju 21. vijeka i saradnju s tadašnjim albanskim predsjednikom Alfredom Moisiuom. Činjenica da je Moisiu bio student u SSSR-u i da je pravoslavac, značila je za Rusiju isticanje upravo tih činjenica ne bi li osnažila svoj uticaj u Albaniji. Tirana je bila domaćin festivala ruske kulture 2011. godine. Pogoršanje statusa Rusije u međunarodnim odnosima 2014. godine i oštre reakcije međunarodne zajednice nakon napada na Ukrajinu značili su i kraj momentuma za jačanje uticaja u Albaniji. Od tada albanski zvaničnici često koriste narative ruske prijetnje ostatku regiona kako bi konsolidovali podršku političkom Zapadu.[427] Danas se smatra da su odnosi Rusije i Albanije zamrznuti. Posebno ako se ima u vidu protjerivanje ruskih diplomata iz Tirane 2018. godine, odnosi dvije zemlje jesu prilično zategnuti. Međutim, to nije značilo da Rusija nije željela da uspostavi saradnju s političkim proksijima i u Albaniji, na vrlo nepovoljnom terenu. Jedan od slučajeva je i navodno finansiranje bivšeg lidera Demokratske partije Ljuljzima Baše. Iako se taj slučaj može posmatrati kao kratkotrajni i izolovani slučaj, posljedice su trajući sukob u rukovodstvu ove partije, dok je na državnom nivou ova tema i dalje dio političke debate drugih političkih subjekata i Demokratske partije. Dodatno, u javnoj debati u velikoj mjeri je problematizovano

[426] Ranije smo govorili o konverziji moći i naznačili da je postojanje ekonomske uvezanosti jedan od preduslova za razvoj uspješne strategije meke moći i konverzije dijela ekonomske u meku moć.
[427] Bechev, op. cit., 2017, pp. 90–95.

zalaganje premijera Albanije Edija Rame za učešće Albanije u regionalnoj inicijativi „Otvoreni Balkan“[428]. Naime, stručna javnost gotovo je nepodijeljena po pitanju učešća Albanije i suprotstavljanju ove inicijative onoj koja je i dalje za proces integracija regiona u EU važnija, a to je Berlinski proces. Ključne zamjerke odnosile se u prije svega na ekonomsku supremaciju Srbije u regionu i nepovoljan položaj Albanije u dijelu izvoza svojih proizvoda. Dodatno, politički aspekt je zauzimao veliki dio javne debate. On se odnosio na ulogu Srbije u regionu, njenim pokušajima da uspostavi neki vid hegemonije u regionu, uzimajući u obzir njene veze s Rusijom. Važan politički aspekt koji je dijelio laičku javnost je i odnos te inicijative prema Kosovu, koje je odbilo učešće ukoliko EU nema svoje mjesto u toj regionalnoj inicijativi. Postavilo se pitanje podrške Albanaca iz Albanije ostvarivanju pune nezavisnosti i punog priznanja države Kosovo.[429]

U analizama ruskog uticaja na Zapadni Balkan, posebno ruske meke moći, slučaj Albanije ne zauzima značajno mjesto. Takav direktni uticaj u Albaniji gotovo da ne postoji. Pored prethodno iznijetih razloga, Albanija svoj odnos prema Rusiji gradi gotovo u potpunosti kroz usklađivanje svoje spoljne politike sa EU i SAD. U posljednjih nekoliko godina pojačale su se aktivnosti ruske ambasade u Tirani u okvirima mekog uticaja, kroz otvaranje kurseva ruskog jezika i organizovanje kulturnih svečanosti. Ruski mediji, kao na primjer „Rusija danas“, vrlo kratko su imali svoju ekspozituru u Tirani („Rusia Sot“), koja je danas ugašena. Ipak, ruski mediji, posebno oni označeni za

[428] Ova inicijativa pokrenuta je od strane tri predsjednika – Srbije, Sjeverne Makedonije i Albanije. Cilj joj je bio podsticanje regionalne prije svega ekonomske saradnje. Iako ima identične ciljeve sa Berlinskim procesom, Otvoreni Balkan nije vezan za standarde EU u oblasti slobodnog kretanja roba, ljudi i kapitala. Jedino je Srbija do sada ratifikovala pet sporazuma proizašlih iz ove inicijative, dok Sjeverna Makedonija i Albanija nijesu ratifikovale niti jedan. Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Kosovo nijesu se priključili ovoj inicijativi.

[429] Beshku, Klodiana, „Albania amidst the External Actors' Influence. The Open Balkan Initiative: A Russian Trojan Horse or a Faster Approach to Regional Cooperation?”, in Slavkova, M, Grabovac A, Grabovac T (eds.), *Western Balkans at the Crossroads: Democratic Backsliding and External Actors' Influence,* Prague Security Studies Institute, Prague, 2023, pp. 13–20.

ključne generatore i desiminatore manipulacija informacijama, obilato su izvještavali o protestima[430] u Albaniji 2019. godine.[431]

11.1. Efekti

Albanija svoju spoljnu politiku, a time i poziciju u međunarodnim odnosima, u potpunosti usklađuje sa politikom EU i SAD. Takva odluka, uz punopravno članstvo u NATO-u, značila je uvođenje sankcija i dodatno zahlađivanje odnosa. Rusija i Albanija zauzimaju strateški potpuno različite pozicije kada je u pitanju status Kosova. Pokušaj ruskog miješanja u unutrašnje prilike u Albaniji i navodno finansiranje pojedinih političara dodatno ograničava prostor za razvoj strategija ruske meke moći u Albaniji. Dodatno, Rusija nema jako uporište kroz djelovanje pravoslavne crkve u Albaniji što je značajan ograničavajući faktor za njen uticaj.

Prema već navođenom istraživanju javnog mnjenja u državama Zapadnog Balkana koje je sproveo IRI 2024, podaci za Albaniju govore da ispitanici ne navode Rusiju kao zemlju koja bi trebala biti najvažniji spoljnopolitički partner. Nasuprot, za takvu zemlju ispitanici većinski smatraju SAD i to 56%. S druge strane, ispitanici u Albaniji smatraju Srbiju i Rusiju najvećim prijetnjama za njihovu zemlju, u procentima približno isto 36% za Srbiju i 32% za Rusiju. Na pitanje da ocijene stav prema državama pojedinačno svega 2% je u slučaju Rusije odgovorilo da ima veoma povoljan stav, dok je 75% ispitanika kazalo da ima veoma nepovoljan stav prema Rusiji. Ovakav stav preliva se i na pitanja o svjetskim liderima, gdje je svega 10% ispitanika izjavilo da ima veoma povoljan ili povaljan stav prema Vladimiru Putinu. U vezi sa spoljnopolitičkom orijentacijom, 82% ispitanika se izjasnilo da to treba da bude samo proevropska i

[430] Masovni protesti predvođeni opozicijom zbog neprihvatanja rezultata lokalnih izbora.
[431] Cela, Alba, „Albania and the Influence of Outside Actors“, in Rausch, B, Dzurinda, M, Fasslabend, W, *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans,* The Wilfried Martens Centre for European Studies, the Political Academy of the Austrian People´s Party, Vienna, 2020, pp. 8–9.

prozapadna orijentacija, 7% da to treba da bude proevropska orijentacija uz održavanje veza s Rusijom, 3% da to podjednako trebaju da budu i Zapad i Rusija.

Albanija je primjer kroz koji možemo uvidjeti da Rusiji ne uspijeva da uposli instrumente strateške meke moći u situaciji djelimično nepovoljnih uslova. Bez dublje analize, a poznajući unutrašnji kontekst u Albaniji, nedovršen proces demokratske konsolidacije i značajne probleme u oblasti korupcije i organizovanog kriminala, ne možemo se odrediti prema tome da je tip političkog sistema značajna ili manje značajna prepreka tome. Ovdje mislimo na analizu Levickog i Veja koji Albaniju svrstavaju u grupu demokratskih država. Matrica koju smo prepoznali u dosad obrađenim studijama slučaja ruskog mekog uticaja govori da u slučaju Albanije nedostaju najmanje dva ključna elementa. Nedovoljno jaka pravoslavna crkva u Albaniji i tržište rezistentno na upliv ruskih medijskih kuća. Na primjeru Albanije uviđamo koliko se obilato ruska meka moć na Zapadnom Balkanu oslanja na religijske veze i, prije svega pravoslavlje kao jedan od ključnih elemenata njene strategije meke moći.

TURSKA, MEKA MOĆ I ZAPADNI BALKAN

12. Turska i Balkan. Između racionalnosti i romantizacije.

Započinjući dio disertacije o odnosima Rusije i zemalja Zapadnog Balkana napisali smo da se radi o odnosima opterećenim istorijskim bremenom. Ni riječ manje ne bismo mogli da napišemo u uvodnom pregledu turskog vjekovnog gledanja na Balkan. Iako bi i ovaj dio našeg rada vjerovatno trebao početi uspostavljanjem istorijske geneze, smatramo da to ne bi u potpunosti doprinijelo svrsi našeg istraživanja. Uz razumijevanje značaja takvog pristupa, pokušaćemo da kroz obradu posebnih studija slučaja ukažemo na važne istorijske aspekte odnosa. U ovom dijelu bavićemo se ključnim konceptima koji oblikuju tursku politiku prema Balkanu, način gledanja na etnički raznoliko Balkansko poluostrvo i na instrumente meke moći prema tom regionu, u kontekstu turske savremene vanjske politike.

Period koji nas interesuje u velikoj mjeri fokusiran je na uticaj i domete „Strategijske dubine“[432] Ahmeta Davutoglua, prvo savjetnika za vanjske poslove Tajipa Erdogana, zatim ministra vanjskih poslova, a kasnije i premijera Turske. Ako se sagledaju analize turske vanjske politike od kraja Hladnog rata naovamo, bilo je dosta pokušaja da se oblikuje turska regionalna, evropska, dalekoistočna i svjetska politika. Na samom početku 21. vijeka Davutoglu je dao robustan i vrlo značajan doprinos ne samo u teorijskom oblikovanju, već i u praktičnom sprovođenju turske vanjske politike. Zato i ne čudi da veliki broj analiza savremene turske vanjske politike započinje upravo analizom i dometima njegovog djela.

Ne iznenađuje da je jedno od ključnih mjesta u knjizi povratak statusa velike sile i jačanje turske uloge u svijetu. Knjiga je zapravo dugoročna vizija na koji način oblikovati tursku vanjsku politiku u cilju povratka na status velikog igrača u međunarodnoj zajednici.

Davutoglu svijet analizira kroz „geostrateške zone“. On definiše tri takve zone: bliska kopnena zona (Balkan, Bliski istok i Kavkaz), bliska morska zona (Crno more,

[432] Davutoglu, Ahmet, *Strategijska dubina: međunarodni položaj Turske,* Službeni glasnik, Beograd, 2014.

Jadransko more, istočno Sredozemlje, Crveno more, Persijski zaliv i Kaspijsko jezero) i bliska kontinentalna zona (Evropa, sjeverna Afrika, južna Azija, te centralna i istočna Azija). On smatra da su ovo kružne zone koje se međusobno prepliću i koje su od primarnog značaja za jačanje geopolitičkog položaja Turske. Prema Davutogluu, kako bi povećala svoj međunarodni položaj, Turska bi trebalo da progresivno širi svoje regionalne sfere uticaja unutar ovih zona. Neposredno okruženje Turske trebalo bi da bude ključni fokus njene spoljnopolitičke strategije. Prema njegovim riječima, Turska je sastavni dio bliske kopnene zone zbog svoje geografske blizine i kulturnog nasljeđa.[433] Balkan se takođe nalazi u ovoj zoni, i zato je jedan od najvažnijih prostora prema kome i u okviru kojeg Turska treba da jača svoju regionalnu politiku. Davutoglu u ovom cilju vješto instrumentalizuje osmansko nasljeđe na Balkanu, smatrajući da su istorijske okolnosti ostavile dovoljno prostora za djelovanje. Cilj je da se regionalna politika Turske fokusira na muslimanske balkanske zajednice koje i dalje baštine osmansko nasljeđe. On prepoznaje značaj većinski muslimanskih zemalja Albanije i Bosne, u kojima se takva istorijska povezanost može pretvoriti u prirodno savezništvo koje pogoduje regionalnoj politici savremene Turske. Ovdje još ubraja i muslimanske zajednice u Grčkoj, na Kosovu, u Sandžaku, Bugarskoj, Makedoniji i Rumuniji. Za puno zaokruživanje turske balkanske politike potrebno je da se Turska izbori za međunarodnu legalizaciju paternalističke uloge prema muslimanima na Balkanu kroz sprovođenje aktivne regionalne politike.[434] Albanci i Bošnjaci su dva ključna oslonca turske balkanske politike. Jačanje komunikacije među njima, konsolidovanje zajednica u državama u kojima su manjina, očuvanje njihove kulturne samobitnosti, ekonomsko jačanje i bezbjednosti, kroz konstantno sprovođenje aktivnih mjera za minimiziranje negativnog imidža osmanskog nasljeđa u većinski hrišćanskim zemljama Balkana, neki su od instrumenata turske balkanske regionalne politike. Davutoglu izdvaja Kosovo kao prostor koji uvezuje muslimane Bosne i Sandžaka, zatim muslimane iz Albanije i

[433] Davutoglu, *op. cit*., str. 118.
[434] *Ibid.*, str. 134.

muslimanske zajednice iz Makedonije. Međutim, za tursku regionalnu politiku najznačajnije je jačanje veza s Albanijom i jačanje same Albanije u svakom smislu.[435]

Davutogluova vizija dala je novi, moderni okvir za jačanje *neoosmanizma* u vanjskoj politici. Ovdje, svakako, ne govorimo o fenomenu u takvom načinu oblikovanja vanjske politike. Prvi turski predsjednik nakon Hladnog rata, Turgut Ozal, postavio je temelje novog koncepta vanjske politike Turske.

Konvencionalna vanjska politika Turske ima svoje korijene u nizu istorijskih i ideoloških okvira. Prvo se nadahnjuje prošlošću Osmanskog Carstva, posebno iz njegovog koncepta održavanja ravnoteže snaga. Drugo, element izolacionizma uveden je nacionalističkom kemalističkom revolucijom i uspostavljanjem republike. Treće, programi usmjereni na modernizaciju i evropeizaciju jasno su imali zapadni element takve politike. U godinama koje su prethodile Prvom svjetskom ratu, *panturcizam* i *panturanizam* nastali su kao dva nova ideološka svjetonazora koji su imali uticaj na konvencionalni koncept turske vanjske politike. Cilj panturcizma bio je da zbliži Turke u Anadoliji i Centralnoj Aziji i na Kavkazu. Romantična ideja o ujedinjenju turskog, mongolskog i ugro-finskog naroda pojavila se kao reakcija na ruski ekspanzionizam na Balkanu, sproveden u drugoj polovini XIX vijeka pod okriljem panslavizma. U kratkom periodu početkom XX vijeka, tursko-mađarska saradnja bila je motivisana tom ideologijom kao sredstvom za odbijanje ruske agresije. Ti su pokreti stekli određenu snagu među Mladoturcima u godinama koje su prethodile Prvom svjetskom ratu, utičući na ideološko oblikovanje turske vanjske politike. Kemalizam je značajno oblikovao tursku vanjsku politiku na temeljima sekularizma i zapadnoevropskog načina vođenja politike, da bi ona doživjela značajne promjene nakon završetka Hladnog rata, koje su se mogle osjetiti i ne više od decenije od Ataturkove smrti 1938. godine. Sve veći broj ljudi usvaja neoosmanističku filozofiju, koja se postavlja kao ključna karakteristika te promjene. Ta je ideologija prvi put primijenjena kao odgovor na unutrašnje etnonacionalne sporove, posebno na one koji uključuju kurdske

[435] Davutoglu, *op. cit.,* str. 293 – 295.

separatiste pod vođstvom Kurdistanske radničke partije (*tur.* PKK). Neoosmanizam je filozofski i ideološki postepeno oblikovao vanjskopolitičke perspektive modernih turskih kreatora politike. Teoretičari međunarodnih odnosa slažu se da je vanjska politika vrlo često refleksija unutrašnje politike. Kao rezultat toga, filozofija vanjske politike Turske bila je pod velikim uticajem promjena u njenoj unutrašnjoj politici. Taj je razvoj dio šire strategije koja uključuje regionalne, istorijske i kulturne faktore u okvir turske vanjske politike.[436]

Neoosmanizam nije nova tema u javnoj debati u Turskoj, ali ni u zemljama koje osjećaju značajno ekonomsko, političko i kulturno prisustvo Turske. S jedne strane, oni oštriji kritičari će ovom konceptu pripisati odlike iredentizma i ekspanzionizma i na taj način tumačiti potenciranje osmanskog nasljeđa u turskoj savremenoj vanjskoj politici. U analizama je česta i islamska dimenzija neoosmanizma koja se analizira u odnosu na sekularizam, sa značajnom naznakom negativnog u analizi. S druge strane, umjereniji kritički osvrt najčešće ističe pozivanje na osmansko nasljeđe i neki vid „imperijalne nostalgije u kombinaciji s ekstremnim pragmatizmom“, kako to u svojoj knjizi ističe Darko Tanasković[437]. Reislamizacija društva je još jedna od karakteristika jačanja neoosmanizma. Takve težnje u unutrašnjosti nijesu mogle ostati bez posljedica na vanjsku politiku. U svojoj drugoj studiji iz 2016,[438] nastaloj nakon državnog udara u Turskoj i odlaska Davutoglua, Tanasković nešto detaljnije definiše neoosmanizam kao makroideološki svjetonazor kojim savremena Turska reafirmiše svoje duhovno, kulturno i političko nasljeđe, instrumentalizujući ga u cilju osvajanja statusa globalne sile.[439] On navodi da je ključni i suštinski otklon od politike Kemala Ataturka učinio Erdogan. Erdogan je upravo potcrtao jednu od najvažnijih karakteristika neoosmanizma – promjenu od usredsređenosti na unutrašnju politiku ka jačanju

[436] Murinson, Alexander, *The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy,* Middle Eastern Studies, 42 (6), Routledge, 2006, pp. 945 – 947.
[437] Tanasković, Darko, *Neoosmanizam: Povratak Turske na Balkan,* Službeni glasnik, Beograd, 2011.
[438] Tanasković, Darko, *From neo-ottomanism to erdoganism: a doctrine and foreign policy of Turkey,* Association of Non-Governmental Organisations of Southeast Europe CIVIS, Beograd, 2016;
[439] *Ibid.,* p. 16.

Turske kao ključnog aktera u vanjskopolitičkim dešavanjima u regionima koji su joj od značaja. Takvu politiku Tanasković vidi kao težnju ka sticanju statusa lidera u međunarodnom okviru u kojem je to moguće ostvariti, s dodatnom težnjom da se taj prostor poklopi sa prostorom kojim je vladalo Osmansko Carstvo. Značajna za istraživanje je i Tanaskovićeva teza kojom zaključuje da takva politika znači da Turska ne želi Balkan u EU, već Balkan okrenut Turskoj kao regionalnoj sili. On smatra da Turska za ključne partnere ove politike na Balkanu vidi muslimane. Iako je islamizam jedna od ključnih karakteristika neoosmanizma, on se ne može svesti samo na to. Ključno je ukazati i na mit o Osmanskom Carstvu koje je svim svojim stanovnicima omogućavao ekonomski i kulturni prosperitet, stoga bi obnova takvog poretka pozitivno doprinijela životu i nemuslimanskog stanovništva. Zato se u politici savremene Turske obilato koristi kao podržavajuća teza Marije Todorove da Osmansko Carstvo na Balkanu nije bilo primjer klasične kolonijalne imperije.[440]

Ataturkov sekularizam modelovan prema uzusima Zapada nije u potpunosti mogao da postane jedina i najznačajnija društvena paradigma. To se pokazalo i u prvim otklonima od njegovog nasljeđa, koji su uslijedili ni deceniju od njegove smrti. Za vrijeme njegove vladavine društvena podjela podrazumijevala je jednu stranu koju su činili čvrsti i odlučni tradicionalisti, još čvršće vezani za islam, i sekularisti pogleda uprtog prema Zapadu. S Ataturkovim reformama, tursko je društvo počelo da se više oslanja na Zapad, što je imalo značajne i dugotrajne efekte. Vesternizacija nikada nije dostigla svoj puni potencijal, uglavnom zbog oštrog otpora tradicionalista i ublažavanja kemalističkog progona, do kojeg je došlo uspostavom višestranačkog sistema pod Adnanom Menderesom. Kako bi zaštitila Ataturkovo nasljeđe, turska vojska se putem vojnih udara direktno miješala u politiku pokušavajući da usmjerava politiku države. Osmanski tradicionalizam i islamizam počeli su da zauzimaju značajno mjesto u ideološkim sporovima u državi i da postaju relevantan dio političke arene. Predsjednik Turgut Ozal započeo je javnu komunikaciju s islamističkim organizacijama 1980-ih.

[440] *Ibid.,* pp. 96–100.

Kada je tvrdolinijaški islamista Nedžmedin Erbakan postao premijer 1990-ih, taj trend se nastavio. Spoljna politika Turske je u to vrijeme počela da pokazuje naznake promjene.[441] Zvanična politika nastavila je da podržava Zapad, ali je postajala sve više fokusirana na islamski svijet i zemlje bivšeg Osmanskog Carstva. Ozal je podržao SAD tokom Prvog zalivskog rata dopuštajući misije protiv Iraka iz turskih baza i pokrenuo pantursku politiku prema srednjoj Aziji.[442] Intervencijama koje su predvodile SAD i NATO tokom jugoslovenskih ratova 1990-ih, lideri Demirel i Ćiler skrenuli su pažnju Turske na Zapadni Balkan.[443] Interakcijom s Libijom i Iranom i podržavanjem „globalnog rata protiv terorizma" predsjednika Buša koji je rezultirao vojnom intervencijom u Avganistanu nakon 11. septembra, Erbakan je unaprijedio tu promjenu. Iako je u pitanju značajan dinamizam u vanjskoj politici, takvo djelovanje bilo je sporadično, ad hoc, bez konkretne strategiji kao vodilje.[444]

Potrebnu strategiju dao je svakako Davutoglu, čije pomenuto djelo ima karakteristike grand strategije. U posljednje više od dvije decenije u naučnoj javnosti analizira se „Strateška dubina" s različitih aspekata. Rasprava koja je, čini se, aktuelna bez smanjenog intenziteta je gledište koje to djelo posmatra kroz instrumentalizaciju ideologije neoosmanizma u cilju pospješivanja dinamike međunarodnog djelovanja Turske. Dodatno, važno je pomenuti u kontekstu teme našeg istraživanja i gledište koje neoosmanizam posmatra i kao strategiju uticaja Turske prije svega na Bliski istok i na Balkan koristeći ciljeve meke moći. Djelo se može sagledati i kao svojevrsna strategija turske meke moći što nalazimo i u principima turske vanjske politike koje je predložio Davutoglu: balans između bezbjednosti i demokratije na unutrašnjem planu, kao preduslov za ostvarivanje uticaja u međunarodnom okruženju; politika nula problema

[441] Ajzenhamer, Vladimir, From Strategic Depth to Hegemonic Overreach: Has Turkey Bitten off More Than It Can Chew in the Western Balkans?, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return*.
to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation, Springer, Switzerland, 2022, pp. 72–74.
[442] Larrabee, S, Lesser, I, *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, pp. 3, 4.
[443] Gangloff, S, "The impact of the Ottoman legacy on Turkish policy in the Balkans (1991– 1999)", in Gangloff S (ed.), *La perception de l'héritage ottoman dans les Balkans*, L'Harmattan, Paris, 2005, pp. 172, 173.
[444] Ajzenhamer, Vladimir, *op. cit.,* p. 74.

sa susjednim državama; razvoj dobrih odnosa sa susjednim regijama; multidimenzionalna vanjska politika prema globalnim akterima; i ritmička diplomatija.[445] Kritički sagledavajući ove principe možemo zaključiti da su oni postavljeni mnogo šire od ideološkog koncepta neoosmanizma. Ovo svakako ne znači da neoosmanizam sa svojim elementima panturkizma i panislamizma nema jedno od uporišta i u „Strateškoj dubini", međutim ovako postavljeni principi nadilaze okvire neoosmanizma, bez obzira sagledava li se u regionalnim ili širim svjetskim dometima. S druge strane, principi koje se direktno odnose na susjedstvo Turske imaju nedvosmisleno karakteristike neoosmanizma. U „Strateškoj dubini" neoosmanizam se kroz koncept „istorijske dubine" sagledava kao osnovna prednost turske regionalne politike prema susjedima. Ostali principi su mnogo širi i targetiraju kako devijacije unutrašnje politike, kao što su vojni udari i uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom, tako i želju da Turska razvije multidimenzionalnu vanjsku politiku, što je u velikoj mjeri Zapadni koncept koji je daleko od neoosmanizma, a zapravo dosta blizak Ataturkovom vanjskopolitičkom djelovanju. Prva tri principa Davutoglu vidi kao okosnicu nove turske vanjske politike i upravo u takvom stavu kritičari pronalaze uporište za kritiku njegovog neoosmanizma. Kroz studije slučaja vidjećemo u kojoj mjeri možemo okarakterisati savremenu tursku vanjsku politiku prema Balkanu kao neoosmansku i s kojim ciljevima.

Posmatrano sa strane, složena i višestruka priroda turskog prisustva i percepcija Balkana može biti donekle zbunjujuća. Ova zamršenost proizlazi iz mješavine straha, obožavanja, mržnje i naklonosti. Od XIV do XVI vijeka, Osmansko Carstvo vladalo je većim dijelom Balkana. Riječ „balkan", koja potiče iz turskog jezika, koristi se od XVIII vijeka za označavanje područja između Jadrana i Crnog mora. Balkanski ratovi 1912–1913. bili su prekretnica u turskom uticaju na tome području. Pored definisanja pozicije Turske, posljedice tih ratova stvorile su i psihološku dinamiku podjele među balkanskim zemljama. Dodatno, ovi ratovi pokrenuli su masovne migracije Turaka i

[445] Ajzenhamer, Vladimir, *op. cit.,* p. 75.

drugih muslimana, uz ogromne ljudske gubitke uslovljene ratnim dešavanjima i smanjivanjem teritorije Osmanskog Carstva. Danas, na Balkanu živi između 11 i 13 miliona muslimana osmanskog porijekla, uključujući više od milion Turaka i više različitih etničkih grupa kao što su Tatari, Albanci, Pomaci, Bošnjaci, Torbeši, Gagauzi i drugi. Ove grupe imaju značajnu populaciju u Sjevernoj Makedoniji, Bugarskoj, Srbiji (Sandžak), Rumuniji (Dobrudža), Kosovu, Albaniji, Crnoj Gori i Grčkoj (Zapadna Trakija). Oni takođe čine većinu u Albaniji, na Kosovu i u Bosni i Hercegovini. Kroz porodične veze, zajednički jezik ili vjeru, te osjećaj nacionalne pripadnosti koji povremeno poprima oblik patriotizma, ove zajednice održavaju bliske veze sa 10 do 15 miliona turskih državljana balkanskog porijekla. Uspostavljanjem važnih medijskih kuća, društvenih i političkih mreža i mostova, te su grupe ojačale vezu između Turske i Balkana. Taj stalno razvijajući odnos, koji odražava nasljeđe zajedničke istorije i već ostvarenog uticaja na kulturu, jezik i običaje, naglašava složenost istorijske i savremene uloge Turske u regionu.[446]

U proteklih deset godina Turska je postala jedan od glavnih igrača na Zapadnom Balkanu. Ankara nema namjeru da ometa evroatlantske integracijske procese zemalja regiona, za razliku od Rusije. Umjesto toga, Turska je više zainteresovana za razvoj veza s muslimanskim zajednicama na Balkanu i istraživanje ekonomskog potencijala. Osim što pruža alternativni put za ekonomska ulaganja, turski autoritarni politički sistem daje neliberalnim elitama u zemljama Zapadnog Balkana mogućnost da se suprotstave zapadnim normama. Erdogan ističe da je neoosmanizam u političkom smislu često sputan pragmatizmom i fokusiranjem na ekonomsku saradnju čime se smanjuje prostor za političku dominaciju. S druge strane, Erdogan je razvio lične odnose s važnim liderima na zapadnom Balkanu, uključujući Aleksandra Vučića, Hašima Tačija, Bakira Izetbegovića i Edija Ramu. Populističke autoritarne strategije tih političara prirodno su ih približili Erdoganu. Na primjer, zvaničnici Zapadnog Balkana prisustvovali su Erdoganovoj inauguraciji u julu 2018. godine, uprkos činjenici da su zapadni lideri

[446] Solmaztürk, Haldun, Turkey in the Balkans: Bridging the 'Balkan' Gap, in Gardner, Hall (ed.), *Geopolitical Turmoil in the Balkans and Eastern Mediterranean,* Palgrave Macmillan, Switzerland, 2023, pp. 247–250.

bojkotovali tu priliku zbog njegove sve više diktatorske politike. Nadalje, gotovo isti zvaničnici bili su prisutni na otvaranju novog aerodroma u Istanbulu iste godine, opet bez prisustva EU zvaničnika. Saradnja s Izetbegovićem, Tačijem, Ramom i Vučićem uz turske investicije i projekciju turske regionalne paternalističke paradigme, jača se Erdoganova tzv. „personalistička diplomatija". S druge strane, balkanski političari koriste tu saradnju kako bi, uz svoje autoritarne tendencije, pokazali postojanje alternativa političkom Zapadu. Kao takav, turski uticaj obezbjeđuje, bez nametanja uslova, političku podršku, prestiž, investicije i pomoć koja često prevazilazi ono što Brisel može da ponudi. Koristeći Erdoganove poduhvate, regionalne elite ojačale su svoje pozicije protiv zapadnih zahtjeva za demokratskim reformama.[447]

[447] Boduszynski, Mieczysław P & Li, Calla, External Autocratic Influence, the Balkans, and Democratic Decline, in Gardner, Hall (ed.), *Geopolitical Turmoil in the Balkans and Eastern Mediterranean,* Palgrave Macmillan, Switzerland, 2023, pp. 104–107.

13. Kompetitivni autoritarizam u Turskoj

AKP je došla na vlast nakon opštih izbora u Turskoj 2002. godine i preuzela vođstvo zemljom sa još uvijek nekonsolidovanom demokratijom. S izuzetkom Republikanske narodne partije (CHP), sve centrističke stranke nijesu dostigle izborni cenzus od 10% potreban za parlamentarnu zastupljenost na ovim izborima. S druge strane, AKP, koja je osnovana tek 2001. godine, osvojila je veliku većinu u zakonodavnom tijelu. Ovaj izborni rezultat predstavlja dramatičnu divergenciju u odnosu na političku klimu iz 1990-ih, koju je karakterisala ekstremna izborna nestabilnost i dezintegracija partijskog sistema. Budući da je nova stranka uspjela da pridobije značajan broj glasova i nametne se kao glavna politička snaga u Turskoj, pobjeda AKP-a na izborima 2002. označila je konsolidaciju političke moći i promjenu ka stabilnijem političkom okruženju.[448]

Turski politički sistem godinama se analizirao kao tipičan primjer tutorskog režima ili tutorske demokratije (*eng.* tutelary democracy). Ulogu zaštitnika u Turskoj igrala je vojska i vojna elita, ali i pravosuđe u određenom vremenskom periodu. Politički sistem u Turskoj se upravo zbog svoje tutorske demokratije sve do 2010. godine nije mogao svrstati u red zemalja kompetitivnog autoritarizma. Osnovni razlog tome bio je politički sistem u kojem su se civili borili za politički autoritet koji bi na kraju bio podijeljen s vojskom na ravnopravan način. S druge strane, civilima nikada nije bilo dozvoljeno da se takmiče s vojskom u strukturno značajnim pitanjima, ostavljajući vojnoj eliti neprikosnoveni status veto aktera. Turski politički režim nakon nekoliko važnih događaja od 2010. na ovamo više ne ispunjava kriterijume da bude klasifikovan kao tutorska demokratija – nakon ustavnog referenduma 2010, tri ciklusa opštih izbora (2011, juna 2015. i novembra 2015), lokalnih i predsjedničkih izbora 2014, i ustavnog referenduma 2017. Politički pejzaž Turske drastično je promijenjen tokom ovog vremena brojnim izborima i političkim preokretima koji su se desili, udaljavajući zemlju

[448] Esen, Berk, Competitive authoritarianism in Turkey under the AKP rule, in Jongerden, Joost (ed.), *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey,* Routledge, London, New York, 2022, p. 154.

od sistema u kojem je vojska dominirala civilnom vlašću.[449] U godinama nakon kraja Hladnog rata kada se očekivalo da Turska prigrli demokratiju dešavalo se sasvim suprotno. Opstajao je hibridni režim koji je u zavisnosti od političkih okolnosti išao od hibridnog režima do demokratije i nazad, nikada zapravo ne uspijevajući da ostvari sistem pune demokratije. Zavisno od teorijskog pristupa turski politički sistem karakterisan je kao poludemokratski, pseudodemokratski ili sistem mekog autoritarizma. U prvoj deceniji 21. vijeka vojska u Turskoj izgubila je prerogative tutora, čime je Turska prestala da bude sistem tutorske demokratije. Pokušaj državnog udara dijela vojske organizovanog od strane Gulenovih pristalica i vojnih funkcionera 2016. godine, paradoksalno, nije doveo do ponovnog uspostavljanja tutorskog režima, čak ni onda kad je sekularna vojska uspjela da ostvari prevagu. Rukovodilac sekularnih vojnih snaga bio je pod političkom odgovornošću ministra odbrane, da bi ustavnim reformama nakon referenduma 2017, takvu odgovornost preuzeo predsjednik.[450]

Većina konsultovanih analiza polazi od stanovišta da okvir kompetitivnog autoritarizma, onako kako su ga predstavili Levicki i Vej, najbolje objašnjava karakter političkog sistema savremene Turske nakon 2010. godine. Esen i Gumusku polaze takođe od ovakvog stanovišta jasno ističući elemente sistema koji ukazuju da je najpreciznije govoriti o Turskoj kao kompetitivnom autoritarizmu. Oni ističu da je AKP iskoristila svoju izbornu moć, koja je izgrađena na međuklasnoj koaliciji iz podjednako urbanih i ruralnih područja, da monopolizuje političke institucije i jednostrano i u sopstvenom interesu zloupotrebljava javne resurse. Ta strategija onemogućavala je opoziciju da dođe do bilo kakvog značajnijeg izbornog rezultata. Na taj način stvorena je atmosfera koja ne omogućava poštene i fer izbore s jednakim šansama za sve one koji se takmiče. Ove promjene transformisale su Tursku iz poludemokratije u državu kompetitivnog autoritarizma. Budući da Turska zadržava univerzalno pravo glasa, dok izabranim predstavnicima ne nameće bilo kakva tutorska ovlašćenja drugih neizbornih

[449] Caliskan, Koray, *Toward a new political regime in Turkey: From competitive toward full authoritarianism,* New Perspectives on Turkey, no. 58, New Perspectives on Turkey and Cambridge University Press, 2018, pp. 11, 12.
[450] *Ibid.,* p. 2.

aktera, ona se ne smatra čisto autoritarnim sistemom. Međutim, zadovoljava barem jedan od uslova kompetitivnog autoritarizma: *nepošteni izbori, kršenje građanskih prava i izbornu trku koja ne omogućava jednake uslove za sve.*[451]

„Jasno je da Turska nije potpuni autoritarni režim budući da se nacionalni izbori redovno održavaju i da nema falsifikovanja izbornih rezultata u ogromnoj mjeri; nijedna velika opoziciona stranka nije rutinski isključena iz konkurencije; a represija još nije dovoljno rasprostranjena da bi opozicione partije prisilila na ilegalno djelovanje."[452] (prijevod M. S.)

Kada se pojedinačno razrađuju pomenuti uslovi za ocjenu političkog sistema kao kompetitivnog autoritarizma, niz je primjera i specifičnosti u dvije decenije vladavine AKP-a koje bi bilo nužno navesti. Između ostalih, u kontekstu nepoštenih izbora, OEBS u izvještaju posmatračke misije predsjedničkih izbora 2014, zaključuje da je, u poređenju s drugim kandidatima i strankama, tadašnji premijer Erdogan profitirao od značajne pristrasnosti. Ta je konstatacija proizašla iz niza analiziranih prepreka koje su opoziciji onemogućavale fer kampanju i dovele do nejednakog pristupa medijima i resursima. Tri od pet posmatranih TV kanala, uključujući i nacionalnog javnog emitera TRT1, pokazali su primjetnu pristrasnost u korist dotadašnjeg premijera. Uloga Vrhovnog izbornog vijeća je u izvještajima posmatračkih misija OEBS-a ocjenjivana kao pristrasna i netransparentna, onemogućavajući uvid u rad ni medijima ni međunarodnim posmatračima. Njegova nezavisnost znatno je ograničavana serijom zakona, dok su drugi zakoni u velikoj mjeri uticali na kršenje izbornih prava, ograničavanja slobode izražavanja i slobode okupljanja.[453] Nejednake uslove za izbornu trku karakterišu politizovane institucije u velikoj mjeri, nejednak pristup medijima i nejednak pristup resursima. Sva tri kriterijuma mogu se analizirati u turskom

[451] Esen, Berk, Gumuscu, Sebnem, *Rising competitive authoritarianism in Turkey,* Third World Quarterly, Routledge, 2016, pp. 5, 6.
[452] "Clearly, Turkey is not a full authoritarian regime since nation-wide elections continue and there is no large-scale falsification of results; no major opposition party is routinely excluded from competition; and repression is not yet sufficiently widespread to force opposition groups underground." – *Ibid.,* p. 19.
[453] Caliskan, Koray, *op. cit.,*pp. 13–15.

političkom kontekstu. Politizacija institucija dobila je karakteritike sistemske politizacije Erdoganovim stupanjem na mjesto predsjednika. On je kršeći ustavom predviđenu neutralnu poziciju predsjednika gotovo neprekidno bio u kampanji. Kampanje su karakterisali uticaji na one koji glasaju po prvi put i Turke u inostranstvu, šaljući im personalizovana pisma prije izbora. Takođe, predsjednik sa svoje pozicije značajno podržava izbornu kampanju formalne vlade njegove političke partije. Dodatno, nerijetko se zaposleni u javnoj upravi uključuju u zvaničnu izbornu kampanju. To je usko povezano s nejednakim pristupom resursima, uzimajući u obzir mogućnosti zloupotrebe državnih resursa od strane AKP-a i predsjednika, bez efikasne i efektivne kontrole institucija. Za vrijeme vladavine AKP-a, državna radio i televizija postala je bastion partijske propagande, značajno ograničavajući prostor za opozicione partije. Situacija nije bolja ni u najvećim privatnim televizijama koje su uvezane sa biznismenima povezanim sa AKP-om ili su u njihovom direktnom vlasništvu. Udio AKP-a, u ukupnom političkom oglašavanju tokom kampanja neuporedivo je veće od svih ostalih političkih aktera. Ograničavanje slobode izražavanja i povrede ljudskih prava dobro su dokumentovane od strane domaćih istraživača, nekih nezavisnih medija, naučnika i međunarodnih organizacija. Tužbe za klevetu ubojito su oružje Erdoganove administracije uperene protiv nezavisnih novinara, ali i aktivista i svih koji se usude na stav suprotan stavu vlasti, uključujući i glumce, pisce, slikare itd. Pritisak na slobodne medije dovodi do sve češće samocenzure zbog straha od gubitka posla. Takođe, u nemalom broju slučajeva platforme poput Fejsbuka, Tvitera ili Jutjuba bile su blokirane ili je sadržaj na njima koji je suprotan stavovima vlasti blokiran i moderiran.[454]

Lokalni izbori 2019. godine značajni su za analiziranje političkog sistema Turske i za, možda i preuranjeno, stanovište da upravo ti izbori označavaju početak opadanja kompetitivnog autoritarizma. Svakako ključni aspekti kompetitivnog autoritarizma ostaju na snazi i pobjeda opozicije u nekoliko važnih lokalnih izbora s jedne strane

[454] Esen, Berk, Gumuscu, Sebnem, *op. cit.,* pp. 7–13.

potvrđuje tezu da se ne radi o čistom autoritarizmu, dok sa druge može označiti kompetitivni autoritarizam u opadanju.

Kompetitivni autoritarni režim u Turskoj potvrđen je u brojnim važnim aspektima na lokalnim izborima. Prvo, pokazalo se da AKP i dalje može da izgubi izbore uprkos nejednakim izbornim uslovima, posebno kada su ekonomski pad i rastuće nezadovoljstvo javnosti povezani sa snažnom koordinacijom opozicionih stranaka. Ovo je pokazalo da su veliki izborni gubici zamislivi čak i u sistemu kompetitivnog autoritarizma. Drugo, AKP je zadržala autoritarne aspekte vladavine mobilizacijom politizovanih državnih institucija u nastojanju da poništi negativne rezultate, naglašavajući kontinuirano postojanje antidemokratskih aktivnosti u političkom sistemu. Neočekivani gubitak AKP-a u značajnim gradovima na lokalnim izborima testirao je elemente kompetitivnog autoritarizma. Ključno pitanje nakon izbornih rezultata je bilo da li će se AKP odreći lokalne vlasti, posebno u velikim gradovima poput Istanbula i Ankare, kojima su od 1994. godine upravljali islamisti. Hibridnost turskog režima pokazala se kada je vladajuća stranka prihvatila rezultate u većini regiona i uzdržala se od upotrebe sile ili izbornih manipulacija protiv svojih rivala. Pobjednici su stupili na dužnost bez pravnih prepreka u većini regiona. Tamo gdje su rezultate izbora odlučivali mali brojevi, AKP je iskoristila svoje javne i privatne resurse da zahtijeva zvanično ponovno brojanja glasova, ponavljanje izbora ili akcije koje su imale za cilj da spriječe preuzimanje funkcije pobjedničkih kandidata. Taj plan se u velikoj mjeri oslanjao na politizovane državne institucije, u prvom redu na Vrhovno izborno vijeće i provladine medije u cilju prikupljanja podrške javnosti za ove inicijative. To ponašanje naglasilo je kompetitivne autoritarne karakteristike države, u kojoj se održavaju izbori, ali su namješteni u korist vladajuće stranke.[455]

Da su ti izbori označili početak značajnih promjena, pokazali su i lokalni izbori 2024, na kojima je CHP potvrdila ili popravila rezultat u gradovima u kojima je osvojila

[455] Esen, Berk, Gumuscu, Sebnem, *Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey,* South European Society and Politics, 2019, pp. 13–18.

vlast 2019. godine.[456] Dva izborna ciklusa dovoljan su pokazatelj promjene u Turskoj ili makar pravca promjene. To svakako ne znači da su elementi kompetitivnog autoritarizma nestali ili da je Erdoganova moć značajno smanjena. Međutim, iako su u pitanju lokalni izbori, rezultati su značajni iz više razloga. Prije svega, u pitanju su metropole koje imaju moć da usmjeravaju i političke i ekonomske procese cjelokupne države. Pobjede opozicije znače da se otvara platforma za predstavljanje novih ljudi koji mogu doprinijeti širenju popularnosti i daljoj konsolidaciji glasova. Dalje, ti izbori mogu biti značajna naznaka neizvjesnosti predsjedničkih izbora 2028. godine. Zavisno od tog izbornog ciklusa provjera elemenata kompetitivnog autoritarizma biće nužna, iako je teško očekivati da decenijama ukorijenjen sistem u ograničavanju ljudskih prava, a bez iskustva pune demokratije, može biti brzo promijenjen bez obzira na važnost promjena uzrokovanih izbornim rezultatom.

Izvještaji „Slobode u svijetu“ za Tursku objavljuju se od 2017. godine. Samo te godine Turska je okarakterisana kao poluslobodna, što je i najbolji rezultat. U svim godinama kasnije, sve do posljednjeg 2024, konstatuje se da Turska nije slobodna država. U izvještaju za 2017. godinu[457] konstatuje se da iako se izbori održavaju redovno sistem je doživio značajne promjene koje su dovele do nazadovanja demokratije. Erdogan je preuzeo značajnu izvršnu vlast koju tradicionalno ima premijer. To je omogućeno ustavnim amandmanima koji su proširili ovlašćenja predsjednika. Iako je turska vlada u početku izvršila određene reforme, posljednjih godina primjetan je pad poštovanja građanskih sloboda i političkih prava. Erdogan je 2014. postao prvi predsjednik izabran na izborima, za razliku od prethodnih koje je birao parlament. U izvještaju se konstatuje da je time koncentrisao značajnu političku moć, a da je ustavnim promjena ta moć postala i formalna. U dijelu ljudskih i političkih prava konstatuje se degradacija od ograničavanja slobode izražavanja i uvjerenja, hapšenja neistomišljenika, novinara i aktivista. Iako su organizacije civilnog društva

[456] Roščić, Dijana, *Izbori u Turskoj: Opozicija pobedila, Erdogan priznao poraz,* Deutsche Welle, april 2024, dostupno na: https://rb.gy/c93na7.
[457] “Slobode u svijetu”, izvještaj za Tursku, 2017, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2017.

jake, vlasti su značajno proširile ovlašćenja policije u dijelu postupanja prema demonstrantima, ograničavajući slobodu okupljanja. U narednim izvještajima ukupna ocjena ostajala je ista ili se smanjivala u pojedinim kategorijama. U svakom od izvještaja konstatuju se negativni efekti novog predsjedničkog sistema kojim se značajno ograničila uloga premijera, dok se značajna vlast, pa i da postavlja sudije i tužioce, nalazi u rukama predsjednika. U izvještajima koji su obuhvatili izborne godine konstatuju se problemi koje su u izvještajima akcentovali posmatrači OEBS-a. U posljednjem izvještaju iz 2024. godine,[458] ojačan predsjednički sistem s Erdoganom na čelu vodi do sve većeg autoritarizma. Posljednji predsjednički izbori 2023. učinili su ograničavanje slobode izražavanja, represiju nad legitimnom političkom opozicijom, kontrolu medija i ograničavanje okupljanja gotovo sistemskim.

[458] "Slobode u svijetu", izvještaj za Tursku, 2024, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2024.

14. Turska meka moć. Konceptualizacija i institucionalni okvir.

Vrlo sporo je teklo akademsko interesovanje za istraživanje meke moći u samoj Turskoj. Međutim, svojevrsni dinamizam upućuje na to da su se temeljnije bavili tim pitanjem nego što su to činili akademski radnici u Rusiji. Pregled naučnih radova objavljenih nakon 2001. godine, posebno onih koji se mogu naći na Google Scholaru, ukazuje na progresivan porast naučnih radova koji se bave mekom moći Turske u vrijeme od dolaska AKP na vlast. Taj je trend počeo polako 2005. godine, ubrzao se 2009. godine, a zatim je doživio značajan porast do 2013. godine, približivši se broju od 80 naučnih članaka godišnje. Taj obrazac odražava sve veći interes naučnika za meku moć Turske i njenu promjenjivu strategiju i poziciju u međunarodnim odnosima tokom administracije AKP-a.[459]

U analizi literature o turskoj mekoj moći nije neobično naići i na one radove koji meku moć Turske istražuju od perioda Osmanskog Carstva. Nijesmo bliski konceptu u kojem se svaki fenomen savremenog razvoja nauke o politici pokušava primijeniti na istorijski i vremenski daleke kontekste. Međutim, uz pojednostavljivanje koje ovakav pristup nosi, priznajemo određenu analitičku vrijednost. Stoga, kao svojevrstan uvod navodimo nekoliko momenata koji se u literaturi pojavljuju kao osnova za dinamičniji razvoj turske meke moći u 21. vijeku i kao objašnjenje da je Turska u razvoju koncepata nove javne diplomatije i meke moći mogla da gleda u prošlost i crpi ideje za djelovanje u savremenim međunarodnim odnosima.

Nekoliko je važnih istorijskih aspekata koji se trebaju pomenuti. Prije svega osvajanjem ogromne teritorije korišćenjem tvrde moći omogućen je status imperije i osvajača. Osvajanja su pratila i oblikovanja različitih društvenih, ekonomskih i kulturnih politika u osvojenim zemljama. Kompleksnost odnosa prema stanovnicima druge vjere unosi raskol u analize prirode vladavine Osmanskog Carstva. Iako je u određenim djelovima imperije dozvoljavano praktikovanje druge vjere, iz današnje

[459] Benhaïm, Yohanan, Öktem, Kerem, *The rise and fall of Turkey's soft power discourse. Discourse in foreign policy under Davutoğlu and Erdoğan,* European Journal of Turkish Studies, 21, 2015, p. 5.

perspektive ne možemo govoriti o inkluzivnoj vladavini jer je održanje mira zahtijevalo upotrebu značajne tvrde moći. S druge strane, brojne inovacije za to vrijeme, uspostavljanje složenih administrativnih sistema, razvoj kulture, nauke i umjetnosti, gradili su ono što danas znamo kao nacionalno brendiranje ili imidž države. Jedna od karakteristika iz tog doba koja je značajno instrumentalizovana i u vremenu Republike i u retorici današnjih vlasti u Turskoj je „sigurna država za izbjeglice". Ta je praksa počela u XIV vijeku, kad su Jevreji bježali iz Španije, a zadržala se sve do XIX vijeka i prihvatanja političkih izbjeglica iz Rusije, Austrije, Poljske i Mađarske.[460] Takav odnos formalizovan je donošenjem Zakona o izbjeglicama još 1857. godine. Slabljenje imperije zbog pritiska velikih sila Evrope, a i zbog protoka vremena u kojem je građena diplomatska mreža, u XIX vijeku počela je da jača diplomatija Osmanskog Carstva kroz značajne reforme i približavanje zapadnom tipu diplomatije. Kako je postajalo sve slabije, u Osmanskom Carstvu brzo je shvaćeno da ono ne može da se takmiči sa sirovom snagom zemalja poput Rusije, Engleske i Francuske. Kao rezultat toga, okrenuli su se upotrebi meke moći. Njihovi napori bili su fokusirani na dva glavna područja: prvo, nastojali su da ograniče štetu koju su druge države nanijele uporno negativnim predstavljanjem osmanske države u međunarodnim medijima i drugim platformama, poput pozorišta, koje su je prikazivale ili kao raspadajuće leglo „orijentalnog" poroka ili „degenerisano gnijezdo krvoločnih tiranina". Drugo, uložili su sve napore da učestvuju na široko priznatim međunarodnim događajima kako bi prikazali pozitivnu sliku svoje države. Tome svjedoče i činjenice pristupa osmanskih ambasadora poznatim medijima, kao na primjer onog u Londonu koji je mogao da odnosi vijesti o Osmanskom Carstvu direktno u Rojters. Dodatno, jedna od najvećih kolekcija štampe posebno izdanja čuvenog „The Time", ali i štampe iz Srbije i Bugarske tog vremena, nalaze se u muzejskim arhivima u Istanbulu.[461] Sve ovo svjedoči o pokušajima aktivne izgradnje imidža države u vremenu opadanja njenog značaja i snage. Do tog momenta ubrzan

[460] Nazir, Bayram, *Ottoman Hospitality and Its Impact on Europe*, Istanbul Chamber of Commerce, Istanbul, 2008, pp. 11–15.

[461] Demir, Vedat, Historical Perspective: Ottomans and the Republican Era, in Çevik, Senem B & Seib, Philip (eds.), *Turkey's Public Diplomacy,* Palgrave Macmillan, New York, 2015, pp. 44 – 50.

razvoj kulture i nauke, inovacije u različitim oblastima, status sigurne zemlje za izbjeglice, stvarali su pozitivnu sliku o carstvu u drugim državama, na način koji bi danas bio najbliži onom Najovom konceptu meke moći kao pretežno pasivnog koncepta.

Turska spoljna politika je sekuritizovana[462] i njen status tvrde sile je istorijski formiran iz više razloga. To uključuje topografiju Turske, osnivanje Republike, kemalističko nasljeđe, ulogu vojnih oficira i stalne promjene i nestabilnosti u regionima od interesa za Tursku. Turska je kroz istoriju koristila taktiku prinude kako bi se odbranila od prijetnji iznutra i izvana, što je imalo značajan uticaj na njene sigurnosne procedure. Od osnivanja Republike 1923. godine, održavanje postojanja države bio je glavni prioritet, a vesternizacija se smatra suštinskom sigurnosnom taktikom.[463] Konačna sigurnost Turske smatra se zavisnom od samog Zapada koji je priznaje kao zapadnu naciju. Nakon Drugog svjetskog rata, zaštita teritorijalnog integriteta Turske od mogućih napada od strane Sovjetskog Saveza postala je primarna sigurnosna briga. Neorealističke definicije sigurnosti smatrale su da se glavna vanjska prijetnja mora neutralizirati i da je jačanje turskih oružanih snaga glavno sredstvo za to. Sekuritizacija koja je ograničavala potencijal za razvoj meke moći odnosila se i na period teških odnosa sa SAD, preko promjena koncepta funkcionisanja NATO-a, do unutrašnjih prijetnji s kojima se Turska u dugom periodu poslije Hladnog rata suočavala. Proces desekuritizacije poseban zamah je dobio u 21. vijeku. Ovim je značajno povećan turski potencijal korišćenja meke moći i izgradnje imidža države i na Zapadu i na Bliskom istoku i u drugim regionima od značaja. Kada govorimo o unutrašnjim faktorima koji su uticali na ubrzanje procesa desekuritizacije prije svega su sređivanje unutrašnjih prilika i dizajn različitih politika kroz proces integracija u EU i dodatno približavanje Zapadu doprinijeli dinamici ovog procesa, ali i izgradnji pozitivne slike Turske u inostranstvu. U godinama i dalje suštinskog baštinjenja sekularizma, Turska vodilja je

[462] U radu koristimo ove termine sa sljedećim značenjem: *sekuritizacija* – predstavljanje nekoga ili nečega kao (stalne) prijetnje; *sekuritizovano* – izgrađeno na stavu „zaštite od prijetnje".

[463] Karaosmanoglu, Ali L, *The evolution of the national security culture and the military in Turkey*, Journal of International Affairs, 54(1), 2000, pp. 203 – 205.

bila da je „logika države superiorna u odnosu na logiku religije“. Ovakav koncept unutrašnje politike usljed strateški korišćenih instrumenata meke moći nije bio vidljiv za „publiku“ na prostoru Bliskog istoka. Zato je u jednom periodu Turska uspjela da ostvari pozitivnu sliku o sebi u gotovo svim za nju važnim okruženjima. Strategija desekuritizacije koju vodi vlada učinila je tzv. „turski model“ privlačnijim i doprinijela rastu meke moći Turske. Kroz taj proces, politička pitanja se reklasifikuju i ne posmatraju se nužno i primarno kao pitanja nacionalne sigurnosti. Nasuprot tome, sekuritizacija bi pružila legitimitet osjećaju prijetnje i upotrebi sile da bi se prijetnja neutralizovala. Vladini krugovi tvrde da bi povećana politizacija istakla izgradnju konsenzusa i pregovaranje kao glavne instrumente za rješavanje sukoba, kao i jačanje civilnog vođstva u ovom procesu. Naglasak bi bio na rješavanju i eliminaciji strukturalnog porijekla tih izazova ako bi im se pristupilo kao političkim pitanjima, a ne kao sigurnosnim pitanjima. Za tursku meku moć u kontekstu vanjskih faktora od posebne je važnost da pozitivna slika „turskog modela“ bude prihvaćena na Zapadu i na Bliskom istoku. I formalnim otvaranjem pregovora sa EU 2005. „turski model“ je dobio značajnu energiju kao jedan od instrumenata meke moći na koji se iz regiona Bliskog istoka gledalo kao na poželjan i koji u perspektivi može uticati na stabilizaciju i demokratizaciju odnosa na Bliskom istoku. Nije potrebno dodatno pojašnjavati kako je ovakav „turski model“ bio prihvaćen na Zapadu. Meka moć Turske se povećavala kao rezultat predstavljanja Turske od strane zapadnih zemalja kao primjera za druge zemlje regiona. Turska se više ponašala kao evropska nacija na Bliskom istoku nego kao bliskoistočna nacija u Evropi, što nije ostalo neopaženo evropskoj javnosti. Nametanjem evropskih standarda međunarodnih odnosa u regionu, Turska nastoji da doprinese regionalnoj stabilnosti na Bliskom istoku, baš kao što je to učinila EU kroz proces proširenja u centralnoj i istočnoj Evropi.[464] Upravo je proces desekuritizacije, odnosno pozicioniranje političkih pitanja u političku arenu, a ne dominantno u arenu sigurnosnih pitanja, pa i prijetnji, učinio da se potencijal turske meke moći značajno

[464] Oguzlu, Tarik, *Soft power in Turkish foreign policy,* Australian Journal of International Affairs, 61(1), 2007, pp. 84–91.

uveća. Takvo stanje otvara značajan prostor za unapređenje nove javne diplomatije i jačanja institucija meke moći koje takvom unapređenju značajno doprinose.

Tri primarna tradicionalna inputa koja čine strukturne odrednice turske vanjske politike su *otomansko iskustvo i njegovo nasljeđe, geopolitičke realnosti i ideološke osnove koje je uspostavio Ataturk*. Prema ovom konceptu, interakcija republikanizma, geopolitike i istorijskih osnova oblikuje vanjskopolitičke akcije Turske. Ta tri faktora pojavljuju se istovremeno i međusobno djeluju i ne isključuju jedan drugog. [465] Ovi faktori su svakako i dominantni u oblikovanju javne diplomatije, a time i meke moći savremene Turske.

Moglo bi se tvrditi da je rastući romantizam prema otomanskoj eri tokom vladavine Partije pravde i razvoja (*tur.* AKP, *eng.* AK Party) naglasio oscilaciju između republikanizma i istorijskih temelja. Robins u svom naučnom radu tvrdi zapravo drugačije. On smatra da reforme koje su odvijale u Osmanskom Carstvu u prvoj polovini XIX vijeka u najmanju ruku pružaju dokaze o konfliktnim sistemima vrijednosti. On zaključuje da, bez obzira na istorijske uticaje, nekad i protivrječnosti, posebno kad se sagledaju promjene od dolaska AKP na vlast, ipak postoji neki vid „kohabitacije" između kemalizma i postislamizma, a ne izričita nekompatibilnost.[466] Takvi su zaključci važni za istraživanje jer otvaraju prostor razmišljanju da, iako možemo jasno pratiti periode razvoja i promjena, ideološke i vrijednosne razlike, ipak na jedinstven način svaki od tih perioda danas živi i oblikuje u većoj ili manjoj mjeri savremenu tursku javnu diplomatiju i meku moć.

Turska vanjska politika pod vlašću AKP-a, okvirno do 2011. godine, prvenstveno je bila definisana primjenom meke moći. Vlasti su uspješno koristile instrumente meke moći i javne diplomatije između 2003. i 2011. godine, zadržavajući istaknutu poziciju u međunarodnim odnosima. Na globalnom nivou, ovaj energičan diplomatski angažman

[465] Aydin, Mustafa, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis,* Center for Strategic Research, Ankara, 2004; pp. 6, 7.
[466] Robins, Philip, *Turkish foreign policy since 2002: between a 'post-Islamist' government and a Kemalist state,* International Affairs, 83(2), 2007, pp. 295–304.

izazvao je veliku pažnju, što je pomoglo da se poboljša položaj Turske kao meke sile. Osim proaktivnih diplomatskih mjera, ovoj diplomatskoj dinamici doprinijele su i inovativne vanjskopolitičke orijentacije Ahmeta Davutoglua i promjene postojećih i dizajn novih koncepata. Naročito je Bliski istok pozdravio Davutogluovu „politiku nula problema sa susjedima". Druge konceptualizacije koje su dodatno povećale interes za tursku vanjsku politiku i poboljšale njenu vidljivost u svijetu i povoljan imidž uključivale su Tursku kao centralnog geopolitičkog igrača u regionu i šire, regionalnu silu, globalnog igrača i zemlju sa mudrom vanjskom politikom. Institucionalna rekonstrukcija turske vanjske politike od strane elite vladajuće AKP bio je primarni uzrok povećane pažnje koju je Turska dobila na globalnom nivou počevši od 2003. godine. Da bi se sprovela ova reorganizacija, morale su se uspostaviti i uključiti nove institucije za meku moć i javnu diplomatiju u širi okvir turske vanjske politike.[467]

Javna diplomatija oblikuje se institucionalno kroz rad nekoliko institucija pod direktnom nadležnošću premijera i to: Kancelarija za javnu diplomatiju, Agencija za saradnju i koordinaciju (TIKA), Generalni direktorat za štampu i informisanje, Predsjedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice i Predsjedništvo za upravljanje katastrofama i vanrednim situacijama. Tri su ministarstva zadužena za dodatno oblikovanje politika i dostizanje ciljeva javne diplomatije: Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo za EU poslove i Ministarstvo kulture i turizma.

Kancelarija za javnu diplomatiju ima za cilj uspostavljanje nove vanjskopolitičke orijentacije Turske i uvođenje strategije meke moći prema stranoj javnosti. Ta je kancelarija zadužena za koordinaciju napora između građanskih grupa i vladinih institucija kako bi se osiguralo da Turska bude predstavljena i promovisana tačno i efikasno. Njen cilj je praćenje i oblikovanje strateške komunikacije prema različitim publikama, uzimajući u obzir tursku kulturu. Koordinacija tehnika javne diplomatije, efektivno širenje novog turskog narativa, angažman s različitim sektorima

[467] Eksi, Muharrem, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy during JDP*, Lambert Academic Publishing, Saarbrucken, 2016, p. 24.

i multilateralne aktivnosti zasnovane na komunikaciji, okvir su rada ove Kancelarije. Ona koordiniše programima univerzitetske razmjene na nivou spajanja eksperata iz specifičnih oblasti iz različitih djelova svijeta s turskim ekspertima, kao i na isti način povezivanje novinara i medijskih radnika. Kancelarija je 2014. postala dio Generalnog direktorata za štampu i informisanje prenoseći zamjerke u radu u vidu nedovoljnih kapaciteta za sprovođenje opsežne agende, nepostojanje dugoročne strategije rada i brza promjena djelatnosti s opštih javnih poslova na novu javnu diplomatiju, što je ostavilo značajne posljedice.[468] Pomenuti **Generalni direktorat za štampu i informisanje** (od 2018. Direktorat za komunikacije) kroz svojih 39 međunarodnih kancelarija, igra značajnu ulogu u promotivnoj politici države i strategijama koje sprovodi vlada. Dio njegovog mandata su uspostavljanje trajnih, raznolikih veza s donosiocima odluka, medijima i javnošću na nacionalnom i svjetskom nivou; postizanje odgovarajućeg predstavljanja kroz jačanje superiorne slike Turske u svim domenima uz korišćenje različitih komunikacijskih instrumenata i tehnika; jačanje brenda „Türkiye“ pomoću efikasnih komunikacijskih taktika i programa. Direktorat ima direktnu saradnju s turskim javnim emiterom Radio i televizijom Turske, dok su pridružene institucije Agencija za štampu Turske i Agencija Anadolija.[469]

Prije nego što je 2010. godine podvrgnuto velikom restrukturiranju kako bi se bolje prilagodilo zahtjevima digitalne ere 21. vijeka i globalizacije, **Ministarstvo vanjskih poslova** je od 1994. funkcionisalo pod istom organizacijskom strukturom. Kao rezultat te reorganizacije stvorena su nova odjeljenja s ciljem sprovođenja meke moći i javne diplomatije u praksi. U strukturi Ministarstva posebno je formirano deset novih tijela. Među tim novim tijelima, Generalni direktorat za kulturnu diplomatiju, Generalni direktorat za promociju u inostranstvu i kulturne odnose i Odjeljenje za komunikaciju javne diplomatije posebno su posvećeni sprovođenju inicijativa meke

[468] Sancar, Gaye Asli, Turkey's Public Diplomacy: Its Actors, Stakeholders, and Tools, in Çevik, Senem B & Seib, Philip (eds.), *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2015, pp. 15–17.
[469] Zvanična stranica Generalnog direktorata za komunikacije Turske, dostupno na: https://www.iletisim.gov.tr/english.

moći i kulturne diplomatije kao važnog dijela javne diplomatije.[470] Turska čini usaglašene napore da zadrži trajne veze s EU. Uprava za civilno društvo, komunikacije i kulturu **Ministarstva za EU poslove** u tom pogledu fokusirala se na javno mnjenje u zemlji i inostranstvu. Odgovornost edukacije javnosti o procesu pridruživanja EU i Turske leži na ovoj upravi, kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu. Koristeći putovanja, film i istoriju kao ključne tačke za kampanju, **Ministarstvo kulture i turizma** je možda jedno od najaktivnijih u turskoj javnoj diplomatiji. Dva primarna projekta predstavljaju doprinos ministarstva turskoj javnoj diplomatiji. Globalno poznata kampanja „Go Turkiye" sa sloganom „Home of" jedan je od prvih primjera aktivne uloge ovog ministarstva kao ekskluzivnog sponzora. Cilj tih inicijativa je privlačenje pažnje iz cijelog svijeta i poboljšanje položaja Turske u inostranstvu.[471]

U analizi turske meke moći posebnu pažnju zauzimaju dvije institucije. To su **TIKA i Yunus Emre Institut**. TIKA je osnovana 1992. kako bi nužnost saradnje s regionima od značaja, s kojima Turska dijeli kulturu, nasljeđe i jezik dobila organizacioni okvir. Također, njeno osnivanje bilo je rezultat ozbiljnog razumijevanja geopolitičkih promjena nakon disolucije SSSR-a, pa nije iznenađujuće da su neki od prvih projekata bili usmjereni ka području centralne Azije. TIKA je osnovana kao ključni posrednik u implementaciji turske vanjske politike uz uspostavljanje koncepta aktivne politike, posebno u zemljama s kojima Turska dijeli zajedničke vrijednosti i u raznim drugim regijama. Glavni ciljevi organizacije više od tri decenije postojanja bili su podrška društvenim strukturama u zemljama od interesa i rješavanje svih nedostataka u njihovoj tehnološkoj infrastrukturi. TIKA je obavila veliki dio posla u brojnim sektorima, uključujući industriju, turizam, bankarstvo, razvoj poljoprivrede, zdravstvo, obrazovanje i restauraciju.[472] Glavni prioritet TIKA tokom 1990-ih bila je izgradnja i renoviranje bolnica i škola koje su uništene tokom sukoba. Njene aktivnosti su se oblikovale kroz strategiju zasnovanu na projektima u toku 2000-ih, s fokusom na

[470] Eksi, Muharrem, *op.cit,* p. 26.
[471] Sancar, Gaye Asli, *op. cit.,*pp. 19–21.
[472] Zvanična stranica TIKA agencije, dostupno na: https://tika.gov.tr/en/institutional/about-us/.

razvojnu pomoć s orijentacijom na meku moć. TIKA je uveliko intenzivirala svoje aktivnosti vezane za restauraciju osmanskog nasljeđa i islamskih spomenika, kao i izgradnju džamija. Za to vrijeme, njen primarni fokus bio je na obnavljanju islamskih građevina i umjetničkih djela koja su pripadala osmanskom nasljeđu. Kao prva turska organizacija meke moći, TIKA na Balkanu ima čitav spektar aktivnosti, gotovo sve one iz svog osnovnog djelovanja. Razvojna pomoć se u posljednjih deceniju i više izdvojila kao njen najvažniji doprinos balkanskim zemljama. Njena razvojna pomoć Balkanu porasla je za više od sedam puta od kad je AKP na vlasti.[473] TIKA, koja se fokusira na socio-ekonomske aspekte turske politike i funkcioniše kao paralelna diplomatska agencija, i dalje je jedan od najvažnijih turskih spoljnopolitičkih agencija na Balkanu. Šest od trideset koordinacionih kancelarija organizacije, koje su raspoređene na tri kontinenta, nalaze se na Zapadnom Balkanu (Albanija, Kosovo, Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Srbija).[474]

Yunus Emre Institut (*tur.* YEE) je organizacija povezana s istoimenom fondacijom nastalom 2007. godine, dok je sam institut počeo s radom 2009. godine. Od svog osnivanja institut je bio zadužen za organizaciju i rad više od 80 kulturnih institucija u inostranstvu. Kroz partnerstvo s nekoliko obrazovnih institucija širom svijeta, ovi instituti ne samo da pružaju nastavu na turskom jeziku, već i pomažu odjeljenjima naučnih institucija specijalizovanim za turkologiju i podučavanje turskog jezika. Institut promoviše Tursku na domaćim i stranim događajima i organizuje razne programe za unapređenje turske umjetnosti i kulture. Kao dio svog sveobuhvatnog cilja da promoviše turski jezik i razvije međukulturalno razumijevanje u drugim zemljama, institut takođe organizuje kulturne i umjetničke događaje za promociju Turske i obezbjeđuje sredstva za naučna istraživanja.[475] Uprkos tome što je osnovana 2007. godine, Fondacija je naišla na poteškoće zbog slabo razvijenih ljudskih resursa i

[473] Eksi, Muharrem, *Turkey's cultural diplomacy and soft power policy toward the Balkans,* Karadeniz Araştırmaları, XIV/55, 2017, pp. 201–202.
[474] Ekinci, Mehmet Ugur, *Turkey's "zero problems" era in the Balkans,* SETA, Ankara, 2013, p. 17.
[475] Zvanična stranica Yunus Emre Instituta, dostupno na: https://www.yee.org.tr/en/corporate/yunus-emre-institute.

nedostatka prethodnog iskustva u kulturnoj diplomatiji. Stoga je tek 2009. godine mogao početi s radom Institut. Nedostatak jasnoće o misiji institucije i strateškom pristupu kulturnoj diplomatiji učinili su da početni izazovi budu još veći. Kao rezultat toga, Institutu je od početka bilo teško razviti koherentan operativni plan. Umjesto toga, kao odgovor na zahtjeve različitih država, uspostavljeni su turski kulturni centri na više različitih globalnih lokacija. Nadalje, uspostavljena je filozofija koja je naglašavala osnivanje kulturnih institucija na lokacijama koje su odgovarale spoljnopolitičkim interesima Turske.[476] U svim državama koje su dio našeg istraživanja postoje ovi kulturni centri, u Bosni i Hercegovini tri, Albaniji dva, u drugim državama po jedan najčešće u glavnim gradovima. Na Kosovu također postoje tri kulturna centra u sklopu ovog Instituta.

Predsjedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice osnovano je 2010. godine. Njegovi ciljevi uključuju pomoć turskim državljanima koji borave u inostranstvu i poboljšanje društvenih, kulturnih, ekonomskih i obrazovnih odnosa Turske sa široko definisanim sunarodnicima i srodnim zajednicama. Ta je organizacija osnovana kao odgovor na potrebu poboljšanja planiranja i sprovođenja javne diplomatije, što je ranije bila odgovornost mnogih ministarstava i subjekata. Ovo tijelo javlja se kao centralni koordinacioni organ akcija javne diplomatije različitih institucija obezbjeđujući unisono predstavljanje interesa Turske u inostranstvu.[477] Konkurentni kratkoročni i dugoročni programi stipendiranja dostupni su studentima dodiplomskih i postdiplomskih (master i doktorskih studija) posredstvom ovog tijela. Balkan je sa 13% svih stipendija koje se daju studentima iz regiona postao peto područje po broju stipendista u 2022, iza Južne Azije (14%), Subsaharske Afrike (18%), Bliskog istoka (15%) i Centralne Azije i Južnog Kavkaza (19%). To znači oko 560 stipendija dodijeljenih balkanskim studentima 2022. godine, od ukupno nešto preko 4 hiljade

[476] Eksi, Muharrem, Erol, Mehmet Seyfettin, *The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy,* Akademik Bakış, 11(23), 2018, p. 30–31.
[477] Ekinci, Mehmet Ugur, *op. cit.,* pp. 17–18.

dostupnih stipendija za dugotrajno i kratkoročno studiranje.[478] Kao važna karika u mreži javne diplomatije je odnos s dijasporom. U određenim analizama upravo ovo tijelo se u konceptu javne diplomatije i meke moći postavlja kao „Ministarstvo za dijasporu". Ovaj dio djelovanja nije u velikoj mjeri poznat niti promovisan, osim osnovnih aspekata brige za srodnike u inostranstvu. Međutim, kroz takve aktivnosti, a pod koordinacijom tog tijela, uspostavlja se mreža za lobiranje među brojnom turskom dijasporom u svijetu.[479]

Predsjedništvo za vjerska pitanja (*tur.* Dijanet) osnovano je 1924. godine. Ranije je imalo ulogu pružanja vjerskih usluga i obrazovanja u skladu s republičkim sekularnim svjetonazorom i sprovođenja inicijativa usmjerenih na Turke koji žive u inostranstvu. U interakciji s drugim muslimanskim grupama, Dijanet se razvio kao dodatni put za tursku vanjsku politiku u prvoj polovini posljednje decenije XX vijeka. Od dolaska na vlast AKP-a dolazi do porasta zvaničnih posjeta vjerskih predstavnika između Turske i Balkana. Lideri zvaničnih i/ili zvanično priznatih muslimanskih zajednica iz svih balkanskih zemalja okupljaju se jednom godišnje od 2007. godine. Obnova imanja u vlasništvu vjerskih fondacija, saradnja u vjerskim pitanjima i suočavanje s islamofobijom na Balkanu su među ključnim pitanjima o kojima se raspravlja na ovim samitima.[480] Djelovanje Dijaneta u početku se uglavnom odnosilo na lokalno djelovanje i saradnju s lokalnim nevladinim migrantskim udruženjima, s osnovnim ciljem širenja imidža islama onako kako ga vidi zvanična Ankara. Od 1998. godine transformacija njegovog djelovanja odnosila se na uspostavljanje međuvjerskog kulturnog dijaloga. Njegovo djelovanje najvidljivije i najintenzivnije je u zemljama Zapadne Evrope gdje ima saradnju s brojnim migrantskim udruženjima i gdje je turska dijaspora značajna. Međutim, i u nekoliko država bivše Jugoslavije Dijanet ima svoje tzv. savjetnike za vjerske poslove. Ti savjetnici imaju zadatak da uspostavljaju kontakt s

[478] Zorić, Bojana, Türkiye in the Western Balkans. Laying its cards on the table, in Ghanem, Dalia (ed.), *Türkiye's cards in the world. Raising the stakes,* European Union Institute for Security Studies (EUISS), Paris, 2024, pp. 10–11.
[479] Eksi, Muharrem, Erol, Mehmet Seyfettin, *op. cit.,* p. 36.
[480] Ekinci, Mehmet Ugur, *op. cit,* p. 18.

različitim organizacijama, ali i da u pojedinim slučajevima budu posrednici prema konzulatima i ambasadama u rješavanju određenih pitanja vjerske prirode. Radom tih savjetnika Turska je i prije centara institucija koje smo već pomenuli počela da otvara svoje prve kulturne centre. Jedan od njih bio je u Novom Pazaru u Srbiji, upravo zbog većinskog muslimanskog stanovništva u tom dijelu Srbije. Jedna od značajnih uloga savjetnika Dijaneta u tom dijelu Srbije bila je da posreduje u pregovorima tri većinske zajednice u cilju gušenja zahtjeva za autonomijom u odnosu na zvaničnu Srbiju.[481] Njegova uloga ne može se analizirati bez pomena Pokreta Fetulaha Gulena koji je od 1980. upravo kroz Dijanet postavljao svoje članstvo na zvanične lokalne i državne funkcije. Dijanet je od svog osnivanja zauzimao sve značajniju ulogu u društvu. Fondacija u sklopu organizacije osnovana je 1975. i njen rad je izuzet iz poreskog sistema. U narednoj deceniji posredstvom Dijaneta postavljen je 21 ataše u turskim ambasadama u Evropi, SAD-u i Australiji, dok je 18 turskih konzulata za vjerske usluge otvoreno u Njemačkoj. Značajan napredak u radu omogućile su joj promjene Ustava republike Turske iz 1982. godine. Tim ustavom uvedeni su elementi novog ideološkog identiteta tzv. „tursko-islamska sinteza". Ovim je islam postao okosnica nacionalnog jedinstva i solidarnosti, a Dijanet je imao ustavnu obavezu da se bavi ovim pitanjima.[482] Dijanet je izrastao u jednu izrazito politizovanu organizaciju u Turskoj tokom ere AKP-a, posebno od 2010. Njegovi rastući rashodi, administrativne sposobnosti i aktivnosti odražavaju ovu politizaciju. Na primjer, Dijanet je počeo sa izdavanjem halal sertifikata 2011. godine, otvorio je TV stanicu 2012. i osnovao univerzitet preko svoje fondacije. Odražavajući političku retoriku AKP-a, Dijanet se bavio nizom tema u svojim izjavama za medije, uključujući pitanja roda, društvenih medija, političke ekonomije i odnosa među različitim društvenim grupama. Dijanet je strateški korišćen da opravda politiku AKP-a u domaćoj areni kroz vjerske sankcije, što je gušilo drugačije mišljenje i otpor. Instrumentalizacija Dijaneta od strane AKP-a uslovila je isticanje nekoliko novih uloga

[481] Rapis, Alexander, *Turkish pillars of soft power in Southeastern Europe (master thesis),* University of Macedonia, Greece, 2012, p. 13.

[482] Ozturk, Ahmet Erdi, Sozeri, Semiha, *Dijanet as a Turkish Foreign Policy Tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria,* Politics and Religion, American Political Science Association, 2018, pp. 5, 6.

ove organizacije. Prije svega podrška kroz vjersko tumačenje djelovanja AKP-a i posebno predsjednika Erdogana, čime se daje legitimitet svakoj njegovoj odluci, zatim suzbijanje djelovanja opozicionih aktera i pokreta, i konačno dominantno prevođenje različitih političkih tema na polje vjerskog iz perspektive državnog gledišta na islam, čime značajno ograničava prostor za otvoreni društveni dijalog.[483] Takva instrumentalizacija Dijaneta od strane političke elite koja pripada AKP-u, učinila je da on postane jedan od najznačajnijih promotera novog nacionalnog identiteta Turske, ne samo u zemlji, već i u inostranstvu. Ako se ovakva uloga Dijaneta uporedi s tezama Davutoglua iznijetim u „Strategijskoj dubini" ne čudi što je ova organizacija instrumentalizovana na ovaj način. Davutoglu jasno ističe da se po njegovom mišljenju islam ontološki razlikuje od drugih civilizacija, posebno od Zapada. Uspostavljanje islamske države opisuje kao rezultat širenja zapadnog međunarodnog društva i njegove dominacije nad nacionalnim državama na tom području, posebno ističući uspostavljanje „vještačkih" nacionalnih granica nakon pada Osmanskog Carstva. AKP je i poslije odlaska Davutoglua nastavila praktično sprovođenje njegovog stanovišta gradeći Dijanet ne samo kao dio državnog aparata, već i kao važnog aktera vjerske diplomatije. U kontekstu meke moći prioritizacija islamskog identiteta značajno je povećala potencijal meke moći u vanjskoj politici savremene Turske. Ta promjena nije, svakako, rezultat samo jačanja meke moći, već i promjene ukupnog gledanja političke elite na svijet i ulogu Turske u njemu. U tome, može se reći, reformatorskom procesu, Dijanet i dalje zauzima centralnu ulogu.[484]

Radio i televizija Turske (TRT) i Agencija Anadolija (AA) turski su doprinos onoga što se danas u analizama naziva svjetskim medijskim sukobljavanjem kroz prizmu TV diplomatije kao značajnog dijela javne diplomatije. Informacijski rat označio je jedno novo polje borbe za jačanje imidža država i nametanja svoje verzije događaja.

[483] Ozturk, Ahmet Erdi, *Turkey's Dijanet under AKP rule: from protector to imposer of state ideology?,* Southeast European and Black Sea Studies*,* 2016, p. 14.
[484] Ozturk, Ahmet Erdi, Sozeri, Semiha, *op. cit.,* pp. 8—9.

Korišćenje masovnih medija u službi meke moći i javne diplomatije u Turskoj, započelo je dolaskom AKP na vlast.

Turska je Balkanu dala poseban značaj i tamo je strateški koncentrisala svoje napore informativne javne diplomatije. Odabir Sarajeva kao glavne baze aktivnosti AA bio je ključni potez u ovom planu. Svoj uticaj na Balkanu AA je dodatno učvrstila 2012. godine kada je počela da izvještava na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Kancelarije AA otvorene su i u Prištini, Sofiji i Beogradu, čime je učvrstila svoju poziciju poznatog turskog brenda i predstavnika zemlje u toj oblasti. Efikasnim dostavljanjem vijesti iz turske perspektive balkanskim zajednicama, AA brzo je postala istaknuti izvor vijesti u regionu. Ovom strategijom Turska se nadala da će povećati svoj uticaj i oblikovati javno mnjenje, nudeći drugačiju priču od one koja se obično nalazi u lokalnim ili zapadnim medijima. Širi spoljnopolitički ciljevi Turske usklađeni su s njenom sposobnošću da kroz medijski prostor projektuje meku moć i njeguje pozitivan imidž na Balkanu. Najveći emiter vijesti u zemlji TRT, pod AKP-om prošao je značajne transformacije, koje će je učiniti moćnim instrumentom za javnu diplomatiju u inostranstvu. Osnivanje TRT WORLD-a, svjetske informativne stanice s namjerom da predstavi gledište Turske o svjetskim događajima, jedna je od najzapaženijih inicijativa. Dodatno, TRT AVAZ je formiran 2009. godine i predstavlja alat za masovnu komunikaciju usmjeren na oko 250 miliona ljudi u 27 zemalja Bliskog istoka, Kavkaza, Centralne Azije i Balkana. Takođe, TRT TURK je medijska platforma koja od 2010. godine pokriva područje Balkana, s ciljem da balkanskim gledaocima pruži narativ usredsređen na Tursku. Važno je istaći da su programi TRT kanala zapravo odgovor na zahtjeve iz balkanskih zemalja, na isti način kao što su takve inicijative uputili i za otvaranje kulturnih centara i kancelarija TIKA organizacije. Slično ovome, TRT je odlučio da proširi svoj program na Balkanu kao odgovor na potražnju, što je rezultiralo produkcijom programa uključujući TRT Balkan Voice, Balkan Atlas, Balkanske priče i Balkan i dokumentarne filmove o migracijama.[485] Bez obzira na to što je moguće da su

[485] Eksi, Muharrem, *op. cit.,* pp. 201–203.

određene inicijative iz balkanskih zemalja postojale, ovaj region se uklopio u širu akciju turske političke elite da masovne medije koristi kao instrument meke moći u cilju građenja pozitivnog imidža i nacionalnog brenda.

Važan aspekt turske meke moći je i strateški razrađena politika u oblasti **diplomatije gradova ili tzv. lokalne diplomatije**. Reforma lokalnih administracija na unutrašnjem planu vuče korijene iz Osmanskog Carstva i određeni aspekti te reforme su i civilizacijski doprinos iz ovog perioda u dijelu organizacije i funkcionisanja gradova. Od sredine XX vijeka Turska je značajnije počela da razvija odnose među gradovima, prateći sve veću međupovezanost i međuzavisnosti u svijetu i vidjevši diplomatiju gradova kao instrument za ostvarivanje drugih vanjskopolitičkih interesa. Turske opštine su u posljednjoj deceniji XX vijeka proširile svoje aktivnosti u drugim zemljama kao što su Bugarska, Rumunija i bivša Jugoslavija. Turska je tokom ove decenije počela da uspostavlja veze na opštinskom nivou sa balkanskim državama. Do sredine 2017. godine, turske opštine su imale ukupno 1619 bratskih gradova širom svijeta. Od toga, 646 gradova u Evropi, što čini otprilike 40% svih veza u gradovima pobratimima. Balkanske opštine zauzimaju značajnu poziciju u turskoj diplomatiji gradova, čineći preko 25% svih odnosa sa stranim gradovima pobratimima. Konkretno, 439 balkanskih opština održava odnose s pobratimskim turskim gradovima. U Turskoj postoje savezi opština koji su u potpunosti posvećeni međunarodnoj saradnji. Koordinacija međunarodnih veza i projekata turskih opština je odgovornost ovih saveza. Savezi opština turskog svijeta (*tur.* TDBB) je najbolja ilustracija ove vrste organizacije.[486]

[486] Muhasilović, Jahja, *Turkey's Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002-2017),* Boğaziçi University, doctoral thesis, 2020, pp. 391–394, 404.

STUDIJE SLUČAJA

15. Turska meka moć u Srbiji

Ako bismo u okolnostima živućih narativa o vjekovnoj borbi protiv osmanskog okupatora, bici na Kosovu, muhamedanskoj vjeri koja nije prava vjera i svemu ostalom što se može i dalje čuti u javnom prostoru, a plasirano je iz Srbije, morali da se odredimo o odnosima Turske, jedinog sukcesora Osmanskog Carstva, i Srbije, u najboljem slučaju bismo kazali da su kompleksni i zamršeni. Međutim, „Turska i Srbija ključne zemlje Balkana“[487], „Srbi i Turci braća Balkana“[488], „saradnja Turske i Srbije poruka svima“[489], ako ništa može staviti prst na čelo za opservaciju o zamršenosti međudržavnih odnosa. Pokušaćemo da ukažemo na dinamiku odnosa, fokusirajući se na kontekst turske meke moći u Srbiji u cilju određivanja njene uspješnosti i karaktera odnosa dvije zemlje. Moguće da su ova zamršenost ili prihvatanje predrasuda uticali na manjak istraživačke pažnje kada su u pitanju odnosi Turske i Srbije, posebno u kontekstu javne diplomatije i meke moći. Stoga ovaj dio našeg rada posmatramo i kao dio procesa popunjavanja istraživačke praznine.

Turska je tokom raspada Jugoslavije gotovo slijepo pratila poteze Evropske zajednice i SAD-a. U prvim godinama kad je propast federacije bio pitanje trenutka, Turska je svoju ulogu usklađivala s potezima političkog Zapada bez previše istupanja koji bi mogli pokrenuti točak narativa o osmanskom povratku na Balkan ili zaštiti muslimana na Balkanu. Nakon etničkog čišćenja u Kninu i Vukovaru, paradoksalno veliki broj turskih zvaničnika bio je na strani Srba. Neki turski zvaničnici smatrali su da su Srbi branili svoju zemlju svim raspoloživim metodama tokom tih događaja. Tako gledište zastupali su i pojedini turkisti i islamisti. Poredeći Srbe s Turcima, od istaknutih članova turskog parlamenta moglo se čuti da su Srbi najhrabriji i najdinamičniji narod u Jugoslaviji ili da Turska treba da podrži Srbe. To ilustruje nijansiranu i ponekad

[487] „Ahmet Davutoglu: Turska i Srbija ključne zemlje Balkana“, Nova srpska politička misao, jul 2009, dostupno na: http://www.nspm.rs/hronika/ahmet-davutoglu-turska-i-srbija-kljucne-zemlje-balkana.html?alphabet=l.
[488] Spaić, Tamara, *Šef turske diplomatije: Srbi i Turci su braća Balkana,* Blic online, januar 2014, dostupno na: https://www.blic.rs/vesti/politika/sef-turske-diplomatije-srbi-i-turci-su-braca-balkana/exfy1m0.
[489] „Davutoglu: Saradnja Turske i Srbije je poruka svima”, Radio-televizija Vojvodine, decembar 2015, dostupno na: https://gruvanje.rtv.rs/sr_lat/politika/davutoglu-saradnja-turske-i-srbije-je-poruka-svima_674338.html.

iznenađujuću poziciju koju su zauzeli određeni turski zvaničnici ne samo povodom pomenutih događaja, već tokom cijelog rata. Turska se sve do 1992. godine pridržavala sveukupnog stava Zapada prema balkanskom pitanju i prevratima u Jugoslaviji. Tek u februaru 1992. godine Ankara je zvanično priznala nezavisnost četiri bivše jugoslovenske republike, opet prateći poteze Evropske zajednice i SAD-a. Ankara je bila primorana da zauzme proaktivniji stav nakon izvještaja turskih medija o etničkom čišćenju i zločinima počinjenim prvenstveno nad bosanskim muslimanima. Sve veće znanje i zabrinutost za situaciju bosanskih muslimana, koji su duboko uticali na Tursku i zahtijevali aktivniji odgovor turske vlade, bila je pokretačka snaga te promjene. Aktivnosti su se odnosile na slanje konkretnih zahtjeva ka Ujedinjenim nacijama u cilju sprečavanja srpskih snaga u daljem vršenju zločina u Bosni i Hercegovini. Organizujući konferenciju balkanskih zemalja oko krize u Bosni, Turska je pokazala dodatno takvo zalaganje, bez učešća Srbije, Crne Gore i Grčke.[490] Takva politika tokom raspada Jugoslavije jedan je od razloga što je polazna osnova odnosa sa Srbijom bila na veoma niskom nivou.

Nakon pada Jugoslavije, AKP je posvetila značajnu pažnju jačanju odnosa sa Srbijom, posebno nakon što su demokratske stranke preuzele vlast u Srbiji u oktobru 2000. Srbija je postala centralna tačka nove aktivne spoljne politike Turske, naglašavajući meku moć i nastojeći da produbi odnose insistirajući na snažnim istorijskim i kulturnim vezama zbog važnog geopolitičkog položaja Srbije. Kao rezultat toga, Turska je počela da koristi javnu diplomatiju kao investiciju u meku moć za poboljšanje veza sa Srbijom. Nekoliko posjeta na visokom nivou i diplomatskih kontakata naglasilo je taj fokus. Predsjednik Srbije Boris Tadić je 2007. i 2010. putovao u Tursku, a 2011. to je učinio i premijer Mirko Cvetković. Turski predsjednik Abdulah Gul bio je u posjeti Srbiji 2009. godine, prvoj posjeti turskog predsjednika od 1986. godine.

[490] Calis, Saban, *Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s,* Turkish Studies, 2:1, Routledge, 2014, pp. 137–140.

Tadašnji premijer Erdogan, 2010. godine je potpisao sporazum o bezviznom režimu između dvije države.[491] Aktivna javna diplomatija ka regionu uključujući i Srbiju imala je svoje jasne i formalne korake. Važan nastavak aktivne vanjske politike prema regionu nagovijestilo je uspostavljanje dvije trilateralne inicijative od strane Turske. Ovim mehanizmima olakšani su sastanci ministara vanjskih poslova Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske, kao i Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Sastanak u Istanbulu, kada su se prvi put sastali predsjednici Srbije i Bosne i Hercegovine Boris Tadić i Haris Silajdžić, označio je prekretnicu u tim nastojanjima. Istanbulska deklaracija iz 2010. godine označena je kao istorijski sporazum koji je potvrdio teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine u kontekstu statusa Republike Srpske i odnosa Srbije prema tom entitetu. Pokušaji Turske, koliko god bili ograničeni, ocijenjeni su uspješnim. Oni su dali niz zapaženih rezultata, uključujući i to da je Bosna i Hercegovina pristala da pošalje ambasadora u Beograd nakon trogodišnje pauze, dok je zvanični Beograd garantovao teritorijalni integritet zemlje, a Skupština Srbije je 2010. godine donijela rezoluciju kojom se osuđuju zločini počinjeni u Srebrenici.[492] Iako takva aktivna diplomatija pokazuje odnos prema regionu u cjelini i Srbiji posebno, postojali su i periodi nazadovanja. Ključno pitanje koje je pogoršalo odnose u vezi je s odnosom Turske prema statusu Kosova. Dan nakon što je Kosovo usvojilo Deklaraciju o nezavisnosti 2008. godine, Turska je postala jedna od prvih država koja je priznala nezavisnost zemlje. Ambasador Srbije u Ankari povučen je u znak protesta kao dio diplomatskog odgovora zvaničnog Beograda. Međutim, ekonomski pragmatizam obje strane i balansirajuća politika Turske učinili su mogućim prevazilaženje takvog stanja u odnosima. Značajan napredak ostvaren je već 2009. godine potpisivanjem sporazuma o slobodnoj trgovini. Taj je sporazum promovisao ekonomske veze i pokazao posvećenost popravljanju odnosa uprkos političkim sporovima oko Kosova,

[491] Yavuz, Talha, Elcim, Sirin Duygulu, *Turkey's Soft Power and Public Diplomacy: The Case of Serbia Between 2002-2019,* Nitel Sosyal Bilimler - Qualitative Social Sciences, 2(1), 2020, p. 77.

[492] Demirtas, Birgul, Turkish–Balkan Interactions: Impact of Historical Legacy, Global (Dis)Order, and Agency, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022, pp. 28–29.

promovišući trgovinsku razmjenu s nultom carinskom stopom. Taj razvoj događaja naglašava diplomatski pristup Turske koji je sofisticiran i uspostavlja ravnotežu između njene šire regionalne politike i ekonomske saradnje. Na neki način opet je pitanje Kosova bilo posrijedi zahlađivanja odnosa između dvije zemlje. Erdoganova izjava u Prizrenu da je Kosovo Turska i Turska Kosovo učinilo je da zvanični Beograd otkaže domaćinstvo trilateralnom sastanku Tirane, Beograda i Sarajeva, koji je trebalo da se održi 2013. godine. Opsežne diplomatske aktivnosti Turske učinile su da se prevaziđe i ova kriza u odnosima, nakon čega su od 2015. uslijedile nekolike obostrane zvanične posjete, uključujući i posjetu Davutoglua Srbiji. Agenda u čijem centru je ekonomska saradnja uz značajnu ulogu predsjednika Erdogana definiše tursku vanjsku politiku prema Srbiji od 2016. godine. Potpisivanjem šesnaest sporazuma, uključujući Zajedničku političku deklaraciju o osnivanju Visokog savjeta za saradnju Srbije i Turske, Erdoganovu posjetu Srbiji učinilo je posebno vrijednom pažnje. Kao odraz strateškog fokusa Turske na ekonomskim odnosima i regionalnoj stabilnosti u njenoj vanjskoj politici, ta je deklaracija naglasila opredijeljenost za jačanje bilateralnih odnosa i razvoj saradnje u svim sektorima.[493]

U Srbiji djeluju tri institucije meke moći Turske: Yunus Emre Institut (YEE), Predsjedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice (YTB) i TIKA.

Beogradski centar Yunus Emre Instituta otvoren je 2015. godine uz prisustvo tadašnjeg premijera Davutoglua. Učenje turskog jezika i promocija turske kulture kroz organizaciju različitih događaja, dva su osnovna cilja beogradskog centra YEE. Institut takođe organizuje i ljetnju školu u Turskoj za najbolje polaznike škole turskog jezika. Učenje turskog jezika podstaknuto je ili pojedinačnim interesovanjem, lakšim praćenjem popularnih turskih serija, a mnogo više ekonomskim razmišljanjem. Ekonomija je uslovila da u prvoj godini rada centar pohađa 70 zaposlenih turske Halk banke u Beogradu, dok su ostali polaznici podstaknuti mogućnostima rada u

[493] Arežina, Sanja, Turkish Foreign Policy Toward Serbia: A Three-Dimensional Relationship, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022, pp. 281–283.

mnogobrojnim turskim kompanijama, koje su u međuvremenu otvorene u Srbiji. YEE organizuje i u potpunosti finansira naučni simpozijum „Beograd 1521–1867“, koji se bavi temama državne organizacije na Balkanu tokom Osmanske Imperije. Nerijetko se simpozijum organizuje u saradnji s Istorijskim institutom iz Beograda, na kojem onda većina govornika bude upravo iz tog instituta i različitih fakulteta u Turskoj. Teme su različite, od gradske organizacije Beograda, arheoloških nalazišta, obnova utvrđenja, istraživanja muzike i literature toga doba, socio-ekonomski položaj stanovništva itd.[494] U dijelu promocije kulture, YEE organizuje muzičke večeri na kojima promoviše tradicionalnu tursku muziku, na primjer otomanski muzički koncert u Beogradu 2018. ili nastup benda iz Kazahstana u Novom Sadu 2019. YEE je rad započeo s 40 učenika turskog jezika, pored onih koji su turski učili kroz saradnju YEE i turskih kompanija u Srbiji. Danas je kulturne i akademske programe toga instituta pogađalo preko šest hiljada učesnika uključujući i one koji su pohađali ljetnju školu u Turskoj.[495]

Rad TIKA agencije u Srbiji tipičan je primjer balansirajuće politike Turske kojom izbjegava podgrijavanje narativa da su ključni cilj njenih aktivnosti na Balkanu podrška muslimanskih zajednica. TIKA ima centar u Srbiji od 2009. godine. Vrlo su šturi i nedostupni podaci o njenom djelovanju, prije svega zato što većina izvještaja nije prevedena na engleski jezik, dok su samo servisne informacije dostupne i na engleskom jeziku. Ono što je poznato iz konsultovanih analiza je da je TIKA jedna od najaktivnijih institucija turske meke moći u Srbiji. Iako su njene aktivnosti uglavnom ekonomske prirode, kroz ranije objašnjen proces konverzije moći, takvo njeno djelovanje stvara značajnu meku moć. Od poljoprivrede, kulture, obrazovanja, restauracije, humanitarne pomoći, TIKA svoje aktivnosti u Srbiji gotovo da ne ograničava. TIKA je bila jedna od prvih organizacija koja je uplatila pomoć Srbiji za saniranje posljedica poplava 2014. godine. Do 2017. godine TIKA je implementirala preko 200 projekata u Srbiji od kojih se najveći procenat od 35% odnosio na projekte iz oblasti obrazovanja. Pregled

[494] Primjer programa simpozijuma iz 2017. godine možete pogledati na: https://www.academia.edu/34557694/PROGRAM_BELGRADE_SYMPOISUM_1521_1867_ .
[495] Yavuz, Talha, Elcim, Sirin Duygulu, *op. cit.,* pp. 78, 79.

projekata iz drugih oblasti, obnove i restauracije, obuka, radionica, poljoprivrede, govori da su njeni projekti koncentrisani uglavnom u manje razvijenim djelovima Srbije na jugozapadu, dok koncentracija projekata u djelovima s većinskim muslimanskim stanovništvom nije vidljiva.[496] Obnova istorijskih i kulturnih znamenitosti važan je dio turske javne diplomatije i strategije meke moći u Srbiji. Cilj takvog djelovanja je promovisanje pozitivnih odnosa i ekonomskih koristi za lokalno stanovništvo, uz pažljivo balansiranje istorijskih osjetljivosti povezanih s osmanskim nasljeđem. Turska bira spomenike koji su od vitalnog značaja za srpsku kulturu i lokalne zajednice, izbjegavajući negativne asocijacije na otomansku prošlost. Ta proračunata odluka promoviše dobru volju i poštovanje jednih prema drugima, umjesto da ponovo rasplamsava prošle sukobe. Odabrani spomenici imaju i kulturni značaj pored mogućnosti da pomognu lokalnoj ekonomiji povećanjem broja turista i ostvarivanjem prihoda. Tokom svojih prvih deset godina postojanja, TIKA je uložila oko četiri miliona eura u različite projekte restauracije u Srbiji. Među značajnim poduhvatima je restauracija turbeta šeika Mustafe u Beogradu 2013. godine, turbeta beogradske tvrđave Damat Ali-paše i česme Mehmed-paše Sokolovića (obnovljena 2017.), zatim dizajn i obnova Kalemegdanskog stepeništa rad prve srpske arhitektice Jelisavete Načić (obnovljeno 2018.), Ramska tvrđava (otvorena 2019. godine nakon opsežnog arheološkog istraživanja i restauracije), džamija sultan Valida u Sjenici (otvorena 2019. godine nakon dvogodišnjih restauratorskih radova). Te inicijative pokazuju predanost Turske održavanju svog zajedničkog kulturnog nasljeđa, uz istovremeno podsticanje ekonomskog rasta i istorijskog pomirenja. Turska je u stanju da poboljša svoju reputaciju ljubaznog i korisnog partnera u regionu i ojača bilateralne odnose, koncentrišući se na spomenike koji imaju pozitivan uticaj na lokalnu ekonomiju i zajednicu. Ta je politika odraz šireg plana Turske da uspostavi i očuva dobre veze s drugim zemljama korištenjem meke moći i kulturne diplomatije.[497]

[496] Yavuz, Talha, Elcim, Sirin Duygulu, *op. cit.,* pp. 79–80.
[497] Todorović, Miloš, *TİKA's Heritage Restoration Projects: Examples of Foreign Aid or Proof of Neo-Ottomanism?,* Insight Turkey, 23(3), 2021; pp. 151–152.

Predsjedništvo za Turke u inostranstvu i srodne zajednice je u Srbiji od 2010. godine koncentrisano na pružanje mogućnosti za stipendiranjem studenata za nastavak školovanja u Turskoj. Prije osnivanja ogranka ove institucije u Srbiji, za osam godina dodijeljeno je svega nešto više od 100 stipendija za studiranje u Turskoj. Od 2010. do 2018. godine YTB je ovaj broj povećao četiri puta. Od 2016. godine YTB sprovodi projekat „Balkanska škola mladih" kroz koju je 55 studenata imalo priliku da se dodatno obrazuje iz oblasti od medijskog prava, sociologije, istorije, psihologije, filozofije do književnosti, umjetnosti, civilizacije, ekonomije. Iako su aktivnosti ove institucije vrlo ograničene pogotovo u poređenju sa TIKA i YEE, ona ispunjava svoje ciljeve promocije turske kulture i povezivanje sa turskom dijasporom uz saradnju s alumnistima svojih obrazovnih programa.[498]

Diplomatija gradova kao instrument turske meke moći zastupljena je i u Srbiji. Ovaj mehanizam nije u dovoljnoj mjeri iskorišćen ako se poredi s drugim državama Zapadnog Balkana. Ako se Balkan sagleda šire izvan odrednice „zapadni" i uključe se Bugarska, Rumunija, Slovenija i Hrvatska, onda je Srbija u ovom dijelu najmanje zastupljena država u kontekstu razvoja turske diplomatije gradova. Pobratimski status turski gradovi imaju sa samo pet gradova u Srbiji i to je u ukupnom broju svega 1,1%. Međutim, važno je istaći da su četiri grada iz Srbije ujedno i članovi pomenutog TDBB saveza i to dva iz oblasti Sandžaka, a dva iz oblasti s albanskom većinom u regionu Preševa. Rad toga saveza koncentrisan je na gradove sa značajnom muslimanskom populacijom i predstavlja jedinu vidljivu koncentraciju turske meke moći tog tipa. S druge strane, u praksi taj savez je gotovo neaktivan u tim gradovima, osim jedne godišnje manifestacije u Novom Pazaru. Iz oblasti Sandžaka dvije crnogorske opštine su takođe članice ovog saveza, što uz činjenicu da savez nema specifične aktivnosti u ovim opštinama, govori o tome da Sandžak ne vidi kao izdvojenu cjelinu, već kao skup opština koje pripadaju različitim državama.[499] To upućuje još jednom na

[498] Yavuz, Talha, Elcim, Sirin Duygulu, *op. cit.,* pp. 80.
[499] Muhasilović, Jahja, *op. cit.,* p. 398–422.

ambivalentnost kod praktične meke moći Turske, i dodatno daje na značaju ekonomskom pragmatizmu koji je koncentrisan tamo gdje za to postoji jasan interes.

15.1. Televizija i televizijska produkcija kao dio mehanizma meke moći Turske. Položaj turske u srpskim medijima

U analizama meke moći uticaj televizije, televizijske produkcije, filmova i serija odavno se uzima kao jedan od instrumenata meke moći države. Izgradnja željenog imidža zemlje, promocija kulture i jezika, promocija specifičnosti kuhinje, kroz ove platforme koriste se bez dvojbe kao instrumenti meke moći. Naj je i sam navodio primjer Holivuda i američke filmske produkcije za izgradnju i širenje pozitivnog imidža SAD-a. Tako i po pitanju Turske se smatra da koristeći ove instrumente može doći do promjene percepcije Turske na pozitivan način. Uticaj serija turske televizijske produkcije mjeren je kao direktan benefit od korišćenja meke moći. Tako se smatra da je nakon prikazivanja posljednje epizode svjetski poznate serije „Gumuš“ u arapskom svijetu broj turističkih posjeta Turskoj s Arapskog poluostrva porastao za 30%. Jedan značajan uspjeh turske strategije meke moći je uticaj turskih televizijskih programa širom Balkana. Ove serije su bile značajne u promjeni načina na koji region gleda na Tursku, ublažavanju istorijskih pritužbi koje potiču iz otomanskog doba i promovisanju optimističnijeg pogleda na savremenu Tursku. Turske televizijske serije prije svega su služile kao platforma za prikazivanje turskih vrijednosti, kulture i savremenog života. Ovaj instrument kulturne diplomatije pomaže u premošćavanju istorijskih praznina i pružanju balkanskoj publici sofisticiraniju percepciju savremene Turske. Uspjeh ovih serija pomogao je da se umanji nepovoljna percepcija koja još uvijek postoji o Osmanskom Carstvu. Jedan od najvažnijih i najdugotrajnijih trijumfa Turske meke moći je sposobnost tih serija da promijene istorijsku percepciju i stvore dobar imidž. Taj kulturni uticaj prožima društveno i kulturno tkivo Balkana, nadilazeći direktne diplomatske ili ekonomske razmjene. Razumno je pretpostaviti da su zabava i mediji efikasni instrumenti u diplomatiji meke moći s obzirom na uticaj turskih televizijskih

programa. Oni imaju sposobnost da duboko i suptilno oblikuju javno mnjenje, dosegnu široku publiku i utiču na međunarodne odnose. Ta pretpostavka naglašava vrijednost kulturnih instrumenata u međunarodnoj diplomatiji i njihov kapacitet da promovišu trajnu dobru volju među narodima. Konačno, popularnost turskih televizijskih serija širom Balkana naglašava koliko je kulturna diplomatija važna u modifikovanju istorijskih uvjerenja i poboljšanju položaja Turske. Ova strategija, koja koristi zabavu i medije, pokazuje efikasnost meke moći u uspostavljanju trajnog diplomatskog uspjeha.[500]

Objašnjenja ovog fenomena su različita. Svakako da se radi o osmišljenoj akciji strategije turske meke moći. Ako pravimo komparaciju onda je relevantno reći da su turske serije po popularnosti na ovim prostorima pretekle serije na španskom jeziku proizvedene u Latinskoj Americi, što nije zanemarljiv uspjeh. Međutim, važniji je uspjeh ovih serija u kontekstu promjene percepcije o Turskoj, i njenoj istorijskoj ulozi i savremenom načinu života. Zavisno od države Zapadnog Balkana različiti su i doživljaju poruka ovih serija. One su i dalje najpopularnije u Bosni i Hercegovini i Makedoniji, dok se u Srbiji ubrzano ta popularnost razvija. Zajedničko patrijarhalnim sredinama ovih država, pa i u odnosu na popularnost turskih serija, jeste to što u njima nerijetko nalaze ideale funkcionisanja patrijarhalne porodice i patrijarhalnih vrijednosti, dok bliskost jezika i izraza, od kojih je dosta ostalo u svakodnevnom govoru u ovim državama, i bliskost kulture samo dodatno pojačavaju takav doživljaj.[501]

Na osnovu ranije navođenog monitoringa medija kojim je praćen ton izvještavanja o važnim vanjskopolitičkim akterima, prikupljani su podaci i o izvještavanju o Turskoj. Monitoring u Srbiji sproveden je od strane organizacije CRTA i trajao je od 24. aprila do 24. maja 2023. godine. Kao važni vanjskopolitički akteri za region praćeni su SAD, NATO, EU, Kina, Turska i Rusija. Monitoring je pokazao da je Turska jedina država koja

[500] Agirseven, Nehir, Örki, Armagan, *Evaluating Turkish TV Series as Soft Power Instruments,* International Journal of Society Researches – OPUS, 7(13), 2017, pp. 843–849.
[501] Cabric, N, Nedelkovska, M, Demoli, D, Hamzic, A, *Turks Bewitch The Balkans With Their Addictive Soaps,* Balkan Insight, May 2013, available at: https://balkaninsight.com/2013/05/01/turks-bewitch-the-balkans-with-their-addictive-soaps/.

je u svim zemljama u kojima se vršio monitoring predstavljena više pozitivno nego negativno. U Srbiji je takva orijentacija posmatranih medija bila predstavljena u odnosu od skoro tri puta više pozitivnih nego negativnih vijesti. O Turskoj su u pozitivnom tonu izvještavali portal javnog servisa „Radio i televizije Srbije“ i portal televizije „B92“, dok su u nešto manjem procentu, ali opet uz značajnu prevagu pozitivnog izvještavanja, takvim tonom o Turskoj izvještavali i portali tabloida „Kurir“ i „Blic“. U tim izvještajima gotovo da nije bilo primjera korišćenja turskih medijskih agencija kao izvora informacija. Međutim, kad se analiziraju izvori vijesti koje su sadržale neki vid manipulacije informacijama, onda se turske medijske agencije kao izvor takvih informacija javljaju u nešto većem broju. Taj broj u oba navedena slučaja mnogo je manji od, na primjer, ruskih medijskih agencija.

15.2. Efekti

Studija slučaja meke moći Turske u Srbiji i uopšte odnosa dvije zemlje zanimljiv je i s aspekta istraživanja i s aspekta procjene cjelokupne turske balkanske politike. Vraćamo se na početnu tezu da je bilo za očekivati da je ovaj odnos opterećen prošlošću, uz to i vrlo komplikovan i da podliježe svojevrsnim predrasudama i zabludama. I moglo bi se zaključiti da je kompleksnost polazna karakteristika kada analiziramo taj odnos. Oštri diplomatski potezi obje strane u pojedinim periodima razvoja odnosa, kao odgovor na neželjene poteze druge strane, prevaziđeni su vrlo brzo. Smatramo da je to bilo moguće isključivo zbog političkog i ekonomskog pragmatizma obje strane. Turska balkanska politika percipira Srbiju kao strateški važnu, čak i kao krucijalnog partnera na Zapadnom Balkanu. U prevazi pragmatizma kao mjera analize gubi se to da je Srbija dominantno pravoslavna zemlja i da turski kapital meke moći nije koncentrisan samo u dijelovima Srbije s većinskim muslimanskim stanovništvom. Ekonomski pragmatizam s obje strane predstavlja indikator koji je prevagnuo kad god bi odnosi došli u ćorsokak. Proaktivan stav Turske po pitanju Kosova bio je značajan po smanjenje tenzija i promovisanje boljih veza sa Srbijom. Priznajući stav Srbije o Kosovu,

Turska ne vrši pritisak na Srbiju da prihvati nezavisnost Kosova. Ovo razumijevanje podstiče međusobno povjerenje između dvije zemlje. Turska ističe da pitanje Kosova nije riješeno dok se sve strane ne dogovore i zalaže se za rješenje koje bi bilo prihvatljivo i za Beograd i za Prištinu. Turska je izjavila da je spremna da posreduje i preuzme ulogu medijatora, ako se obje strane na to odluče. Ta spremnost da se promovišu pregovori naglašava poziciju Turske kao korisnog aktera u toj oblasti. Takav stav proizašao iz klasičnog pogleda na Zapadni Balkan u kojem se Srbija pojavljuje kao strateški partner, i taktički je i strateški potez koji unapređuje odnose Turske i Srbije.

U kontekstu neoosmanizma i neoimperijalizma turskog tipa, ova studija slučaja je opet pokazala pragmatičnost turske balkanske politike. Da je ona ostala fokusirana samo na Albaniju i BiH i narativ o povratku Osmanlija na Balkan, bio bi to jedan od ključnih pokazatelja koji prate ulogu Turske u regionu. Međutim, pragmatičnim odlučivanjem, značajna sredstva i strateška ekonomska saradnja, koju Turska ima sa Srbijom, učinili su upravo Srbiju ključnim ili jednim od ključnih partnera Turske u regionu. Kada uporedimo s ruskom djelatnošću na polju kulture vidimo da Turska ulaže značajna sredstva za obnovu i arheološka istraživanja objekata koji su značajno kulturno nasljeđe, ali se u tim postupcima ne bavi istorijskim revizionizmom i nametanjem novih tumačenja istorije. Suptilno i strateški, takvi objekti se obnavljaju kao dio i turske i srpske kulturne baštine iz perioda Osmanskog Carstva, dok mnogi od njih imaju i značajnu ulogu u jačanju turističkog proizvoda lokalnih zajednica. S druge strane, ostaje prostor za dodatne analize utemeljenja Davutogluovih ideja u savremenoj turskoj balkanskoj politici. Sandžak kao linija života, kako piše Davutoglu u „Strategijskoj dubini“, treba da bude osa turske balkanske politike. Sandžak i jeste značajan centar turskih ulaganja posebno u oblasti kulture, tamo je i otvoren kulturni centar „Ataturk“. Dodatno, turski establišment smatra da je Sandžak most za dobre odnose Srbije i Turske.[502] Takođe, Turska se godinama bori, bez velikih uspjeha, da pomiri dvije islamske zajednice u Srbiji (Islamska zajednica Srbije s centrom u

[502] “Tadić, Erdogan: Počela nova era u saradnji“, Radio i televizija Vojvodine, jul 2010, dostupno na: https://rtv.rs/rsn/politika/tadic-erdogan-pocela-nova-era-u-saradnji_200298.html.

Beogradu i Islamska zajednica u Srbiji s centrom u Novom Pazaru). Pitanje jedinstva islamske zajednice u Srbiji je i dalje otvoreno. Turska nema posebno opsežne akcije za rješavanje toga pitanja, baveći se njime na suptilan način koji ne bi mogao narušiti odnose sa zvaničnim Beogradom. Otvoreno polje za analizu je i dalje odnos Turske prema Sandžaku i traženje odgovora na pitanje jesu li dobri odnosi sa Srbijom zapravo polazište za stratešku usmjerenost na Sandžak i muslimansko stanovništvo u tome dijelu Srbije. Rad institucija meke moći koje prave teren za snažnije ekonomsko partnerstvo zasad upućuju na pragmatizam u odnosima sa izraženim ekonomskim interesom obje strane. Takav pragmatizam potvrđuje i istraživanje javnog mnjenja u Srbiji u kojem ispitanici Tursku ne percipiraju ni kao najveću prijetnju ni kao najvažniju saveznicu. Na konkretnije pitanje o stavu u odnosu na Tursku, 56% ispitanika ima veoma povoljno ili donekle povoljno mišljenje, dok njih 41% ima donekle nepovoljno i izrazito nepovoljno mišljenje.[503] Kada se uporede rezultati iz 2020. i 2022. uočiće se da, iako procenat onih koji Tursku percipiraju pozitivno varira, smanjuje se procenat onih koji izrazito negativno percipiraju tu zemlju.[504]

[503] International Republican Institute, 2024, *op. cit.*
[504] International Republican Institute, 2022, *op. cit.*

16. Turska meka moć u Crnoj Gori

Turska je bila jedna od prvih zemalja koja je priznala nezavisnost Crne Gore 12. juna 2006. godine, nakon referenduma o nezavisnosti održanog 21. maja 2006. Ubrzo nakon toga, 3. jula 2006. uspostavljeni su diplomatski odnosi između dvije zemlje. Od tada su obje zemlje otvorile konzularna i diplomatska predstavništva, promovišući trgovinu, investicije i međukulturalne odnose. Brzim priznanjem nezavisnosti Crne Gore od strane Turske i brzim uspostavljanjem diplomatskih odnosa uspostavljena je čvrsta osnova za bilateralnu saradnju. Članstvo u NATO-u podstiče obostrani interes za regionalnu bezbjednosnu i odbrambenu saradnju između Turske i Crne Gore. Međutim, odnos dvije zemlje definisan je možda i više drugim faktorima osim članstva u NATO-u, prije svega jakim ekonomskim i kulturnim vezama. Zastupljenost muslimanskih stranaka u gotovo svakoj crnogorskoj vladi od obnove nezavisnosti uticala je na spoljne odnose zemlje s Turskom. Turizam, građevinarstvo i razvoj infrastrukture samo su neke od turskih investicija u Crnoj Gori. Na trenutne odnose dvije zemlje utiču njihove istorijske veze, koje sežu do osmanskog doba. Dobri bilateralni odnosi omogućili su obrazovne i kulturne razmjene koje su poboljšale međuljudske veze. Generalno, članstvo u NATO-u olakšava odnose i čini mogućom ovu kombinaciju istorijskih veza, ekonomskih interesa i strateške saradnje u kontekstu regionalne bezbjednosti koja karakteriše odnos između Turske i Crne Gore. Spoljnu politiku Crne Gore prema Turskoj značajno je oblikovala ekonomska strana, posebno značaj turskih investicija.[505] Razvoju i unapređenju odnosa Crne Gore s Turskom pomoglo je i veće učešće muslimanskih stranaka u spoljnoj politici zemlje. Posebno je važno istaći ulogu Bošnjačke stranke, koja predstavlja muslimane u Crnoj Gori, koja je blisko povezana sa AKP. Takva dinamika odnosa bila je dio veće preorijentacije crnogorske vanjske politike koja je počela 1997/1998. godine, s fokusom na jačanje veza sa Zapadom i bolje odnose

[505] Savić, Marko, Vukić Martinović, Almedina, Building a community resilient to the Islamic radicalism: a case study of the Muslim community in Montenegro, in Dragnea, M, Fitsanakis, J, Trifunović, D, et al. (eds.), *Aspects of Islamic Radicalization in the Balkans After the Fall of Communism,* Peter Lang, Volume 2, New York, 2023, pp. 114.

sa susjednim državama. S jedne strane, tadašnja vladajuća partija samostalno, ili u koalicijama, u svjetlu mogućih ekonomskih benefita, prioritizovala je dublje veze s Turskom. S obzirom na to da je turska ekonomija u to vrijeme značajno rasla, Turska je viđena kao poželjan investitor i način za jačanje domaće ekonomije. S druge strane, jačanje veza s balkanskim zemljama postalo je novi prioritet u spoljnoj politici Turske, posebno pod administracijom AKP-a. Zajedno, te su komponente stvorile saradnju koja je korisna i za Tursku i za Crnu Goru. Dobri odnosi Crne Gore s Turskom viđeni su kao dio šire strategije za unapređenje regionalne saradnje i ekonomskog razvoja, potpomognute aktivnom vanjskom politikom Turske i ekonomskim djelovanjem na Zapadnom Balkanu.[506]

Pored formalne, bilateralne saradnje, bliskih odnosa s partijama predstavnicama muslimana u Crnoj Gori, institucionalni odnos važan pomena je i odnos prema Islamskoj zajednici Crne Gore. Sporazum koji su u januaru 2012. godine dogovorile Vlada Crne Gore i Islamska zajednica Crne Gore označio je ključnu prekretnicu u ovom odnosu. Turska je posebno pohvalila taj sporazum, koji ima niz značajnih posljedica. Sporazum eksplicitno priznaje prava i položaj muslimana u Crnoj Gori i daje im pravnu prepoznatljivost. Sporazumom se jačaju prava i identitet muslimanske manjine u Crnoj Gori i garantuje sloboda uspostavljanja odnosa s islamskim zajednicama u drugim zemljama posebno kada je u pitanju Islamska zajednica Turske. Prema sporazumu, Islamska zajednica Turske može imati ulogu arbitra u sporovima unutar muslimanske zajednice u Crnoj Gori, nakon čega svoju odluku u tom sporu upućuje crnogorskim vlastima.[507] Uzimajući u obzir prirodu turskog sistema, isprepletanosti sekularnog i religijskog, ova klauzula daje Islamskoj zajednici Turske ovlašćenja za miješanje u unutrašnja pitanja Islamske zajednice Crne Gore, što predstavlja potencijal za jačanje

[506] Vukićević, Boris, *Foreign Relations of Post-Independence Montenegro: A Change of Direction,* Lithuanian Foreign Policy Review, 36, 2017, p. 133.

[507] Karastanović, Azra, Montenegro between the East and West: Who will prevail in the 'land of seas and mountains'?, in, *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans*, Wilfried Martens Centre for European Studies, Political Academy of the Austrian People's Party, Austrian Institute for European and Security Policy, Vienna, 2020, p. 35.

turskog uticaja nad muslimanskim stanovništvom u Crnoj Gori. Takođe, od svih islamskih zajednica u susjedstvu i šire, ovim sporazumom izdvojena je samo Islamska zajednica Turske, što upućuje na odnos posebne prirode do nivoa uloge zaštitnika te zajednice, pa time i turske države, prema muslimanima u Crnoj Gori.

Konstantna dinamika između politike i religije oblikuje ono što se često naziva „turskim stilom sekularizma" i takva dinamika bez dvojbe oblikuje i unutrašnju i vanjsku politiku Turske. U slučaju odnosa s Crnom Gorom prepoznaju se upravo ta dva pravca odnosa – jedan prema muslimanskoj zajednici i jedan prema crnogorskim vlastima. Jaka muslimanska zajednica u Crnoj Gori, koja čini jednu petinu stanovništva, upravo upućuje na važnost turskog odnosa s Crnom Gorom u dva pravca ili na dva nivoa, prema vladi, i prema muslimanskoj zajednici i njenim političkim i religijskim predstavnicima. Za razliku od nekih drugih balkanskih nacija kao što su Sjeverna Makedonija, Kosovo i Bugarska, Crna Gora nema značajnu izvornu tursku zajednicu. Većina Turaka koji žive u Crnoj Gori su nedavni imigranti koji su se nastanili u posljednjih deset godina. Dakle, muslimansko stanovništvo Crne Gore je najočiglednija veza između dvije zemlje. Uprkos tome što nemaju porijeklo s Turcima, mnogi crnogorski muslimani imaju porodične veze s Turskom zbog obrazaca emigracije u prošlosti.[508]

TIKA u Crnoj Gori radi od 2007. godine. Iako ne postoje zvanični objedinjeni podaci, medijske informacije govore da je do 2023. godine TIKA u Crnoj Gori realizovala gotovo 500 projekata i da je za 2024. najavljeno još njih 40. Projekti su mahom bili usmjereni na rješavanje infrastrukturnih problema, zatim na zdravstvo, obrazovanje, ruralni razvoj i poljoprivredu. TIKA u Crnoj Gori radi na osnovu pristiglih aplikacija za projekte i to u sklopu tijesne saradnje sa institucijama na državnom i lokalnom nivou. Nerijetko se ističe da je TIKA uložila značajna sredstva i za jačanje administrativnih kapaciteta, ali i za očuvanje crnogorske kulturne baštine. U oblasti obrazovanja

[508] Vukićević, Boris, Savić, Marko, Turkey and Montenegro: Old Foes Turned Partners, in in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022, pp. 239, 240.

obnavljane su škole, vrtići, finansirana izgradnja laboratorija i sportskih dvorana. Od 2012. godine TIKA sprovodi i projekat Međunarodne policijske saradnje s ciljem organizacije obuka ovog kadra u Crnoj Gori. U oblasti zdravstva obnavljani su djelovi bolnica i kliničkih centara.[509] Najsvježiji primjer je potpuna obnova hitne pomoći u Kliničko-bolničkom centru Crne Gore u Podgorici. Takođe, TIKA je finansirala renoviranje zgrade u centru Podgorice koju koriste crnogorski sudovi. Dio projekata se odnosi na obnovu džamija, opremanje medresa (npr. Mehmet Fatih u Tuzima), izgradnja Islamskog centra u Baru, obnova Sahat-kule, jednog od simbola Podgorice. Projekti su u velikoj mjeri ravnomjerno raspoređeni u svim gradovima Crne Gore, bez obzira na broj muslimana koji u tim gradovima žive, i najčešće su odgovor ove organizacije na zahtjeve i projekte lokalnih zajednica. Gotovo da nema institucije na državnom ili lokalnom nivou koja nije od 2007. naovamo ostvarila neki vid saradnje sa tom organizacijom – od Univerziteta Crne Gore, ministarstava, lokalnih samouprava, pojedinačnih institucija i preduzeća do škola i nevladinih organizacija.[510]

Centar Yunus Emre Instituta otvoren je u Podgorici 2014. godine i radi u sklopu turske ambasade. Do 2022. godine ostvario je saradnju sa preko 50 lokalnih partnera u gotovo svim gradovima Crne Gore. Institut je organizovao preko 120 različitih kulturno-umjetničkih događaja. Institut i u Crnoj Gori, kao i u saradnji s lokalnim partnerima, organizuje kurseve turskog jezika koje je do 2022. pohađalo preko dvije hiljade polaznika.[511] Institut blisko sarađuje s državnim univerzitetom i organizuje kurseve turskog jezika i na univerzitetu. Već od 2007. godine srednjoškolci mogu da biraju turski kao drugi strani jezik, dok je za popularizaciji turskog jezika umnogome doprinio rad Instituta u posljednjih 10 godina. Prema podacima Organizacije crnogorskih studenata u inostranstvu, od hiljadu i četiri stotine crnogorskih studenata

[509] "TIKA u Crnoj Gori do sada realizovala blizu 500 projekata", TRT Balkan, decembar 2023, dostupno na: https://bhsc.trtbalkan.com/region/tika-u-crnoj-gori-do-sada-realizovala-blizu-500-projekata-16135958.
[510] Arhiva izvještaja o aktivnostima TIKA, portal Crna Gora-Turska, dostupno na: https://www.crnagoraturska.com/tag/tika-crna-gora/.
[511] Matijašević, Biljana, *Širenje uticaja ili približavanje EU,* portal Vijesti.me, februar 2022, dostupno na: https://www.vijesti.me/vijesti/politika/591361/sirenje-uticaja-ili-priblizavanje-eu.

koji studiraju u inostranstvu, većina je u Italiji, dok je Turska na drugom mjestu. Stipendije za studiranje u Turskoj do 2020. godine dobilo je preko 450 studenata. Alumnisti koji su studirali u Turskoj, zahvaljujući tim stipendijama osnovali su 2018. godine Crnogorsku asocijaciju alumnista iz Turske (MASAT), koja za sada broji preko 130 članova.[512]

Popularnost turskih serija u Crnoj Gori ne zaostaje za regionom. Iako malo tržište u dijelu značajnog učešća u globalnom tržištu otkupa ovakvih programa, gotovo na svakoj privatnoj televiziji prikazuje se makar jedna turska serija. Jedna od njih je bila i najgledanija serija u Crnoj Gori 2020. godine.[513]

Turska ima vrlo razrađen mehanizam u oblasti diplomatije gradova s Crnom Gorom. U odnosu na veličinu Crne Gore broj od 26 pobratimskih sporazuma s turskim gradovima je i značajniji. U ukupnom broju pobratimskih gradova Turske na Balkanu, u Crnoj Gori je 5,9%.[514]

16.1. Turska u crnogorskim medijima i javnom mnjenju

Monitoring online portala u Crnoj Gori 2023. godine, koji smo već navodili kroz studije slučaja, pokazao je da je Turska bila zastupljena u medijskim izvještajima u procentima odmah iza ključnih partnera EU, NATO i SAD, kao i iza Rusije u vezi s kojom je većina izvještaja bila na temu njene agresije na Ukrajinu. O Turskoj se dominantno pozitivno izvještavalo u posmatranim online medijima. Procentualno od svih analiziranih tekstova, a koji su prema metodologiji sadržali i neki vid manipulacije

[512] Ozan, Songul, *Saradnja Turske i Crne Gore svakodnevno napreduje,* portal Vijesti.me, decembar 2019, dostupno na: https://www.vijesti.me/kolumne/414942/saradnja-turske-i-crne-gore-svakodnevno-napreduje.
[513] "Zauvijek tvoja - nova sezona", portal Vijesti.me, februar 2021, dostupno na: https://www.vijesti.me/tv/serije/512143/kakva-sudbina-ceka-dvije-zavadjene-porodice-u-cukurovoj.
[514] Muhasilović, Jahja, *op. cit.,* p. 398.

informacijama, Turska je poslije EU imala najmanje izvještavanja s negativnim tonom, svega 3%.

U dijelu analize turskog medijskog otiska u Crnoj Gori koji može značiti medijski uticaj kroz plasiranje vrlo povoljnih informacija u odnosu na aktivnosti Turske, monitoring je pokazao da posmatrani mediji gotovo uopšte ne uzimaju kao izvor informacija turske medije. Ako imamo u vidu da i AA i TRT Balkan izvještavaju i na jezicima regiona, onda možemo zaključiti da takva vrsta uticaja Turske u Crnoj Gori nije dio njenog šireg asortimana instrumenata meke moći. Kad uparimo taj podatak s podatkom o izvoru informacija koje su sadržale jednostranost ili neki drugi vid manipulacije informacijama, turski mediji u Crnoj Gori su se pojavili kao izvor manipulativnog sadržaja u samo 3% slučajeva, u poređenju sa izvorima iz Srbije u 45% slučajeva.

U dijelu formalnih odnosa i percepcije Turske od strane crnogorskih zvaničnika, važno je pomenuti podatak monitoringa koji je pokazao da u izvještajima u kojima se pominje Turska, a gdje su izvor informacije ili sagovornik bili zvaničnici iz Crne Gore, u 60% slučajeva radilo se o pozitivnom izvještavanju, ili pozitivnom stavu sagovornika.

Uticaj Turske kroz medije u Crnoj Gori je i dalje marginalan. U Crnoj Gori ne postoje TV kanali, online portali ili radio stanice na turskom jeziku. Takođe, značajni turski mediji i medijske agencije nemaju predstavništvo u Crnoj Gori. U cilju poboljšanja komunikacije i jačanja veza između dvije zemlje, grupa građana Crne Gore i Turske je 2012. godine kreirala web stranicu Crna Gora-Turska (www.crnagoraturska.com).[515]

Turska se u istraživanju javnog mnjenja u Crnoj Gori iz 2024. godine pojavljuje u percepciji ispitanika na listi važnih saveznika i to odmah poslije Srbije, SAD-a i Rusije. Ispitanici nijesu percipirali Tursku kao prijetnju.[516] Od 2020. do 2024. istraživanja javnog mnjenja pokazuju da se procenat onih koji veoma povoljno ili donekle povoljno percipiraju Tursku kreće od 60% do 65%, dok se procenat onih koji imaju negativnu

[515] Karastanović, Azra, *op. cit.*, p. 37.
[516] International Republican Institute, 2024, *op. cit.*

percepciju Turske kreće od 28% do 33%. Najveći procenat onih koji imaju pozitivnu percepciju dolazi od strane Muslimana, Bošnjaka, Albanaca i Crnogoraca i to u procentu od 71% među Crnogorcima do 93% među Albancima, dok je taj procenat najmanji među nacionalnim Srbima i iznosi 41%. Istraživanje iz 2022. obuhvatilo je i poređenje procenata u odnosu na percepciju Turske kao prijetnje. U dvije godine od 2020. do 2022. evidentno je povećanje onih koji ne percipiraju Tursku kao prijetnju sa 62% na 75%, dok je procenat onih koji je vide kao prijetnju smanjen sa 15% na 12%.[517] Pozitivno mišljenje o Erdoganu u poređenju procenata iz 2022. i 2024. je stabilno preko 50% i vrlo koincidira sa ukupnim pozitivnim mišljenjem o Turskoj, što govori o uticaju njegove personalizovane diplomatije koju smo ranije pomenuli.[518]

16.2. Efekti

Turska ostvaruje značajno ekonomsko prisustvo u Crnoj Gori. Od 2017. do 2019. udio turskih kompanija porastao je 20% i u 2019. turske kompanije su imale najveći udio u broju stranih kompanija u Crnoj Gori. Takođe, njeno ekonomsko prisustvo obilježile su značajne višemilionske investicije u željezaru u Nikšiću i kontejnerske terminale Luke Bar, ali su i to dvije investicije koje nijesu ostavile pozitivan efekat na crnogorsku ekonomiju i pokazale su se kao loše.[519] Turski građani su u procentu od 30% zastupljeni kada je u pitanju tržište nekretnina.[520] Uprkos tim podacima, u ukupnim stranim direktnim investicijama od 2018. do 2022. Turska je učestvovala u procentu od svega 5,2%.[521]

[517] International Republican Institute, 2022, *op. cit*.
[518] International Republican Institute, 2024, *op. cit*.
[519] Karastanović, Azra, *op. cit.,* p. 36.
[520] Marović, Jovana, Montenegro Always at a crossroads, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020, p. 154.
[521] "Crnogorska privreda 2023.", Privredna komora Crne Gore, decembar 2023, str. 24, dostupno na: https://komora.me/wp-content/uploads/2023/12/cg-privreda-2023-3.pdf.

Dvostruka institucionalna veza ostvaruje se s formalnim vlastima na diplomatskom nivou u okviru odličnih bilateralnih odnosa bez otvorenih pitanja i s političkim i religijskim predstavnicima muslimana u Crnoj Gori. Jedan aspekt koji smo ostavili za efekte ovakve saradnje u vezi je sa pojavom samo pojedinačnih slučajeva muslimanskog ekstremizma u Crnoj Gori. Podrška Turske u jačanju institucionalizacije islamske zajednice jedan je od faktora koji je doprinio veoma malom broju slučajeva islamskog vjerskog ekstremizma. To nije usamljen slučaj, uzme li se u obzir uloga Turske u rješavanju konflikata u ovom regionu. Prisustvo Turske na Balkanu ima sposobnost da spriječi i islamski radikalizam u svojim redovima i islamofobiju među pravoslavnim stanovništvom. Turska je odigrala važnu ulogu kao posrednik u misiji multinacionalnih snaga u BiH. Takođe je bila uključena u rat na Kosovu kasnih 1990-ih i dugotrajni sukob između Grčke i Makedonije. Turska je odustala od realpolitike i usvojila nove ideje win-win strategije i nula problema sa susjedima koje su bile zasnovane na njenom bržem nego što se očekivalo ekonomskom rastu i konstantnom usklađivanju s promjenjivom situacijom na Zapadnom Balkanu. S obzirom na ulogu koju religija igra u vanjskoj politici Turske, ta funkcija se ne može smatrati čistim modelom jer je zasnovana na novim koncepcijama. Ipak, i dalje se može posmatrati kao ambivalentan uticaj koji kombinuje meku i tvrdu moć. Ta promjena, koja je bila zasnovana na razvijanju nacionalnog identiteta Turske kao transnacionalne muslimanske sile, dala joj je mogućnost da se zalaže za umjereni islam i spriječi radikalizaciju muslimana na Zapadnom Balkanu.[522] Na to upućuje i formalizovani odnos Crne Gore i Islamske zajednice i položaj koji Islamska zajednica Turske ima u tom formalizovanom odnosu. Važno je istaći da je Erdogan drugi predsjednik Turske koji je posjetio Crnu Goru. Za razliku od posjete Abdulaha Gula 2009. godine, posjetu Erdogana 2021. godine obilježila je značajna medijska pažnja. Tom prilikom dobio je i najviše priznanje Islamske zajednice Crne Gore „Husein-paša Boljanić“. O značaju odnosa govori i činjenica da sporazumom Turska zastupa interese građana Crne Gore u 25

[522] Savić, Marko, Vukić Martinović, Almedina, *op. cit.,* pp. 115–116.

zemalja svijeta u svojim diplomatskim predstavništvima.[523] Promjene vlasti u Crnoj Gori na izborima 2020. uz nestabilne političke prilike i ulazak prosrpskih i proruskih aktera okrenutih Srpskoj pravoslavnoj crkvi nijesu uticali na odnos prema Turskoj. Od 2021. u zvanične posjete išli su i potpredsjednik Vlade i ministri ekonomije, vanjskih poslova, prosvjete, poljoprivrede te tadašnji predsjednik Skupštine Crne Gore.[524]

Ako poredimo turski uticaj kroz meku moć, on je u Crnoj Gori i dalje umjeren. Pokazatelji jesu važni ako uzmemo u obzir veličinu Crne Gore, ali u odnosu na region uticaj u Crnoj Gori se ne može drugačije okarakterisati osim kao umjeren. Kako ekonomsko prisustvo prati prisustvo kroz instrumente meke moći, i ono je takođe umjereno. Međutim, efekti takvog turskog uticaja su značajni. Prije svega zaštitnički odnos prema muslimanskom stanovništvu je vidljiv, pa čak i u određenoj mjeri formalizovan sporazumom Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori. S druge strane, uz ogradu da nijesmo imali uvid u sve podatke da bismo donijeli u potpunosti jasan zaključak, turske investicije i djelovanje institucija meke moći nijesu koncentrisane samo u onim djelovima zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom. Njen uticaj kroz medije je vrlo ograničen i ona nije uposlila taj dio instrumenata meke moći u Crnoj Gori niti smo naišli na podatke da to čini preko centara svojih medija i medijskih agencija u Sarajevu i Skoplju. Važno je istaći da nijesmo mogli zaključiti da je Turska u Crnoj Gori izazivač evropskih vrijednosti i članstva Crne Gore u EU. Na osnovu ekonomskog uticaja ova dva aktera, EU i Turska, ne mogu se porediti kada je u pitanju Crna Gora. Međutim, turski kulturni uticaj i uticaj kroz religiju je, iako ograničen, vrlo značajan i istrajan. Jedan kanal saradnje, s Bošnjačkom strankom, koja je participirala u gotovo svakoj vlasti od 2006. godine naovamo ostaje kao važan indikator. Priroda tih odnosa će biti zanimljiva za analizu uzimajući u obzir ulazak ove stranke u rekonstruisanu vladu 2024. godine zajedno sa proruskim i prosrpskim desničarskim strankama. Svakako, bez obzira na taj kanal uticaja, odnos dvije zemlje karakteriše

[523] Smailović, Edin, *Erdogan u Crnoj Gori: Šta je nama Turska?,* Aljazeera, avgust 2021, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/8/29/erdogan-u-crnoj-gori-sta-je-nama-turska.
[524] Matijašević, Biljana, *op. cit.*

pragmatizam, prije svega onaj ekonomske prirode, dok je uticaj kroz instrumente meke moći značajan, iako ograničen.

17. Meka moć Turske u Bosni i Hercegovini

U analizi 75 govora Ahemta Davutoglua do 2015. godine, jedini zapadnobalkanski grad koji je pomenut bilo je Sarajevo. Među najviše pominjanim gradovima, Sarajevo je bilo visoko na listi prioriteta iza Istanbula, Ankare, Brisela, Njujorka, Jerusalima, Pariza, Bakua i Kaira.[525] Podatak ne govori puno, ali potvrđuje status BiH kao jedne od ključnih država za tursku balkansku politiku, ako kao parametar uzmemo da su ovo govori jednog od najzaslužnijih ljudi za oblikovanje vanjske politike savremene Turske.

Već smo govorili o diplomatskim akcijama Turske tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Danas takvu politiku prema BiH Turska potvrđuje i članstvom u Regionalnom savjetu za saradnju čiji je centar u Sarajevu, zatim u Althea vojnim snagama koje imaju za cilj očuvanje mira i poštovanja Dejtonskog sporazuma, kao jedna od pet članica koje nijesu i članice EU. Turska je članica i Međunarodnog savjeta za implementaciju mira koji upravlja implementacijom Dejtonskog mirovnog sporazuma.[526]

„Sarajevo je naše", „Istanbul je vaš" i „vjekovi Otomanskog Carstva na Balkanu su uspješna priča koja treba da se obnovi" bile su ključne poruke Davutoglua prilikom njegove posjete Sarajevu 2009. godine.[527] Naravno da je ovakva retorika odmah izazvala obnavljanje debate oko neoosmanizma kao primarne karakteristike turske balkanske politike. Takođe, u skladu s vanjskopolitičkim postavkama Davutoglua kojima je pozicionirao BiH u centar pažnje, takvi govori obnovili su narative o turskom paternalizmu. Identitetske podjele i prevaga politike identiteta učinila je da se na takvu proaktivnu tursku ulogu u BiH ne gleda blagonaklono od strane svih domaćih aktera. Političari iz Republike Srpske, zajedno sa svojim „saborcima" iz Srbije, intelektualcima i novinarima, gotovo momentalno su identifikovali turski aktivizam na Balkanu kao neoosmanizam. I za Davutoglua i za Erdogana, osmanski period i „osmanski kulturni

[525] Benhaïm, Yohanan, Öktem, Kerem, *op. cit.,* p. 18.
[526] Ekinci, Mehmet Ugur, *op. cit.,* p. 15.
[527] Rapis, Alexander, *op. cit.,* p. 11.

krug“ trebali su biti korišćeni kao osnova za ponovno angažovanje moderne Turske na Balkanu. Međutim, oni su negirali da se nova politika može i treba smatrati neoosmanizmom.[528]

Ako se kratko vratimo u 1990. možemo uočiti pravilnost prije nego incidentnost takvog gledanja na BiH. Nerijetko se u izjavama turskih zvaničnika moglo prepoznati prizivanje tradicionalnog viđenja BiH i pozivanje na muhadžire[529] i vjekovne veze s muslimanima u ovoj zemlji. Rat u BiH označio je prekretnicu u razvoju narativa o neoosmanizmu. Predsjednik Erbakan i njegove pristalice okupili su tursku javnost za „bosansku stvar“, što je rezultiralo uspostavljanjem trgova „Alije Izetbegovića“ i bulevara „Bosna i Hercegovina“ u Turskoj. U praksi je ovo značilo da se ni na koji način ne smiju potcijeniti dešavanja u BiH, rat koji je u Turskoj smatran borbom protiv muslimana. Turski političari redovno ističu svoje čvrste veze s bosanskim muslimanskim ratnim predsjednikom Alijom Izetbegovićem i ulogom Turske u ratnoj i poslijeratnoj BiH, prepoznajući njegov kultni položaj među Bošnjacima u BiH i inostranstvu. Bakir Izetbegović, sin Alije Izetbegovića, i turski predsjednik Erdogan ističu da je na samrti Alija Izetbegović Erdoganu „povjerio“ Bosnu i Bošnjake, dodajući simboličnu težinu „legitimitetu“ toga paternalizma. Svojevrsna figuracija Bošnjaka kao muhadžira u turskoj balkanskoj politici imala je za cilj da premosti, prije svega, geografsku daljinu, a zatim i izgubljeni narativ o važnosti Balkana u decenijama kad Turska nije imala aktivnu politiku prema ovom regionu.[530]

Erdoganova personalizovana diplomatija najvidljivija je u BiH. Personalizovana i „partijska“ diplomatija spaja Erdogana s Bakirom Izetbegovićem i „njihove“ partije AKP i Stranku demokratske akcije (SDA). I za bosansku i za tursku javnost instrumentalizacija lika i djela Alije Izetbegovića gotovo da se može analizirati kao

[528] Huskić, Adnan, Bosnia and Herzegovina Abandoned by the West, embraced by the East?, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020, p. 84.

[529] Muhadžir – izbjeglica, balkanski muhadžiri se odnosi na Turke sa Balkana i ostale muslimane koji su nakon balkanskih ratova napustili ove prostore i naselili se u Tursku.

[530] Schad, Thomas, *The Rediscovery Of The Balkans? A Bosniak-Turkish Figuration In The Third Space Between Istanbul And Sarajevo,* İstanbul Bilgi University, 2015, pp. 13 – 16.

sredstvo meke moći po sebi. U produkciji turske televizije i u saradnji sa lokalnim televizijama produciran je serijal o životu Alije Izetbegovića „Kralj mudrosti“. Tokom sukoba Erdogana i Gulena nakon pokušaja državnog udara 2016, BiH se našla kao jedna od ključnih država koje treba instrumentalizovati u toj „borbi“. Organizacije Fetulaha Gulena u BiH, koje su uključivale humanitarne organizacije, preko 15 obrazovnih institucija, nekoliko medijskih kuća, bile su pod konstantnim napadima SDA i njenih funkcionera. Turska je izvršila jasan uticaj na predstavnike vlasti, dominantno SDA, i izrazila očekivanje da se poništi rad i smanji uticaj Gulenovih organizacija u BiH. Kasnije istraživačke novinarske priče govorile su o značajnoj ulozi Dijaneta u BiH kada su aktivnosti protiv Gulenovih institucija u pitanju.[531]

Od 2002. godine, najuočljivije prisustvo Turske u BiH dolazi iz bosanskog ogranka organizacije TIKA, iako su prethodnice te organizacije, zajedno s nevladinim organizacijama, prisutne u BiH od 1995. godine. TIKA je aktivno učestvovala u isporuci donacija pomoći razorenoj zemlji, koje su stizale uglavnom od turskih kompanija. Nakon izbora AKP-a na vlast u Turskoj 2002. godine, angažovanje te organizacije u dijelu kulturnih i ekonomskih projekata u BiH značajno je vidljivije. Na primjer, Turska je samo 2012. godine preko te organizacije obezbijedila BiH oko 16 miliona eura formalne razvojne pomoći – što je petostruko povećanje u odnosu na podršku pruženu 1998. godine. Od svih TIKA ogranaka na globalnom nivou, bosanskohercegovački ogranak imao je treći najveći budžet. Otprilike 50–70% budžeta TIKA u BiH za 2012. godinu izdvojeno je za obnovu osmanskog arhitektonskog nasljeđa, a većina preostalih sredstava otišla je u manje infrastrukturne i preduzetničke projekte. U 2013. godini TIKA je obezbijedila sredstva za restauraciju nekoliko istorijskih objekata, uključujući Mevlevijsku tekiju u Sarajevu, rodnu kuću Alije Izetbegovića, konferencijsku salu na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i Dom zdravlja u Visokom. Ostali projekti uključuju restauraciju mosta Mehmed paše Sokolovića u Višegradu (Republika Srpska), Karđoz-begove medrese u Mostaru i tri osmanske džamije. TIKA je osnivač odsjeka za

[531] Huskić, Adnan, *op. cit.,* pp. 84–86.

turski jezik i književnost na dva univerziteta u Tuzli i Zenici i njihov ključni donator sa 150 hiljada dolara godišnje. U BiH je vidljiva koncentracija aktivnosti ove organizacije u djelovima s većinskim muslimanskim stanovništvom. Tek povremeno, kako bi izašla iz narativa o restauraciji samo objekata koji su osmansko nasljeđe, TIKA finansira i druge projekte kao što je restauracija Franjevačkog samostana u Fojnici.[532] TIKA je do 2020. godine implementirala gotovo 900 projekata u BiH. Po dostupnim podacima, samo neki od njih odnosili su se na djelove zemlje s dominantno pravoslavnim stanovništvom, kao na primjer izgradnja kulturno-sportskog centra u Trebinju, ali i nabavka poljoprivrednih mašina u vrlo siromašnom dijelu istočne Bosne – Foči i Gacku. Ostali projekti bili su usmjereni na poljoprivredu, održiv način uzgoja hrane, pomoć pri zapošljavanju osoba s invaliditetom i pomoć penzionerima. Kao i u ostalim državama regiona, zajednički policijski program obuka redovno se organizuje i u BiH. TIKA u BiH ostvaruje saradnju i s drugim značajnim međunarodnim organizacijama, pa je tako 2018. u saradnji s Razvojnim programom UN-a (UNDP) otvorila centar za stručno osposobljavanje kvalifikovane radne snage i održavanje stručnih kurseva.[533] TIKA u velikoj mjeri prioritizuje finansiranje projekata u BiH. Do 2020. godine u BiH je od strane TIKA uloženo više nego u sve ostale balkanske zemlje zajedno.[534]

Dijanet je svoje aktivnosti koncentrisao na vjerska pitanja u BiH. Ova organizacija je, između ostalog, donirala 300 hiljada eura hitne pomoći nakon poplava 2014. godine. Međutim, njen rad i rad drugih dobrotvornih organizacije koje su s njom povezane, uglavnom je ograničen na humanitarni rad i podršku u vjerskim stvarima u bliskoj saradnji s Islamskom zajednicom u BiH. Yunus Emre Institut ima tri centra u BiH, u Sarajevu, Mostaru i Fojnici. Ti su centri osnovani dekretom Erdogana 2007. godine.

[532] Mujadžević, Dino, *Turkish Foreign Policy and Pro-Turkish Activism in Bosnia. Actors, Discourses and Textual Corpora (2002–2014),* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2017, pp. 88–90.
[533] Crnovršanin, Sanela, *TIKA za 24 godine realizirala oko 900 projekata u BiH,* Agencija Anadolija, januar 2020, dostupno na: https://www.aa.com.tr/ba/balkan/-tika-za-24-godine-realizirala-oko-900-projekata-u-bih/1697386#.
[534] Küsmüs – Avdić, Adisa, Turkey's Cultural Diplomacy in the Western Balkans: Actors, Strategies, and Local Perceptions, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022, p. 186.

Centri su preuzeli projekat promocije turkologije od TIKA, koji je bio aktivan od 1999. Ključni aspekti rada YEE u BiH su promocija turske kulture i jezika uz aktivno zalaganje za njegovo učenje u školama. Projekat je započeo sa samo 10 nastavnika 2011. godine, da bi do 2017. godine porastao na 70. Danas oni drže nastavu za oko 8200 učenika u 150 škola s redovnom nastavom na turskom jeziku.[535] Pored tih centara, kursevi turskog jezika organizuju se širom BiH, uz kurseve prevođenja i organizaciju radionica za konverzaciju. Kao i u ostalim zemljama najbolji učenici imaju priliku da pohađaju ljetnju školu jezika u Turskoj. Pored te ljetnje škole za mlade turkologe, organizuju se i ljetnje škole kinematografije i arheologije. Od 2011. organizuje se i veliki dječji festival kao dio vannastavnih aktivnosti učenika turskog jezika, koji je svake godine prilika za dodatno prezentovanje turske kulture uz prisustvo turskih poznatih ličnosti. Kursevi kaligrafije, zlatoveza, veza žicom, organizuju se u kontinuitetu, dok je jedinstven projekat obuka za digitalizaciju rukopisa balkanskih jezika.[536]

U BiH turske serije se prikazuju svakodnevno u najboljim terminima i na privatnim televizijama i na javnom servisu. „Veličanstveni vijek“, najgledanija serija u 2012. i 2013. godini, emitovala se u udarnom terminu na glavnoj bosanskohercegovačkoj privatnoj TV mreži „OBN“. Tokom radnog dana, i javne i državne televizije emituju najmanje jedan sat turskih serija u različito vrijeme. Izuzetno interesovanje vladalo je i za tursku seriju „Dolina vukova“, koja ima najveću gledanost svih vremena. Tu tvrdnju potkrepljuju i zvanične ocjene i javno mnijenje izneseno u lokalnim medijima, uključujući ankete, forume i TV razgovore. Javni konkurs za dvojnika sultana Sulejmana i sultanije Hurem, kojima je nagrada bila put u Istanbul, izazvao je veliko interesovanje i poslužio kao velika promocija za narednu sezonu serije. Na adresu TV „OBN“ stiglo je oko 300 registracija, a društvene mreže su bile uključene

[535] Huskić, Adnan, *op. cit.,* p. 89.
[536] “10 godina Yunus Emre Instituta u Bosni i Hercegovini, portal Hronika.ba, oktobar 2019, dostupno na: https://hronika.ba/2019/10/18/10-godina-instituta-yunus-emre-u-bosni-i-hercegovini/.

u proces donošenja odluka kako bi se utvrdilo koji Bosanci najviše liče na turske originale.[537]

17.1. Mediji i javno mnjenje

Regionalni monitoring online medija čije nalaze i zaključke smo predstavili i u drugim studijama slučaja, u Bosni i Hercegovini je pokazao da se o Turskoj dominantno izvještavalo pozitivno. U procentima, ako se isključi neutralni ton, online portali „Klix" i „Nezavisne" imali su isključivo pozitivno izvještavanje o Turskoj u posmatranom dvonedjeljnom periodu. S druge strane, online portal javnog servisa „BHRT" imao je podjednak procenat izvještaja s pozitivnim i negativnim tonom o Turskoj. Kad govorimo o izvorima informacija za izvještavanje koje sadrži neki oblik manipulacije informacijama, turski mediji se javljaju kao izvor takvih informacija samo u 4% slučajeva na posmatranim online portalima. U vijestima u kojima su sagovornici bili funkcioneri iz BiH, a u kojima se govorilo o Turskoj, u 29% slučajeva to je bio pozitivan stav, a u 14% negativan.

Dino Mujadžević izvršio je opsežnu analizu dnevnih novina i časopisa u BiH od 2003. do 2014. godine, istražujući diskurs koji promoviše ili kritikuje tursko prisustvo u BiH. Analiza je pokazala da su ovi diskursi u znatnoj mjeri bili konzistentno prisutni samo u slučajevima izvještavanja o dvije makroteme u korpusu istraživanja bosanskih štampanih medija: tursko-bosanskim diplomatskim odnosima i tursko-bosanskim ekonomskim odnosima. Drugi izvještaji o pitanjima koja nijesu povezana s Bosnom, kao što su sport, kultura, istorija i unutrašnja ili vanjska turska politika, rijetko su uključivala podršku ili kritički osvrt o turskoj vanjskoj politici. U kontekstu ove dvije makroteme, proturski diskurs prvenstveno se prenosio indirektno. Proturska retorika uglavnom je konstruisana kroz novinske tekstove, često parafrazirajući zvanične izjave političara, preduzeća ili diplomata. Autori tih izvještaja nijesu otvoreno podržavali ili kritikovali tursku vanjsku politiku. Ipak, njihova učestalost i tendencija da se dopusti

[537] Panjeta, Lejla, *The Changing Soaps and Telenovela Genre: Turkish Series Impact,* Epiphany, 7(1), 2014, pp. 141–143.

turskim ili bosanskim proturskim zvaničnicima da iznesu svoje mišljenje bez preispitivanja, kao i da ekstenzivno i doslovno prenose izjave turskih zvaničnika i turskih institucija, ukazuju na prisustvo suptilnog, ali vrlo prisutnog, proturskog diskursa u tim tekstovima. Informacije o spoljnopolitičkim aktivnostima Turske obično su detaljno izvještavane. Takvi izvještaji nijesu imali kritičku distancu, implicirajući promociju proturskog diskursa. Tako velika količina medijskih izvještaja bez mišljenja i opisa efikasan je diskurzivni pristup za podršku ciljevima turske vanjske politike. S druge strane, diskurzivna kritika turske vanjske politike prema BiH sprovodila se i otvoreno i implicitno fokusirajući se na specifične teme kao što su ekonomski izazovi ili neuspjesi turskih investicija. Čini se da motivacija za proizvodnju bilo kojeg od ova dva diskursa u glavnim štampanim medijima u BiH varira od direktnih ekonomskih interesa, političkog uticaja i/ili etnonacionalističke ideologije do pristrasnosti autora, vlasnika medija i struktura moći kao što su poslovni i politički interesi koji utiču na određeni medij. Štampani mediji u područjima u kojima dominiraju muslimani imaju tendenciju da podržavaju tursku vanjsku politiku, dok štampani mediji u područjima u kojima dominiraju Srbi ili Hrvati nijesu imali značajan broj članaka koji se mogu smatrati čisto proturskim.[538]

Muslimanski vjerski magazin „SAFF“ ocijenjen je kao jedan u nizu medija u BiH u grupi onih koji baštine pristrasno izvještavanje, ali i širenje dezinformacija i mržnje, a da je blisko povezan sa SDA i Turskom. Ovaj magazin dominantno izvještava isključivo pozitivno o predsjedniku Erdoganu šireći bosanski nacionalistički narativ namijenjen većinskoj muslimanskoj čitalačkoj publici. Časopis „Stav“ koji izdaje tursko društvo „Simurg media“ osnovan je 2015. anonimnim kapitalom iz Turske. Časopis dominantno izvještava o kulturi i istoriji uz podsticanje bošnjačkog etnonacionalnog narativa koji podržava političku agendu SDA. Pristrasnost u izvještavanju ogleda se u tome što svaka

[538] Mujadžević, Dino, *op. cit.*, pp. 214–217.

kritika SDA ili turskog prisustva u BiH biva analizirana kroz prizmu ugroženosti i napada na Bošnjake. Način finansiranja časopisa nije poznat.[539]

Izvještavanje proturskih medija usmjereno je na širenje narativa o uspješnosti turskih investicija uz ekstenzivnu promociju turskih kompanija, najviše banaka „BBI" i „Zirat", kao i aviokompanije „Turkish airlines". Izdanja časopisa „Stav" i novine „Oslobođenje", koje izdaje pomenuta grupa „Simurg media", a koji prednjače u građenju i diseminaciji takvih narativa, jedina su glasila na bosanskom/srpskom/hrvatskom jeziku koja se mogu naći u avionima turskog avio-prevoznika.[540]

Prema istraživanju Međunarodnog republikanskog instituta iz 2024. ispitanici u BiH smatraju da je Turska najvažniji vanjskopolitički saveznik. U Federaciji BiH to smatra 32% ispitanika, a u Republici Srpskoj svega 5%. Tursku kao najveću prijetnju ocijenilo je svega 2% ispitanika, dominantno u entitetu Republika Srpska. Veoma povoljno ili donekle povoljno mišljenje o Turskoj ima gotovo 70% ispitanika, dok njih 28% ima donekle nepovoljno ili vrlo nepovoljno mišljenje. Pozitivno mišljenje dominantno je zastupljeno među Bošnjacima i to 88%, zatim među Hrvatima 56% i Srbima 44%. Pozitivno mišljenje o Erdoganu ima preko 60% ispitanika, dok nepovoljno ili vrlo nepovoljno mišljenja ima njih 30%. Podjela prema etničkoj pripadnosti identična je kao i kod opšteg mišljenja o Turskoj.[541]

17.2. Efekti

BiH je primjer koncentracije turske meke moći u sredinama s većinskim muslimanskim stanovništvom. U poređenju s prethodnim studijama slučaja nijesmo mogli prepoznati drugačije modele sprovođenja meke moći niti drugačije instrumente.

---

[539] Sokol, Anida, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u Bosni i Hercegovini,* Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, Ljubljana, Sarajevo, 2020, pp. 15–17.

[540] Janusz, Paulina, *Objektivnost na turski način,* Media Centar, Sarajevo, maj 2015, dostupno na: https://media.ba/bs/mediametar/objektivnost-na-turski-nacin.

[541] International Republican Institute, 2024, *op. cit.*

Obnavljanje kulturnih i vjerskih objekata dominantno je usmjereno na kulturnu baštinu iz osmanskog perioda, dok su drugačiji primjeri rijetki. Ne možemo također zanemariti da se radi o objektima od velikog kulturnog značaja za samu BiH i da se turističkom valorizacijom ovih objekata može značajno uticati na stanje lokalnih ekonomija.

Tursko meko prisustvo u BiH slojevito je i višeznačno. Ono što se može ovim vidom analize dokučiti je da je u pitanju spoj istorijskih, kulturnih, sociooloških faktora prije no ekonomskih, koji takvo prisustvo Turske u BiH čine kompleksnim, a opet vrlo izraženim. U procesu razumijevanja odnosa dvije zemlje nameće se zaključak da BiH ima posebno mjesto u turskoj balkanskoj politici. Također, uz kombinaciju ekonomskog prisustva, ulaganja, i promocije turske kulture i jezika, značajnu ulogu ima stvaranje jedne vrste paralelne stvarnosti u medijima o turskom prisustvu u BiH. Tako analize medija upućuju da se najčešće radi o izvještavanju o turskim investicijama kao izrazito poželjnim, a sa druge strane vrlo uspješnim, dok turski zvaničnici predstavljaju BiH kao raj za ulaganje. Analitičari medija navode da je takvo stanje daleko od realnosti, posebno ako se u obzir uzme činjenica u kojoj se svaki vid kritike turskog prisustva u većini medija i kod većine funkcionera smatra usmjerenim protiv Bošnjaka i napretka BiH. Takva matrica je vidljiva u regionu i kad su drugi vanjskopolitički akteri u pitanju.

Turska meka moć u BiH ostvaruje svoje ciljeve na šta ukazuju i podaci ispitivanja javnog mnjenja i odnosa građana BiH prema Turskoj i njenim političkim predstavnicima, prije svega Erdoganu. Snažno meko prisustvo u BiH nije, na šta bi upućivala standardna matrica meke moći, uvertira za konkretnije i obimnije ekonomsko prisustvo. To potvrđuje činjenica da Turska mnogo više investicija ima u Srbiji nego u BiH,[542] što opet upućuje da i uprkos snažnom mekom uticaju, u Turskoj ipak preovladava ekonomski pragmatizam u odnosima. Zato je bilo izazovno naći druge razloge ovakvog statusa BiH u turskoj balkanskoj politici. Kada iscrpimo domete instrumenata meke moći, uparimo ih s ekonomskim prisustvom koje nije toliko izraženo koliko bi se očekivalo na osnovu mekog uticaja, ostaje nam razmišljanje o

[542] Matijašević, Biljana, *op. cit*.

kombinaciji politikoloških i sociooloških faktora. BiH kod turske konzervativne elite ima status simbola i na tom nivou se uzdiže njena važnost u regionu Zapadnog Balkana. Takav pristup odgovor je na praznine u vođenju aktivne balkanske politike tokom XX vijeka, ali i na unutrašnje političke borbe u Turskoj u vrijeme agresije na BiH i pitanja snažnijeg, pa i unilateralnog odgovora Turske.

Konzervativna politička elita u Turskoj na BiH gleda kao na svojevrsnu imaginaciju. Pod uticajem istorijskog faktora progona i genocida koji su muslimani u BiH doživjeli, BiH nosi značajan „simbolički kapital" za druge većinski muslimanske zemlje. Zato je za Tursku važno što je najuticajnija muslimanska država u BiH, što je zadovoljavanje i sopstvenih, ali i bosanskohercegovačkih konzervativnih političkih krugova. Za Tursku je korišćenje ovakvog statusa važno i na međunarodnom nivou, ako u obzir uzmemo raspad SSSR-a i gubitak uticaja Turske u tom području, izazovnu geopolitičku sliku Bliskog istoka, i zaustavljene EU integracije Turske. BiH ostaje važna za građenje snažnije turske balkanske politike, dodatno kad je u pitanju BiH i na simboličkom nivou, uz jasno korišćenje narativa o BiH kao „srodnoj zajednici" povezanoj kulturom i vjerom s Turskom.[543]

[543] Dino Mujadžinović u izjavi za Media centar u Sarajevu. Navedeno prema: Janusz, Paulina, *op. cit.*

18. Turska meka moć u Sjevernoj Makedoniji

U Bitolju, drugom najvećem gradu u Makedoniji, živio je i studirao Mustafa Kemal Ataturk. Danas je Bitolj nezaobilazna stanica za sve turske turiste.[544]

Značaj Davutogluovog djela nametnuo se kao logično polazište za studije slučaja. U svojevrsnom konceptu turske vanjske politike i uloge kao regionalne sile, Davutoglu pored BiH i Albanije naglašava značaj Makedonije, kao još jedne multietničke zemlje koja je nezavisnost ostvarila raspadom Jugoslavije. U osama koje se prepliću, dominantno oko pitanja statusa Kosova, Davutoglu navodi da je odlučna i aktivna uloga Turske u Makedoniji neophodna, uzimajući u obzir značajan dio muslimanske populacije u Makedoniji i značajne albanske manjine takođe. Stoga, Davutoglu smatra da turska diplomatija treba biti strateški usmjerena prema Albaniji i Makedoniji i unapređenju njihovih odnosa. Snažni bilateralni odnosi Turske i Makedonije pokazani su i kroz podrške Turske u momentu kada je zbog sukoba na Kosovu 1999. preko 300 hiljada Albanaca prelazilo makedonsku granicu u potrazi za azilom u Turskoj.[545]

Važno je podsjećanja da je ustavno Makedonija bila definisana kao republika Makedonaca, Albanaca, Turaka i ostalih etničkih grupa. Ustavnim amandmanima 1989. postala je republika Makedonaca i drugih etničkih grupa, da bi nakon proglašenja nezavisnosti 1991. postala republika Makedonaca koji su definisani kao osnivačka nacija, dok su Albanci i Turci definisani kao manjinske etničke grupe. Turska je bila jedna od prvih država koja je priznala Makedoniju pod imenom Bivša jugoslovenska republika Makedonija.[546]

---

[544] Vračić, Alida, *Turkey's role in the Western Balkans,* Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, Berlin, 2016, p. 24.

[545] Alexiev, Hristo Hrabrov, *Turkey's role in interethnic relations in the Western Balkans. Implementation of the strategic depth doctrine in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Macedonia (2009-2014),* University of Illinois at Urbana-Champaign, master thesis, 2014, pp. 70–75.

[546] Eminoglu, Ayca, Emir, Bugrahan, *Main Dynamics Of Name Dispute: Northern Macedonia and Greece,* Codrul Cosminului, 26(1), 2020, pp. 209–210.

Diplomatski odnosi dvije zemlje okarakterisani su kao veoma bliski. Redovni bilateralni sastanci između predstavnika dvije zemlje održavaju se redovno, a u proteklih deset godina Makedonija i Turska su potpisale niz bilateralnih sporazuma koji su unaprijedili njihovu saradnju u oblastima sigurnosti, odbrane, trgovine, diplomatije i ekonomije. Takođe, Turska je čvrsto podržavala ulazak Makedonije u NATO, i jedina je članica alijanse koja se zalagala da se originalno ustavno ime zemlje koristi u zvaničnim dokumentima NATO-a. U oblasti trgovinskih odnosa, dvije zemlje potpisale su sporazum o slobodnoj trgovini 2000. godine, što je rezultiralo poništavanjem carinskih taksi na makedonske industrijske proizvode. Oko 100 turskih firmi uložilo je oko 1,2 milijarde američkih dolara u Makedoniju, prvenstveno u građevinsku industriju. Na primjer, 2008. godine turska kompanija „TAV Airports Holding" dobila je ugovor za upravljanje aerodromima u Skoplju i Ohridu u trajanju od 20 godina.[547]

Svi faktori o kojima smo pisali, a koji oblikuju tursku balkansku politiku, karakterišu i odnose Turske i Makedonije. Dodatno, šire gledano bliski odnosi dio su promjena turske vanjske politike, a poslije Hladnog rata i strateške saradnje sa SAD-om. Kad god je SAD imala aktivnu politiku na Balkanu, koja je bila usmjerena na suzbijanje ruskog uticaja, Turska, kao članica NATO-a, s jakom pozicijom u regionu, bivala je još atraktivnija SAD-u za saradnju. U širem kontekstu, dobri odnosi s Makedonijom rezultat su i višegodišnjeg rivalstva Turske i Grčke, a opet u atmosferi dugogodišnjeg spora između Grčke i Makedonije. U istom kontekstu turska pomoć tokom grčke blokade snabdijevanja gorivom, bila je ključni faktor za održanje makedonske ekonomije. Potpisivanje Ohridskog sporazuma označava prekretnicu u tursko-makedonskim odnosima. Podrška Ankare vladi Skoplja tokom tri krize dovela je do povećane političke i ekonomske saradnje. Turska podrška integraciji Makedonije u NATO i EU bila je ključna za postizanje njenih geopolitičkih ciljeva. Turska, članica NATO-a od 1952. godine, učestvovala je u tri NATO operacije u Makedoniji: „Essential Harvest" 2001, „Amber fox" od 2001. do 2003. i „Allied Harmony" 2003. godine. Ankara

[547] Nechev, Zoran, Nikolovski, Ivan, *op. cit.,* pp. 134–135.

je takođe učestvovala u operaciji „Concordia“, a koju je predvodila EU. Turske aktivnosti u Makedoniji mogu se označiti kao višedimenzionalne uz značajnu podršku aktivne diplomatije.[548]

TIKA centar u Makedoniji funkcioniše od 2005. godine. Samo u periodu od 2015. do 2021. godine finansirali su i implementirali preko 500 projekata u oblasti obrazovanja, jačanja ljudskih resursa, infrastrukture, zdravlja, restauracije i humanitarne pomoći. Ulaganje u školsku infrastrukturu podrazumijevalo je obnovu Osnovne škole „Mustafa Kemal Ataturk“ u Gostivaru, gradu u kojem Turci i Albanci čine većinu stanovništva, zatim izgradnju školskih terena i istraživačkih laboratorija. TIKA u Makedoniji organizuje i centre za učenje turskog jezika, dok je obnovila ili u potpunosti izgradila odjeljenja za turkologiju na nekoliko univerziteta u Makedoniji. U oblasti zdravlja renoviranje hitne pomoći i dječje klinike u najvećem kliničko-bolničkom centru u Skoplju, do donacije mobilnih ambulanti i opreme zdravstvenih ustanova u ruralnim i siromašnim područjima. U dijelu restauracije, jedan od prvih i ključnih projekata bila je digitalizacija arhiva iz perioda Osmanskog Carstva, čije kopije su prenešene i čuvaju se i u Turskoj. Ostali projekti uključuju restauraciju džamija, uglavnom u Skoplju, uz uvijek obavezno navođenje od strane TIKA da se radi o zajedničkom kulturnom nasljeđu dvije zemlje.[549] Još jedan važan projekat bila je i izgradnja memorijalne kuće bega Ali Rize, oca Kemala Ataturka.[550]

Yunus Emre centar u Skoplju otvorio je Davutoglu 2010. godine. U sklopu svojih standardnih aktivnosti organizacije kurseva i promocije turskog jezika, centar u Skoplju organizuje i kulturne događaje od kojih se izdvaja „Nedjelja turskog filma“ na kojem najčešće kao gosti budu pozvane velike turske filmske i televizijske zvijezde.[551]

---

[548] Bieniek, Karol, *Turkish Foreign Policy Towards Macedonia After The Cold War,* Politeja, 4(30), 2014, pp. 377–381.
[549] “500 Projects by TİKA in North Macedonia in 6 Years”, TIKA Macedonia, 2021, dostupno na: https://tika.gov.tr/en/detail-500_projects_by_tika_in_north_macedonia_in_6_years/.
[550] Kelkitli, Fatma Asli, *Turkey and the Western Balkans During the AKP Period,* Avrasya Etüdleri, 44, 2013, p. 104.
[551] “YUNUS EMRE Turkish Cultural Centre in SKOPJE”, Dobredojde Macedonia Welcome Center, dostupno na: https://www.dmwc.org.mk/wp-content/uploads/2017/01/Yunus_Emer.pdf.

U oblasti obrazovanja važno je pomenuti i uticajne Yahya Kemal škole i koledže kao i Međunarodni univerzitet Balkan u Skoplju. Ankara je i Skoplju, kao i BiH, uputila zahtjev za zatvaranjem ili ograničavanjem djelovanja svih ustanova koje se dovode u vezu sa Fetulahom Gulenom i njegovim organizacijama. Makedonska inertnost na taj zahtjev uzrokovala je prekidanje sporazuma o obostranom priznavanju univerzitetskih diploma od strane Turske, ali poslije određenog vremena odnosi i u ovom dijelu su se izgladili.[552]

Turske serije jesu popularne i u Makedoniji. Istraživanje od oko dvije hiljade ispitanika u zemljama Zapadnog Balkana pokazalo je da 80% onih koji gledaju turske serije bi i posjetilo Tursku. Makedonija ne zaostaje za tim podacima uz jedan značajan izuzetak. Naime, u svim državama s dominantno pravoslavnim stanovništvom pokreti i organizacije desne orijentacije protivili su se prikazivanju turskih serija uz poruku da one revidiraju istoriju i romantizuju istorijske događaje. Makedonija je otišla korak dalje i 2012. usvojila zakon kojim se ograničava prikazivanje turskih serija u najgledanijim televizijskim terminima, i da će se u tim terminima prikazivati emisije domaće produkcije. Takva odluka nije mnogo uticala na popularnost turskih serija.[553]

18.1. Turski mediji i javno mnjenje u Makedoniji

„TRT“, „TRT Avaz“ (namijenjen turskoj publici na Balkanu) i „TRT World“ (na engleskom) široko su dostupni putem velikog broja kablovskih operatera u zemljama Zapadnog Balkana. Online portal „TRT Bosanski“ pruža vijesti na bosanskom i turskom jeziku. Online stranice TRT na albanskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku gotovo da nemaju domaće vijesti, već se fokusiraju na Tursku, svijet i region. Balkanski

[552] Nechev, Zoran, Nikolovski, Ivan, *op. cit*, p. 135.
[553] Küsmüs – Avdić, Adisa, *op. cit.,* p. 197.

servis agencije „Anadolija“ djeluje u Beogradu, Prištini, Sarajevu, Skoplju i Tirani, pružajući sadržaje na svim glavnim regionalnim jezicima.[554]

Podaci o turskom medijskom uticaju i prisustvu njenih kompanija i u Makedoniji dio su revitalizacije turske regionalne politike koja prati modele djelovanja nekih zapadnih zemalja. Međutim, ovo je samo dio medijskog prisustva u Makedoniji. Po posljednjem popisu stanovništva, kao što smo naveli u studiji slučaja ruske meke moći u Makedoniji, gotovo 4% je onih koji se izjašnjavaju kao Turci. Iako je mnogo više pripadnika albanske manjine, čini se da su turski ili proturski mediji daleko više zastupljeni. Časopis „Birlik“ izlazio je od 1944. do 1991. godine. U gotovo pet decenija postojanja bio je promovisan kao glas Turaka u Makedoniji, dok je dugo bio i jedino glasilo turske zajednice, posebno u dijelu jezika i književnosti. Novine „Yeni Balkan“ ili „Novi Balkan“ na neki način vraćaju tradiciju „Birlika“ i svoja izdanja promovišu kao glas Turaka u Makedoniji. Izlazi od 2004. godine, a u samo šest prvih godina postojanja započeo je i online izdanje, osnovao je „Makedonsku agenciju za štampu“ koja je postala dio šire „Yeni Balkan“ medijske grupe. Ta medijska grupa započela je i sa TV i filmskom produkcijom 2012. godine. Dnevni list „Zaman“ počeo je da izlazi 1994. godine. Od osnivanja list pokušava da se nametne kao medijski glas turske manjine, i upravo zbog toga ima izdanja isključivo na turskom jeziku. Turska asocijacija „Ufuk“ ili „Horiznot“ osnovala je istoimeni časopis 2009. godine. Časopis izlazi dvomjesečno i namijenjen je promociji turske kulture i književnosti. Časopis za djecu „Kardelen“ ili „Pahulja“ izlazi od 2009. godine. Taj mjesečnik namijenjen je djeci koja pripadaju turskoj manjini i besplatno se distribuira školama u kojima ta djeca uče.[555]

Makedonci smatraju da im je Srbija najvažniji vanjskopolitički partner, dok je Turska na trećem mjestu, iza SAD. S druge strane, Turska se ne nalazi na listi zemalja koje su percipirane kao prijetnja za Makedoniju. Gotovo 80% ispitanika na Tursku gleda veoma povoljno ili povoljno, nasuprot samo 16% onih koji ne dijele takav stav. Slično

[554] Bassuener, Kurt, *Foreign Authoritarian Influence in the Western Balkans,* National Endowment for Democracy – NED, 2019, p. 13.
[555] Tartari, Alban, *Turkish traditional media in Kosovo, Macedonia and Albania,* THESIS, 4(2), 2015, pp. 85–87.

kao i drugim državama, takvo gledanje na Tursku poklapa se sa stavom ispitanika o Erdoganu. Tako se procenat onih koji imaju pozitivan stav o njemu kreće od 66% do 72%, dok je broj onih koji imaju negativan stav između 14% i 19%, ako se porede podaci iz dva istraživanja 2022. i 2024. godine.[556]

18.2. Efekti

Tursko-makedonski odnosi su od njihovog nastanka mirni, bez velikih zastoja u njihovom razvoju. Turska strateška uloga u Makedoniji svakako je dio njene šire vanjske politike, posebno njenog balkanskog poglavlja. Međutim, kao strateški partner pokazala se i u pomoći u izbjegavanju političkih kriza u Makedoniji i 1991/1992, i 1999 i 2001. godine. Na takav odnos utiču i drugi odnosi Turske u regionu, prije svega onaj s Grčkom. U uvodu dijela rada koji se bavi turskom mekom moći naveli smo i Erdoganovu personalizovanu diplomatiju, ili vrlo bliske odnose s funkcionerima iz regiona, uglavnom onima s autoritarnim tendencijama, i u tom kontekstu ni makedonski zvanični predstavnici nijesu izuzetak.

Nema sumnje da je pogled na Makedoniju s Bosfora gotovo isti kao onaj na druge zemlje Zapadnog Balkana, s izuzetkom svakako BiH. Svi instrumenti strategije meke moći upregnuti su i u Makedoniji i, sudeći po stavovima javnog mnjenja, imaju direktne rezultate. S druge strane, ozbiljna prednost turske meke moći u Makedoniji je višedecenijsko prisustvo turskih ili proturskih medija. Iako ne najveća etnička manjina, turska zajednica se od polovine XX vijeka izborila za medijsko prisustvo. Uz jačanje dinamike turske balkanske politike otvoren je prostor i da uticaj kroz medije bude snažniji. Ozbiljna TV i filmska produkcija turskih kompanija stacionirana je u Skoplju. Usljed toga, stiče se utisak, da je turska zajednica zastupljena u medijima mnogostruko više nego što je zastupljena unutar makedonskog stanovništva. To je instrument meke

[556] International Republican Institute, 2024, *op. cit.*

moći novog vremena, koji uz jasnu podršku iz matice, može da donese prevagu Turskoj u interesnoj borbi na Balkanu, pa i u Makedoniji.

19. Turska meka moć u Albaniji

Odnos Albanije i Turske, svjesno se ponavljajući, ne možemo drugačije opisati nego kao višeslojan i složen. Takvo je, svakako, i cjelokupno tursko prisustvo u regionu Zapadnog Balkana. Albanija s drugim državama regiona dijeli viševjekovni direktni uticaj Osmanskog Carstva, i to je uvijek polazište za razumijevanje odnosa s Turskom. S druge strane, Albanija je imala više nego osoben put razvoja kroz XX vijek koji je učinio uticaj savremene, sve više islamizirane, Turske dodatno kompleksnim. Kao i u analizama u drugim oblastima, uključivanje faktora identiteta u razumijevanje odnosa dvije države čini taj posao težim. Počećemo činjenicom da se najveća džamija na Balkanu u Tirani, finansirana od strane Dijaneta, nalazi u ulici Džordža Buša.[557]

Iako je i u BiH vidljivo plasiranje narativa o Turskoj kao starijem ili velikom bratu, u Albaniji je ono dodatno izraženo. Albanija je dio regiona u kojem preovladava uticaj Zapada i Turske. Ta činjenica je poznata Rusiji koja nema izraženo prisustvo u Albaniji. Zato je svako smanjenje uticaja Zapada značilo više prostora za uticaj Turske. Sve to dovelo je do značajno drugačije debate u Albaniji u odnosu na region, u kojoj je skretanje ka Istoku značilo, zapravo, snažniji zagrljaj s Turskom. Dinamika debate među političkom i intelektualnom elitom ne jenjava, posebno kad se u analizama posebna pažnja posveti identitetu Albanaca i što turski uticaj znači za multikulturalnost zemlje. Također, u širem kontekstu snažno tursko prisustvo u Albaniji ima svoje uzroke i u rivalstvu Turske i Grčke, kao što je bio slučaj i u Makedoniji. S druge strane, želja za dinamičnijim odnosima i većim turskim prisustvom, dio je šire albanske strategije da napravi otklon od većeg ruskog uticaja i Srbije kao ruskog proksija u regionu.

U posljednjoj deceniji XX vijeka, Turska je dobro razumjela značaj prisustva u Albaniji u cilju jačanja sopstvene geopolitičke pozicije. Prve donacije za jačanje slabe ekonomije u demokratiji koja je na začetku, bile su upravo iz Turske. Nakon toga

[557] Abazi, Enika, Albania. New geopolitics and shifting linkages, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020, p. 176.

uslijedio je niz posjeta najviših državnih zvaničnika koji su zajedno s albanskom stranom pravili planove za dodatne donacije, uključujući i vojnu saradnju, sektor tehnologije i proizvodnje hrane. Tadašnji turski predsjednik Ozal u zvaničnoj posjeti 1993. promovisao je ugovor o ekonomskoj saradnji u trajanju od 15 godina, koji je trebalo da pozitivno utiče na dinamiku ekonomskog razvoja Albanije. U skladu s proklamovanom idejom o važnosti bliskih odnosa Albanije i Makedonije, turski zvaničnici su uticali prvo na priznanje Makedonije od strane Albanije, a onda i na jačanje diplomatskih odnosa, razumijevajući to ključnim i za sopstvenu poziciju u regionu, ali i za buduću stabilnost regiona. Tadašnji predsjednik Albanije Beriša jasno je ukazao na nužnost „totalne" podrške Turske u oblasti ekonomije i vojne saradnje i odbrane, ističući poziciju Albanije i njene odnose sa Srbijom i Grčkom. Unutrašnja debata u Albaniji i tada, a i danas uz vremensku distancu, bila je živa uz iskazanu skeptičnost u valjanost turskog prisustva. Ono što je činjenica je da je Turska ekonomski značajno pomogla Albaniji, onda kada je ona bila na ivici opstanka. Dodatno, unutrašnje tenzije 1997. koje su prerasle skoro do nivoa građanskog rata, uzrokovane padom albanske vlade i ubistvima preko 2000 ljudi, označile su novi nivo učešća Turske u odbrani teritorijalnog integriteta Albanije. Turska je svoju poziciju i nacionalni imidž zaštitnice u Albaniji gradila i kroz odnos prema Albancima na Kosovu, što je u širem regionalnom kontekstu značilo podršku za državne interese Albanije.[558]

Ekonomska pomoć i podrška započeta 1990-ih, uz jačanje uticaja, prešla je u značajnu ekonomsku saradnju. Danas je Turska najvažniji vanjskopolitički saveznik Albanije, nakon EU i SAD. Dolaskom Edija Rame na vlast Turska je proglašena najvažnijim strateškim partnerom Albanije. U ekonomskim odnosima turske, direktne investicije dominiraju na albanskom tržištu. U toj je oblasti Turska prisutna u

[558] Xhaferi, Perparim, Modern Turkey and Its Foreign Policy Shift Toward Albania in the Post-Cold War Era, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation,* Springer, Switzerland, 2022, pp. 259–262.

bankarskom sistemu, telekomunikacijama, avio-saobraćaju, građevinarstvu, poljoprivredi, energetici i rudarstvu.[559]

Percepcija albanske elite mora se uzeti u obzir prilikom analize vjerskih, kulturnih i istorijskih veza, na kojima se zasniva tursko prisustvo, posebno u svijetlu trenutne deevropeizacije u turskoj politici. Iako u Albaniji postoje djelovi koji su više proturski ili proosmanski, značajan dio albanske elite ostaje nepokolebljivo sekularan i kritičan prema osmanskom nasljeđu i turskom uticaju. Na mnogo načina, albanski nacionalni identitet zasniva se prvenstveno na antiosmanskoj retorici i proevropskom stavu.[560]

Tika u Albaniji djeluje od 1996. godine. Do 2015. kroz više od 270 projekata TIKA je dominantno radila na restauraciji istorijskih objekata iz osmanskog perioda. Podugačak je spisak džamija, medresa, groblja, spomenika koji su novo ruho dobili kroz projekte te organizacije. Vjerske objekte, dominantno džamije, TIKA je obnavljala u gotovo svakom albanskom gradu. Kao i drugim zemljama i u Albaniji dio projekata TIKA usmjerava na obrazovanje, specifične edukacije, poput onih kroz zajednički policijski program, obuka za revizore i sudije, i projekte u poljoprivredi i zdravstvu. Kroz djelovanje TIKA obnovljeni su ili ponovo izgrađeni studentski domovi u velikim univerzitetskim centrima u Albaniji.[561] Do 2021. godine TIKA je realizovala preko 500 projekata restauracije ukupne vrijednosti od skoro 20 miliona eura. Dok je TIKA renovirala džamije, bazare i istorijske kuće, Erdogan je koristio aktivnosti ove organizacije kao polugu za ulaganje u vjerske institucije. Značajan iznos priloga dodijeljen je u cilju pomoći albanskim muslimanima, dok je turski uticaj bio značajan i u izgradnji kapaciteta i pomoći u radu Islamske zajednice Albanije. Iako nema sumnje da Turska nastoji da ojača uticaj u Albaniji i kroz religiju, albansko rukovodstvo je u zvaničnim krugovima pokušavalo da umanji takav uticaj. Naime, vlada je držala u tajnosti informacije o finansiranju najmanje desetak džamija u Albaniji, uprkos činjenici

[559] Beshku, Klodiana, *op. cit.,* pp. 9–11.
[560] Abazi, Enika, *op. cit.,* pp. 174–176.
[561] "TİKA contributes to Albania's cultural and historical heritage", Daily Sabah, September 2015, dostupno na: https://www.dailysabah.com/feature/2015/09/08/tika-contributes-to-albanias-cultural-and-historical-heritage.

da je u njihovom finansiranju gotovo u potpunosti učestvovala Turska, a neke od njih otvorio i sam Erdogan. Brojke govore da se kroz djelovanje TIKA i drugih organizacija, prije svega Dijaneta, restauriralo i izgradilo preko hiljadu džamija u Albaniji, iako jedan manji dio podrškom arapskih zemalja. Podaci jasno ukazuju da se ne radi o ekonomskoj pomoći, iako su ta ulaganja značajna za albanske okvire, već o postavljanju temelja za dugoročni uticaj koncentrisan oko religije.[562] TIKA u Albaniji sprovodi obuku nastavnika turskog jezika za škole i univerzitete i obezbjeđuje potrebnu literaturu. TIKA je 2004. godine na Univerzitetu u Tirani otvorila kulturni centar u cilju promocije kulture i učenja turskog jezika. Centar sadrži i biblioteku i online pristup turskim TV kanalima za potrebe istraživanja i učenja. Danas se turski jezik u Albaniji izučava na više od 20 institucija različitog nivoa obrazovanja. Tim aktivnostima pridružuju se i centri YEE u Tirani otvoren 2009, i Skadru koji je otvoren 2012. godine. Aktivnosti instituta se ne razlikuju od onih u ostalim zemljama. Brojke govore da je kroz dva centra koje institut ima u Albaniji od 2009. godine prošlo više hiljada polaznika kurseva turskog jezika. Na listi podsticaja za učenje turskog jezika je mogućnost zaposlenja u velikom broju turskih firmi ili lakša trgovina, dok su dodatno obrazovanje, ljubav prema jeziku i mogućnost odlaska u Tursku u drugom dijelu liste prioriteta.[563]

Veliki broj obrazovnih ustanova otvorenih kao dijelovi Gulenovih organizacija radio je u Albaniji. Ona je djelimično reagovala na zahtjev Turske da se rad tih institucija prekine nakon 2016. godine. Do te godine, te su obrazovne institucije bile predmet kritike konzervativnih muslimanskih krugova u Albaniji kao previše sekularne. Danas je religijsko obrazovanje u Albaniji gotovo u potpunosti u organizaciji turske muslimanske mreže institucija i organizacija.[564]

[562] Xhaferi, Perparim, *op. cit.,* pp. 262–263.
[563] Papageorgiou, Marina, *Turkish Language Policy and Teaching in Albania: The Case of the Yunus Emre Institute,* 5th International Congress of Teaching Turkish as a foreign language, National and Kapodistrian University of Athens, Greece, Faculty of Turkish Studies and Modern Asian Studies, congress paper, 2019, pp. 314–317.
[564] Oktem, Kerem, *Global Dijanet and Multiple Networks: Turkey's New Presence in the Balkans,* Journal of Muslims in Europe, 1, 2012, p. 50.

19.1. Mediji i javno mnjenje

Kako to i biva u praktičnom sprovođenju strategije meke moći, YEE je prvo uspostavio temelje medijske saradnje organizujući medijske susrete dvije zemlje, da bi nakon toga medijska saradnja dvije države bila ozvaničena na najvišem nivou. YEE je januara 2024. predstavio medijske susrete kao krucijalnu platformu za jačanje saradnje i bolje razumijevanje globalnog uticaja medija, kao i za bolje razumijevanje uloge medija u novoj javnoj diplomatiji.[565] U februaru 2024. tokom zvanične posjete Edija Rame Turskoj, potpisan je protokol o medijskoj saradnji između čelnika dva javna servisa, albanskog i turskog. Protokol predviđa jačanje saradnje dva javna servisa uz mogućnost besplatne razmjene programskog sadržaja ili dobijanje specijalnih licenci za emitovanje radio i televizijskog sadržaja za određeni vremenski period. Protokol je naišao na kritike opozicije u obje zemlje. Naime, takvo djelovanje TRT nije neuobičajeno ako se zna da su slični protokoli potpisani i sa Srbijom i sa Makedonijom. Analize plasiranog sadržaja kroz razmjenu programa kažu da su se uglavnom prenosile vanjskopolitičke emisije u kojima je Erdogan dominirao i koje su posredstvom makedonskog javnog servisa bile namijenjene turskoj manjini u Makedoniji. Zapravo, taj mehanizam je iskorišćen za širenje propagande i načina gledanja na stvarnost onako kako je vidi Erdogan. Zato su kritike protokola s Albanijom uglavnom u vezi pretpostavki da se ovim otvaraju vrata širenju propagande turskog predsjednika. Dodatno takve pretpostavke podupiru se i stavom da oba javna emitera imaju gotovo identične primjedbe međunarodnih organizacija na rad, najčešće u dijelu pristrasnog izvještavanja, politizacije rukovodstva, netransparentnosti itd.[566]

Agencija Anadolija i TRT prisutni su na albanskom tržištu. AA jedno od formalnih centara u regionu ima i u Tirani. TRT i AA online portali imaju poseban dio na

[565] Karayel, Funda, *YEE holds press talks in Albania to improve media cooperation,* Daily Sabah, January 2024, available at: https://www.dailysabah.com/arts/yee-holds-press-talks-in-albania-to-improve-media-cooperation/news.

[566] Firat, Hamdi Buyuk, Sinoruka, Fjori, *Turkey-Albania Media Deal Risks 'Exporting Erdogan's Propaganda'-Experts,* Balkan Insight, February 2024, available at: https://balkaninsight.com/2024/02/21/turkey-albania-media-deal-risks-exporting-erdogans-propaganda-experts/.

albanskom jeziku. „TRT Avaz“ svakog dana u ponoć emituje ključne vijesti na albanskom jeziku. TRT ima posebne ugovore s više radio stanica u Tirani i Skadru koji emituju program radija TRT na albanskom jeziku u tačno određenim terminima. U Albaniji ne možemo govoriti o medijima koji su glas turske etničke zajednice. Međutim, neki albanski mediji usko su povezani s turskim. Tako je turski udio u „ALBtelekomu“ koji je osnovao internetsku televiziju „ALBtv“, „Eagle radio“ i „Eagle magazin“, preko 70%. Također, jedna od popularnijih albanskih televizija „Channel One“ 60% je u vlasništvu turske kompanije.[567]

Turska televizijska produkcija je započela osvajanje albanskog tržišta od 2011. godine. Od tada se vodi meki rat između dvije strane najzastupljenije produkcije, italijanske i turske. Turski jezik postajao je sve prisutniji, albanski izdavači su počeli da objavljuju prevode velikih turskih pisaca, tako da je televizijska produkcija bila dodatni mehanizam za ostvarivanje mekog uticaja. Albanija je bila posljednja zemlja regiona u kojoj je zaživjela turska televizijska produkcija uprkos jakim političkim i ekonomskim vezama. Zato je takav današnji status turskih sapunica i važniji jer je turska produkcija uspjela da se izbori sa višedecenijskim prisustvom italijanskih, španskih, američkih i meksičkih sapunica. Već do 2015. na četiri albanske televizije s nacionalnom frekvencijom prikazivalo se ukupno 15 serijala.[568]

Na pitanje ko je najvažniji saveznik Albanije ispitanici Tursku stavljaju na treće mjesto, poslije SAD i Italije, dok je, s druge strane, uopšte ne percipiraju kao prijetnju. Na konkretno pitanje o stavu o pojedinačnim država gotovo 85% ispitanika ima veoma povoljno ili uglavnom povoljno mišljenje o Turskoj. Po popularnosti među ispitanicima u Albaniji, Erdogan je sa 71% onih koji na njega gledaju pozitivno pretekao američkog predsjednika Bajdena. Važno je navesti i podatak kao poveznicu s uvodnim dijelom

[567] Tartari, Alban, *op. cit.,* pp. 87 – 90.
[568] Tartari, Alban, *Turkish TV Productions in the Albanian Media; the Rise of a New “Poetic” Medium,* International Journal of Human Behavioral Science, 1(1), 2015, pp. 9 – 11.

ovog poglavlja – da u Albaniji preko 80% ispitanika ima stav da kurs zemlje treba biti samo prema EU i Zapadu.[569]

19.2. Efekti

Odnosi Albanije i Turske su posebni, višeslojni i složeni. Oni podstiču građenje ekstremnih narativa o albanskom napuštanju EU puta i sve snažnijem turskom zagrljaju i onog još daljeg u kojem je Albanija prepustila vođenje svoje politike Turskoj. Smatramo da je turski uticaj i izražen i zastupljen, ali da ne dovodi do zaokruživanja niti jednog od ova dva narativa.

Možemo reći da je razvoj odnosa dvije zemlje gotovo linearan, bez prevelikih uspona i padova. Mehanizmi meke moći su zastupljeni i uspješni. Modeli sprovođenja tih mehanizama u djelo nijesu u značajnom različiti od onih u drugim državama regiona. Ono što je specifično je da su odnosi uvijek bili strateški u oblasti bezbjednosti i vojne saradnje. Albanija je slučaj u kojem je takav vid odnosa utirao put za kasnije širenje uticaja kroz kulturu, iako su „snažne istorijske veze" korišćene kao narativ za stratešku saradnju u oblasti bezbjednosti. Ta realnost značajno je oblikovala odnose dvije zemlje još prije mekog uticaja ili bolje reći tada samo uz najavu mekog uticaja. Odnosi prema Grčkoj približili su Albaniju i Tursku. Takođe, pitanje Kosova i odnos prema rastućem ruskom uticaju u Srbiji, označili su dodatno približavanje. S druge strane, iako nije najvažniji albanski ekonomski partner, Turska je više decenija prisutna kapitalom, investicijama i ekonomskom pomoći. Danas takvu „investiciju" koristi za širenje mekog uticaja.

U tom mekom uticaju uspjela je da se izgradi kao dostojan protivnik višedecenijskom italijanskom mekom uticaju. To su joj omogućila konstantna ulaganja u telekomunikacione i medijske kompanije, širenje popularnosti jezika, ekonomsko

[569] International Republican Institute, 2024, *op. cit.*

prisustvo koje taj jezik čini upotrebljivim za Albance u potrazi za poslom. Mehanizmi turske meke moći su u pogonu tek nešto više od decenije u Albaniji. Uspješnost i dometi su značajni. Percepcija daljeg širenja mekog uticaja ide ka većoj medijskoj zastupljenosti, široj promociji kulture, književnosti i filma. Poseban aspekt koji čini slučaj Albanije specifičnim je što njen odnos s Turskom konstantno podstiče društvenu debatu koja se nerijetko iz političkih krugova seli u intelektualne i kulturne krugove. Pitanje koncentrisanja uticaja kroz jačanje islama, uticaj propagande i približavanje albanskim muslimanima, ekskluzivno tursko vlasništvo gotovo svih religijskih obrazovnih institucija, stalne su teme pomenutih debata u kontekstu uticaja sve više islamizirane i deevropeizirane Turske.

20. Diskusija i zaključna razmatranja

20.1. Ograničenja teorijskog koncepta meke moći

Rukovodeći se riječima samog Naja da je koncept meke moći više deskriptivan nego normativan, započinjemo diskusiju o teorijskom konceptu s ciljem da ukažemo na teorijske nedostatke i na analitičke momente koji su u određenoj mjeri ograničili i naše istraživanje.

U teorijskom uvodu rada ukazali smo na analitičke nedostatke teorijskog koncepta meke moći. On ne daje jasne istraživačke okvire, indikatore i promjenljive koje bismo u različitim kontekstima i kod različitih država mogli da primijenimo. Konsultujući obimnu literaturu za naše istraživanje o mekoj moći Rusije i Turske, uvidjeli smo da taj nedostatak u praksi znači analize koje imaju potpuno ili djelimično različita shvatanja Najovog koncepta ili svjesno biraju pokušaj stvaranja sopstvenog analitičkog okvira. Iz ove perspektive čini nam se prilično jasnim da konverzija moći koju je predstavio Naj, najviše otvara prostor za ovakva istraživačka lutanja. Konceptom konverzije moći, u kojem se gotovo svaki vid moći može pretvoriti u meku moć, odnosno da svaki vid moći ima potencijal da postane meka moć, kao rezultat je dalo analize koje samo djelimično u obzir uzimaju vrijednosti i elemente političkog sistema države koju istražuju, a mnogo više njenu ekonomsku snagu ili učešće u rješavanju pojedinih sukoba. Dalje, samo djelimičnim odgovorom na pitanje šta istražujemo i kako to da uradimo, kao i pokušaji mjerenja koji zavise isključivo od percepcije druge strane, ostavljen je prostor da meka moć može biti sve, i ne mora biti ništa. U savremenoj literaturi, najviše u naučnim člancima, tako se mogu uočiti pristupi koji kombinuju rad institucija kulture, vrijednosti koje baštini određena zemlja, sa ekonomskim pokazateljima, investicijama, trgovinom itd. Smatramo da je i dio istraživačke ljenosti oslanjati se u najvećoj mjeri na ekonomske pokazatelje koji su lakše uporedivi, lakše dostupni, od onih koji se tiču uticaja vjerskih organizacija,

kulturnih institucija, NVO i kvazi NVO organizacija, a posebno medija u kontekstu propagande, manipulacije informacijama, lažnih vijesti i dezinformacija. Potrebno je ukazati i na pretjerano isticanje kulture u teorijskom konceptu meke moći. On je gotovo isključivo pisan iz perspektive zemalja političkog i kulturološkog Zapada (prvenstveno SAD-a) prema ostalim zemljama. Pretjerano naglašavanje kulture u pojedinim radovima dovelo je do izjednačavanja meke moći s kulturom. Time se zamagljuje činjenica da isključivi i izraženi kulturni uticaj jedne zemlje na drugu može dovesti do kulturnog imperijalizma koji nema puno dodirnih tačaka s konceptom meke moći, već izvire iz tvrde moći kao takve. Na kompleksnost razvoja istraživačkog okvira utiče i činjenica da je privlačnost jedne zemlje, koliko god zavisila od manje ili više mjerljivih indikatora, na kraju stvar percepcije i pokazuje se kroz analizu više kao konstrukt nego kao prirodna stvar. Sve rečeno dovodi do ključnog konceptualnog problema, a to je nedostatak analitičkih instrumenata koji bi ukazali na efikasnost meke moći određene zemlje. Potvrda efikasnosti uticaja kroz meku moć je indirektna i dobija se na duže staze, što smanjuje njenu preciznost. Indirektnost i dugoročni efekat čine ovaj koncept kompleksnim za primjenu.

Za zaključak ovog dijela važno je ukazati na uticaj prilično vesternizovanog koncepta meke moći na istraživanje meke moći država koje ne pripadaju političkom i kulturološkom Zapadu. I onda kada uspijemo naći nit koja vodi do konkretnijeg analitičkog instrumenta za istraživanje, primjere kao pomoć u istraživanju nalazimo samo na strani zemalja koje pripadaju Zapadu. S druge strane, percepcija „zapadnih“ instrumenata meke moći od strane neliberalnih država koje su bile u fokusu našeg istraživanja je mnogo više percepcija kao prijetnje, nego kao okvira koji bi valjalo prisvojiti. Takvo gledište je naravno mnogo više izraženo u ruskom nego u turskom slučaju. Rusija i Turska su države koje ne baštine liberalne vrijednosti, odnosno njihovi lideri značajno izlaze iz ustavnih okvira moći, jačajući autoritarne instrumente vladanja i kršeći ljudska prava i slobode. Zato nam je bilo važno da ukažemo na prirodu političkog sistema dvije zemlje jer ona bez dvojbe utiče na njihove koncepte spoljne politike, pa i instrumente koje će birati za uticaj kroz meku moć.

Zato je naš odgovor na ovakvo početno stanje bio primjena multidisciplinarnog pristupa. Poštujući teorijske okvire Džozefa Naja, istraživali smo status meke moći u konceptima spoljne politike, kroz analizu političkih sistema ukazali smo na vrijednosti koje se baštine „kod kuće“ i koje svakako utiču i na vanjsku politiku, i predstavili rad zvaničnih institucija meke moći te dvije države. Smatrali smo da se analitička praznina može prevazići istraživanjem narativa, posebno onih identitetskih. Tu smo našli kopču s istraživanjem uticaja kroz religiju i vjerske organizacije, ali i kroz potenciranje istorijske povezanosti kroz plasiranje svjetonazora panslavizma i neoosmanizma. Istraživački proces vodio nas je do analize efikasanosti uticaja ovih zemalja na oblikovanje političkih agendi zemalja Zapadnog Balkana i do medijskog uticaja. Dio rada koji prikazuje podatke monitoringa medija za većinu država studija slučaja posebna je vrijednost rada i smatramo da može biti putokaz za prevazilaženje analitičke praznine u istraživanju efikasnosti meke moći neliberalnih država, u kontekstu građenja i plasiranja konkretnih narativa.

20.2. Meka moć Rusije i Turske

Detaljno smo analizirali elemente političkih sistema dvije zemlje, vrijednosti na kojima su zasnovani i koje ostvaruju uticaj na njihovu vanjsku politiku. Pozivajući se na rad Levickog i Veja, okarakterisali smo ruski politički sistem nakon 2008. kao sistem stabilnog potpunog autoritarizma. U tome sistemu izbori su neslobodni, prostor za političku borbu gotovo da ne postoji, koncentracija moći veoma je izražena, zloupotreba državnih resursa u izborne svrhe je pravilo, obračuni s političkim neistomišljenicima bilo da dolaze iz političkih partija ili civilnog društva izražena su karakteristika režima, rad organizacija civilnog društva veoma je ograničen, dok se ljudska prava i slobode, posebno pripadnika manjinskih grupacija, krše na dnevnom nivou. S druge strane, turski politički sistem nakon 2010. je sistem stabilnog kompetitivnog autoritarizma. Prostor za političko nadmetanje je ograničen, ali i dalje daleko od toga da tjera opoziciju na borbu iz ilegale, politička moć je koncentrisana u rukama predsjednika i njegove

partije, ljudska prava i slobode su značajno ograničene, međutim, rad organizacija civilnog društva je i dalje moguć iako limitiran, kontrola većine medija od strane vladajuće partije je evidentna. Uz ovo kratko podsjećanje naše analize dva politička sistema, uočavamo dosta sličnosti. Međutim, istorijski razvoj dva sistema je u velikoj mjeri različit. Iako oba sistema iz svojih osobenih okolnosti razvoja crpe ograničenja za ostvarenje sistema pune konsolidovane demokratije. Ruski koji nikada nije zaokružio proces demokratske tranzicije, turski koji se prije nešto više od decenije oslobodio tutorskog režima i ušao u proces retradicionalizacije i islamizacije. Obje zemlje imaju visok stepen centralizacije vlasti, uz sistemsko ograničavanje prostora za iskazivanje drugačijeg mišljenja, bilo da dolazi iz opozicionih partija, bilo da dolazi iz organizacija civilnog društva. Obje zemlje pokazuju elemente nacionalizma, uz promociju takvih narativa od strane dvojice neprikosnovenih lidera. Vrlo često se Rusija i Turska, uz Kinu i Indiju, navode kao ključni izazivači globalnog liberalnog poretka, koji podržavaoce svojih ideja nalaze u regionima od interesa za njihovu vanjsku politiku, ali i među zemljama političkog Zapada.[570]

Iako je koncept meke moći prije svega liberalni koncept, to ne znači da ga ne koriste i ne razrađuju neliberalne zemlje. Neliberalne zemlje generišu meku moć koja ne mora biti zasnovana na liberalnim vrijednostima, što je i slučaj kod Rusije i Turske, i što nas vodi do analize odstupanja njihovih koncepata od onog koji je teorijski postavio Naj. Kad smo ušli u definisanje političkog sistema imali smo namjeru da ukažemo da li ruski i turski politički sistemi kao takvi mogu biti privlačni zemljama Zapadnog Balkana. *Smatramo da i bez smišljene i organizovane promocije vrijednosti, bez direktnog ekonomskog uticaja, ovaj tip „autoritarne privlačnosti" može biti zanimljiv onima koji žele da ga oponašaju.* Ne treba dalje ići od primjera Mađarske pod vlašću Viktora Orbana i

[570] O ovim poređenjima vidjeti više u: Göl, A, *The paradoxes of new' Turkey: Islam, illiberal democracy and republicanism*, International Affairs, 93(4), 2017; Öktem, K, Akkoyunlu, K, *Exit from democracy: illiberal governance in Turkey and beyond*, Southeast European and Black Sea Studies, 2016; Parkinson, J, Schechner, S, Peker, E, *Turkey's Erdogan: One of the World's Most Determined Internet Censors*, The Wall Street Journal, May 2014, available at: https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304626304579505912518706936; Börzel, T, *The noble west and the dirty rest? Western democracy promoters and illiberal regional powers*, Democratization, 22 (3), 2015.

njegove zagledanosti u Putina i Rusiju. Slično je i sa Srbijom Aleksandra Vučića i entitetom Republika Srpska Milorada Dodika. Na turskoj strani ovo je bilo vidljivo u odnosu Izetbegovića i Rame prema Erdoganu, ali pokazalo se kroz studiju slučaja, i samog Vučića prema Erdoganu i njegovom načinu vladavine.

U posebnom dijelu rada (pogledaj potpoglavlje 6.1) ukazali smo na odstupanja ruskog koncepta meke moći od teorijskog. Ukazali smo na trostruko odstupanje koje podrazumijeva: sagledavanje meke moći isključivo kao javne diplomatije, pa time i razumijevanje da se meka moć oblikuje isključivo aktivnostima centralne vlasti; pojednostavljivanje koncepta meke moći kako bi se približio ruskoj tradiciji uz korišćenje narativa o suverenoj demokratiji, borbi protiv kolonijalizma, težnji multipolarnosti, ruskom statusu velike sile; i konačno, razumijevanje meke moći u okvirima tvrde moći i okvirima igre nultog zbira. Međutim, ta ograničenja ne znače da jedna neliberalna zemlja nije usvojila liberalni koncept i prilagodila ga svom kontekstu. Tako Rusija u isto vrijeme govori o političkom Zapadu koji se, koristeći meku moć, miješa u unutrašnja pitanja trećih zemalja, dok istovremeno razvija institucije meke moći po uzoru na one na političkom Zapadu (npr. Rusija danas kao pandan BBC, Ruski svijet kao pandan Gete institutu). Takođe, takvo prilagođavanje koncepta ne znači da je Rusija stvorila svoj snažan i strateški usmjeren koncept meke moći. On je umnogome slika ruskog režima, centralno organizovan, s institucijama usko povezanima s formalnim vlastima, budžetima institucija koje proizlaze ili iz ministarstava ili drugih institucija meke moći, i isključivanjem drugih aktera koje Najov model podrazumijeva (NVO, nezavisne kulturne institucije, pojedinci). *Ruski koncept meke moći pored autoritarne privlačnosti, zasniva se na globalnoj civilizacijskoj platformi o kulturološkoj i sociološkoj osobenosti Rusije, na propagandi, vjerskoj diplomatiji i mitologiji.*

Turska je svoje koncepte vanjske politike prilagođavala unutrašnjoj dinamici i interesima u određenom vremenskom periodu. Tako se mogu razlikovati faze posvećenosti evropeizaciji i strateškom odnosu sa EU, isticanje partnerstva sa SAD-om nakon terorističkih napada 2001, strateški dijalog s PKK na unutrašnjem planu i rješavanje kurdskog pitanja, reafirmisanje balkanske i bliskoistočne politike. U dijelu

rada o turskoj vanjskoj politici i mekoj moći analizirali smo ključne ideje i domete strategijske dubine koje obuhvata geografsku, ekonomsku i istorijsku dubinu Turske na kojima treba da zasniva svoj odnos prema regionima i pojedinačnim zemljama od interesa, a čije temelje je postavio Davutoglu. Važno obilježje je i ono koje govori o redefinisanju tzv. „turskog modela". On je trebao da predstavi Tursku kao zemlju umjerenog islama i razvijene ekonomije. Pod Erdoganom ovaj model nije postao ništa drugo do konzervativni okvir za dalju islamizaciju i retradicionalizaciju zemlje. S druge strane, to je značilo i sprovođenje pragmatične politike prema Zapadnom Balkanu, posmatrajući ga kao prostor pun mogućnosti za jačanje statusa Turske kao regionalne sile i važnog aktera u međunarodnoj zajednici. Konsolidovanje moći unutar zemlje i svojevrsni vakuum u uticaju Zapada u ovom regionu, izražen ekonomski rast Turske, uticali su na konkretniju tursku balkansku politiku, ali i na imidž Turske u ovom regionu. Ekonomski rast omogućio je strateško finansiranje institucija i NVO u cilju promocije Turske i jačanja njenog mekog uticaja. *Pored ekonomije, Turska se značajno oslanja na svoju kulturu, jezik, istoriju i geografski položaj, oblikujući ih u instrumente meke moći. Za razliku od ruskog razumijevanja meke moći kao igre nultog zbira, Turska je pod uticajem Davutoglua i politike nula problema s susjedima integrisala osnove Najovog koncepta meke moći – transformativna i „win-win" strategija razvoja meke moći koja se posmatra kao igra nenultog zbira.*

Analizirajući političke sisteme uočili smo sličnosti u narativima koje su lideri ovih zemalja često isticali ili koji su okosnica rada njihovih institucija meke moći. Ruski narativ o multipolarnosti i održanju takvog globalnog poretka izražen je u radu ruskih institucija meke moći. On se koristi kao jedan u nizu instrumenata za optuživanje političkog Zapada, posebno SAD-a i NATO-a. Takav narativ je značajno ugrožen ruskom invazijom na Krim. U dijelu vrijednosti imidž Rusije zasniva se na prikazu konzervativne sile nasuprot razvratničkom Zapadu. Posebno je zanimljiv razrađeni narativ o Rusiji kao velikom bratu i zaštitnici tradicionalnih vrijednosti. Ovi narativi okosnica su rada „Ruskog svijeta", RPC i drugih organizacija koje se bave saradnjom sa sunarodnicima bilo gdje da se nalaze. Na to ukazuje i vrlo široka definicija sunarodnika

koji ne moraju biti „iste krvi“, već su to oni koji dijele istu sudbinu s Rusima i Rusijom. Prilagođeno svom geografskom kontekstu Turska razrađuje svoj narativ o regionalnoj sili. Taj narativ zasnivao se dominantno na Turskoj kao jakoj ekonomskoj sili koja je kadra da vodi strateško regionalnu politiku. Na njen imidž uticalo je strateško zalaganje za mir u regionu Zapadnog Balkana, formiranje diplomatskih platformi za podsticanje dijaloga među balkanskim liderima, učešćem u mirovnim misijama. Taj narativ značajno je ugrožen odnosom zvanične Turske prema gotovo svim vidovima protesta u zemlji, gušenjem opozicionih težnji, autoritarnom dominacijom nad medijima, regulisanje pristupa društvenim mrežama itd. Kao i Rusija, Turska takođe ima svoju verziju narativa o velikom bratu. Slično kao i u Rusiji, taj se narativ gradi na imaginarnim konceptima bratstva, moralnoj uzvišenosti i hijerarhiji. Na taj se način u obje zemlje stvara imidž zasnovan na emocijama i dominantno utemeljen na vjeri, koji prevazilazi uvriježene koncepte u odnosima između zemalja kao što su partnerstvo ili savez. Moralnost i kultura mogu se prevesti u značajne instrumente meke moći ako se umreže ili još bolje ako proizlaze iz političkog legitimiteta i snažnih vrijednosti utkanih u koncepte vanjske politike. Bratstvo je blisko uvezano s vjerom i zajedničkim nasljeđem što se, posebno u vrijeme AKP-a, podjednako koristi i za unutrašnju i za vanjsku politiku. Ovaj narativ ima svoj vrijednosni okvir u univerzalizmu, kada se slično kao i u ruskom, poziva na zaštitu potlačenih i obespravljenih bez obzira na vjeru i naciju, i vrijednosni okvir u konceptu zemlje umjerenog islama, muslimanske demokratije, zapravo modelu u kojem je moguć balans između sekularnog i vjerskog i u kojem je moguć i ekonomski rast zasnovan na tim vrijednostima.

Dva vrlo značajna koncepta za poređenje su *panslavizam i neoosmanizam*. Obje države su u jednom trenutku, manje ili više otvoreno, okvir za svoje djelovanje prema Zapadnom Balkanu nalazile u istorijskim vezama, zajedničkom nasljeđu i bratstvu. Oba koncepta značajno utemeljenje imaju u religiji, predstavljajući je kao faktor povezivanja i okupljanja. Dodatno, obje zemlje te ideološke okvire drže kao razlog za strateško djelovanje u regionu Zapadnog Balkana. U obje zemlje se, kroz ta dva ideološka okvira, provlači teza o mogućnosti sinergije religije i moderne nacionalne države koja je

sposobna da obnovi svoj status velike/regionalne sile. Zato se oba koncepta razumijevaju kao imperijalistički. Razlike nalazimo u odnosu formalnih vlasti prema ovim konceptima. U dijelu rada o Turskoj ukazali smo da su zvaničnici odbijali da svoje djelovanje dovedu u bilo kakvu vezu s neoosmanizmom, posebno s njegovim imperijalističkim tumačenjem. S druge strane, kroz analizu smo ukazali da je neoosmanizam svakako značajan generator mekog uticaja Turske na Zapadnom Balkanu. Rusija, naprotiv, panslavizam otvoreno plasira kao svoj jedinstveni okvir okupljanja sunarodnika. Ona nalazi uporište u dalekoj istoriji, imperijalnoj tradiciji, vjekovnom bratstvu, ali i antropološkim i sociološkim, a nadasve geopolitičkim, teorijama 19. vijeka. Važan aspekt koji uvezuje panslavizam i neoosmanizam je i onaj geopolitički. I u jednom i u drugom konceptu postavljanje takvog ideološkog okvira i uvezivanje s braćom daleko izvan svojih državnih granica, značajan je zbog potvrđivanja njihovog statusa evropske sile. *Kada se ta dva koncepta sretnu na prostoru Zapadnog Balkana jedan od prvih očekivanih ishoda uvijek je potvrđivanje statusa evropske sile i Rusije i Turske, opravdanje za vođenje evropske politike, jačanje evropskog dijela identiteta i potvrđivanje sopstvenog geopolitičkog značaja.* Kod panslavizma kao generatora meke moći, makar na primjerima Srbije, Republike Srpske i djelimično Crne Gore vidjeli smo uticaj na promjenu političke agende kao ključni ishod. Ekstremni slučaj Srbije pokazao je da je to do nivoa proksija, zastupnika ruskih interesa na Zapadnom Balkanu. Neoosmanizam je kombinacija pragmatičnog i racionalnog svjetonazora koji u sebi nosi imperijalističku notu. Dominantno se oslanja na viđenja Davutoglua iznijetih u „Strategijskoj dubini“. Bez dvojbe on pozicionira BiH i Albaniju kao najznačajnije centre turske balkanske politike. Takođe, on smatra da je Dejtonski sporazum vrlo štetan za Bošnjake i da bi promjena tog sporazuma trebala ići u pravcu zaštite Bošnjaka. Vrlo je zanimljivo i njegova analiza geopolitičke važnosti rijeke Drine i istočne Bosne. Navođenjem izjava u studiji slučaja turske meke moći u BiH, uputili smo na emocionalnu i simboličku karakteristiku neoosmanizma koja se oslanja na revitalizaciju osmanskog nasljeđa, veličanje dometa Osmanskog Carstva i načina života u njemu. Dakle, neoosmanizam je višeslojan i višeznačan. Tome doprinosi i

pragmatičnost u odnosima, gdje se neoosmanizam javlja kao okvir za vođenje pragmatične politike koja gorivo nalazi u ekonomskoj saradnji i investicijama. Primjer je strateška saradnja Srbije i Turske, iako se Srbija u Davutogluovim konceptima ne izdvaja kao zemlja za koju treba imati poseban plan djelovanja.

Važno je ukazati da se oba koncepta i panslavizam i neoosmanizam oslanjaju na revitalizaciju istorijskog nasljeđa iz kojeg crpe opravdanje za snažnije prisustvo na Zapadnom Balkanu. Ključni nosilac takvih narativa u okviru panslavizma je RPC. Osnovna razlika u pristupu je ta što je jedna od vidljivijih karakteristika panslavizma istorijski revizionizam, izmišljanje nove tradicije i korisnih mitova. S druge strane, to je samo djelimično karakteristika neoosmanizma na Zapadnom Balkanu. Tamo gdje je i zastupljen bori se protiv narativa o vjekovnoj borbi naroda protiv osmanske okupacije.

U poređenju dva po prirodi i aktivnostima slična instrumenta meke moći, „Ruski svijet“ i Yunus Emre institut, ukazujemo na dodatne razlike razumijevanja meke moći u te dvije zemlje. Sličnosti su više na opštem nivou i tiču se težnji i jedne i druge institucije da konstruišu narativ o zajedničkom identitetu sa stanovnicima zemalja Zapadnog Balkana. Dalje, obje pokušavaju da pruže alternativu zapadnim institucijama meke moći u oblastima kulture, obrazovanja, nauke i umjetnosti. Kroz građenje narativa o zajedničkom identitetu, „Ruski svijet“ usmjeren je na promociju panslavizma i pravoslavlja, sljedstveno usmjeravajući svoje aktivnosti prema pravoslavnom stanovništvu, dok se aktivnosti YEE odnose na revitalizaciju zajedničkog kulturnog i istorijskog nasljeđa iz osmanskog perioda, logično bivajući usmjerene prema muslimanskom stanovništvu. Takva revitalizacija istorijskih veza utiče na širenje zajedništva i nameće logičnost pripadanja Turske ovom geografskom prostoru. S druge strane, izražene su razlike u sprovođenju meke moći u praksi. „Ruski svijet“ koristi instrumente meke moći uz navedenu revitalizaciju istorijskih bliskih odnosa sa ciljem da poremeti stav javnog mnjenja u odnosu na pristupanje EU. U djelovanjima YEE i turskoj mekoj moći uopšte ovakve tendencije nijesu prepoznate, već je vidljivo razumijevanje prostora Zapadnog Balkana kao civilizacijski važnog kojem pripada i sama Turska. Rad obje institucije ukazuje i na suštinske razlike u ruskom i turskom

shvatanju meke moći. Ruski svijet okruženje u kojem djeluje isključivo posmatra kroz okvire realizma u kojem je meka moć aktivno usmjereno djelovanje s ciljem da se neko ili nešto pobijedi. Dakle, igra nultog zbira. YEE kao dio korpusa instrumenata meke moći Turske je ujedno dio konstruktivističkog sagledavanja stvarnosti u kojem agenda nacionalnog jedinstva radi na jačanju zajedničkog identiteta razumijevajući realnosti na konkretnom prostoru, pa tako i integracijske procese zemalja Zapadnog Balkana. „Ruski svijet" Rusiju predstavlja kao poseban pol, moralno uzvišeniji od ostatka svijeta, ujedno karakterišući EU i NATO kao prijetnje Zapadnom Balkanu. Na kraju, važan momenat koji treba izdvojiti je da „Ruski svijet" važnost panslavizma promoviše kroz njegov integrativni kapacitet u odnosu na borbu balkanskih zemalja protiv Osmanskog Carstva. Sa druge strane, YEE Osmansko Carstvo predstavlja kroz civilizacijske domete koji su izgradili ono što je danas zajedničko nasljeđe koje je sveobuhvatno i inkluzivno, bez korišćenja diskriminatorske retorike.[571]

Postavlja se pitanje opravdanosti narativa o malignosti stranog uticaja na Zapadnom Balkanu, onda kad on ne dolazi iz političkog Zapada. Ruski meki uticaj usmjeren je na promjenu spoljnopolitičkog pravca i promjenu političke agende zemalja Zapadnog Balkana. On je dominantno usmjeren na sprječavanje širenja NATO-a na zemlje Zapadnog Balkana (pokazalo se u velikoj mjeri neuspješno), dok se u određenoj mjeri usmjerava i na remećenje statusa EU i važnosti EU integracija ovih zemalja. Mehanizmi koje koristi su rezultat prirode vlasti koja ih oblikuje i odnose se na širenje propagande, dezinformacija, manipulacija informacijama, istorijski revizionizam i izmišljanje nove tradicije i korisnih mitova. Nezanemarljiv domet u sredinama sa izraženim ruskim uticajem imaju i konkretna zakonska rješenja koja oblikuju konkretne javne politike (zakon koji se tiče seksualnih manjina, zakon o stranim agentima). Nerijetko govori se i o navodnom uticaju, preko svojih posrednika, na izborne procese u ovim državama. Sa druge strane, turski meki uticaj nije u koliziji sa

[571] Ali AK, Mehmet, *Comparative Analysis of Türkiye and Russia's Public Diplomacy on the Balkans: Example of the Russian World Foundation and Yunus Emre Institute,* Marmara University Journal of Political Science, 11 (1), 2023, pp. 18–19.

realnošću zemalja Zapadnog Balkana. Jedan od razloga je i samo članstvo turske u NATO savezu. Drugi razlog je pragmatičnost u odnosima i balansiranje političkog i ekonomskog u širenju meke moći. Moguće dalje kretanje ka punom autoritarizmu ima potencijal da i Tursku usmjeri prema izboru drugačijih mehanizama mekog uticaja. Analizirano na nivou posljedica koje proizvode meke moći ove dvije države, pokazano i kroz studije slučaja, ruski se može okarakterisati kao maligni, dok turski ima samo potencijal za to.

Priroda režima u Rusiji i Turskoj uzrok je opadanja njihovih potencijala da sprovode akcije iz korpusa meke moći. Nije moguće precizno utvrditi kako i u kojoj mjeri pokazane tendencije u unutrašnjoj politici utiču na proces donošenja odluka i funkcionisanje institucija meke moći. Rusija je agresijom na Ukrajinu gotovo u potpunosti svoju meku moć udaljila od bilo kakvog pomena univerzalizma, dok su teze o Rusiji koja teži multipolarnom međunarodnom poretku i poštovanju pravila u međunarodnim odnosima isprazne i neodržive. Nakon perioda uspostavljanja u tragovima koncepta meke moći i njegove institucionalizacije, prisvajanje Krima označava početak pada ruske meke moći. Ovaj događaj označio je podjelu u ruskoj dijaspori širom svijeta, što je ukazalo na neefikasnost politike sunarodništva i širenja poželjnih narativa o ruskim aspiracijama u Ukrajini. Ovo je vrijeme kada se pojačava rusko medijsko prisustvo kroz Sputnjik i dezinformaciono i manipulativno djelovanje Rusije danas. Rad „Ruskog svijeta“ i RPC od kulturnog gotovo u potpunosti je postao geopolitički. Nova strategija meke moći zahtijevala je i nove instrumente. Oni su prepoznati u čvršćem povezivanju s desničarskim partijama u Evropi, s jasnim ciljem širenja kruga izazivača međunarodnog poretka i stabilnosti EU. Strategija je podrazumijevala jačanje pozicija tzv. geopolitičkih biznismena za potrebe vanjske politike. Već smo neka od imena pomenuli (Malofejev, Prigožin, Jakunjin), a oni su prvobitno zaduženi za širenje narativa o Rusiji kao posljednjem konzervativnom uporištu u svijetu, uspostavljanje i rad tzv. trol kompanija i sprovođenje dezinformacionih kampanja. Iako je na početku bilo naznaka veze ruskog koncepta meke moći s teorijskim konceptom Džozefa Naja, takav razvoj strategije označio je

potpuno odustajanje od ovog liberalnog koncepta i primjenu jedne vrste neformalne meke moći.[572]

S druge strane, turska meka moć je u opadanju zbog izraženih skretanja u autoritarizam. Nakon pokušaja državnog udara 2016. Erdoganova i retorika najbližih njegovih saradnika neprikosnoveno je etnonacionalistička uz ekstremno potenciranje Islama. Sukob s Gulenom i njegovim pristalicama u određenoj mjeri je ograničio domete turske meke moći u regionu Zapadnog Balkana ili je makar njeno sprovođenje učinio komplikovanijim nego prije. Turska se značajno miješala u odnose pojedinih zemalja s Gulenovim pokretom i izričito tražila ograničenje rada ili ukidanje njegovih institucija u zemljama regiona. Takve aktivnosti nijesu dio niti jednog tumačenja teorijskog koncepta meke moći jer izražavaju direktno miješanje u unutrašnje prilike jedne zemlje, namećući narativ o zaštitnici i velikom bratu. Sveukupni pad turske demokratije, prelivanje domaćih problema u regione od interesa, dodatno udaljavanje od EU, pretjerana instrumentalizacija religije i njeno miješanje u unutrašnje poslove zemalja Zapadnog Balkana čine da je gotovo teško identifikovati savremenu Tursku kao meku silu. Međutim, doprinos Turske u vjerskim, kulturnim i ekonomskim sferama, zajedno s finansijskom pomoći, ispunjava minimalne kvalifikacije za meku moć. Zato ako smo okarakterisali rusku kao neformalnu, tursku meku moć je najtačnije definisati kao ambivalentnu.[573]

20.3. Uspješnost ruske i turske meke moći u zemljama Zapadnog Balkana. Zaključna razmatranja.

U prethodnom potpoglavlju djelimično smo se odredili prema prvoj postavljenoj hipotezi. U teorijskom dijelu rada postavili smo pretpostavku da koncepti meke moći Rusije i Turske ne odstupaju značajno od teorijskog koncepta Džozefa Naja. Prethodno

[572] Ageeva, Vera, *The Rise and Fall of Russia's Soft Power,* Russia in Global Affairs, no. 1, January – March, 2021, available at: https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/.
[573] Ozturk, A. Erdi, *The Ambivalence of Turkey's Soft Power in Southeast Europe*, SSRN, January, 2020, pp. 16 – 21, available at: SSRN: https://ssrn.com/abstract=3595006 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3595006.

smo objasnili ograničenja koja smo prepoznali i u konceptualnom i u praktičnom okviru meke moći Rusije i Turske. Odgovor na postavljenu hipotezu otežava složenost njihove praktične meke moći koja je uzrokovana prirodom političkih sistema Rusije i Turske koja se uopšteno može okarakterisati kao nedemokratska i neliberalna. S druge strane, postavili smo koncept „autoritarne privlačnosti", koji može biti vrijednost koja je privlačna zemljama Zapadnog Balkana sa i dalje nekonsolidovanim demokratijama. Takođe, rusku meku moć smo definisali kao neformalnu, a tursku kao ambivalentnu što odgovor na prvu hipotezu ne čini jednostavnijim.

Posmatrajući isključivo koncepte meke moći kao proizvode javne politike, i ruski i turski imaju elemente teorijskog koncepta meke moći Džozefa Naja. Oni ukazuju na djelimično razumijevanje koncepta, posebno dijela uticaja kroz vrijednosti, veći stepen razumijevanja kada je u pitanju uticaj kroz kulturu i imaju izrađene mreže institucija zaduženih za sprovođenje meke moći. S druge strane, ni Rusija ni Turska koncept meke moći ne shvataju kao više pasivan nego aktivan koncept, zato je dinamika praktične primjene njihovih koncepata često intenzivna.

Pretvaranje koncepata u praktično djelanje ukazuje da je odstupanje ruske meke moći od teorijskog koncepta značajno. Ovo je posebno izraženo u posljednjih 10 godina od aneksije Krima, kad Rusija ulazi u sferu generisanja, oblikovanja i plasiranja dezinformacionih i manipulativnih kampanja. Odstupanje je značajno i u pokazanom razumijevanju meke moći kao samo još jednog sredstva za dobijanje bitke protiv političkog i kulturološkog Zapada. Dodatno, kroz meku moć u zemljama Zapadnog Balkana, Rusija pokušava da se nametne kao alternativa političkom Zapadu, u prvom redu SAD-u, NATO-u i EU, predstavljajući konzervativne koncepte sinergije duhovne i svjetovne vlasti, uzvišene moralnosti i težnje za multipolarizmom.

Ambivalentna meka moć Turske ukazuje da ona i u praktičnom djelovanju ima elemente koji se mogu crpiti iz teorijskog koncepta meke moći. Ona se, zasad, ne pojavljuje kao izazivač međunarodnog poretka niti takve narative plasira u zemljama Zapadnog Balkana. Takođe, ona pokazuje razumijevanje za geopolitički položaj tih zemalja i svoju

meku moć ne plasira uprkos, nego u skladu s evroatlantskim integracijama regiona. Takav njen položaj značajno olakšava njeno članstvo u NATO-u. Njen meki uticaj dominantno se oslanja na pragmatično shvatanje odnosa gdje je promocija kulture i revitalizacije zajedničkog kulturnog nasljeđa značajno podstaknuta ekonomskim prisustvom. Važan dio za dalje istraživanje je imperijalistički aspekt neoosmanizma, čije bliže razumijevanje može značajno doprinijeti boljem sagledavanju turskog mekog uticaja na Zapadnom Balkanu.

Na osnovu gore iskazanog smatramo da je prva hipoteza djelimično potvrđena, potvrdivši je u slučaju Turske i ne potvrdivši je u slučaju Rusije.

Ocjena uspješnosti ruske i turske meke moći u regionu Zapadnog Balkana izazov je po sebi. Mjerljivost je ograničena nedostacima analitičkog okvira, dok priroda njihovih koncepata meke moći i djelovanja u praksi otežava prepoznavanje kvalitativnih pokazatelja na čiju zastupljenost bi mogli jasno odgovoriti.

Slučaj *Srbije* osoben je za ovaj vid komparacije. Za ocjenu ruskog mekog uticaja dovoljno je ukazati na jedan od teorijskih aspekata iz dijela rada o licima moći gdje je krajnji domet uticaj na promjenu političke agende. Ruski meki uticaj učinio je da politička agenda zvanične Srbije bude skrojena u skladu s ruskim interesima. Korak dalje, evidentno je da je Srbija postala ključni zastupnik (proksi) ruske balkanske politike. To je izraženo do nivoa da danas zapravo ne govorimo o aktivnom plasiranju meke moći od strane Rusije u Srbiji, koliko o atmosferi u kojoj su svi instrumenti ruske meke moći preuzeti i plasiraju se od strane Srbije, nezavisno od direktnog ruskog uticaja. Na ovo je najpodrobnije ukazao monitoring medija u Srbiji gdje su srpski mediji pod kontrolom vlasti preuzeli teme, manipulativne i dezinformacione ruske modele koje aktivno prelivaju na čitav region. Gotovo svi aspekti ruskog mekog uticaja zastupljeni su u Srbiji. Od osnivanja i finansiranja NVO i kvazi NVO organizacija, različitih bratskih i sunarodničkih udruženja do sinergijskog djelovanja SPC i RPC, otisak ruskog mekog uticaja je očit. Ruska meka moć najupečatljivija je u oblikovanju identitetskih pitanja. U studiji slučaja ukazali smo da osjećaji traume i viktimizacije

oblikuju i praktičnu srpsku politiku, ali i zvanični odnos prema prošlosti. SPC se u ovom galimatijasu isprepletanih tumačenja i revizije istorije i izmišljanja mitova i tradicije pojavljuje kao ključni diseminator narativa ruskog mekog uticaja. Simbioza djelovanja SPC i države, gdje se SPC javlja kao politički akter, najvidljiviji je aspekt u srpskom preslikavanju ruskih ideja. Dokaz da uspješnost ruske meke moći nije isključivo rezultat direktnog ruskog uticaja, već kombinacije političkog nacionalizma i vjerskog klerofašizma, čijem je rastu svakako doprinio, jeste ocjena da se ruski meki uticaj danas najbolje čita kroz utemeljen antizapadni narativ u Srbiji. Rad humanitarnih centara, većine političkih partija i pomenutih udruženja i NVO istorijsku traumu i žrtvu Srbije objašnjava retorikom o Rusiji kao velikom bratu i zaštitnici pravoslavlja i to gotovo uvijek kroz antagonistički odnos prema Zapadu. Ruski meki uticaj uspio je da u Srbiji oblikuje imaginaciju o svojoj neuništivosti i moralnoj ispravnosti vanjskopolitičkih poteza. S druge strane, Srbija u taj mozaik vješto uklapa svetosavsko viđenje pravoslavlja i preslikavanje modela za istorijski revizionizam i izmišljanje korisnih mitova i novog tradicionalnog.

Nasuprot ruskom, turski meki uticaj u Srbiji je pragmatičan. Pragmatičnost je pokazana u slučajevima kada su zastoji u odnosima bili kratkotrajni i nijesu značajno narušili njihovu raznovrsnost i dinamiku. Takođe, turski meki uticaj ne podstiče revizionizam već upotrebljava taktičnu retoriku sa ciljem ublažavanja narativa o Osmanlijama kao vjekovnom protivniku Srba. Turska insistira na revitalizaciji kulturnog nasljeđa kao zajedničkog, predstavljajući ga kao ostatak uticaja jedne civilizacije. Iako ruski narativi često targetiraju upravo srpsku prošlost i težnju za oslobođenjem od osmanske okupacije, turski odgovor kroz meki uticaj je jačanje ekonomskih odnosa i investicija. Ukazali smo da su, paradoksalno, turske investicije veće u Srbiji, nego u BiH koja je tradicionalno uporište turske balkanske politike. Svi instrumenti turske meke moći zastupljeni su u Srbiji. Ona pokazuje taktičnost i razumijevanje statusa Srbije i njene unutrašnje prilike i do sada ne pokazuje koncentraciju svog mekog uticaja u djelovima s većinskim muslimanskim stanovništvom. Rad turskih institucija meke moći zapravo je dio pragmatičnog pristupa

u kojem njihove aktivnosti uspostavljaju temelj za snažnije ekonomsko prisustvo Turske. Taktičnost pokazuje i uključenost Turske u rješavanje spora dvije islamske zajednice u Srbiji, bez naglih poteza koji bi mogli narušiti njene odnose sa zvaničnom Srbijom.

U Srbiji ruski i turski meki uticaj ne isključuju jedan drugi, ali daleko od toga da su komplementarni. Smatramo da se razvijaju i ostvaraju uspjehe djelujući paralelno, iako ruski kroz narative pokazuje antagonistički odnos prema većoj turskoj prisutnosti u Srbiji. Rusija i Turska koriste različite instrumente. Dok su turski instrumenti meke moći stvarni i u djelovanju se ne razlikuju od njihovog djelovanja u drugim državama regiona, ruski instrumenti meke moći su samo fasada za djelovanje preko svojih proksija u svim sferama podstičući nacionalizam, klerofašizam, antagonizam prema SAD-u, NATO-u i EU. Izazovno je ocijeniti uspješnost uticaja kad su vidljivi ciljevi ruskog i turskog uticaja dijametralno suprotni. Rukovodeći se teorijskim okvirom zaključili bi da je turska meka moć temeljna, pragmatična i da ostvaruje uspjeh u stvaranju pozitivnog imidža zemlje. S druge strane, Rusija je uspjela da gotovo u potpunosti utiče na političku agendu Srbije, njen i imidž Vladimira Putina danas su nedodirljivi, vanjskopolitičko usmjerenje Srbije je značajno okrenuto Rusiji kao modelu djelovanja u međunarodnim odnosima. Ruski meki uticaj prevazišao je teoriju o isključivo interesnom odnosu Srbije s Rusijom zbog statusa Kosova, a u određenim aspektima prevazišao je i okvire meke moći. Zato smatramo da je ruska meka moć u Srbiji, neformalna, fasadna, koja podstiče vrijednosti suprotne vrijednostima liberalne demokratije, utemeljenija i zastupljenija od turske.

Slučaj *Crne Gore* kada je u pitanju ruska meka moć ne može se posmatrati odvojeno od slučaja Srbije. Crna Gora je prva adresa za plasiranje srpskih replika ruskih ideja, posebno „srpskog sveta“ baziranog na istorijskom revizionizmu, s ciljem produbljivanja narativa o neutemeljenosti crnogorskog identiteta i njegovoj osobenosti. Ruska meka moć u Crnoj Gori je neformalna, oslonjena na djelovanje Srbije i SPC koja je par ekselans politički subjekt u Crnoj Gori koji je uticao na prilagođavanje politike agende interesima Srbije i posredno Rusije. Ruska meka moć je neformalna i iz

razloga što su njene zvanične institucije meke moći u Crnoj Gori gotovo nevidljive, neaktivne ili svedene na djelovanje na društvenim mrežama. Kompleksna je kombinacija ruskih instrumenata mekog uticaja zastupljenih u Crnoj Gori. Rusija je samo u jednom kratkom periodu nakon obnove crnogorske nezavisnosti djelovala u cilju građenja pozitivne slike o sebi i imidža poželjnog partnera za saradnju. Crna Gora danas je primjer ciljanog ruskog dezinformacionog i hibridnog djelovanja. Takvo djelovanje uspjelo je da utemelji antizapadne narative i aktivno ih plasira kroz rad pojedinih političkih partija, dok je revizionizam i izmišljanje tradicije prepustila SPC i raznim drugim udruženjima povezanim sa SPC. Njihovo djelovanje kombinuje konzervativnu ortodoksiju naslonjenu na srpski model svetosavlja i ekstremni nacionalizam inspirisan velikosrpskim državnim projektom. Mobilizacija SPC u Crnoj Gori usmjerena na revitalizaciju panslavizma prevazilazi konvencionalno uplitanje u političke prilike i usmjerena je na temeljnu promjenu ključnih narativa i svijesti građana što ukazuje na višestrani ruski meki uticaj u Crnoj Gori. Kroz analizu medijskog izvještavanja ukazali smo na antizapadne narative koji su se vrlo brzo pretočili u zvanične političke poruke i izborne kampanje pojedinih proruskih političkih subjekata. Uticaj Rusije na političku agendu evidentan je u prethodnih nekoliko godina, od potpisivanja temeljnog ugovora sa SPC do pada podrške građana članstvu u NATO-u. Ruski meki uticaj u Crnoj Gori replika je njenog uticaja u Srbiji, na šta se nadovezuje srpski maligni uticaj u Crnoj Gori i čini da se ruski meki uticaj ne može analizirati odvojeno od analize odnosa Crne Gore i Srbije.

Turski meki uticaj u Crnoj Gori je značajan, ali ograničen i umjeren. Kompatibilan je s umjerenim ekonomskim prisustvom i direktnim investicijama koje su još uvijek na niskom nivou. Turski meki uticaj je dvosmjeran i čine ga odlični bilateralni odnosi, neopterećeni otvorenim pitanjima i zaštitnička, paternalistička, uloga koju ostvaruje kroz Islamsku zajednicu Crne Gore i političke partije koje se prikazuju kao zastupnice Bošnjaka i muslimana u Crnoj Gori. Njeno djelovanje se ne pojavljuje kao pandan i izazivač prisustva EU u Crnoj Gori i crnogorskog procesa evropskih integracija. Turska je uposlila samo dio svojih instrumenata meke moći, dok je medijsko prisustvo

zanemarljivo. Upravo u ovom dijelu njena meka moć neuporedivo kaska za ruskom, iako je ruska usmjerena na manipulativno i dezinformativno medijsko djelovanje koje nema dodirnih tačaka s konceptualnim utemeljenjima meke moći. Takođe, njeno djelovanje kroz saradnju sa Islamskom zajednicom u Crnoj Gori uticalo je na značajno ograničenje islamskog radikalizma u Crnoj Gori, ali i islamofobije. Analiza njenog mekog uticaja nije ukazala na primjere značajne koncentracije u djelovima zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom.

Poređenje ruske i turske meke moći u Crnoj Gori slično je onom u Srbiji s važnom razlikom koju donosi tursko razumijevanje Srbije kao mnogo važnijeg strateškog ekonomskog partnera od Crne Gore. Određeni dio narativa zastupnika ruske meke moći u Crnoj Gori usmjeren je na revitalizaciju onog dijela identiteta građenog na vjekovnoj borbi protiv Osmanlija. Svoj okvir dobio je i kroz izjave pojedinih političara i funkcionera. Turska meka moć u Crnoj Gori umjerena je i usmjerena na građenje pozitivnog imidža zemlje, dok je ruska aktivno angažovana u dijelu revizije istorije, produbljivanja podjela i dalje klerikalizacije društva. U dijelu uticaja na promjenu i prilagođavanje političke agende ruska meka moć ostvarila je značajan uticaj koji se kod turskog mekog uticaja ne očitava. Sudar ruske neformalne meke moći i turske ambivalentne, iako se u slučaju Crne Gore ambivalentnost očitava na mnogo nižem nivou, donosi prevagu ruskom uticaju. Na ovakvo stanje utiče ruska mobilizacija spektra različitih aktera uz prepoznavanje uticaja na politički i društveni život u Crnoj Gori. S druge strane, turska meka moć, ili onaj njen dio kompatibilan s teorijskim konceptom meke moći, u Crnoj Gori pokazuje značajne efekte. Popularizacija učenja turskog jezika, značajan broj stipendija za studente, promocija kulture i načina života kroz vrlo popularne turske serije, Turska kao poželjna turistička destinacija, sve veća prisutnost turske tradicionalne kuhinje u crnogorskim gradovima, govori o manjem stepenu ambivalentnosti njene meke moći u Crnoj Gori, ali i o primjeru upotrebe meke moći koji je najbliži njenim teorijskim postulatima. Stoga smatramo da je na primjeru Crne Gore, Turska pokazala potencijal za sprovođenje „čistijeg“ modela meke moći, dok Rusija nije odstupila od svog koncepta ključnog izazivača Zapada kroz svoje hibridno

djelovanje na Zapadnom Balkanu. Uzimajući u obzir sve aspekte, usljed jakog medijskog prisustva koje gradi narative koji utiču na javno mnjenje, dominantnu oslonjenost na vjerski aspekt meke moći, uticaj na svijest pravoslavnog stanovništva dominantno okrenutog SPC, veći broj neformalnih aktera, sinergijsko djelovanje sa srpskim uticajem, promjenu ili makar prilagođavanje političke agende, smatramo da je ruski meki uticaj ostvario značajnije efekte od turskog. Koliko god zvučalo neodređeno, ovo ne znači da je ruska meka moć u formalnom smislu zastupljenija i raznolikija od turske, već zapravo suprotno.

Primjer *Bosne i Hercegovine* nam je ukazao na značajnost vjerskog aspekta meke moći i njegovo jednostavnije čitanje. Ruska meka moć oivičena je „granicama" entiteta RS, s neuspjelim sporadičnim pokušajima plasiranja svog uticaja u entitetu FBiH. Na primjeru BiH pokazali smo da je vjerski element ruske meke moći veoma izražen i da njena meka moć svoj puni opseg dobija isključivo u sredinama gdje se može plasirati i oblikovati uz pomoć pravoslavne crkve. Njeno djelovanje u entitetu RS replika je djelovanja u Srbiji. Uz sinergijski paternalistički uticaj Srbije, Rusija svoje djelovanje u RS usmjerava ka izazivanju formalnog poretka BiH i podrivanju rada institucija zaduženih za praćenje sprovođenja Dejtonskog sporazuma. Podržavajući rad manjeg od dva ključna proksija na Zapadnom Balkanu, Rusija promoviše antizapadne narative i čini evroatlantske integracije BiH još složenijim. Studija slučaja BiH pokazala je da je ruska meka moć značajno ograničena na prostoru kulturnih različitosti u atmosferi kada je izravan uticaj na nosioce centralne vlasti izazovan i kada na čitavom prostoru zemlje ne može računati na prodoran uticaj SPC.

Turski meki uticaj u BiH primjer je koncentracije uticaja u dijelovima zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom. Turska meka moć uspješnije uspijeva da probije te granice u BiH i plasira djelovanje svojih institucija meke moći i u one sredine s većinskim pravoslavnim stanovništvom. Opet, takvi uspjesi neuporedivo su manji od onih u sredinama s većinski muslimanskim stanovništvom. Turska u BiH dekonstruiše matricu meki uticaj – jače ekonomsko prisustvo, zato je njen status u BiH mješavina kulturoloških, sociooloških i istorijskih faktora. S jedne strane, paternalistička uloga

Turske izgrađena je gledištem na BiH kao na simbol njene balkanske politike i ispravljanje propusta u istoj toj politici tokom XX vijeka, posebno u periodu raspada Jugoslavije i genocida nad muslimanima. Za bosanskohercegovačku konzervativnu elitu mišljenje o Turskoj je svojevrsna imaginacija, a njen status muslimanske zemlje sa najznačajnijim uticajem u BiH, sigurnost za održivost cjelovitosti BiH i ostvarivanje uskopartijskih interesa i održanja na vlasti. Turska je u BiH uposlila sve svoje mehanizme meke moći uključujući i značajno medijsko prisustvo koje koristi za oblikovanje narativa o važnosti i poželjnosti svojih investicija stvarajući paralelnu stvarnost u kojoj je njeno ekonomsko prisustvo značajno i uspješno.

Turska je u BiH uspjela da ostvari status približan onom koji Rusija ima u Srbiji. Iako je to radila sredstvima koji su mnogo bliži konceptu meke moći, uspjela je da oblikuje javni diskurs u kojem svako protivljenje njenom uticaju ili dovođenje u pitanje karaktera njenih investicija, po automatizmu biva predstavljeno kao antagonističko prema muslimanima i održanju cjelovite BiH. Ruska meka moć je značajna, ne odstupa od svojih modela koje je pokazala i u ostalim zemljama, ali je gotovo u potpunosti ograničena na prostor entiteta RS. Turska meka moć uspijeva da prevaziđe te administrativne podjele i plasira narativ o regionalnoj sili koja na BiH gleda bez obzira na njene unutrašnje razlike. U takvom ambijentu uspijeva da izgradi mnogo važniji status od Rusije i svoj nacionalni imidž najvažnijeg partnera uzdigne na nivo zaštitnice ili svoje verzije velikog brata prema BiH.

Ruska meka moć u *Makedoniji* tipičan je pokazatelj jačanja uticaja u zemljama u kojima uticaj EU slabi. Dodatno, ruski meki uticaj u Makedoniji ukazao je na tačnost analiza njenog djelovanja u zemljama s formalnom prozapadnom orijentacijom koja ima specifičan međunarodni spor. Sve te aspekte Rusija je iskoristila da ojača svoje prisustvo bez plasiranja strateški usmjerene meke moći u cilju građenja imidža zemlje, već isključivo u cilju destabilizacije prilika i konfrontacije sa Zapadom. Ona je uspjela da uz podršku RPC utiče na dio političke elite, u cilju produbljivanja destabilizacije i nametanja narativa o unutrašnjem sporu kao etničkom sukobu. Opet, svaka od tih aktivnosti korišćena je za konfrontaciju s EU i SAD, a ne za uspostavljanje temelja za

plasiranje meke moći. Za sada najvidljiviji uspjeh djelovanja RPC je odlaganje punog priznanja MPC OA i otvaranje prostora za snažnije djelovanje SPC u ovom slučaju. Primjer Makedonije pokazao je da Rusija nema dugoročnu strategiju instrumentalizacije meke moći, već da je njeno djelovanje usmjereno na iskorišćavanje unutrašnjih sporova. Njeno medijsko prisustvo nije dovoljno istraženo, dok izražena polarizacija medija i oslanjanje na medije iz Srbije ostavlja značajan prostor za jačanje ruskog uticaja kroz medije.

Za razliku od Rusije, Turska je svoj položaj u Makedoniji gradila kroz strateško pozicioniranje u pružanju diplomatske podrške u prevazilaženju značajnih društvenih i političkih kriza s kraja XX i početka XXI vijeka. Odnos prema Makedoniji dio je turske balkanske politike, ali ga oblikuju i odnosi Turske i Grčke, što je imalo posebne efekte na tursko prisustvo u Makedoniji. Turska je uposlila sve instrumente svoje meke moći u Makedoniji sa značajnim uspjehom. Posebno je važno zalaganje za održanje višedecenijskog medijskog prisustva i jačanje medija koji predstavljaju i obraćaju se turskoj nacionalnoj manjini u Makedoniji. Makedonija je jedina zemlja Zapadnog Balkana koju smo istraživali u kojoj su mediji koji izvještavaju na turskom jeziku zastupljeni još od polovine XX vijeka. Danas je to prisustvo ojačano djelovanjem turskih medijskih kuća, jake filmske i serijske produkcije, čiji se značajan dio dešava i u centrima u Skoplju.

Ruska meka moć u Makedoniji je sporadična, oslanja se na uticaj kroz pravoslavnu crkvu, crpeći snagu iz sinergije RPC i SPC i pokazala je svoje destruktivno djelovanje na političke i društvene prilike u Makedoniji. Turska meka moć je utemeljena i sve izraženija posebno u oblasti medija, kulture i filmske produkcije. Tursko meko prisustvo gotovo da nema uspone i padove i ne oslanja se na iskorišćavanje političkih neprilika u zemlji, pa je time i snažnije od ruskog mekog prisustva.

Albanija je svojim izrazitim prozapadnim djelovanjem i politikom oslonjenom na SAD i članstvo u NATO-u napravila nepovoljne ili djelimično nepovoljne uslove za plasiranje ruske meke moći. Studija slučaja Albanije pokazala je da Rusija u ovakvim

uslovima ne uspijeva da uposli instrumente meke moći. Takođe, Rusija u Albaniji ne može da računa na djelovanje pravoslavne crkve i da na taj način pojača svoje prisustvo, što ukazuje na značaj vjerskog faktora u ruskom konceptu meke moći. U poređenju sa drugim zemljama u regionu, u Albaniji zbog nepostojanja „slovenske srodnosti" postoje male šanse za ruski uticaj ili ruske simpatije.[574] Djelovanje kroz pravoslavnu crkvu u Albaniji ograničeno je usljed njene istorijske bliske veze sa Vaseljenskom patrijaršijom, što se posebno ističe u kontekstu sukoba između RPC i Vaseljenske patrijaršije. Po posljednjem popisu pravoslavaca je svega 6,7%, Albanci nemaju istorijsko sjećanje Rusije i ruske crkve kao sila zaštitnica, zapadni kurs i opredjeljenost za praćenje politike EU i SAD su dominantni, u javnom diskursu gotovo da nema povoljnih proruskih narativa, što predstavlja skup faktora koji ruski uticaj, uključujući religijski, čine izrazito ograničenim.

Želju Albanije da se distancira od ruskog uticaja i Srbije kao njenog proksija značilo je otvaranje prostora u kojem se turski meki uticaj ne analizira u odnosu na ruski kao u većini zemalja Zapadnog Balkana. Turska se pojavljuje kao važan partner koji je narativ o zaštitnici i velikom bratu u slučaju Albanije uzdigao na viši nivo. Turska je vrlo rano prepoznala značaj prisustva u Albaniji i može se reći da je snažno ekonomsko prisustvo prethodilo mobilizaciji instrumenata meke moći. Turska je tek u nešto više od decenije pojačala svoj meki uticaj u Albaniji. Bez obzira na vremenski okvir efekti takvog djelovanja vrlo su značajni. Njeno djelovanje okrenuto je dominantno ka podršci muslimanskom stanovništvu na što upućuju i projekti TIKA-e i Dijaneta. Odnosi dvije zemlje donose potpuno novu debatu u odnosu na ostale zemlje Zapadnog Balkana u kontekstu u kojem gledanje Albanije na istok znači bliže odnose s Turskom, a ne s Rusijom. Turska poželjne narative i nacionalni imidž gradi kroz jako medijsko prisustvo. Njeno djelovanje i dalje izaziva burnu društvenu debatu u kojoj je značajan dio onih koji je posmatraju kao ključnog izazivača multikulturalnosti zemlje.

[574] Krisafi, Ledion, *Russia: the 'Bogeyman' of Albanian politics,* Tirana Observatory, 2(3), 2020, p. 251.

Slučaj Albanije pokazao je da je ruska meka moć nemoćna u uslovima u kojima postoji snažno zapadno opredjeljenje zemlje, smanjena mogućnost za mobilizaciju pravoslavne crkve i pronalazak korisnih proksija za diseminaciju njenog mekog uticaja. Turska je, s druge strane, iskoristila strateško partnerstvo građeno decenijama i gotovo isključivo zasnovano na ekonomiji i vojnoj saradnji da plasira svoju meku moć i uspješno se pozicionira prema snažnom uporištu Zapada. Iako podstiče značajnu društvenu debatu, turska meka moć u Albaniji je razgranata, višeslojna i vrlo uspješna.

Isticanjem ključnih značajki ruskog i turskog prisustva u zemljama Zapadnog Balkana učinili smo jasnijim modele njihovog djelovanja i status meke moći u tim modelima. Na osnovu sprovedene analize prateći indikatore prepoznate u teorijskom konceptu meke moći i u prilagođenim konceptima Rusije i Turske možemo zaključiti da se Rusija dominantno oslanja na vjerski aspekt svoje meke moći, uticaj kroz pravoslavnu crkvu i njoj bliske organizacije, političke partije i pojedince. Takođe, kroz studije slučaja pokazali smo da se kroz svoju neformalnu meku moć Rusija isključivo obraća pravoslavnom stanovništvu, uz samo sporadične pokušaje da isto učini gdje je djelovanje pravoslavne crkve ograničeno i to bez većih uspjeha. Rusija nije kadra da osmisli strateški koncept meke moći koji će biti isključivo zasnovan na promociji vrijednosti i kulturne osobenosti. Posebno to nije u mogućnosti da uradi na prostoru na kojem je izražen uticaj Zapada, a u kojem je ograničen uticaj pravoslavne crkve. Zato ona često instrumentalizuje političke i društvene proksije i medijsku mašineriju usmjerenu na plasiranje dezinformacija i manipulacije informacijama, s ciljem produbljivanja podjela, nametanja narativa istorijskog revizionizma i izmišljanja tradicije s krajnjim ciljem promjene političke agende. Zato se postavlja kao logično da je ruska meka moć danas najzastupljenija i najuspješnija u Srbiji i entitetu RS. Panslavizam kao svojevrstan ideološki program u središtu je njenog koncepta meke moći, ali nema kapacitet da bude univerzalan i uspješan na prostoru izražene etničke, vjerske i kulturne različitosti. S druge strane, Turska je bliža „čistom“ modelu meke moći. Na to ukazuje rad njenih institucija meke moći i model djelovanja koji je manje-više isti u svim zemljama Zapadnog Balkana. Tamo gdje može iskoristiti istorijsko

utemeljenje, plasiraće narative koji su bliži imaginacijama i simboličkom značaju nego realnosti uticaja kroz meku moć. Turska meka moć ima potencijal da se prilagođava nepovoljnim uslovima i pokazuje žilavost i na prostorima koje odlikuje kulturna i vjerska različitost. Značajan prostor za jačanje njene meke moći ostaje u oblasti medija i biće istraživački zanimljivo da li će u tom dijelu krenuti putem propagande i dezinformisanja. Usljed raznolikosti instrumenata, kombinovanja snažnog diplomatskog i ekonomskog prisustva s promocijom svoje kulture i jezika, turska meka moć ima potencijal da prevaziđe različitosti u pojedinim zemljama Zapadnog Balkana i vrlo uspješno mobilizuje instrumente meke moći. To je vidljivo i u zemljama sa nevelikom turskom nacionalnom manjinom, i u zemljama s dominantno pravoslavnim stanovništvom.

Stoga, nedvosmisleno potvrdno odgovaramo na drugu hipotezu i zaključujemo da je ruska meka moć dominantno zasnovana na panslavizmu, zajedničkim religijskim uvjerenjima i kulturnoj bliskosti. Takođe, pokazali smo da je ona gotovo isključivo usmjerena prema pravoslavnom stanovništvu zemalja Zapadnog Balkana i da nema potencijal da svoju meku moć strateški oblikuje u sredinama nepovoljnim kada su ti faktori u pitanju.

Turska meka moć jeste oblikovana religijskim uvjerenjem i mišlju o zaštitnici muslimana na Zapadnom Balkanu, ali je pokazala potencijal i iskoristila ga za snažno povezivanje s političkom elitom u nemuslimanskim zemljama, na što ukazuju snažni bilateralni odnosi i mobilizacija značajnih diplomatskih kapaciteta u regionu. Njena meka moć posjeduje kapacitet da se prilagođava i ostvari uspjeh i u sredinama značajno okrenutim pravoslavnoj crkvi, pa i Rusiji, na šta je ukazalo njeno strateško partnerstvo sa Srbijom. Studije slučaja su pokazale da uprkos različitom stepenu ambivalentnosti zavisno od analizirane zemlje, turska meka moć zastupljenija je i uspješnija od ruske. To je posebno značajno ako se ima u vidu da je njena meka moć bliža teorijskom i konceptualnom okviru meke moći, da je lakše pratiti način njenog nastajanja i plasiranja i konačno njene efekte. Stoga je moguće potvrdno odgovoriti na treću hipotezu o prirodi i uspješnosti turske meke moći u odnosu na rusku.

Važan prostor za dalje istraživanje ostavlja analitička praznina teorijskog aspekta meke moći. Multidisciplinarni pristup koji kombinuje različite pristupe, analizu medija i narativa pokazao se značajnim u prevazilaženju tih nedostataka. Smatramo da se meka moć Rusije i Turske ne mogu analizirati bez posvećivanja značajne pažnje vjerskom aspektu njihovih koncepata meke moći, posebno panslavizma i neoosmanizma. Smatramo da nam je takav pristup omogućio da sa značajnom tačnošću definišemo rusku meku moć kao neformalnu i tursku kao ambivalentnu. Ovakvim definisanjem postavili smo okvir za naše dalje istraživanje zemalja koje imaju koncept meke moći „s greškom". Opadanje meke moći i Rusije i Turske i dalje klizanje ka jakom autoritarizmu čini poređenje upravo ove dvije zemlje izazovnim za dalje istraživanje i praćenje kako se koncepti i modeli meke moći mijenjaju u skladu s promjenama prirode političkog sistema.

Za buduća razmišljanja i istraživanja o mekoj moći ostavljamo ideju o oblikovanju seta kvalitativnih i kvantitativnih indikatora za istraživanje meke moći nedemokratskih država, uz održiv model analize medija i ključnih narativa u javnom diskursu koji bi značajno podržao ovakvo istraživanje.

Bibliografija

Knjige i naučni članci

Abazi, Enika, Albania. New geopolitics and shifting linkages, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020.

Ageeva, Vera, *The Rise and Fall of Russia's Soft Power*, Russia in Global Affairs, no. 1, January – March, 2021, available at: https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/. Pristup: 11. 8. 2024.

Agirseven, Nehir, Örki, Armagan, *Evaluating Turkish TV Series as Soft Power Instruments*, International Journal of Society Researches – OPUS, 7(13), 2017.

Ajzenhamer, Vladimir, From Strategic Depth to Hegemonic Overreach: Has Turkey Bitten off More Than It Can Chew in the Western Balkans?, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022.

Alexiev, Hristo Hrabrov, *Turkey's role in interethnic relations in the Western Balkans. Implementation of the strategic depth doctrine in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, and Macedonia (2009-2014)*, University of Illinois at Urbana-Champaign, master thesis, 2014.

Ali AK, Mehmet, *Comparative Analysis of Türkiye and Russia's Public Diplomacy on the Balkans: Example of the Russian World Foundation and Yunus Emre Institute*, Marmara University Journal of Political Science, 11 (1), 2023.

Arežina, Sanja, Turkish Foreign Policy Toward Serbia: A Three-Dimensional Relationship, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022.

Aydin, Mustafa, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, Center for Strategic Research, Ankara, 2004.

Backrach P, Baratz M, *Two Faces of Power*, The American Political Science Review, Vol. 56, No. 4, 1962.

Bakrač, Vladimir, *Teorijski pristup sličnostima i razlikama između religije i nacije*, Religija i tolerancija 7(12), Centar za empirijska istraživanja religije, Fizofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2009.

Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG), *The Crisis of Democracy in the Western Balkans. Authoritarianism and EU Stabilitocracy*, (policy brief), available at:

https://biepag.eu/publication/policy-paper-the-crisis-of-democracy-in-the-western-balkans-authoritarianism-and-eu-stabilitocracy/. Pristup: 3. 8. 2023.

Barišić, Srđan, The role of the Serbian and Russian Orthodox churches in shaping governmental policies, in Biserko, Sonja, *The Warp of Serbian Identity*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2016.

Bassuener, Kurt, *Foreign Authoritarian Influence in the Western Balkans*, National Endowment for Democracy – NED, 2019.

Bechev, D, *Rival Power. Russia in the Southeast Europe*, Yale University Press, New Haven and London, 2017.

Bechev, D, *The 2016 Coup Attempt in Montenegro: Is Russia's Balkans Footprint Expanding?*, Foreign Policy Research Institute, USA, 2018.

Beshku, Klodiana, Albania amidst the External Actors' Influence. The Open Balkan Initiative: A Russian Trojan Horse or a Faster Approach to Regional Cooperation?, in Slavkova, M, Grabovac A, Grabovac T (eds.), *Western Balkans at the Crossroads: Democratic Backsliding and External Actors' Influence*, Prague Security Studies Institute, Prague, 2023.

Bećirević, Edina, Turčalo, Sead, *Russian influence in Bosnia and Herzegovina: How Russia's support for anti-NATO forces could re-shape the country and the region*, Democracy and Security in Southeastern Europe, 2020.

Bešlin, Milivoj, Srpsko-ruski odnosi XIX – XXI vek: Mitovi, zablude i stereotipi nasuprot racionalnom znanju o prošlosti i sadašnjost, u Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju. Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti*, Beograd, 2016.

Bieber, Florian, *Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans*, East European Politics, 34:3, 2018. DOI: 10.1080/21599165.2018.1490272

Bieniek, Karol, *Turkish Foreign Policy Towards Macedonia After The Cold War*, Politeja, 4(30), 2014.

Boduszynski, Mieczysław P & Li, Calla, External Autocratic Influence, the Balkans, and Democratic Decline, in Gardner, Hall (ed.), *Geopolitical Turmoil in the Balkans and Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2023.

Börzel, T, *The noble west and the dirty rest? Western democracy promoters and illiberal regional powers*, Democratization, 22 (3), 2015.

Brzica, Nikola, *Ruska velika igra na Zapadnom Balkanu*, 2017. Dostupno na: https://www.academia.edu/34667422/Ruska_velika_igra_na_Zapadnom_Balkanu. Pristup: 11. 1. 2024.

Calis, Saban, *Turkey's Balkan Policy in the Early 1990s*, Turkish Studies, 2:1, Routledge, 2014, DOI: 10.1080/14683849.2001.11009177.

Caliskan, Koray, *Toward a new political regime in Turkey: From competitive toward full authoritarianism,* New Perspectives on Turkey, no. 58, New Perspectives on Turkey and Cambridge University Press, 2018.

Carr, E. H, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row, New York, 1964.

Cela, Alba, Albania and the Influence of Outside Actors, in Rausch, B, Dzurinda, M, Fasslabend, W, *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans*, The Wilfried Martens Centre for European Studies, the Political Academy of the Austrian People´s Party, Vienna, 2020.

Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju. Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti*, studija praktične javne politike, Beograd, 2016.

Clunan, A, *The social construction of Russia's resurgence: Aspirations, identity, and security interests,* Baltimore, John Hopkins University Press, 2009.

Conley, Heather A. & Melino, Matthew, *Russian Malign Influence in Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History*, Religion, and Economics, CSIS, 2019, available at: http://tinyurl.com/3tvh3dzm. Pristup: 3. 1. 2024.

Corbally, Rachel, *Religion as a Political Vehicle: An Examination of the Influence of Orthodoxy in Serbia by Russia*, Georgetown University, Berkley Center, 2020, dostupno na: https://berkleycenter.georgetown.edu/responses/religion-as-a-political-vehicle-an-examination-of-the-influence-of-orthodoxy-in-serbia-by-russia. Pristup: 25. 10. 2023.

Cull, N, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Figureoa Press, Los Angeles, 2009.

Cuppuleri, Adriana, Veliu Ashiku, Liridona, *The Multidimensional Soft Power of Illiberal States: Russia in the Western Balkans*, Nationalities Papers, 1–21, 2023.

Curanović, Alicja, *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy*, Routledge, London, New York, 2012.

Cvjetićanin T, Zulejhić E, Brkan D, Livančić-Milić B, *Dezinformacije u online sferi Slučaj BiH. Zašto ne*, dostupno na: https://bit.ly/2Yqqiy8. Pristup: 4. 3. 2024.

Dahl, Robert A, *The Concept of Power*, Department of Political Science, Yale University, Behavioral Science, No 2, 1957.

Danilevski, Nikolaj, *Rusija i Evropa*, Nolit, Dosije, Beograd, 2007.

Darmanović, Srđan, *Demokratske tranzicije u Južnoj i Istočnoj Evropi*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2002.

Davutoglu, Ahmet, *Strategijska dubina: međunarodni položaj Turske*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.

Demir, Vedat, Historical Perspective: Ottomans and the Republican Era, in Çevik, Senem B & Seib, Philip (eds.), *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.

Demirtas, Birgul, Turkish–Balkan Interactions: Impact of Historical Legacy, Global (Dis)Order, and Agency, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022.

Digitalni forenzički centar, *Uloga Rusije na Balkanu. Slučaj Crne Gore*, Atlantski savez Crne Gore, 2021.

Digitalni forenzički centar, *Čija je naša ekstremna desnica,* Atlantski savez Crne Gore, oktobar 2022.

Dowding, Keith, *Three-Dimensional Power: A Discussion of Steven Lukes' Power: A Radical View*, Political Studies Review, vol. 4, 2006.

Dzankic, Jelena, Kacarska, Simonida, Keil, Soeren, *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, San Domenico di Fiesole: European University Institute, EUI, RSC, Global Governance Programme, 2023, available at: https://hdl.handle.net/1814/75524. Pristup: 3. 3. 2024.

Džankić, Jelena, *Cutting the Mists of the Black Mountain: Cleavages in Montenegro's Divide over Statehood and Identity*, Nationalities Papers, 41 (3), 2013.

Džankić, Jelena, Keil, Soeren, *State-Sponsored Populism and the Rise of Populist Governance: The Case of Montenegro*, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 19 (4), 2017.

Ekinci, Mehmet Ugur, *Turkey's "zero problems" era in the Balkans*, SETA, Ankara, 2013.

Eksi, Muharrem, Erol, Mehmet Seyfettin, *The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy*, Akademik Bakış, 11(23), 2018.

Eksi, Muharrem, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy during JDP*, Lambert Academic Publishing, Saarbrucken, 2016.

Eksi, Muharrem, *Turkey's cultural diplomacy and soft power policy toward the Balkans*, Karadeniz Araştırmaları, XIV/55, 2017.

Eminoglu, Ayca, Emir, Bugrahan, *Main Dynamics Of Name Dispute: Northern Macedonia and Greece*, Codrul Cosminului, 26 (1), 2020.

Esen, Berk, Competitive authoritarianism in Turkey under the AKP rule, in Jongerden, Joost (ed.), *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*, Routledge, London, New York, 2022.

Esen, Berk, Gumuscu, Sebnem, *Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey*, South European Society and Politics, 2019, DOI:10.1080/13608746.2019.1691318.

Esen, Berk, Gumuscu, Sebnem, *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, Third World Quarterly, Routledge, 2016, DOI: 10.1080/01436597.2015.1135732.

Fels, Enrico, Power Shift? Power in International Relations and the Allegiance of Middle Powers, in Fels, E, Kremer, JF, Kronenberg, K (eds.), *Power in the 21st Century. International Security and International Political Economy in a Changing World*, Springer, Hajdelberg, 2012.

Foucault, Michel, The Subject and Power, Critical Inquiry 8, University of Chicago Press, 1982, in: Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinow (eds.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutic*, University of Chicago Press, 1982.

Gajić, Saša, *Džozef Naj i sporne dimenzije ruske moći*, Nacionalni interes, XIII, vol. 28, 2017.

Gangloff, S, The impact of the Ottoman legacy on Turkish policy in the Balkans (1991– 1999), in Gangloff S (ed.), *La perception de l'héritage ottoman dans les Balkans*, L'Harmattan, Paris, 2005.

Gardasevic, Ivana, *Russia and Montenegro: How and Why a Centuries Old Relationship Ruptured,* Connections, 17(1), 2018.

Garčević, Vesko, Russia's Soft and Sharp Power in Southeast Europe – The Russian Hybrid Influence. Operation in Montenegro, in Deimel, Johanna (ed.), *Southeast Europe in Focus*, Southeast Europe Association, Munich, 2019.

Gidens, Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2006.

Göl, A., *The paradoxes of new Turkey: Islam, illiberal democracy and republicanism*, International Affairs, 93(4), 2017.

Griffiths, Martin, Roach, Steven C, Solomon Scott S, *Fifty Key Thinkers of International Relations*, Routledge, New York, 2009.

Guskova, Jelena, Evolucija ruske politike na Balkanu u 90-im godinama XX veka, u Kurjak, Jelica (ur.), *Ruska politika na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1999.

Guzzini, Stefano, Max Webber's Power, in Lebow, Richard Ned (ed.), *Max Webber and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2017.

Habemras, Jirgen, Komunikativni pojam moći kod Hane Arent, u Duhaček, Daša i Savić, Obrad, *Zatočenici zla: Zaveštanje Hane Arent*, Beogradski krug, Beograd, 2002.

Hayden, Craig, *The rhetoric of soft power: public diplomacy in global contexts*, Lexington books, Lanham, 2012.

Hayward, Clarissa, Lukes, Steven, *Nobody to shoot? Power, structure, and agency: A dialogue*, Journal of Power, 2008, DOI: 10.1080/17540290801943364.

Headley, James, *Russia and the Balkans. Foreign Policy from Yeltsin to Putin*, Columbia University Press, New York, 2008.

Hellman, Maria, Wagnsson, Charlotte, *How Can European States Respond to Russian Information Warfare? An Analytical Framework*, European Security, dostupno na: http://dx.doi.org/10.1080/09662839.2017.1294162. Pristup: 22. 11. 2022.

Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji, *Russia and Serbia*, Helsinški bilten, 93: 1–9, 2013.

Hill, Michael, *Proces stvaranja javnih politika*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010.

Hobbes, Thomas, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005.

Hocking, B, Rethinking the „New" Public Diplomacy, in: Melissen, J (ed.), *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*, Palgrave MacMillan, Houndmills, 2005.

Hudson, Victoria, *Forced to Friendship? Russian (Mis-)Understandings of Soft Power and the Implications for Audience Attraction in Ukraine*, Politics, 35 (3-4), 2015.

Huskić, Adnan, Bosnia and Herzegovina Abandoned by the West, embraced by the East?, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020.

Just, Thomas, *Promoting Russia abroad: Russia's post-cold war national identity and public diplomacy*, The Journal of International Communication, 22 (1), 2015.

Kalezic, Danilo, *„Black knight" effect: The role of Russia in countering democratization in Montenegro and Serbia*, Northern Illinois University, master thesis, 2022.

Karaosmanoglu, Ali L, *The evolution of the national security culture and the military in Turkey*, Journal of International Affairs, 54 (1), 2000.

Karastanović, Azra, Montenegro between the East and West: Who will prevail in the 'land of seas and mountains'?, in, *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans*, Wilfried Martens Centre for European Studies, Political Academy of the Austrian People's Party, Austrian Institute for European and Security Policy, Vienna, 2020.

Kelkitli, Fatma Asli, *Turkey and the Western Balkans During the AKP Period*, Avrasya Etüdleri, 44, 2013.

Krisafi, Ledion, *Russia: the 'Bogeyman' of Albanian politics*, Tirana Observatory, 2(3), 2020.

Kroening M, McAdam M, Weber S, *Taking Soft Power Seriously*, Comparative Strategy, 29:5, 2010.

Kuşku-Sönmez, Eda, *Regional cooperation in the Black Sea basin: what role for city diplomacy?,* Southeast European and Black Sea Studies, 14(4), 2013.

Küsmüs – Avdić, Adisa, Turkey's Cultural Diplomacy in the Western Balkans: Actors, Strategies, and Local Perceptions, in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022.

Larrabee, S, Lesser, I, *Turkish foreign policy in an age of uncertainty*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003.

Laruelle, Marlene, *The "Russian World". Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination*, Center of Global Interests, Washington, 2015.

Layne, Christopher, The Unbearable Lightness of Soft Power, in: Parmar, Inderjeet, Cox, Michael (eds.) *Soft Power and U.S. Foreign Policy*, Routledge, London, 2010.

Levitsky, S, Way, L, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War (Problems of International Politics)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Levitsky, Way, *The New Competitive Authoritarianism*, Journal of Democracy (31:1), Johns Hopkins University Press, 2020.

Linz, J, Stepan, A, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London, 1996.

Lock, Edward, Soft power and strategy. Developing a strategic concept of power, in: Parmar, Inderjeet, Cox, Michael (eds.) *Soft Power and U.S. Foreign Policy*, London, Routledge, 2010.

Lukes, Steven, *Power and the Battle for Hearts and Minds*, Millennium - Journal of International Studies, 33:477, 2005, DOI: 10.1177/03058298050330031201, dostupno na: http://mil.sagepub.com/content/33/3/477.citation.

Lukes, Steven, *Power: A Radical View (second edition)*, Palgrave Macmillan, British Sociological Association, London, 2005.

Lukin, Alexandar, *From a Post-Soviet to a Russian Foreign Policy*, Russia in Global Affairs, 4, 2008, available at: https://eng.globalaffairs.ru/articles/from-a-post-soviet-to-a-russian-foreign-policy/. Pristup: 22. 11. 2022.

Lutsevych, Orysia, *Agents of the Russian World. Proxy Groups in the Contested Neighbourhood*, Chatham House, Russia and Eurasia Programme, 2016.

Malinova, Olga, Dugi diskurs o nacionalnoj samobitnosti i opozicija zapadnjaštva i antizapadnjaštvau postsovjetskoj Rusiji, u: Subotić, Milan (ur.), *Druga Rusija. Kritička misao o savremenoj Rusiji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2015.

McFaul, Michael, *Russia's unfinished revolution. Political change from Gorbachev to Putin*, Cornell University Press, Ithaca/London, 2001.

Mearsheimer, J. *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton, 2001.

Monaghan, Andrew, *"Calmly Critical": Evolving Russian Views of US Hegemony*, Journal of Strategic Studies, 29 (6), 2006.

Morgenthau, H. J, *Politics among nations: The struggle for power and peace*, Chicago: University of Chicago Press, 1954.

Morrison, Kenneth, Garčević, Vesko, *The Orthodox Church, Montenegro, and the 'serbian world'*, Atlantic Initiatives, Sarajevo, 2023.

Muhasilović, Jahja, *Turkey's Soft Power and Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002-2017)*, Boğaziçi University, doctoral thesis, 2020.

Mujadžević, Dino, *Turkish Foreign Policy and Pro-Turkish Activism in Bosnia. Actors, Discourses and Textual Corpora (2002–2014)*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2017.

Murinson, Alexander, *The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy*, Middle Eastern Studies, 42 (6), Routledge, 2006.

Naj, Džozef S, *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012.

Nazir, Bayram, *Ottoman Hospitality and Its Impact on Europe*, Istanbul Chamber of Commerce, Istanbul, 2008.

Nechev, Z, Markovikj, N, Nikolovski, I, *The European Union on the Verge of Bouncing Back in Macedonia*, Konrad Adenauer Stiftung, Institute for Democracy "Societas Civilis", Skopje, 2018.

Nechev, Zoran, Nikolovski, Ivan, North Macedonia - A fertile ground for external influences, in Bieber, Florian, Tzifakis, Nikolaos (eds.), *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*, Routledge, London, New York, 2020.

Nikolić, Aleksa, Ranković, Milan, *Refrendumsko pitanje i ustavne promene u Makedoniji*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Beograd, 2019.

Nye Jr. Joseph S, *Soft Power The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Nye Jr. Joseph S, *The Powers to Lead*, Oxford University Press, 2008.

Nye Jr. Joseph S, *Public Diplomacy and Soft Power,* SAGE Publications, 2008, dostupno na: http://www.jstor.org/stable/25097996.

Nye Jr., Joseph S, *The Limits of Chinese Soft Power*, 2017, available at: https://www.project-syndicate.org/commentary/china-civil-society-nationalism-soft-power-by-joseph-s--nye-2015-07. Pristup: 21. 11. 2023.

Oguzlu, Tarik, *Soft power in Turkish foreign policy*, Australian Journal of International Affairs, 61(1), 2007.

Oktem, Kerem, *Global Dijanet and Multiple Networks: Turkey's New Presence in the Balkans*, Journal of Muslims in Europe, 1, 2012.

Oktem, K, Akkoyunlu, K, *Exit from democracy: illiberal governance in Turkey and beyond*, Southeast European and Black Sea Studies, 2016.

Omelicheva Y, Mariya, Zubytska, Lidiya, *An Unending Quest for Russia's Place in the World: The Discursive Co-evolution of the Study and Practice of International Relations in Russia,* New Perspectives, 24 (1), Institute of International Relations, Prague, 2016.

Omerović, E, Ured visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, u Banović, Gavrić (ur.), *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: University Press, 2011.

Ozturk, A. Erdi, *The Ambivalence of Turkey's Soft Power in Southeast Europe*, SSRN, January, 2020, pp. 16 - 21, available at: SSRN: https://ssrn.com/abstract=3595006 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3595006. Pristup: 11. 8. 2024.

Ozturk, Ahmet Erdi, Sozeri, Semiha, *Dijanet as a Turkish Foreign Policy Tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria*, Politics and Religion, American Political Science Association, 2018.

Ozturk, Ahmet Erdi, *Turkey's Dijanet under AKP rule: from protector to imposer of state ideology?*, Southeast European and Black Sea Studies, 2016.

Panjeta, Lejla, *The Changing Soaps and Telenovela Genre: Turkish Series Impact*, Epiphany, 7(1), 2014.

Papageorgiou, Marina, *Turkish Language Policy and Teaching in Albania: The Case of the Yunus Emre Institute*, 5th International Congress of Teaching Turkish as a foreign language, National

and Kapodistrian University of Athens, Greece, Faculty of Turkish Studies and Modern Asian Studies, congress paper, 2019.

Parkinson, J, Schechner, S, Peker, E, *Turkey's Erdogan: One of the World's Most Determined Internet Censors*, The Wall Street Journal, May 2014, available at: https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304626304579505912518706936. Pristup: 11. 8. 2024.

Patalakh, Artem, *Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to Relations with Russia*, Chinese Political Science Review, Fudan University and Springer Nature Singapore, 2018.

Pavlović, Vukašin, *Politička moć*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

Penta, Leo, *Hannah Arendt: On Power*, The Journal of Speculative Philosophy vol. 10, No. 3, Penn State University Press, 1996.

Perović, Latinka, *Ruske ideje i srpske replike*, University Press, Sarajevo, Beograd, 2019.

Platon, *Država*, Bigz, Beograd, 2002.

Polegkyi, O, *Changes In Russian Foreign Policy Discourse And Concept Of "Russian World"*, PECOB's Papers series, No. 16, 2011.

Rapis, Alexander, *Turkish pillars of soft power in Southeastern Europe*, University of Macedonia, Greece, master thesis, 2012.

Raspopović, Radoslav, *Crna Gora i Rusija*, Službeni list SCG, Istorijski institut CG, Sanus, Podgorica, 2004.

Rawnsley, G, *Approaches to soft power and public diplomacy in China and Taiwan*, Journal of International Communication, 18:2, 2012.

Remignton, Tomas F, Politika u Rusiji, u: Almond, Gabrijel F, et. Alt (eds.), *Komparativna politika danas*, Fakultet političkih nauka i CEDEM, Podgorica, 2009.

Robins, Philip, *Turkish foreign policy since 2002: between a 'post-Islamist' government and a Kemalist state*, International Affairs, 83 (2), 2007.

Rovinski, Pavel Apolonovič, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom II, Obod, Cetinje, 1994.

Russel, Bertrand, *Power: A New Social Analysis*, Routledge, London and New York, 2004.

Rutland, Peter, Kazantsev, Andrei, *The limits of Russia's 'soft power*, Journal of Political Power, 9(3), 2017.

Sahadžić, M, Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini, u Banović, Gavrić (ur.), *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: University Press, 2011.

Sancar, Gaye Asli, Turkey's Public Diplomacy: Its Actors, Stakeholders, and Tools, in Çevik, Senem B & Seib, Philip (eds.), *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2015.

Savić, Marko, *Ruska geopolitika i Balkan*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, master teza, 2017.

Savić, Marko, Lakić, Todor, *Rethinking Debt-Trap Diplomacy: A Case Study of Montenegro's Debt to China*, Annales, Series Historia et Sociologia, 34 (1), 2024.

Savić, Marko, Vukić Martinović, Almedina, Building a community resilient to the Islamic radicalism: a case study of the Muslim community in Montenegro, in Dragnea, M, Fitsanakis, J, Trifunović, D, et al. (eds.), *Aspects of Islamic Radicalization in the Balkans After the Fall of Communism*, Peter Lang, Volume 2, New York, 2023.

Schad, Thomas, *The Rediscovery Of The Balkans? A Bosniak-Turkish Figuration In The Third Space Between Istanbul And Sarajevo*, İstanbul Bilgi University, 2015.

Secrieru, S, *Russia in the Western Balkans*, EU Institute for Security Studies, 2019.

Sergunin, Alexander, Karabeshkin, Leonid, *Understanding Russia's Soft Power Strategy,* Politics, 35(3-4), 2015.

Snow, N, Taylor, Ph, *Routledge Handbook of Public Policy*, Routledge, New York, 2008.

Sokol, Anida, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u Bosni i Hercegovini*, Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, Ljubljana, Sarajevo, 2020.

Solmaztürk, Haldun, Turkey in the Balkans: Bridging the 'Balkan' Gap, in Gardner, Hall (ed.), *Geopolitical Turmoil in the Balkans and Eastern Mediterranean*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2023.

Solovjov, Vladimir, *Rusko nacionalno pitanje*, Izdavački centar Cetinje, CID, Podgorica, 1995.

Stefano, Giulia, *Russian soft power in the Balkans: Bosnia and Serbia, two states in comparison*, Center for Security Studies, Sarajevo, 2018.

Stoner, Kathryn E, *Russia Resurrected. It's Power and Purpose in the New Global Order*, Oxford University Press, New York, 2021.

Subotić, Milan, *Napred, u prošlost. Studije o politici istorije u Poljskoj, Ukrajini i Rusiji*, Fabrika knjiga, Peščanik, Beograd, 2019.

Subotić, Milan, *Tumači ruske ideje*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Biblioteka Arete, Beograd, 2001.

Svarin, D, *The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis*, Journal of Eurasian Studies, 7 (2), 2016.

Szerencsés, László, Jensen, Donald J, *The master of soft power: Russia's role in Serbia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Macedonia and Kosovo*, International Management and Business, 2 (2), 2017.

Tanasković, Darko, *From neo-ottomanism to erdoganism: a doctrine and foreign policy of Turkey*, Association of Non-Governmental Organisations of Southeast Europe CIVIS, Beograd, 2016.

Tanasković, Darko, *Neoosmanizam: Povratak Turske na Balkan*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Tartari, Alban, *Turkish TV Productions in the Albanian Media; the Rise of a New "Poetic" Medium*, International Journal of Human Behavioral Science, 1 (1), 2015.

Tartari, Alban, *Turkish traditional media in Kosovo, Macedonia and Albania*, THESIS, 4 (2), 2015.

Todorović, Miloš, *TİKA's Heritage Restoration Projects: Examples of Foreign Aid or Proof of Neo-Ottomanism?,* Insight Turkey, 23 (3), 2021.

Tonchev, Plamen, *China's Soft Power in Southeast Europe*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2020.

Treverton, GF, Jones, SG, *Measuring National Power*, RAND Corporation, Santa Monica, 2005.

Tsygankov, A. P, *Russia's foreign policy: Change and continuity in national identity*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London, 2006.

Van Harpen, Marcel H, *Putin's Propaganda Machine. Soft Power and Russian Foreign Policy*, Rowman and Littlefield, Maryland, 2016.

Vasović, Vučina, *Korifeji demokratije*, CID Podgorica, Fakultet političkih nauka Beograd, 2013.

Vendil Pallin, Carolina, Oxenstierna, Susanne, *Russian Think Tanks and Soft Power*, Swedish Defence Research Agency, 2017.

Vračić, Alida, *Turkey's role in the Western Balkans*, Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP-Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, Berlin, 2016.

Vukadinović, Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, 2009.

Vukadinović, Radovan, *Teorije međunarodnih odnosa*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

Vukadinović, Radovan, *Rusija i Zapadni Balkan*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2010.

Vukicevic, Boris, Savic, Marko, *Lessons (not) learned: Russia's relations with Serbia and Montenegro after the split of the State Union*, Conference "Instrumentalizing the Recent Past and Foreign Policy", Bucharest, Romania, October 2016.

Vukićević, Boris, *Foreign Relations of Post-Independence Montenegro: A Change of Direction*, Lithuanian Foreign Policy Review, 36, 2017.

Vukićević, Boris, Savić, Marko, Turkey and Montenegro: Old Foes Turned Partners, in in Radeljić, B, Cüneyt Özşahin, M, (eds.), *Turkey's Return to the Western Balkans. Policies of Continuity and Transformation*, Springer, Switzerland, 2022.

Vuković, Ivan, *Political Dynamics of the Post-Communist Montenegro: One-Party Show*, Democratization 22 (1), 2015.

Vuksanović, Cvijić, Samorukov, *Kako u Srbiji stvarno funkcioniše ruska meka moć?,* Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022.

Walker, Christopher, Ludwig, Jessica, *The Meaning of Sharp Power: How Authoritarian States Project Influence*, Foreign Affairs, 2017, available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power. Pristup: 20. 12. 2022.

Wallimann I, Tatsis N, Zito G, *On Max Webber's Definition of Power*, The Australian and New Zealand Journal of Sociology, 13(3), 1977.

Waltz, K. N, Reflections on the theory of international politics: A response to my critics, in: Keohane, R, O, (ed.), *Neorealism and its critics*, New York: Columbia University Press, 1986.

Wendt, A, *Social theory of international politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Wilson, Jeanne L, *Soft Power: A Comparison of Discourse and Practice in Russia and China*, Europe-Asia Studies, 67(8), 2015.

Yavuz, Talha, Elcim, Sirin Duygulu, *Turkey's Soft Power and Public Diplomacy: The Case of Serbia Between 2002-2019*, Nitel Sosyal Bilimler - Qualitative Social Sciences, 2 (1), 2020.

Yavuzaslan, K, Çetin, M, Soft Power Concept and Soft Power Indexes, in: Bilgin, MH, Danis, H, Demir, E, Can, U, *Business Challenges in the Changing Economic Landscape*, Vol. 1, Proceedings of the 14th Eurasia Business and Economics Society Conference, DOI: 10.1007/978-3-319-22596-8.

Zaharna, R. S, *Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives: Information and Relational Communication Frameworks*, Routledge, New York, 2008.

Zorić, Bojana, Türkiye in the Western Balkans. Laying its cards on the table, in Ghanem, Dalia (ed.), *Türkiye's cards in the world. Raising the stakes*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), Paris, 2024.

Zweers, Wouter, et al, *Little Substance, Considerable Impact: Russian Influence in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro*, Clingendael Institute, JSTOR, 2023.

Čančar, Ismet Fatih, *Russia's New Front with the West in Bosnia*, Royal United Service Institute (RUSI), 2022, available at: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-new-front-west-bosnia. Pristup: 3. 3. 2024.

Đurković, Miša, *Rusija i otkrivanje meke moći*, Nacionalni interes 4 (4), 2008.

Šolaja, Miloš, *Balkan u transatlantskoj pukotini*, Centar za međunarodne odnose (CIR), Banja Luka, 2006.

Štavljanin, Dragan, *Hladni mir, Kavkaz i Kosovo*, Narodna biblioteka Srbije, Prag/Beograd, 2009.

Internet izvori

„Ahmet Davutoglu: Turska i Srbija ključne zemlje Balkana", Nova srpska politička misao, jul 2009, dostupno na: http://www.nspm.rs/hronika/ahmet-davutoglu-turska-i-srbija-kljucne-zemlje-balkana.html?alphabet=l. Pristup: 12. 7. 2024.

Akcija za ljudska prava (HRA), *Usaglašavanje teksta "Temeljnog ugovora između Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve" sa pravnim poretkom Crne Gore,* 2022, dostupno na: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2022/07/Pismo_Temeljni-ugovor.pdf. Pristup: 12. 1. 2024.

Arhiva izvještaja o aktivnostima TIKA, portal Crna Gora - Turska, dostupno na: https://www.crnagoraturska.com/tag/tika-crna-gora/. Pristup: 23. 7. 2024.

Barbashin, Anton, Graef, Alexander, *Thinking foreign policy in Russia: Think tanks and grand narratives*, Atlantic Council 2019 available at: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/thinking-foreign-policy-in-russia-think-tanks-and-grand-narratives/#Chapter_3. Pristup: 24. 01. 2023.

Borger, Julian, MacDowall, Andrew and Walker, Shaun, *Serbia deports Russians suspected of plotting Montenegro coup,* Guardian, November 2016, available at: https://www.theguardian.com/world/2016/nov/11/serbia-deports-russians-suspected-of-plotting-montenegro-coup. Pristup: 12. 1. 2024.

Braw, Elisabeth, *Mixed Feelings In Macedonia As A Russian Orthodox Church Rises,* Radio Free Europe, June 2015, available at: https://www.rferl.org/a/macedonia-russian-orthodox-church-skopje/27093507.html. Pristup: 23. 3. 2024.

Cabric, N, Nedelkovska, M, Demoli, D, Hamzic, A, *Turks Bewitch The Balkans With Their Addictive Soaps*, Balkan Insight, May 2013, available at: https://balkaninsight.com/2013/05/01/turks-bewitch-the-balkans-with-their-addictive-soaps/. Pristup: 15. 7. 2024.

Centar za istraživanje transparentnost i odgovornost – CRTA, *Priča protiv zapadne strane – monitoring stranog uticaja jul 2022 – jun 2023*, dostupno na: https://crta.rs/crta-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/. Pristup: 3. 10. 2023.

Centar za istraživanje transparentnost i odgovornost – CRTA, *Nothing is true and everything is possible,* available at: https://crta.rs/en/nothing-is-true-and-everything-is-possible/. Pristup: 3. 10. 2023.

„Crna Gora zabranila emitovanje Russia Today i Sputnik", Radio slobodna Evropa, april 2022, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zabranila-emitovanje-russia-today-i-sputnik/31813054.html. Pristup: 3. 1. 2024.

„Crnogorska privreda 2023. godine", Privredna komora Crne Gore, decembar 2023, dostupno na: https://komora.me/wp-content/uploads/2023/12/cg-privreda-2023-3.pdf. Pristup: 25. 7. 2024.

Crnovršanin, Sanela, *TIKA za 24 godine realizirala oko 900 projekata u BiH*, Agencija Anadolija, januar 2020, dostupno na: https://www.aa.com.tr/ba/balkan/-tika-za-24-godine-realizirala-oko-900-projekata-u-bih/1697386#. Pristup: 28. 7. 2024.

Conley, Heather A., Melino, Matthew, *Russian Malign Influence in Montenegro. The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics,* CSIS, 2019, available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/190514_ConleyandMelino_RussianInfluence_layout_v2.pdf. Pristup: 15. 10. 2024.

Cvetković, Trivić, *Vučić: Konsultovaću se sa Putinom pre rešenja za Kosovo*, Radio slobodna Evropa, 2019, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/vladimir-putin-beograd/29713660.html. Pristup: 3. 10. 2023.

Ćetković, Jelena, *Jelušić: Sastankom u Ostrogu ispisana dijagnoza crnogorskog društva kao pretpolitičkog i poprilično anahronog,* Antena M, 2020, dostupno na:

https://www.antenam.net/politika/172683-jelusic-sastankom-u-ostrogu-ispisana-dijagnoza-crnogorskog-drustva-kao-pretpolitickog-i-poprilicno-anahronog. Pristup: 29. 11. 2023.

Čalija, Jelena, *SPC ne priznaje novoproglašenu „Autokefalnu crkvu Ukrajine",* Politika, mart 2019, dostupno na: https://www.politika.rs/sr/clanak/424797/SPC-ne-priznaje-novoproglasenu-Autokefalnu-crkvu-Ukrajine. Pristup: 14. 10. 2024.

Digitalni forenzički centar, *Ugrožavanje evropske budućnosti Crne Gore – Šta predstavlja Zakon o stranim agentima,* oktobar 2024, dostupno na: https://dfc.me/ugrozavanje-evropske-buducnosti-crne-gore-sta-predstavlja-zakon-o-stranim-agentima/. Pristup: 16. 10. 2024.

Digitalni forenzički centar, *Razlika između FARA i Zakona o stranim agentima u autokratskim režimima,* oktobar 2024, dostupno na: https://dfc.me/razlika-izmedu-fara-i-zakona-o-stranim-agentima-u-autokratskim-rezimima/. Pristup: 16. 10. 2024.

„Direktor Fonda jedinstva pravoslavnih naroda u posjeti Crnoj Gori", Glas naroda, 2022, dostupno na: https://glasnaroda.me/index.php/2022/02/12/direktor-fonda-jedinstva-pravoslavnih-naroda-u-posjeti-crnoj-gori/. Pristup: 2. 1. 2024.

Dokumentarni film „Prijateljica – 1. dio". Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=R_tCo7uxWak. Pristup: 17. 8. 2023.

Dokumentarni film „Prijateljica – 2. dio". Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=yNkphBtmR_k. Pristup: 17. 8. 2023.

„Davutoglu: Saradnja Turske i Srbije je poruka svima", Radio-televizija Vojvodine, decembar 2015, dostupno na: https://gruvanje.rtv.rs/sr_lat/politika/davutoglu-saradnja-turske-i-srbije-je-poruka-svima_674338.html. Pristup: 12. 7. 2024.

„DF: Humanistički stav Kine u konfliktu Rusije i Ukrajine", DAN portal, oktobar 2022, dostupno na: https://www.dan.co.me/vijesti/politika/df-humanisticki-stav-kine-u-konfliktu-rusije-i-ukrajine-5141783. Pristup: 16. 10. 2024.

Dragan B. Perović u emisiji "Drugačija radio veza", Antena M, decembar 2023, dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=Jw6qrdKykyU. Pristup: 2. 1. 2024.

Državni zavod za statistiku Republike Sjeverne Makedonije, *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of North Macedonia, 2021 - first dataset,* dostupno na: https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie_en.aspx?rbrtxt=146. Pristup: 23. 3. 2024.

Evropska komisija, *Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2022*, dostupno na: https://bit.ly/3mic2ZX. Pristup: 4. 3. 2024.

Federalni zavoda za statistiku (BiH), *Popis stanovništa u federaciji i kantonima,* 2013, dostupno na: https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/. Pristup: 13. 2. 2024.

Fejsbuk stranica „Ruskog centra Filološkog fakulteta UCG“ dostupno na: https://www.facebook.com/profile.php?id=100063369541145. Pristup: 29. 12. 2023.

Fejsbuk stranice organizacije „Ruski dom u Podgorici“ dostupno na: https://www.facebook.com/RSGovMontenegro/. Pristup: 29. 12. 2023.

Fejbuk stranica ruskog kulturnog centra “Vozroždenje” dostupno na: https://www.facebook.com/ruscentarpg/. Pristup: 29. 12. 2023.

Femić, Ognjen, *Ujedinjenje ili ukrajinizacija,* IN4S portal, 2023, dostupno na: https://www.in4s.net/ujedinjenje-ili-ukrajinizacija/. Pristup: 3. 1. 2024.

Firat, Hamdi Buyuk, Sinoruka, Fjori, *Turkey-Albania Media Deal Risks 'Exporting Erdogan's Propaganda'-Experts*, Balkan Insight, February 2024, available at: https://balkaninsight.com/2024/02/21/turkey-albania-media-deal-risks-exporting-erdogans-propaganda-experts/. Pristup: 3. 8. 2024.

Fond za javnu diplomatiju “Aleksandar Gorčakov“, http://gorchakovfund.ru/. Pristup: 2. 1. 2024.

Gorchakov Fund, available at: https://gorchakovfund.com/en/about/mission/. Pristup: 24. 1. 2023.

Gorčakov fond, *Эмир Кустурица на "Балканском диалоге": Россия в одиночку бьется о занавес CNN,* dostupno na: https://gorchakovfund.ru/portal/news/view/7c912073-1364-4491-9dd0-eed46f06a29d. Pristup: 2. 1. 2024.

Gorčakov fond, *25 лет борьбы за правду»: в Фонде Горчакова эксперты обсудили итоги расследования событий в Сараево и Сребренице 1990-х гг,* dostupno na: https://gorchakovfund.ru/portal/news/view/65d564a9-bf21-43c8-aa4a-5976bdcaca74. Pristup: 2. 1. 2024.

Grozev, Christo, *Balkan Gambit: Part 2. The Montenegro Zugzwang*, Bellingcat, 2017, dostupno na: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2017/03/25/balkan-gambit-part-2-montenegro-zugzwang/. Pristup: 26. 1. 2023.

Gutić, Amarildo, *Kako Rusija ostvaruje kulturni uticaj u BiH: Nevjeste, motoristi i prazna obećanja*, Žurnal, maj 2020, dostupno na: https://zurnal.info/clanak/nevjeste-motoristi-i-prazna-obecanja/23120. Pristup: 3. 3. 2024.

Harding, Luke, Belford, Aubrey, Cvetkovska, Saska, *Russia actively stoking discord in Macedonia since 2008, intel files say,* Guardian, June 2017, available at: https://www.theguardian.com/world/2017/jun/04/russia-actively-stoking-discord-in-macedonia-since-2008-intel-files-say-leak-kremlin-balkan-nato-west-influence. Pristup: 20. 3. 2024.

„Iako zabranjen, ruski propagandistički portal nesmetano se može pratiti iz Crne Gore", Portal Analitika, oktobar 2022, dostupno na: https://www.portalanalitika.me/clanak/iako-zabranjen-ruski-propagandisticki-portal-dostupan-je-u-crnoj-gori. Pristup: 3. 1. 2024.

Instituti i statistikes (INSTAT), *Population and housing census 2023*, Albania, available at: https://www.instat.gov.al/media/13626/cens-2023-census-botim.pdf. Pristup: 25. 3. 2024.

International Crisis Group, *Montenegro's referendum*, Europe briefing, no. 2, 2006, available at: https://www.refworld.org/reference/countryrep/icg/2006/en/38807. Pristup: 15. 10. 2024.

International Republic Institute, *Public Opinion in Montenegro*, Center for Insights in Survey Research Washington, 2017, available at: https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/montenegro_ppt.pdf. Pristup: 12. 1. 2024.

International Republican Institute, *2022 Western Balkans regional survey,* January – February 2022, available at: https://www.iri.org/resources/2022-western-balkans-regional-survey-january-february-2022/. Pristup: 12. 1. 2024.

International Republican Institute, *Public Opinion in Montenegro*, October 2017; available at: https://www.iri.org/wp-content/uploads/2017/12/montenegro_ppt.pdf. Pristup: 12. 1. 2024.

International Republican Institute, *Western Balkans Regional Poll*, February-March 2024, available at: https://www.iri.org/resources/western-balkans-regional-poll-february-march-2024/. Pristup: 25. 3. 2024.

International Republican Institute, *National Survey Of North Macedonia,* April-May 2024, available at: https://www.iri.org/resources/national-survey-of-north-macedonia-april-may-2023/. Pristup: 25. 3. 2024.

Internet prezentacija organizacije Rossotrudničestvo, dostupno na: https://rs.gov.ru/. Pristup: 30. 2. 2023.

Internet prezentacija organizacije „Ruski svijet", dostupno na: https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php. Pristup: 30. 2. 2023.

Istorijski institut Crne Gore, Univerzitet Crne Gore, https://www.ucg.ac.me/ii. Pristup: 2. 1. 2024.

„Istorijski institut i fond koji kontroliše Kremlj: Ruska zahvalnica za crnogorsku instituciju“, portal „Pobjeda“, oktobar 2019, dostupno na: https://www.pobjeda.me/clanak/saradnja-sa-fondom-koji-kontrolise-kremlj-ruska-zahvalnica-za-crnogorsku-instituciju. Pristup: 2. 1. 2024.

Izvještaj Kraljevskog instituta Elkano za 2021, dostupno na: https://www.realinstitutoelcano.org/en/reports/elcano-global-presence-report-2022/#see-study. Pristup: 20. 7. 2021.

“Iz Srbije se najviše ide na studije u Italiju, SAD i Kanada preskupe”, Studentski život, oktobar 2019, dostupno na: https://www.studentskizivot.com/magazin/iz-srbije-se-najvise-ide-na-studije-u-italiju-sad-i-kanada-preskupe/. Pristup: 30. 8. 2023.

Janković, Marija, *Zaradiš 76 a dobiješ 116 miliona: Kako država finansira Srpsku pravoslavnu crkvu*, BBC News na srpskom, 2019, dostupno na: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50287978. Pristup: 7. 9. 2023.

Janković, Srđan, *Trampov Manafort i nezavisnost crnogorska,* Radio Slobodna Evropa, 2017, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/veze-manaforta-i-crnogorske-nezavisnosti/28826463.html. Pristup: 15. 10. 2024.

Janusz, Paulina, *Objektivnost na turski način*, Media Centar, Sarajevo, maj 2015, dostupno na: https://media.ba/bs/mediametar/objektivnost-na-turski-nacin. Pristup: 29. 7. 2024.

Jovović, Darko, *U Andrijevici otkriven spomenik Aleksandru Nevskom: Potvrda vjekovne duhovne i kulturne povezanosti,* Dan portal, 2023, dostupno na: http://tinyurl.com/4dbh6ajh. Pristup: 2. 1. 2024.

„Kako se Srbija odužila horu „Aleksandrov?“, B92, novembar 2017, dostupno na: https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1864&nav_id=1322786. Pristup: 30. 8. 2023.

Karayel, Funda, *YEE holds press talks in Albania to improve media cooperation*, Daily Sabah, January 2024, available at: https://www.dailysabah.com/arts/yee-holds-press-talks-in-albania-to-improve-media-cooperation/news. Pristup: 3. 8. 2024.

Katić, Goran, *Provjeravanje 'mitova' Ambasade Rusije u Sarajevu*, Radio Slobodna Evropa, februar 2023, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-hercegovina-mitovi-ambasada-rusije/32271348.html. Pristup: 4. 3. 2024.

Kišjuhas, Aleksej, *Nuspojave tribalizma: Od svetosavskog nacionalizma do klerikalizacije društva,* naučna tribina Crnogorska akademija nauka i umjetnosti – CANU, Podgorica novembar 2022. Izvještaj o predavanju dostupan na: https://canu.me/vijesti/odrzana-naucna-tribina-prof-alekseja-kisjuhasa. Medijski izvještaj dostupan na: https://www.pobjeda.me/clanak/na-dobrom-putu-do-teokratije. Pristup: 29. 11. 2022.

Komatina, Ana, *Najviše mladih iz Crne Gore studira u Italiji i Turskoj*, Vijesti.me, 2019, dostupno na: https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/381783/najvise-mladih-iz-crne-gore-studira-u-italiji-i-turskoj?fbclid=IwAR2fH6EhUzIKLUWemuZLZH9ZtFxh_P75RQ-Lx3T48. Pristup: 29. 12. 2023.

Концепция внешней политики Российской Федерации, dostupno na: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1538901/. Pristup: 14. 11. 2022.

Koprivica, Tatjana, *Spomenici u Crnoj Gori 2006-2022,* Centar za demokratsku tranziciju, Podgorica, 2023, dostupno na: https://www.cdtmn.org/wp-content/uploads/2023/01/CDT_Spomenici-u-Crnoj-Gori-2006-2022-1.pdf. Pristup: 2. 1. 2024.

Koprivica, Veseljko, *Kozačka vojska u Kotoru: Poruke zamaskirane pravoslavljem,* portal Al Jazeera, septembar 2016, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/teme/2016/9/17/kozacka-vojska-u-kotoru-poruke-zamaskirane-pravoslavljem. Pristup: 16. 10. 2024.

Krastev, Nikolay, *The Battle for the Faith: the Macedonian Church Question between the Moscow and Ecumenical Patriarchates,* Cross border talks, 2022, available at: https://www.crossbordertalks.eu/2022/09/18/macedonian-orthodox-church-en/. Pristup: 22. 3. 2024.

Kulačin, Nenad, *Ručak sa SPC-om koji je osokolio Vučića Zašto bi se crkva izjašnjavala po pitanju uvođenja sankcija Rusiji u sekularnoj državi?*, Al Jazeera, 2022, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/5/30/rucak-sa-spc-om-koji-je-osokolio-vucica. Pristup: 7. 9. 2023.

"Kulturni" uticaj Rusije u Bosni i Hercegovini", EpiCentar Info, septembar 2020, dostupno na: https://epbih.com/2020/09/20/kulturni-uticaj-rusije-u-bosni-i-hercegovini/.

Makarychev, Andrey, *Hard questions about soft power: A normative outlook at Russia's foreign policy,* DGAP, German Council on Foreign Relations, 2011, available at: https://dgap.org/system/files/article_pdfs/2011-10_DGAPanakt_Makarychev_www.pdf. Pristup: 24. 1. 2023.

Matijašević, Biljana, *Širenje uticaja ili približavanje EU*, portal Vijesti.me, februar 2022, dostupno na: https://www.vijesti.me/vijesti/politika/591361/sirenje-uticaja-ili-priblizavanje-eu. Pristup: 23. 7. 2024.

McClory, J, *Soft Power 30 Report*, Portland Communications, available at: https://softpower30.com/. Pristup: 15. 7. 2021.

Miladinović, Aleksandar, *Pet momenata koji su menjali istoriju odnosa snaga srpske crkve i politike,* BBC News na srpskom, 2019, dostupno na: https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-48271300. Pristup: 7. 9. 2023.

Miladinović, Zorica, *Čime se bavi Rusko-srpski humanitarni centar u Nišu?,* Danas (internet portal), 2022, dostupno na: https://www.danas.rs/vesti/politika/cime-se-bavi-rusko-srpski-humanitarni-centar-u-nisu/. Pristup: 30. 8. 2023.

Mišljenje Venecijanske komisije na nacrt Zakona o slobodi vjerskih i drugih uvjerenja i pravnog statusa vjerskih zajednica u Crnoj Gori, jun 2019, dostupno na: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)010-e. Pristup: 29. 11. 2023.

„Nacije u tranziciji", Izvještaj za Crnu Goru 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit/2023. Pristup: 29. 11. 2023.

„Nacije u tranziciji", Izvještaj za Crnu Goru 2019, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit/2019. Pristup: 29. 11. 2023.

„Nacije u tranziciji", Izvještaji za Crnu Goru, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit. Pristup: 29. 11. 2023.

"Nacije u tranziciji" izvještaj za Rusiju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2022. Pristup: 25. 7. 2022.

„Nacije u tranziciji", izvještaj za Srbiju, 2019. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2019. Pristup: 4. 8. 2023.

„Nacije u tranziciji", izvještaj za Srbiju, 2022. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2022. Pristup: 4. 8. 2023.

„Nacije u tranziciji", Izvještaji za Albaniju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/albania/nations-transit/2024. Pristup: 25. 5. 2024.

„Nacije u tranziciji", izvještaj za BiH, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2023. Pristup: 10. 2. 2024.

„Nacije u tranziciji“, izvještaj za Sjevernu Makedoniju, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/nations-transit/2023. Pristup: 16. 3. 2024.

Najchevska, Mirjana, *How fascination with Russia's power is created in the media and on social networks in North Macedonia,* Global Voice, February 2022, available at: https://globalvoices.org/2022/02/25/how-fascination-with-russias-power-is-created-in-the-media-and-on-social-networks-in-north-macedonia/#. Pristup: 22. 3. 2024.

"NATO research for 2022", available at: https://www.nato.int/SGReport/2022/audience-insight-en.pdf. Pristup: 5. 1. 2024.

NATO Annual Tracking Research 2023, dostupno na: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/3/pdf/240314-annual-tracking-2023-en.pdf. Pristup: 16. 3. 2024.

Neziri, Xhelal, *Russian influence increases in the Macedonian Orthodox Church,* Geopost, February 2024, available at: https://thegeopost.com/en/analysis/russian-influence-increases/. Pristup: 23. 3. 2024.

"Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурно-гуманитарного сотрудничества", 2010, dostupno na: https://rulaws.ru/acts/Osnovnye-napravleniya-politiki-Rossiyskoy-Federatsii-v-sfere-mezhdunarodnogo-kulturno-gumanitarnogo-so/. Pristup: 19. 12. 2022.

OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report, *Russian Federation. Elections to the State Duma 2003,* Final report, January 24, 2004, available at: https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/21482.pdf. Pristup: 14. 10. 2024.

Organizacija „Ruski dom". Dostupno na: https://ruskidom.rs/sr/. Pristup: 30. 8. 2023.

Ozan, Songul, *Saradnja Turske i Crne Gore svakodnevno napreduje,* portal Vijesti.me, decembar 2019, dostupno na: https://www.vijesti.me/kolumne/414942/saradnja-turske-i-crne-gore-svakodnevno-napreduje. Pristup: 23. 7. 2024.

Papović, Dragutin, *Andrija Mandić o nacifašističkoj tami,* portal CDM, novembar 2023, dostupno na: https://www.cdm.me/politika/papovic-andrija-mandic-o-nacifasistickoj-tami/. Pristup: 16. 10. 2024.

Perović, Dragan B, *Plivanje za „časni krst" i neka druga ukazanja,* Pobjeda, januar 2020, dostupno na: https://www.pobjeda.me/clanak/plivanje-za-casni-krst-i-neka-druga-ukazanja. Pristup: 16. 3. 2024.

Predsjedništvo Ruskog vijeća za međunarodne poslove, dostupno na: https://russiancouncil.ru/en/management/presidium/. Pristup: 17. 01. 2023.

Program simpozijuma „Beograd 1521 – 1867“, dostupno na: https://www.academia.edu/34557694/PROGRAM_BELGRADE_SYMPOISUM_1521_1867_. Pristup: 15. 7. 2024.

Русская Православная Церковь, *Сербская Православная Церковь останется единой, несмотря на разделение Сербии и Черногории*, 2008, dostupno na: http://www.patriarchia.ru/db/text/119224.html. Pristup: 7. 9. 2023.

„Rapid-growth markets soft power index“, Ernst and Young, 2012, available at: http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/SIEMS_Monthly_Briefing_2012-06_eng.pdf. Pristup: 15. 7. 2021.

Reporters Without Borders, *Serbia Country Fact-File,* dostupno na: https://rsf.org/en/country/serbia. Pristup: 3. 10. 2023.

“Republika Srpska je država, a Rusija je njen saveznik”, Večernji.hr, januar 2016, dostupno na: https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-tvrdi-da-je-republika-srpska-drzava-1049048. Pristup: 13. 2. 2024.

Republički zavod za statistiku Srbije, *Popis stanovništva Srbije – kategorija stanovništvo prema veroispovesti*, dostupno na: https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020301?languageCode=sr-Latn&displayMode=table. Pristup: 7. 9. 2023.

Republički zavoda za statistiku RS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u Republici Srpskoj,* 2013, dostupno na: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/gradovi_opstine_naseljena_mjesta/Rezultati_Popisa_2013_Gradovi_Opstine_Naseljena_Mjesta_WEB.pdf. Pristup: 13. 2. 2024.

Royal Institute Elcano, available at: https://www.realinstitutoelcano.org/en/. Pristup: 20. 7. 2021.

Roščić, Dijana, *Izbori u Turskoj: Opozicija pobedila, Erdogan priznao poraz*, Deutsche Welle, april 2024, dostupno na: https://rb.gy/c93na7. Pristup: 11. 7. 2024.

Rudović, Miloš, *DNP sarađuje sa Putinovom partijom: Deklaracija potpisana uz blagoslov Amfilohija,* portal Vijesti.me, maj 2016, dostupno na:

https://www.vijesti.me/vijesti/politika/128966/dnp-saraduje-sa-putinovom-partijom-deklaracija-potpisana-uz-blagoslov-amfilohija. Pristup: 16. 10. 2024.

Russian Foreign Policy Concept 2000, available at: https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/econcept.htm. Pristup: 24. 10. 2022.

Russian Foreign Policy Concept 2013, available at: https://www.rusemb.org.uk/in1/. Pristup: 24. 10. 2022.

„Serbian President-Elect To Make First Trip To Brussels, Not Moscow", Radio Free Europe, available at: https://www.rferl.org/a/serbia-president-elect-nikolic-to-travel-to-moscow/24591618.html. Pristup: 3. 10. 2023.

Singh, JP, McDonald, S, *Soft power today. Measuring the influence and effects,* British Council, University of Edinburgh, 2017, available at: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/3418_bc_edinburgh_university_soft_power_report_03b.pdf. Pristup: 17. 7. 2021.

Sister cities of the world, available at: http://en.sistercity.info/. Pristup: 16. 10. 2024.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Srbiju, 2019. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2019. Pristup: 4. 8. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Srbiju, 2023. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2023. Pristup: 4. 8. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaji za Crnu Goru, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro. Pristup: 29. 11. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Crnu Goru, 2020. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2020. Pristup: 29. 11. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Crnu Goru, 2021. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2021. Pristup: 29. 11. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Crnu Goru, 2022. Dostupno na: https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2022. Pristup: 29. 11. 2023.

„Slobode u svijetu", izvještaj za BiH, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2023. Pristup: 10. 2. 2024.

"Slobode u svijetu", izvještaj za Sjevernu Makedoniju, 2023, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2023. Pristup: 16. 3. 2024.

„Slobode u svijetu", Izvještaji za Albaniju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2024. Pristup: 25. 5. 2024.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Tursku, 2017, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2017. Pristup: 23. 7. 2024.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Tursku, 2024, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2024. Pristup: 23. 7. 2024.

„Slobode u svijetu", izvještaj za Rusiju, dostupno na: https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022. Pristup: 25. 7. 2022.

Smailović, Edin, *Erdogan u Crnoj Gori: Šta je nama Turska?*, Aljazeera, avgust 2021, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/8/29/erdogan-u-crnoj-gori-sta-je-nama-turska. Pristup: 25. 7. 2024.

Soft Power 30, report, 2019, available at: https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf. Pristup: 15. 7. 2021.

Soft Power 30, Russian Federation, 2019, dostupno na: https://softpower30.com/country/russian-federation/. Pristup: 17. 7. 2021.

Soft Power 30, Turkey, 2019, dostupno na: https://softpower30.com/country/turkey/. Pristup: 17. 7. 2021.

„Srbija: Pritisak na birače, kontrola medija i zlostavljanje novinara", Human Rights Watch, 2022, dostupno na: https://www.hrw.org/news/2022/01/13/serbia-pressure-voters-media-control-abuse-journalists. Pristup: 3. 10. 2023.

Srpska pravoslavna crkva, *Izjava Patrijarha moskovskog i sve Rusije g. Kirila u vezi sa događajima u Crnoj Gori,* jul 2020, dostupno na: http://arhiva.spc.rs/eng/node/76843.html. Pristup: 3. 1. 2024.

"Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori", Monstat, 2011, dostupno na: https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf. Pristup: 29. 11. 2023.

State Department, *Pillars of Russia`s Disinformation and Propaganda Ecosystem*, avaliable at: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf. Pristup: 5. 1. 2024.

Spaić, Tamara, *Šef turske diplomatije: Srbi i Turci su braća Balkana*, Blic online, januar 2014, dostupno na: https://www.blic.rs/vesti/politika/sef-turske-diplomatije-srbi-i-turci-su-braca-balkana/exfy1m0. Pristup: 12. 7. 2024.

Steinberg, Natalie, *Background Paper on GONGOs and QUANGOs and Wild NGOs*, Global Policy Forum, 2001, available at: https://archive.globalpolicy.org/component/content/article/177/31600.html. Pristup: 18. 1. 2023.

„Стратегия государственной культурной политики на период до 2030. года“, dostupno na: https://www.prlib.ru/en/node/394465. Pristup: 14. 11. 2022.

„Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020. года“, dostupno na: http://kremlin.ru/supplement/424. Pristup: 25. 7. 2023.

„Tadić, Erdogan: Počela nova era u saradnji“, Radio i televizija Vojvodine, jul 2010, dostupno na: https://rtv.rs/rsn/politika/tadic-erdogan-pocela-nova-era-u-saradnji_200298.html. Pristup: 23. 7. 2024.

Tomović, Predrag, *Osude novih napada Demokratskog fronta na LGBTIQ u Crnoj Gori,* Radio Slobodna Evropa, decembar 2021, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-demokratski-front-lgbtiq/31623211.html. Pristup: 16. 10. 2024.

The European Parliament, *Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans,* available at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf. Pristup: 5. 1. 2024.

„TIKA u Crnoj Gori do sada realizovala blizu 500 projekata”, TRT Balkan, decembar 2023, dostupno na: https://bhsc.trtbalkan.com/region/tika-u-crnoj-gori-do-sada-realizovala-blizu-500-projekata-16135958. Pristup: 23. 7. 2024.

“TİKA contributes to Albania's cultural and historical heritage”, Daily Sabah, septembar 2015, dostupno na: https://www.dailysabah.com/feature/2015/09/08/tika-contributes-to-albanias-cultural-and-historical-heritage. Pristup: 3. 8. 2024.

Tsalov, Yordan, *Russian interference in North Macedonia: A View Before the Elections,* Bellingcat, 2020, available at: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/07/04/russian-interference-in-north-macedonia-a-view-before-the-elections/. Pristup: 22. 3. 2024.

"Udruženje novinara Crne Gore dodelilo nagradu za životno delo Darji Duginoj", N1 Srbija (online portal), januar 2023, dostupno na: https://n1info.rs/region/udruzenje-novinara-crne-gore-dodelilo-nagradu-za-zivotno-delo-darji-duginoj/. Pristup: 12. 1. 2024.

„Univerzitet u Beogradu postao član Asocijacije pravoslavnih univerziteta", Politika, 2012, dostupno na: https://www.politika.rs/sr/clanak/216718/Drustvo/Univerzitet-u-Beogradu-postao-clan-Asocijacije-pravoslavnih-univerziteta. Pristup: 30. 8. 2023.

Утверждена Концепция гуманитарной политики России за рубежом, dostupno na: http://kremlin.ru/acts/news/69285. Pristup: 22. 11. 2022.

Veselinović, Gojko, *Jačanje ruske meke moći u BiH: 'Ruski svijet' u Republici Srpskoj,* Radio Slobodna Evropa, oktobar 2023, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-republika-srpska-ruski-uticaj/32653764.html. Pristup: 3. 3. 2024.

"Vujanoviću nagrada za doprinos jedinstvu pravoslavnih naroda", PEN Centar, 2008, dostupno na: https://www.pcnen.com/portal/2008/11/28/vujanovicu-nagrada-za-doprinos-jedinstvu-pravoslavnih-naroda/. Pristup: 2. 1. 2024.

Vukićević, J, *Investicije i ruski čaj u Crnoj Gori*, april 2019, Radio Slobodna Evropa, dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-nekretnine-crna-gora/29891916.html. Pristup: 3. 1. 2024.

„Zauvijek tvoja - nova sezona", portal Vijesti.me, februar 2021, dostupno na: https://www.vijesti.me/tv/serije/512143/kakva-sudbina-ceka-dvije-zavadjene-porodice-u-cukurovoj. Pristup: 23. 7. 2024.

„Zašto svi idu u Tursku?", Gracija, 2022, dostupno na: https://gracija.me/zasto-svi-idu-u-tursku/. Pristup: 30. 8. 2023.

Zvanična stranica Generalnog direktorata za komunikacije Turske, dostupno na: https://www.iletisim.gov.tr/english. Pristup: 10. 7. 2024.

Zvanična stranica TIKA agencije, dostupno na: https://tika.gov.tr/en/institutional/about-us/. Pristup: 10. 7. 2024.

Zvanična stranica Yunus Emre Instituta, dostupno na: https://www.yee.org.tr/en/corporate/yunus-emre-institute. Pristup: 10. 7. 2024.

Šakotić, Zdravko, *Herceg-Novi: Otkriven spomenik grofu Savi Vladislaviću,* Trebinje online (portal), januar 2014, dostupno na: https://trebinjelive.info/2014/01/27/herceg-novi-otkriven-spomenik-grofu-savi-vladislavicu/. Pristup: 3. 1. 2024.

Šoštarić, Tomislav, *SPC u Srbiji – dio rješenja ili problema?,* Al Jazeera, 2018, dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/teme/2018/11/25/spc-u-srbiji-dio-rjesenja-ili-problema. Pristup: 7. 9. 2023.

Šuković, Tanja, Rakonjac, Snežana, *Svjedok Božije ljubavi,* dokumentarni film, oktobar 2020, dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=8PF77nrrS3M. Pristup: 3. 1. 2024.

"YUNUS EMRE Turkish Cultural Centre in SKOPJE", Dobredojde Macedonia Welcome Center, dostupno na: https://www.dmwc.org.mk/wp-content/uploads/2017/01/Yunus_Emer.pdf. Pristup: 29. 7. 2024.

Wu, I, *Measuring Soft Power with Conventional and Unconventional Data,* available at: https://sites.nationalacademies.org/cs/groups/dbassesite/documents/webpage/dbasse_179613.pdf . Pristup: 15. 7. 2021.

Wu, I, lična web prezentacija, dostupno na: https://www.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=c2085de7ac0d47cfade2aa26ec665dcc . Pristup: 15. 7. 2021.

"10 godina Yunus Emre Instituta u Bosni i Hercegovini, portal Hronika.ba, oktobar 2019, dostupno na: https://hronika.ba/2019/10/18/10-godina-instituta-yunus-emre-u-bosni-i-hercegovini/. Pristup: 28. 7. 2024.

ANEKS I

Metodologija – Regionalni monitoring medija (april 2023) – online portali

Svrha istraživanja je trostruka: (1) da se identifikuju i analiziraju načini na koje se manipulacija informacijama koristi za uokviravanje javne debate u četiri zemlje o temama koje se odnose na vanjsku politiku svake zemlje i njenu politiku prema susjednim zemljama; (2) da se identifikuju slučajevi koji ukazuju na prelivanje manipulacija informacijama koje potiču iz Srbije na BiH, Kosovo i Crnu Goru; i (3) da se ponudi tumačenje nalaza u vezi s političkim interesima koji stoje iza ovakvih manipulacija.

U tu svrhu, analitičari su posmatrali uzorak medija u svakoj zemlji tokom dvije sedmice tokom prvog kvartala 2023. godine, fokusirajući se na izvještavanje o akterima i procesima u vezi sa vanjskim i regionalnim politikama, kao što su EU, SAD, zemlje Zapadnog Balkana, zemlje i organizacije političkog Zapada, zatim Rusija, Ukrajina, Kina, kao i na domaće aktere koji oblikuju vanjsku i regionalnu politiku – rukovodstvo zemlje i načine na koje predstavljaju sebe, svoje kritičare, druge aktere i domaća dešavanja. Metodologija je pilotirana u Srbiji (1–15. februar), da bi kasnije bila replicirana u Crnoj Gori (20. februar – 5. mart), na Kosovu (21. februar – 7. mart) i u BiH (3–17. mart).

Tokom priprema istraživanja, analitičari su kroz analizu sadržaja medija s najvećom publicitetom identifikovali narative koji oblikuju javni diskurs o navedenim temama. Iako su neki narativi bili specifični za državu, najveći dio njih bio je zajednički za četiri zemlje: oni koji satanizuju politički Zapad, Rusiju, Kinu i Ukrajinu, političke protivnike, oni koji omalovažavaju susjedne zemlje ili političke protivnike, oni koji određene nacije opisuju kao žrtve i oni koji veličaju ličnosti političkih lidera. Termin sveobuhvatni narativi koristi se da ih opiše. Sveobuhvatni narativi izgrađeni su kroz priče koje koriste različite motive, koji se nazivaju prateći narativi. Priče koje koriste motive (popratne narative) za konstruiranje sveobuhvatnih narativa saopštavaju različiti nosioci poruka – domaći i strani lideri i drugi zvaničnici, novinari, analitičari itd. Cilj je bio da se identifikuju i prikupe podaci o slučajevima manipulacije informacijama

(IM) – proizvodnja i distribucija sadržaja koji imaju za cilj obmanjivanje publike i uticaj na njihovo ponašanje ili stavove. U ovoj fazi analitičari su tražili iskaze koji su sadržavali najčešće korištene vrste IM-a: lažne vijesti, lažni naslov, manipulaciju činjenicama (subjektivno biranje činjenica koje će biti prikazane, dekontekstualizacija itd.), pristrasno izvještavanje, neprovjerljive informacije i skriveni PR.

Predmet praćenja bile su priče koje su doprinijele izgradnji sveobuhvatnih narativa, ali samo ako su sadržavale manipulaciju informacijama. Priče koje nijesu sadržavale takve manipulacije bile su zanemarene, čak i kada su njihove poruke doprinijele konstruisanju sveobuhvatnih narativa.

Odabir uzorka medija za praćenje IM obuhvatio je specifičnosti medijske scene u svakoj od zemalja. U BiH televizija i dalje ostaje najkonzumiranija vrsta medija. S obzirom na to da sadržaj online portala odražava sadržaj koji prezentuju televizije, analitičari su se odlučili za praćenje osam portala, bazirajući svoj izbor na njihovom dometu i posljedičnom uticaju na javno mnjenje. Uzorak je dao prioritet novinskim portalima koji prvenstveno ciljaju na različite etničke grupe i uzeo je u obzir podatke iz prethodnih analiza i izvještaja o njihovoj sklonosti širenju IM-a. Za sagledavanje IM u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine (Federacija), odabrani su Slobodna Bosna, Oslobođenje, Bljesak, Hercegovina Info i Avaz. U Republici Srpskoj (RS) analizirani su javni servis entiteta RTRS (Radio televizija RS), ATV i BN portal. Na Kosovu, medijski pejzaž je podijeljen između albanske i srpske zajednice, a primarni izvor vijesti za kosovske Srbe su mediji iz Srbije. Iako je televizija najkorišteniji izvor vijesti, društvene mreže sustižu korak, jer ih 65% odrasle populacije koristi kao izvor informacija. Imajući to u vidu, uzorkovana su četiri online portala: RTK live i Gazeta Express, koja ima 1,2 miliona pratilaca na Fejsbuku (na albanskom) i Kosovo onlajn, koji proizvodi najveći broj vijesti na srpskom, kao i TV Most (na srpskom jeziku). U Crnoj Gori skoro 60% građana koristi internet portale i vjeruje im skoro jedna trećina. Polazeći od toga, za uzorak je odabrano pet portala: Vijesti, CdM, IN4S, Borba i Adria. U kategoriji medija u Crnoj Gori, Vijesti i CdM su bili najposjećeniji tokom posmatranog perioda. Istovremeno, IN4S i Borba imaju jaku reputaciju kao diseminatori dezinformacija i drugih

manipulativnih poruka, a Adria se zalaže za povlačenje priznanja Kosova od strane Vlade Crne Gore. U Srbiji se najistaknutije informativne manipulacije na kraju objavljuju u devet najtiražnijih dnevnih listova, što je i bio princip pri odabiru uzorka: Informer, Blic, Večernje novosti, Kurir, Alo!, Politika, Srpski telegraf, Danas i Nova. Takođe, značajan dio sadržaja dnevnih listova ima visok domet preko onlajn izdanja. Konačno, jutarnje emisije na najgledanijim nacionalnim televizijama s gledanošću do 3 miliona gledalaca uvijek uključuju segment u kojem dnevne novine komentarišu gosti studija, čime se dodatno povećava vidljivost njihovog sadržaja.

ANEKS II

Metodologija regionalnog monitoringa TV kanala (mart – jun 2023) – TV stanice

Svrha istraživanja je bila da se utvrdi kako se manipulacije informacijama koriste na televizijama za okvire debate o vanjskoj i regionalnoj politici u Bosni i Hercegovini (BiH), Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji. Pored toga, svrha je bila da se procijeni potencijalni domet sumnjivih televizijskih manipulacija informacijama u svakoj od četiri zemlje, kao i prisustvo ruskog uticaja u vezi s manipulacijama informacijama koje se šire preko srpskih televizija. Da bi to uradili, analitičari su posmatrali odabranu grupu televizijskih kuća u periodu od marta do juna 2023. godine, fokusirajući se na programe koji pokrivaju procese i aktere vezane za vanjsku i regionalnu politiku, kao što su EU, SAD, zemlje Zapadnog Balkana, zemlje i organizacije političkog Zapada, Rusije, Ukrajine, kao i na domaće aktere koji oblikuju vanjsku i regionalnu politiku – političko rukovodstvo zemlje i priče koje pričaju da bi sebe predstavljali, svoje kritičare i druge aktere i događaje. Tačnije, monitoring se odvijao u BiH od 29. maja do 11. juna, na Kosovu od 5. do 11. juna, u Crnoj Gori od 29. maja do 11. juna i u Srbiji od 13. do 26. marta 2023. godine. Tokom prethodnog istraživanja identifikovan je niz narativa koji oblikuju javni diskurs o vanjskoj i regionalnoj politici zemlje. Nadovezujući se na te nalaze, analitičari su uočili doprinos televizijskih sumnjivih manipulacija informacijama – po medijskim kućama i po programima – najistaknutijim od ovih „sveobuhvatnih narativa“ u svakoj od četiri zemlje. Ovaj izvještaj se fokusira na televizijske programe jer se većina stanovništva četiri zemlje – 78% u BiH, 82% na Kosovu, 77,9% u Crnoj Gori i 64% u Srbiji – obraća televiziji kako bi saznala informacije o političkim i društvenim događajima. Tokom praćenja medija, analitičari su uočili uzorkovani skup televizijskih kuća kako bi identifikovali i opisali slučajeve sumnje na „manipulaciju informacijama“ (IM), koja je definisana kao (proizvodnja i širenje) sadržaja koji ima za cilj obmanjivanje publike i/ili utičući na njihovo ponašanje ili stavove.

U ovoj analizi uočeni su sljedeći tipovi IM-a: lažne vijesti, obmanjujući naslovi, manipulacija činjenicama (selektivno prikazivanje činjenica, dekontekstualizacija itd.), pristrasno izvještavanje i neprovjerljive informacije. Lažne vijesti karakteriše namjerno

širenje očitih neistina i potpuno izmišljenih narativa. To uključuje lažno pripisivanje izjava pojedincima, pozivanje na nepostojeće izvore i propagiranje neutemeljenih teorija zavjere. Manipulacija činjenicama odnosi se na namjerno iskrivljavanje činjeničnih informacija s namjerom da se dovede u zabludu ili obmane. Uključuje različite taktike uključujući selektivno izostavljanje relevantnih podataka, kombinovanje istinitih i lažnih informacija, naglašavanje nekih aspekata dok se izostavljaju drugi, namjerno pružanje pristrasnih i nepotpunih interpretacija, vađenje informacija iz konteksta i dodavanje lažnog konteksta istinitim informacijama. Neprovjerljive informacije uključuju tvrdnje koje se ne mogu potvrditi čak ni nakon detaljne istrage i nemaju jasne izvore. Osim toga, primijećene su i tehnike medijske manipulacije, kao što su duboki lažni, lažni audio i video snimci, manipulirane fotografije i obmanjujuća montaža videa. Jedinice praćenja bile su izjave (izjave, priče itd.) koje su doprinijele izgradnji posmatranih sveobuhvatnih narativa, ali samo ako su sadržavale sumnjive manipulacije informacijama (takođe nazvane „manipulativne informacije“). Priče koje nijesu sadržavale takve manipulacije bile su zanemarene, čak i kada su njihove poruke doprinijele konstruisanju uočenih sveobuhvatnih narativa. Uočene priče koje tumače sveobuhvatne narative upotrebom sumnjivih IM ispričane su od strane pojedinaca koji su u ovom izvještaju identifikovani kao „nosioci IM-a“. Uzorak monitoringa koncipiran je tako da obuhvati programe posvećene politici i društvu – centralne informativne emisije, talk-show, kolaž i slične formate, koji su među onima koji privlače najviše gledalaca. U BiH su uzorkom obuhvaćena dva entitetska javna servisa -– Radio-televizija Republike Srpske (RTRS) i Federalna TV (FTV). Ovaj izbor odražava medijsko okruženje u kojem se nivo povjerenja u medijske kuće razlikuje među etnonacionalnim grupama, posebno kada su u pitanju javni emiteri. U uzorku praćenja izdvaja se RTRS, prepoznat kao medij visokog rizika za širenje lažnih vijesti i dezinformacija. S druge strane, FTV, koja se suočila s regulatornim kaznama zbog pristrasnog izvještavanja, takođe je dio uzorka. Odabrani su sljedeći programi: na RTRS-u – centralna informativna emisija Dnevnik 2, sedmična emisija Telering i Jutarnji program; na FTV-u – centralna informativna emisija Dnevnik 2, sedmični talk-show

Plenum i Odgovorite ljudima, sedmični politički magazin Mreža i jutarnji program Dobro jutro, BiH!. Na Kosovu, uzorak za praćenje je dizajniran da uključi dva komercijalna TV kanala sa sjedištem na sjeveru i jugu Kosova. Slično, ovaj izbor se bavi polarizovanim medijskim pejzažom, gdje je nivo povjerenja zasnovan na etnonacionalnom principu. Izabrane su sljedeće televizijske stanice i programi: na TV Most (srpski jezik) – centralna informativna emisija Dnevnik i talk-show Aktuelnosti; na T7 (albanski jezik) – centralna informativna emisija, magazinska emisija Frontal i talk show Pressing. U Crnoj Gori, uzorak monitoringa koncipiran je tako da uključuje programe na televizijskim kanalima sa nacionalnom pokrivenošću: na Prvoj TV – centralna informativna emisija Žurnal, talk-show emisija Slobodna zona i jutarnji program; na Adria TV – informativna emisija Info plus i dvije nedjeljne talk-show emisije Press plus i Neki to vole vruće. U Srbiji su uzorak praćenja bile televizijske stanice sa nacionalnim frekvencijama koje su među najgledanijim i koje emituju programe posvećene politici i društvu: na javnom servisu RTS – centralna informativna emisija Dnevnik 2, emisija magazin Oko, talk-show Takovska 10 i jutarnji program; na TV Pink – centralna informativna emisija Nacionalni dnevnik, sedmični talk-show Hit tvit i jutarnji program Novo jutro; konačno, na TV Happy, centralna informativna emisija Telemaster, dnevna večernja emisija Aktuelnosti, još jedna večernja emisija Ćirilica i jutarnja emisija Dobro jutro, Srbijo!. Tokom monitoringa, analitičari su identifikovali iskaze u kojima se sumnja da su manipulacije informacijama doprinijele sveobuhvatnim narativima vezanim za vanjsku i regionalnu politiku i nosioce IM i evidentirali sve podatke. Kako bi procijenili potencijalni domet sumnjivih televizijskih manipulacija informacijama, istraživači su nastojali utvrditi u kojoj mjeri njihovi nosioci imaju pristup različitim medijima. U tu svrhu korišćeni su medijski kliping (u Srbiji) i Google pretraga (u BiH, Kosovu i Crnoj Gori) u roku od 1-2 nedjelje nakon praćenja, kako bi se identifikovali mediji u kojima su praćenjem identifikovani nosioci sumnjive IM, a u kojima su citirani, spomenuti ili u kojima su se pojavljivali. Međutim, praćeni su samo oni nosioci IM koji zbog svog službenog položaja ne zaslužuju medijsko prisustvo, što

znači da su iz ovog monitoringa izostavljeni pojedinci koji obnašaju funkcije i predstavljaju javne institucije.

ANEKS III

Metodologija regionalnog monitoringa medija uoči Dana Evrope 9. maja

Svrha ovog istraživanja bila je da se utvrdi kako su vanjskopolitički akteri predstavljeni na internet portalima u Bosni i Hercegovini (BiH), Crnoj Gori, Kosovu i Srbiji. Istraživanje je imalo za cilj da utvrdi: vidljivost najrelevantnijih vanjskopolitičkih aktera, teme u vezi s kojima su medijski propraćeni, ton i orijentaciju medijskog izvještavanja, izvore izlaganja (mediji i predstavnici vlada) preko kojih se odvijala reprezentacija, kao i uloga manipulacije informacijama u predstavljanju ovih aktera. Fokus na internet portale stavljen je kao odgovor na sve veći značaj ovog kanala kao izvora informacija o politici i društvu širom regiona. Jedinice analize bile su izjave u dijelovima koji su se pojavljivali na portalima, koji predstavljaju ili se odnose na šest vanjskopolitičkih aktera odabranih na osnovu njihove važnosti za Zapadni Balkan – EU, SAD, NATO, Rusija, Kina i Turska. Ovi iskazi su prikupljeni praćenjem medija i analizirani, kako bi se utvrdila učestalost pojavljivanja aktera, da li su oni predstavljeni u negativnom, neutralnom ili pozitivnom tonu i sa anti, neutralnim ili pro-orijentisanim medijskim izvještajima. Teme koje su praćene unaprijed su definisane i uključivale su rat u Ukrajini, Kosovo, međunarodnu, regionalnu i unutrašnju politiku, evropske integracije, ekonomiju, vojsku, kulturu, ljudska prava, protekle ratove i zdravstvo. Praćeni su i izvori izjava u medijima, kao i korištenje manipulacije informacijama (IM) kao alata predstavljanja vanjskopolitičkih aktera (učestalost, izvori i tipični primjeri). Vremenski okvir analize obuhvatao je period od 24. aprila do 24. maja 2023. Uzorci zemalja napravljeni su tako da uključuju javne usluge i takođe odražavaju etničku pripadnost i/ili jezičke komponente, kao i popularnost (broj posjetilaca) pojedinih portala.

Broj posmatranih portala po zemlji odražava veličinu stanovništva i prisustvo ili odsustvo dominantnih etničkih grupa. Uzorak u BiH činila su četiri portala: bhrt.ba, klix.ba, bljesak.info i nezavisne.com. Pored portala javnog servisa rtcg.me, u uzorak u Crnoj Gori uključene su i vijesti.me i cdm.me. Uzorak na Kosovu obuhvatio je dva portala na srpskom, Kosovo-online.com i kossev.info, i dva na albanskom, portal javnog servisa

rtklive.com i telegrafi.com. Konačno, uzorak u Srbiji činili su portal javnog servisa rts.rs kao i blic.rs, kurir.rs, novosti.rs i b92.net. Uzorak je obuhvatio tekstove objavljene u udarnom terminu, od 17 do 23 sata, u rubrikama portala o domaćoj i međunarodnoj politici, ekonomiji i društvu. Posmatranjem uzorka obuhvaćeno je 1009 izvještaja iz Srbije, 521 sa Kosova, 474 iz BiH i 463 iz Crne Gore.

ANEKS IV

Metodologija regionalnog monitoringa medija – sekuritizacija u medijima

Ideja ovog monitoringa bila je da se rasvijetle najistaknutiji slučajevi sekuritizacije – predstavljanje aktera, događaja ili pojava kao prijetnji sigurnosti – koji su se desili uz korištenje manipulacija informacijama. Važnost sekuritizacije u javnom diskursu leži u činjenici da predstavljanje aktera, događaja i pojava kao prijetnji može implicirati osjećaj hitnosti i izazvati strah, te kao takvo može biti instrumentalno za opravdanje vanrednih politika i mjera i može poslužiti za legitimizaciju autoritarne, arbitrarne vladavine i zloupotrebe moći i javnih resursa. Dok akter, događaj ili pojava u stvarnosti mogu biti izvor stvarne opasnosti, ovaj monitoring se fokusirao na one slučajeve u kojima se manipuliše informacijama kako bi se predstavile kao prijetnje – kao komunikacijska strategija. Svrha istraživanja je bila da se identifikuju akteri koji su najčešće predstavljeni kao prijetnje u posmatranom periodu, korišćenjem manipulacija informacijama i prijetnjama koje su navodno predstavljale u konkretnom političkom kontekstu. U tom cilju, odabrana grupa onlajn medija posmatrana je u udarnim terminima (ujutro i uveče) u periodu od 1. do 30. septembra 2023. godine, fokusirajući se na vijesti na njihovim naslovnicama koje su pokrivale aktere i događaje vezane za vanjsku i regionalnu politiku, kao i na domaće aktere koji oblikuju vanjsku i regionalnu politiku – političko rukovodstvo zemlje. Tokom praćenja medija, analitičari su posmatrali uzorkovani skup medija da identifikuju i opisuju slučajeve sekuritizacije putem sumnje na „manipulaciju informacijama“. Uzorak praćenja osmišljen je tako da obuhvati naslovne strane onlajn medija posvećenih politici i društvu. U BiH uzorkom su obuhvaćeni mediji iz Federacije BiH avaz.ba i bljesak.info i iz entiteta Republika Srpska, rtvbn.com. Na Kosovu je uzorak sačinjen od medija na albanskom jeziku indeksonline.net, telegrafi.com i gazetaexpress.com i medija na srpskom jeziku kosovo-online.com. U Crnoj Gori uzorak su činili vijesti.me, cdm.me, in4s.net i aktuelno.me, dok su u Srbiji obuhvaćeni onlajn mediji koji su među najposjećenijim – kurir.rs, nova.rs, alo.rs i novosti.rs. Prikupljeni podaci analizirani su i prezentovani po zemljama u svjetlu političkog konteksta u posmatranom periodu.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani-a: Marko Savić

Broj indeksa/upisa: 2/2017

IZJAVLJUJEM

da je doktorska disertacija pod naslovom „Meka moć u savremenim međunarodnim odnosima: Komparativna analiza meke moći Rusije i Turske na Zapadnom Balkanu“

• rezultat sopstvenog istraživačkog rada,

• da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja, da su rezultati korektno navedeni, i

• da nijesam povrijedio/la autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

U Podgorici, oktobar 2024. godine

_____

Potpis doktoranda

Prilog 2.

Izjava o istovjetnosti štampane i

elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Marko Savić

Broj indeksa/upisa: 2/2017

Studijski program: Političke nauke

Naslov rada: „Meka moć u savremenim međunarodnim odnosima: Komparativna analiza meke moći Rusije i Turske na Zapadnom Balkanu“

Mentor: Prof. dr Boris Vukićević

Potpisani/a mentor _____

Izvjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

U Podgorici, oktobar 2024. godine

_____

Potpis doktoranda